

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису
УДК 272-722.5(477.8) «1939/1991»(043.5)

ХОМ'ЯК ПАВЛО ПАВЛОВИЧ

ДИСЕРТАЦІЯ

**РИМО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО ЛЬВІВСЬКОЇ ТА
ЛУЦЬКОЇ ДІЦЕЗІЙ 1939 – 1991 РР.: ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ**

Спеціальність – 032. Історія та археологія

Історичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ П. П. Хом'як

Науковий керівник: СТРІЛЬЧУК ЛЮДМИЛА ВАСИЛІВНА, доктор
історичних наук, професор

Луцьк – 2023

АНОТАЦІЯ

Хом'як П. П. Римо-католицьке духовенство Львівської та Луцької дієцезій 1939 – 1991 рр.: особливості діяльності. Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – «Історія та археологія». – Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2023 р.

Дисертація є результатом комплексного дослідження особливостей діяльності римо-католицького духовенства Львівської та Луцької дієцезії у період 1939 – 1991 років. Вхідження восени 1939 року західних регіонів України до складу СРСР та тривале перебування під впливом атеїстичного радянського режиму призвело до численних руйнувань в структурі Римо-католицької церкви в Україні, що передусім пов'язано із фізичним знищенням та різноманітними утисками духовенства, мирян та руйнуванням храмових комплексів.

Історично склалося так, що території Галичини і Волині були своєрідними центрами католицизму на українських землях, оскільки саме на цих теренах перепліталися різні культурні та релігійні течії. Окрім того, Римо-католицька церква була абсолютно невідконтрольною тоталітарному радянському режиму, а отже ворожою, за визначенням того ж таки режиму. З огляду на ці факти радянська влада, після утвердження на теренах Західної України, повела нищівну боротьбу проти римо-католиків, що стало передумовою для ліквідації Римо-католицької церкви.

Вагоме значення при вивченні задекларованої проблеми надається методам до яких вдавалися окупаційні режими (радянський та німецький) задля досягнення мети – знищення католицизму на теренах України в цілому та західних регіонів, зокрема. Проблемні питання, які порушуються в

дисертації є маловивченими у сучасній історичній науці, що пояснюється тривалим радянським періодом, у часи якого був відсутній доступ до архівних матеріалів та існувало ідеологічне «табу» на досліджувану тему. З огляду на це, актуальність вивчення діяльності римо-католицького духовенства у період 1939 – 1991 років та його наукова новизна є беззаперечними і мають вагомe значення для заповнення «білих плям» в історії ХХ століття, встановлення історичної справедливості, відкриття донині невідомих фактів з історії Римо-католицької церкви та аналізу причинно-наслідкових зв'язків, які до сьогоднішнього дня впливають на становище Римо-католицької церкви в Україні.

У вступі дисертації обґрунтовано її актуальність, окреслено хронологічні та територіальні рамки, сформульовано мету дослідження, визначено його завдання, об'єкт та предмет, охарактеризовано наукову новизну дисертації та визначено методи дослідження, що використовувалися автором. Визначено практичне значення роботи, простежено апробацію результатів дослідження, його структуру та обсяги.

Застосування на практиці матеріалів представленої дисертації матиме широкий спектр, оскільки висновки та матеріали дисертації можуть бути використані для подальших поглиблених досліджень з історії Римо-католицької церкви та історії України досліджуваного періоду, а також при викладанні спеціальних курсів у вищих навчальних закладах, при написанні курсових та магістерських робіт на близькі або дотичні теми. Матеріали дисертації можуть бути використані для формування тематичних музейних експозицій, тощо.

В першому розділі – «Наукова розробка проблеми, джерела та методологія дослідження» аналізується стан наукової розробки проблеми, її джерельна база, розкриваються теоретико-методологічні принципи, які застосовувалися під час дослідження. Історіографію розділено на декілька умовних груп, кожна із яких характеризується автором із виділенням її особливих характеристик, аналізуються праці українських та зарубіжних

дослідників, які безпосередньо чи опосередковано є дотичними до досліджуваної наукової теми.

Різноманітність джерельної бази дала можливість у повній мірі вивчити та проаналізувати життєдіяльність римо-католицького духовенства у період 1939 – 1991 років та відтворити цілісну картину репресивних заходів, що вживалися радянською владою проти Римо-католицької церкви. Джерельна база дисертації є, доволі, широкою і включає у себе архівні матеріали, опубліковані документи, матеріали преси та спогади очевидців і безпосередніх учасників цих подій, статистичні матеріали релігійних установ. Спогади очевидців, мемуари та особисті записи священників становлять велику цінність для дисертаційної роботи, оскільки дані джерела вперше увійшли до наукового обігу та несуть вагомим смислове навантаження, що дозволяє з перших уст пізнати становище в якому опинилось римо-католицьке духовенство. У першому розділі, також, описано методи, завдяки використанню яких було проведено комплексне дослідження, з'ясовано основний термінологічний апарат.

Другий розділ – «Римо-католицьке духовенство в умовах Другої світової війни (1939 – 1944 років)» поділено на три змістових підрозділ і включає у себе дослідження політичних та соціально-економічних умов, в яких опинилось римо-католицьке духовенство під час Другої світової війни. Визначено передумови, що спричинили репресії проти римо-католицького духовенства з боку радянського та німецького окупаційних режимів, досліджено причини фізичного нищення представників різних національностей.

У другому розділі, також, висвітлено вплив та наслідки Другої світової війни на функціонування Католицької церкви латинського обряду у Галичині та на Волині, вивчено методи боротьби тоталітарних режимів із релігійними вподобаннями населення. На прикладі конкретних постатей проаналізовано діяльність римо-католицького духовенства в зазначений період та сформовано перелік жертв окупаційних режимів.

Третій розділ – «Римо-католицьке духовенство у період 1944 – 1964 років» присвячено аналізу становища у якому опинилась Церква у повоєнний період на теренах Галичини та Волині. У розділі виділено два змістових підрозділи в яких досліджується нормативно-правове функціонування Католицької Церкви та наслідки політики націоналізації, що її здійснювала радянська влада. Доведено, що у цей період відбувається, фактично, руйнація Римо-католицької церкви із послідуною заборонаю її діяльності.

У четвертому розділі – «Особливості діяльності духовенства у 1965 – 1991 роках», що поділений на три підрозділи, розкриваються особливості життя та діяльності римо-католицьких священників у Галичині та на Волині, в умовах, коли Римо-католицька церква мала обмежене функціонування. Проаналізовано особливості ліквідації та нищення католицьких храмів та Церкви як установи в цілому на досліджуваних теренах. Досліджено діяльність духовенства у справі відновлення традиції віри, душпастирську діяльність та збереження римо-католицького обряду в умовах радянської дійсності.

У висновках сформульовано загальні результати здійсненого дослідження, подано відповіді на завдання, які визначалися дисертантом. Загалом, здобувач ступеня доктора філософії всебічно проаналізував та розкрив усі аспекти та особливості життєдіяльності римо-католицького духовенства Львівської та Луцької дієцезій періоду 1939 – 1991 років, та довів, що репресії радянської та німецької влади проти Римо-католицької церкви носили жорстокий та необґрунтований характер. Попри усі труднощі та втрати, які довелося пережити римо-католицькому духовенству було збережено традиції та вірних Церкви, яка була відроджена уже у незалежній Українській державі.

Ключові слова: Римо-католицька церква, Волинь, Галичина, духовенство, Друга світова війна, окупаційні режими, душпастирство, атеїзація, радянська влада, капелани, репресії, СРСР.

ABSTRACT

Khomiak P. P. Roman Catholic clergy of the Lviv and Lutsk dioceses 1939 – 1991: peculiarities of activity. Qualification work on manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 032 – «History and Archeology». – Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk, 2023.

The dissertation is the result of a comprehensive study of the peculiarities of the activities of the Roman Catholic clergy of the Diocese of Lviv and Lutsk in the period 1939 – 1991. The accession of the western regions of Ukraine to the USSR in the fall of 1939 and the long stay under the influence of the atheistic Soviet regime led to numerous destructions in the structure of the Roman Catholic Church in Ukraine, primarily due to the physical destruction and various oppressions of the clergy, laity and the destruction of church complexes.

Historically, the territories of Galicia and Volhynia were the original centers of Catholicism on Ukrainian lands, as various cultural and religious trends intertwined in these areas. In addition, the Roman Catholic Church was completely uncontrolled by the totalitarian Soviet regime, and therefore hostile, by the definition of the same regime. In view of these facts, the Soviet government, after establishing itself in western Ukraine, waged a crushing struggle against Roman Catholics, which became a prerequisite for the liquidation of the Roman Catholic Church.

When studying the declared problem, great importance is attached to the methods used by the occupation regimes (Soviet and German) to achieve the goal of destroying Catholicism in Ukraine in general and the western regions in particular. The issues raised in this dissertation are poorly understood in modern historical science, which is explained by the long Soviet period, during which there was no access to archival materials and an ideological «taboo» on the topic under study. In view of this, the relevance of studying the activities of the Roman Catholic clergy in the period 1939 – 1991 and its scientific novelty are undeniable and are of great

importance for filling in the «white spots» in the history of the twentieth century, establishing historical justice, discovering hitherto unknown facts from the history of the Roman Catholic Church and analyzing the cause-and-effect relationships that still affect the position of the Roman Catholic Church in Ukraine.

The introduction of the thesis substantiates its relevance, outlines the chronological and territorial framework, formulates the purpose of the study, defines its objectives, object and subject, characterizes the scientific novelty of the thesis, and identifies the research methods used by the author. The practical significance of the work is determined, the approbation of the research results, its structure and scope are traced.

The practical application of the materials of this dissertation will have a wide range, since the conclusions and materials of the dissertation can be used for further in-depth research on the history of the Roman Catholic Church and the history of Ukraine of the period under study, as well as in teaching special courses in higher education institutions, in writing term papers and master's theses on related or tangential topics. The materials of the dissertation can be used to create thematic museum exhibitions, etc.

The first chapter – «Scientific development of the problems, sources and research methodology» analyzes the state of scientific development of the problem, its source base, and reveals the theoretical and methodological principles used in the study. The historiography is divided into several conditional groups, each of which is characterized by the author with the highlighting of its specific characteristics, and the works of Ukrainian and foreign researchers that are directly or indirectly related to the research topic under study are analyzed.

The diversity of the source base made it possible to fully study and analyze the life of the Roman Catholic clergy in the period 1939 – 1991 and to recreate a holistic picture of the repressive measures taken by the Soviet authorities against the Roman Catholic Church. The source base of the dissertation is quite extensive and includes archival materials, published documents, press materials, and memoirs of eyewitnesses and direct participants in these events, as well as statistical materials

of religious institutions. Eyewitness accounts, memoirs, and personal records of priests are of great value for the dissertation, as these sources were first introduced into scientific circulation and carry a significant semantic load, allowing us to learn firsthand the situation in which the Roman Catholic clergy found themselves. The first chapter also describes the methods used to conduct the comprehensive study and defines the basic terminology.

The second chapter, «Roman Catholic clergy in conditions of World War II (1939 – 1944)» is divided into three substantive subsections and includes a study of the political and socio-economic conditions in which the Roman Catholic clergy found themselves during World War II. The author identifies the prerequisites that led to repressions against the Roman Catholic clergy by the Soviet and German occupation regimes, and investigates the causes of physical destruction of representatives of different nationalities.

The second section also highlights the impact and consequences of World War II on the functioning of the Latin Rite Catholic Church in Galicia and Volhynia, and examines the methods of totalitarian regimes' struggle against the religious preferences of the population. Using the example of specific figures, the author analyzes the activities of the Roman Catholic clergy during this period and compiles a list of victims of the occupation regimes.

The third chapter, «Roman Catholic clergy in the period of 1945 – 1964» is devoted to the analysis of the situation in which the Church found itself in the postwar period in Galicia and Volhynia. The author examines the regulatory and legal functioning of the Catholic Church and the consequences of the nationalization policy pursued by the Soviet government. It is proved that during this period the Roman Catholic Church was actually being destroyed with the subsequent prohibition of its activities.

The fourth chapter, «Features of activities of the clergy in 1965 – 1991» reveals the peculiarities of the life and activities of Roman Catholic priests in Galicia and Volhynia, in conditions when the Roman Catholic Church ceased its official activities and functioned in fact illegally. The author analyzes the peculiarities of the

liquidation and destruction of Catholic churches and the Church as an institution in general in the studied territories. The activities of the clergy in restoring the tradition of faith, pastoral activities and preservation of the Roman Catholic rite in the conditions of Soviet reality are studied.

The conclusions summarize the general results of the study and provide answers to the tasks set by the dissertation. In general, the candidate for the degree of Doctor of Philosophy comprehensively analyzed and revealed all aspects and features of the life of the Roman Catholic clergy of the Lviv and Lutsk dioceses in the period 1939 – 1991, and proved that the repressions of the Soviet and German authorities against the Roman Catholic Church were cruel and unjustified. Despite all the difficulties and losses that the Roman Catholic clergy had to endure, the traditions and faithful of the Church were preserved, which was revived in the independent Ukrainian state.

Key words: Roman Catholic Church, Volhynia, Galicia, clergy, World War II, occupation regimes, pastoral care, atheization, Soviet authorities, chaplains, repression, USSR.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ АВТОРА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в фахових виданнях категорії «Б»:

1. Хом'як П. Аналіз діяльності Римсько-Католицьких священників Владислава Буковинського та Яна Рутковського на Волині у 1939 – 1954 рр. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Вид. дім «Гельветика», 2021. Чис. 24. С. 52-57. URL: <http://www.litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/224/174>
2. Хом'як П. Роль Адольфа Петра Шельонжека у становленні Римсько-Католицької Церкви на Волині у міжвоєнний період. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (історія)*. Вид. Чернівці. Чернівецький національний університет 2021. № 1 (53). С. 69-76.
3. Хом'як П. Римсько-Католицька Церква на Волині в час Другої світової війни крізь призму польської історіографії. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Вид. дім «Гельветика» 2022. Чис. 26. С. 71-76. URL: <http://www.litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/298/242>
4. Хом'як П. Роль отця Августина (Августа) Медніса у збереженні Католицької традиції в часи Радянської влади та відновлення Римсько-Католицької Церкви за незалежної України. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Вид. дім «Гельветика» 2022. Чис. 27. С. 22-26. URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/353/294>
5. Хом'як П. П. Дослідження образу Римсько-Католицької Церкви в радянській історіографії. *Південний архів (історичні науки)*. Вид. дім «Гельветика» 2022. Випуск XXXVIII. С. 103–109. URL: <https://pahs.journal.kspu.edu/index.php/pahs/article/view/58/56>
6. Хом'як П. П. Репресії Радянської влади проти римо-католицького духовенства Західної України на прикладі священників Львівської архідієцезії (1939-1945 рр.). *Південний архів (історичні науки)*. Вид. дім «Гельветика»

2022. Випуск XL. С. 29–36. URL:
<https://pahs.journal.kspu.edu/index.php/pahs/article/view/68/65>

7. Хом'як П. Діяльність римо-католицького духовенства Львівської архідієцезії в період радянського режиму на прикладі служіння отця Рафала Керницького. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Вид. дім «Гельветика», 2023. Чис. 29. С. 106-109. URL:
<http://www.litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view>

Статті в іноземних виданнях:

8. Khomiak P., Strilchuk L. Радянське законодавство і націоналізація церковного майна на прикладі Львівської семінарії під час радянської та німецької окупації 1939 – 1945 рр. (Soviet Law and the Nationalization of Church Property on the example of the Lviv Seminary during the Soviet and German occupation of 1939-1945). *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research. Czech Republic* 2021. Volume 11, Issue 1. S. 117-119. URL:
<https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/1101/PDF/1101.pdf>

9. Khomiak P. Римо-католицьке служіння у Львові 1945 – 1991. (Kult Rzymskokatolicki we Lwowie w latach 1945 – 1991). *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne. Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin* 2021. Tom 116. S. 147-167. URL:
<https://czasopisma.kul.pl/index.php/abmk/article/view/12602/11856>

Колективна монографія:

10. Хом'як П. Жертви радянських репресій: луцьке духовенство Римсько-Католицької Церкви. Міжнародна наукова конференція «Радянські репресії в Західній Україні у 1939 – 1953 рр.» До 80-х роковин із дня трагедії масових розстрілів у Луцькій в'язниці. Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 306-321.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

11. Хом'як П. Становище Римсько-Католицької Церкви у Луцьку в період Другої світової війни. Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ «Старий Луцьк». Луцьк 2021. Випуск XVII. С. 125-129.

12. Хом'як П. Аналіз становища Луцької дієцезії Римсько-Католицької Церкви у 1943 – 1954 роках на основі душпастирської діяльності отця каноніка Яна Рутковського, Theoretical and practical aspects of modern scientific research: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference (Vol. 2). Seoul, April 30, 2021. S. 170-172. URL:

<https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/12095/11240>

13. Khomiak P. Аналіз діяльності Зигмунта Галуновича (1889 – 1974) у Львові. (Analiza działalności Zygmunta Hałuniewicza (1889 – 1974) we Lwowie). II Міжнародна наукова конференція «Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти». Тези доповідей 13 – 14 травня 2021 року, Кропивницький. С. 45-48.

14. Хом'як П., Стрільчук Л. Римсько-Католицька Церква на Волині напередодні Другої світової війни. XV Міжнародна науково-практична конференція аспірантів і студентів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (12 – 13 травня 2021 року). Електронне видання. Луцьк 2021. С. 307-309. URL: <https://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/Programa-Moloda-nauka-Volyni-2.pdf>

15. Хом'як П. Роль Адольфа Петра Шельонжека у становленні Римсько-Католицької Церкви на Волині у міжвоєнний період. Україна у світовому геополітичному та культурному просторі. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та аспірантів. (м. Луцьк, 21 травня 2021 р.). м. Луцьк 2021. С.152-154.

16. Хом'як П. Духовенство Луцької дієцезії: жертви атеїстичного режиму радянської влади. Modernization of today's science: experience and trends. III International Scientific and Theoretical Conference. 24 February 2023 Singapore. Singapore. P. 293-294. URL:

<https://previous.scientia.report/index.php/archive/issue/view/24.02.2023>

17. Хом'як П., Стрільчук Л. Жертви серед луцького духовенства Римсько-Католицької Церкви від нацистського режиму у 1941 – 1944 рр.

Ricerche scientifiche e metodi della loro realizzazione: esperienza mondiale e realtà domestiche: Raccolta di articoli scientifici «ΛΟΓΟΣ» con gli atti della III Conferenza scientifica e pratica internazionale. Bologna, Marzo 3, 2023. Bologna-Vinnytsia: 2023. P. 113-114. URL: <https://archive.logos-science.com/index.php/conference-proceedings/article/view/590/606>

ЗМІСТ

ВСТУП	15
РОЗДІЛ I. НАУКОВА РОЗРОБКА ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	23
1. 1. Історіографія проблеми.....	23
1. 2. Джерельна база.....	48
1. 3. Теоретико-методологічні засади дослідження	65
РОЗДІЛ II. РИМО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО В УМОВАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939 – 1944 РОКИ)	77
2.1. Зміни у становищі Церкви та її служителів у роки війни.....	77
2.2. Репресії проти римо-католицького духовенства Львівської дієцезії	97
2.3. Втрати серед духовенства Луцької дієцезії.....	105
РОЗДІЛ III. РИМО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО У ПЕРІОД 1944 – 1964 РОКІВ	115
3.1. Утиски та переслідування духовенства Львівської дієцезії.....	115
3.2. Становище римо-католицького духовенства Луцької дієцезії.....	141
РОЗДІЛ IV. ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДУХОВЕНСТВА У 1965 – 1991 РОКАХ	159
4.1. Збереження традицій та душпастирська опіка римо-католицького духовенства Львівської дієцезії.....	159
4.2. Умови життя та діяльності духовних осіб Луцької дієцезії: душпастирство та протидія владі	180
4.3. Перебудова та її вплив на функціонування римо-католицького духовенства.....	192
ВИСНОВКИ.....	205
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	212
Додатки (архівні дані).....	270

ВСТУП

Актуальність дослідження. Римо-католицька церква впродовж століть була, і залишається до нині, одним із важливих елементів релігійного життя, культури та свідомості чималої частини українського суспільства. Наслідки впливу тоталітарних режимів на становище Римо-католицької церкви та її служителів в Україні ми спостерігаємо і до сьогоднішнього дня. Адже, як відомо, входження восени 1939 року західних регіонів України до складу СРСР та тривале перебування їх під впливом атеїстичного радянського режиму призвело до численних руйнувань в структурі Римо-католицької церкви в Україні, що передусім пов'язано із фізичним знищенням та різноманітними утисками духовенства, мирян, нищенням церковного устрою та руйнуванням храмових комплексів, націоналізації майна Церкви.

Історично склалося так, що території Західної України, на яких функціонували Львівська та Луцька дієцезії, були своєрідними центрами католицизму на українських землях, оскільки саме на цих теренах перепліталися різні культурні та релігійні течії. Окрім того, Римо-католицька церква та її духовенство були абсолютно невідконтрольними тоталітарному радянському режиму, а отже ворожими, за визначенням того ж таки режиму. З огляду на ці факти радянська влада, після утвердження на теренах Західної України, повела нищівну боротьбу проти римо-католиків, що стало передумовою для ліквідації Римо-католицької церкви.

На сьогоднішній день в Україні не існує жодного дослідження, яке б комплексно розкривало історію Римо-католицької церкви та її духовенства у період 1939 – 1991 років, адже існувало ідеологічне «табу» на досліджувану проблему у радянський період, було закрито доступ до архівних матеріалів, історія Римо-католицької церкви замовчувалася або ж перекручувалася, а на її служителів навішувалися образливі ярлики. З огляду на це, актуальність дослідження діяльності римо-католицького духовенства у період 1939 – 1991

років є беззаперечною і має вагоме значення для заповнення «білих плям» в історії ХХ століття, встановлення історичної справедливості, відкриття донині невідомих фактів з історії Римо-католицької церкви та її духовенства і аналізу причинно-наслідкових зв'язків, які до сьогоднішнього дня впливають на становище Римо-католицької церкви в Україні.

Актуальність представленої роботи пояснюється, також, необхідністю повноцінного та всебічного розуміння процесів, які відбувалися на західноукраїнських землях у час Другої світової війни та у наступні радянські десятиліття. Адже наслідки процесів радянзації та атеїзації простежуються і до сьогодні. Недостатня обізнаність населення щодо реального стану подій, культивування радянських наративів та пропагування атеїстичного способу життя, нажаль, до кінця не подолано на сьогоднішній день, а це слугує однією із причин низки конфліктів на релігійному, національному та ментальному ґрунті. Саме тому дослідження особливостей життя та діяльності римо-католицького духовенства Львівської та Луцької дієцезій зберігає свою важливість та актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна праця лежить в площині основних напрямів наукових досліджень та перспективних науково-дослідних робіт кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки, і виконувалася у межах наукової теми «Соціально-економічні та політичні проблеми європейської історії», що розробляється кафедрою з листопада 2014 року, а також в межах тематики науково-дослідної лабораторії «Історична спадщина порубіжжя Центральної та Східної Європи» (протокол № 1, від 29.06.2023 року) факультету історії, політології та національної безпеки.

Мета наукового дослідження – комплексно та об'єктивно дослідити особливості діяльності римо-католицького духовенства Львівщини та Волині у період 1939 – 1991 років. Відповідно до поставленої мети, автором дисертації, визначено такі завдання:

- виявити, систематизувати, класифікувати та проаналізувати наукову літературу та джерельну базу проблеми;
- визначити та обґрунтувати методологічну базу дослідження;
- дослідити становище Римо-католицької церкви на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни та проаналізувати заходи радянських і німецьких окупаційних режимів, що вживалися до Церкви та її служителів;
- проаналізувати втрати Римо-католицької церкви понесені через націоналізацію церковного майна радянською владою;
- дослідити особливості репресивної політики радянської влади щодо римо-католицького духовенства у 1944 – 1991 роках та сформулювати список репресованих;
- вивчити особливості життя та діяльності римо-католицького духовенства у досліджуваній період;
- конкретизувати душпастирську діяльність в парафіях Львова та Луцька.

Об'єктом дослідження виступає Римо-католицька церква, як інституція, та особливості її існування і діяльності у досліджуваній період в умовах радянсько-німецької окупації терен Західної України та радянський період.

Предметом дослідження є римо-католицьке духовенство Львівської та Луцької дієцезій у 1939 – 1991 роках.

Хронологічні межі представленого дослідження охоплюють період з осені 1939 року, від початку Другої світової війни і до 1991 року та пояснюються перебуванням досліджуваного регіону під окупаційними радянським та німецьким режимами і входженням його після Другої світової війни до складу СРСР. Виділення такого хронологічного періоду автору видається цілком обґрунтованим, оскільки існування та діяльність Римо-католицької церкви та її духовенства в окреслений період мають чітко виражені специфічні особливості пов'язані із утисками, заборонами та переслідуваннями.

Територіальні межі дослідження охоплюють території Львівської та Луцької дієцезій 1939 – 1991 років, які в силу причин, змінювали свої кордони, що спонукає нас до конкретизації їхніх меж. Так, Луцька дієцезія Римо-католицької церкви, що стала наступницею Луцько-Житомирської дієцезії у 1798 році була приєднана до території Російської імперії, з центром у Луцьку до 1844 року, а з 1844 року – з центром у Житомирі. Згідно умов Ризького миру, Луцьк увійшов до складу Другої Речі Посполитої, а Житомир залишився під владою більшовиків, тому 28 жовтня 1925 року Папа Пій XI папською буллою реорганізував церковні структури у Польщі, відокремивши Луцьку та Житомирську дієцезії. Луцька дієцезія увійшла в склад Другої Речі Посполитої і складалась із Волинського воєводства та на півночі із частини Поліського воєводства. Географічно територія відмежовувалась за таким поділом: Волинь в центральній та південній частині та Волинське Полісся в північній смузі, тобто Волинська, Рівненська, частина Тернопільської та Житомирської області (в теперішніх адміністративних кордонах). Після 1991 року було відновлено Луцьку дієцезію, у складі двох сучасних областей: Волинської та Рівненської.

Львівська дієцезія, до початку досліджуваного періоду, включала території Львівського, Тернопільського, Станіславського та частину Перемишльського воєводства, а Буковина належала до дієцезії в Яссах. Після закінчення Другої світової війни до УРСР приєдналася 1/3 території тогочасної Перемишльської дієцезії: п'ять деканатів (Дрогобицький, Мостиський, Рудецький, Самбірський та Вишневський). Зважаючи на складність відносин Римо-католицької церкви та радянської влади Архієпископ Львівський змушений був перенести катедру зі Львова до Любачева, що перебував у складі Польської Народної Республіки. Таким чином, у радянський період, частина територій Перемишльської дієцезії була у складі УРСР, а частина Львівської дієцезії увійшла до складу Польської Народної Республіки. Із проголошенням незалежності України Архієпископ Львівський провів повернення кафедри Архієпископа у Львів, а також провів

обмін територіями дієцезій, внаслідок чого польська частина Львівської дієцезії увійшла до складу Перемишльської дієцезії, а та територія Перемишльської дієцезії, яка опинилася в Україні – стала частиною Львівської дієцезії. Після відновлення незалежності України, Львівська дієцезія включає території сучасних Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької та Тернопільської областей.

Методи дослідження. Враховуючи міждисциплінарний характер представленої дисертації, автором було використано низку загальнонаукових, спеціальних історичних та міждисциплінарних методів, зокрема: аналізу, синтезу, дедукції, синхронний, діахронний, структурно-функціональний, соціологічний, статистичний, мікроісторичний. Особливо важливими стали спеціальні історичні методи, які було покладено в основу дисертації, це проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-генетичний, типологічний. Окрім того, автором широко викривувалися принципи формальної логіки, бралися до врахування концептуально важливі розробки і теоретичні висновки та узагальнення, що сприяли осмисленню принципових положень дисертаційної праці.

Наукова новизна одержаних результатів заснована на тому, що це перше у вітчизняній історіографії комплексне дослідження особливостей життя та діяльності римо-католицького духовенства Львівської та Луцької дієцезій у період 1939 – 1991 років. Автор дисертації вивчив, осмислив та проаналізував діяльність римо-католицького духовенства в один із найскладніших для нього історичних періодів: часу заборон, репресій та переслідувань. До наукового обігу вперше введено низку архівних матеріалів, спогадів та свідчень очевидців та учасників досліджуваних подій.

У процесі проведення наукового дослідження отримано такі нові результати:

вперше:

- здійснено комплексне дослідження діяльності римо-католицького духовенства Львівської та Луцької дієцезій у період 1939 – 1941 років;

- введено до наукового обігу значний масив раніше не відомих, або мало знаних в Україні документів із архівів Ватикану, Республіки Польща та приватних архівів;

- записано свідчення очевидців та учасників досліджуваних подій (що складає власний архів автора дисертації) та введено їх до наукового обігу;

- простежено зміни у становищі Римо-католицької Церкви у роки Другої світової війни;

уточнено:

- перелік жертв серед римо-католицького духовенства, що постраждали від переслідувань та репресій у досліджуваний період;

- концептуальні підходи щодо трактування діяльності Римо-католицької церкви у Луцькій та Львівській дієцезіях, як інституції у досліджуваний період;

- відомості про діяльність окремих духовних осіб Львівської та Луцької дієцезій 40 – 80-х років ХХ століття;

подальшого розвитку набули питання про:

- релігійну політику радянської влади;
- репресії проти римо-католицького духовенства;
- душпастирську діяльність римо-католицького духовенства у радянський період;

- аналіз нормативно-правових актів СРСР щодо релігії.

Практичне значення наукового дослідження. Використання на практиці матеріалів представленої дисертації матиме широкий спектр, оскільки висновки та матеріали дисертації можуть бути використані для подальших поглиблених досліджень з історії Римо-католицької церкви та її духовенства, а також з історії України досліджуваного періоду. Матеріали дисертації стануть корисними при викладанні спеціальних курсів у вищих навчальних закладах, при написанні курсових та магістерських робіт на близькі або дотичні теми, для релігійного виховання молоді. Матеріали дисертації, також, можуть бути використані для формування тематичних музейних

експозицій, що присвячені вшануванню пам'яті загиблих у роки Другої світової війни та репресованих радянською владою; з історії Римо-католицької церкви та її служителів.

Особистий внесок автора. Дисертація є самостійно виконаним дослідженням. Усі висновки та наукові результати отримано самостійно. Переважна більшість публікацій здійснених за темою дослідження є одноосібними, зокрема: сім статей у фахових виданнях та одна стаття у зарубіжному виданні. Ще одна публікація у зарубіжному журналі, що індексується у базі Web of Science опублікована у співавторстві із науковим керівником проф. Л. Стрільчук на тему: «Радянське законодавство та націоналізація церковного майна на прикладі Львівської семінарії під час радянської та німецької окупації 1939 – 1945 рр.», внесок автора дисертації становить 75%.

Апробація результатів дослідження здійснена шляхом обговорення на семінарі-презентації, що відбувся на кафедрі всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки, а також підчас доповідей на Міжнародних, Всеукраїнських і регіональних конференціях, наукових семінарах та круглих столах. Це зокрема Міжнародні конференції: «Theoretical and practical aspects of modern scientific research: Collection of scientific papers» «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference, Сеул, 30 квітня 2021 р.; XV Міжнародній науково-практичній конференції аспірантів і студентів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень», Луцьк, 12 – 13 травня 2021 р.; II Міжнародній науковій конференції «Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти», Кропивницький, 13 – 14 травня 2021 р.; Міжнародній науковій конференції «Становлення та розвиток співробітництва України з країнами Вишеградської групи», Луцьк, червень 2021 р., Міжнародній науковій конференції «Радянські репресії в Західній Україні у 1939 – 1953 рр. До 80-х роковин із дня трагедії масових розстрілів у Луцькій в'язниці», Луцьк, червень 2021 р.; «Modernization of today's science:

experience and trends». III International Scientific and Theoretical Conference, Singapore, 24 February 2023; «Ricerche scientifiche e metodi della loro realizzazione: esperienza mondiale e realtà domestiche: Raccolta di articoli scientifici» «ΛΟΓΟΣ» con gli atti della III Conferenza scientifica e pratica internazionale, Болонья, 3 березня 2023 р.; I Міжнародній науково-практичній конференції «Українська історія у публічному просторі», Луцьк, травень 2023 р., та Всеукраїнських наукових конференціях: «Україна у світовому геополітичному та культурному просторі. Луцьк, 21 травня 2021 р., «Актуальні проблеми зовнішньої політики України», Чернівці, 18 грудня 2020 р. Також у регіональних наукових конференціях: Науково-практична конференція «Любартівські читання, Луцьк, травень 2020 р.; Науково-практична конференція «Любартівські читання», Луцьк, травень 2021 р., Науково-практична конференція «Любартівські читання» Луцьк, травень 2023 р.

Структура і обсяг дисертації обумовлені її предметом, метою та завданнями, які визначив для себе автор. Дисертацію побудовано за проблемно-хронологічним принципом. Робота включає вступ, чотири розділи, що розділені на одинадцять підрозділів, висновки, список використаних джерел, що налічує 584 позиції та шістнадцяти додатків. Загальний обсяг дисертації складає 337 сторінок, із них, основного тексту – 197 сторінок.

РОЗДІЛ І. НАУКОВА РОЗРОБКА ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. 1. Історіографія проблеми

Важливість релігійного чинника у суспільному житті України зумовлює інтерес дослідників до історії релігій і Церкви. Проблематика становища Римо-католицької церкви та діяльності її духовенства в умовах радянського та гітлерівського окупаційних режимів на території західноукраїнських земель посідає важливе місце у сучасній історіографії.

Варто вказати, що у сучасній вітчизняній історичній науці історію Римо-католицької церкви в роки Другої світової війни та СРСР викликала зацікавленість дослідників, що пов'язано із суспільно-політичними тенденціями та поступовим відкриттям важливих архівних даних. Аналізуючи кількість дисертацій, захищених із церковної проблематики за перші два десятиліття незалежності України (1992 – 2012 роки) Т. Шевченко звернула увагу, що їх відсоток з історії РКЦ (6,1 %) у шість разів більший ніж кількість римо-католиків в країні (1, 1 %) ¹.

Хронологічно можна визначити два логічно обумовлені хронологічні етапи: комуністичний або радянський (1939 – 1980-і роки) та модерний пострадянський (з кінця 1980-х і до нині). Упродовж років змінювались підходи науковців, пов'язані із висвітленням вказаної проблематики залежно від політичного становища, суспільного настрою та наявної бази архівних джерел. У радянській історіографії роль церкви як інституції нівелювали, її характеризували як ворожу щодо режиму, при цьому не згадуючи про репресії

¹ Шевченко Т. Релігійний дискурс української радянської та національної історіографій: контраверсії спадкоємності. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2014. Вип. 24. С. 80.

серед священнослужителів і вірян². Лише становлення демократичної Польщі та незалежної України відкрило можливість незаангажованих досліджень.

Свій внесок у дослідження проблеми здійснили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, історики. Тому історіографію теми дослідження, враховуючи розвиток національних історіографій, можна поділити на вітчизняну і зарубіжну (польську, литовську, казахську, російську та білоруську). Хоча слід пам'ятати застереження Н. Яковенко про умовність такого поділу, адже для історичної науки значно важливішим є концепція і методологія вченого, а не громадянство чи національна приналежність.

Для розуміння історіографічного процесу слід також враховувати поділ дослідників на «світських» та «церковних», прийнятий в історичній науці, яких своєю чергою слід розрізняти за конфесійною приналежністю (прокатолицьку, греко-католицьку та православну). Це важливо, з огляду на те, що на об'єктивність студій впливає не лише ідейна заангажованість авторів, відмінності методології дослідження, джерельна база, а й конфесійна приналежність. Очевидна умовність такого поділу, однак для аналізу наявного доробку врахування цього фактору є надважливим.

При класифікації історіографії у нашому випадку видається найвиправданішим використати проблемно-тематичний критерій, в межах якого розглянути наявні історичні праці від узагальнюючих до вузькосюжетних (як окреслила його Н. Яковенко – модель «конуса»). До цього спонукає й той факт, що тематика досліджень неузалежнена національною приналежністю дослідників. При цьому важливо враховувати контекст часу побутування кожного історіографічного джерела, репрезентативність для дослідників джерельної бази, фактологічну цінність кожного історіографічного джерела. Проблемно-тематичний принцип, на нашу думку,

² Хом'як П. П. Дослідження образу Римсько-Католицької Церкви в радянській історіографії. *Південний архів (історичні науки)*. Вид. дім «Гельветика» 2022. Випуск XXXVIII. С. 103–109.

дозволить вийти за вузькі рамки національних історіографій і максимально повно охарактеризувати історіографічне тло, яке склалося на сьогодні.

У цьому сенсі важливими є спроби порівняти ситуацію в СРСР з іншими країнами комуністичного табору та виявити особливості взаємовідносин між державою і церквою у союзних республіках. Вагомими слід уважати дослідження вчених-істориків М. Вежбіцького³ та К. Реніка⁴, які розкривають історію католицької церкви на підконтрольних СРСР територіях. Автори демонструють форми боротьби віруючих у країнах Центрально-Східної Європи (листи, скарги, звернення у вищі партійні, радянські інстанції, законодавчі органи, до вищих державних і партійних діячів). Частково, ця проблематика порушена у праці А. Глебовіча «Церква у полоні. Римо-католицька церква в Білорусі та Україні після Другої світової війни»⁵, де розглянуто державно-конфесійні відносини, діяльність римо-католиків та відзначається стійкість віри мирян.

Вітчизняні та зарубіжні автори робила спроби дати загальну характеристику Католицької Церкви латинського обряду в СРСР та УРСР після встановлення повоєнного світового порядку. У своєму дослідженні «Католицька церква в СРСР»⁶ Г. Хоружий подав відомості щодо умов, в яких опинилась Римо-католицька церква за комуністичного режиму. Говорячи про сучасних російських дослідників, слід виокремити працю Б. Чапліцького й

³ Wierzbicki M. Między męczeństwem a przystosowaniem. Kościół Katolicki w Europie Środkowo-Wschodniej pod rządami komunistów. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2017. № 1 (29). S. 17–24.

⁴ Renik K. Podpolnicy. Rozmowy z ludźmi Kościoła na Litwie, Łotwie, Białorusi i Ukrainie 1990–1991. Warszawa, 1991. S. 277.

⁵ Hlebowicz A. Kościół w niewoli. Kościół rzymskokatolicki na Białorusi i Ukrainie po II wojnie światowej. Warszawa: Głos, 1991. 148 s.

⁶ Хоружий Г. Католицька церква в СРСР. *Історія релігії в Україні*: наук. зб. світлій пам'яті професора Ярослава Дашкевича (1926-2010) / За заг. ред. М. Капралія, О. Киричук, І. Орлевич. Ч. 1: Церковна історія / Інститут релігієзнавства філія Львівського музею історії релігії. Львів: Логос, 2016. С. 697–707.

І. Осипової⁷, які описують долі представників Римо-католицької церкви, у тому числі й тих, хто здійснював свою діяльність на території західноукраїнських земель. Говорячи про сучасних російських дослідників, слід виокремити працю Б. Чаплицького й І. Осипової⁸, які описують долі представників Римо-католицької церкви, у тому числі й тих, хто здійснював свою діяльність на території західноукраїнських земель. Розкриття питання становища духовенства та Римо-католицької церкви в межах колишнього СРСР простежується у працях Р. Дзвонковського «Лексика польського духовенства, репресованого в СРСР 1939–1988 рр.»⁹, «Відродження католицької церкви латинського обряду в СРСР»¹⁰, «Католицька церква в СРСР (1917 – 1939)»¹¹, «Релігія і католицька церква в СРСР 1917 – 1991»¹², «Доля католицького духовенства в СРСР 1917 – 1939 рр.»¹³ та «Доля католицького духовенства в СРСР у 1939 – 1987 рр.»¹⁴.

Одна з розвідок цього дослідника присвячена характеристиці Римо-католицької церкви в Україні у роки Другої світової війни та повоєнні роки¹⁵.

⁷ Чаплицкий Б., Осипова И. Книга памяти: мартиролог католической церкви в СССР / Комиссия «Мартиролог-2000» Апост. администрации для католиков Севера Европ. части России. Москва: Северные нити, 2000. 766 с.

⁸ Чаплицкий Б., Осипова И. Книга памяти: мартиролог католической церкви в СССР / Комиссия «Мартиролог-2000» Апост. администрации для католиков Севера Европ. части России. Москва: Северные нити, 2000. 766 с.

⁹ Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. 855 s.

¹⁰ Dzwonkowski R. Odrodzenie Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w ZSRR. *Polacy w kościele Katolickim w ZSRR* / pod red. ks. E. Walewandra. S. 213–214.

¹¹ Dzwonkowski R. Kościół katolicki w ZSSR (1917–1939). *Zarys historii*. Lublin, 1997. S. 59–107.

¹² Dzwonkowski R. Religia i Kościół katolicki w ZSRS 1917–1991. *Kronika*. Lublin, 2010. S. 33–37.

¹³ Dzwonkowski R. Losy duchowieństwa katolickiego w ZSRS 1917–1939. *Martyrologium*. Lublin, 1998. 664 s.

¹⁴ Dzwonkowski R. Duchowieństwo katolickie obrządku łacińskiego represjowane w ZSRS w latach 1939-1987. Materiały do słownika biograficznego. *Przegląd Wschodni*. 1999-2000. T. VI. Z. 3. S. 523-627.

¹⁵ Dzwonkowski R. Odrodzenie Kościoła katolickiego na Ukrainie środkowej, południowej i wschodniej w czasie II wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu (1941-1948). *Pasterz i twierdza. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu biskupowi Janowi Olszańskiemu ordynariuszowi w Kamieńcu Podolskim* / pod red. J. Wołczańskiego. Kraków; Kamieniec podolski, 2001. S. 23-31.

Автор розглядає питання Римо-католицької церкви у складі СРСР, надаючи загальні характеристики та розкриваючи ті чи інші тенденції, яка панувала в режимі та мали відношення до духовенства, показує, що тогочасна влада вбачала у католиках латинського обряду «осередок польськості», який необхідно було знищити. Загальну характеристику саме римо-католицькій громаді в УРСР у своїх дослідженнях дали П. Бондарчук¹⁶ та польські дослідники Адам Глєбович¹⁷, Юзеф Дембінський¹⁸, Володимир Осадчий¹⁹.

Відмова включення християнських Церков в Україні до етнічного дискурсу дозволила авторам творів «Історія церкви та релігійної думки в Україні», «Історія релігії в Україні» та «Історія Христової Церкви в Україні» пов'язати їх із територіальним контекстом та охопити увагою не лише православних, а й уніатів, протестантів та римо-католиків.²⁰ Серед праць, які розкривають історію різних релігійних конфесій – Православної (Андрій Смірнов²¹), Греко-католицької (К. Будз²², В. Ільницький²³) церкви у

¹⁶ Бондарчук П. Римо-католики в УРСР: особливості й тенденції змін у релігійності (друга половина 1940 – перша половина 1980-х рр. *Український історичний журнал*. 2021. № 1 (556). С. 57–72; Бондарчук П. М. Римо-католики в УРСР (друга половина 1940-х – перша половина 1980-х років). *Історико-політичні студії*. 2018. № 1(6). С. 21–39.

¹⁷ Hlebowicz A. Kościół w niewoli: Kościół rzymskokatolicki na Białorusi i Ukrainie po II wojnie światowej. Warszawa: „Głos”, 1991. 148, [4] s.; Hlebowicz A. Polskie duchowieństwo katolickie na Białorusi i Ukrainie po II wojnie światowej. *Polacy w Kościele Katolickim w ZSRR / pod red. E. Walewandra*. Lublin: Instytut Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL, 1991. S. 175–185.

¹⁸ Dębiński J. Kościół katolicki obrządku łacińskiego na Ukrainie. *Ateneum Kapłańskie*. 2015. T. 165, z. 1. S. 50–79.

¹⁹ Осадчий В. Католицька церква в Україні: історичний нарис. Луцьк: Luceorgia Books, 2001. 112 с.

²⁰ Ульяновський В. І., Крижановський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3 кн. Київ, 1994; Історія релігії в Україні. Т. 4: Католицизм / ред. П. Яроцький. Київ, 2001; Ісиченко І. (архиєп.). Історія Христової Церкви в Україні. Харків, 2003.

²¹ Смирнов А. Між хрестом, свастикою і червоною зіркою: українське православ'я в роки Другої світової війни. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 416 с.; Смирнов А. Архіпастирська праця єпископа Переяславського Мстислава Скрипника в роки німецької окупації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Вип. 22. С. 163–176.

²² Будз К. Українська Греко-Католицька Церква у Галичині (1946–1968): стратегії виживання та опору у підпіллі. Київ, 2016. 125 с.

²³ Ільницький В., Стецик Ю., Бойчук А. Політичні репресії щодо василіянського чернецтва у Галичині (1944–1946): просопографічні аспекти. *Радянські репресії у західних*

досліджуваний період. Згадаємо також спроби аналізу взаємовідносин між римо-католицькою та греко-католицькою церквами І. Поїздник²⁴ та А. Чорненького²⁵.

Історіографічною проблемою, яку слід виокремити і яка репрезентована численними розвідками, є політика радянської влади щодо релігійних спільнот, і зокрема римо-католиків уже після Другої світової війни. Радянська пропаганда прагнула нівелювати християнські цінності й чинила супротив збереженню впливів Церкви, що відображала й історіографія цього періоду. Так, наприклад, у своїй роботі Й. Григулевич²⁶, перекручуючи факти, подав неправдиву інформацію про Католицьку церкву латинського обряду, що цілком відповідала пануючій у СРСР атеїстичній пропаганді.

Це питання після 1991 р. опинилося у центрі уваги вітчизняних істориків. Питання проведення антирелігійної діяльності та курсу влади на атеїстичну пропаганду про відношення СРСР до Церкви, про відношення людей і духовенства до діяльності влади в контексті релігійних громад належить до тих, що розглядали першочергово. Нагадаємо, що загальні

областях України (1939 – 1953): історія, особистості, пам'ять: колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. С. 290 – 313; Ільницький В., Старка В. Повсякдення терору: репресивно-депортаційні заходи радянської влади на території Східної Галичини у 1944 – 1953 рр. Радянські репресії у західних областях України (1939 – 1953): історія, особистості, пам'ять: колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. С. 149 – 166; Ільницький В., Гриник Л. Репресований отець Зиновій Бандрович (1916 – 1986): реконструкція біографії за матеріалами архівно-кримінальної справи. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 45. Том 1. С. 10 – 17.

²⁴ Поїздник І. І. Відносини між греко-католицькою церквами на україно-польському порубіжжі (1939–1946 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07. 00. 02 “Всесвітня історія” / НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2007. 20 с.; Поїздник І. І. Історіографія розвитку відносин греко-католицької та римо-католицької церков у роки Другої світової війни. *Український історичний журнал*. 2009. № 4. С. 184 – 198.

²⁵ Чорненький А. Діяльність Римо-католицької Церкви на користь Української Греко-Католицької Церкви в 1946 – 1989 роках. *Acta studiosa: Богословський науковий збірник*. 2017. Ч. 9. С. 115–138.

²⁶ Григулевич Й. Р. Папство століття ХХ / пер. з рос. А. Родніної. Київ: Вид-во політ. літ. України 1988. 544 с

питання з історії католицької церкви в умовах комуністичного режиму висвітлювали В Байдич²⁷, В. Баран²⁸, П. Бондарчук²⁹, В. Войналович³⁰,

²⁷ Байдич В. Г. Антирелігійна кампанія радянської влади у 1958–1964 рр. і римо-католицька церква в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2011. Вип. 2. С. 295 – 309; Байдич В. Г. В боротьбі за віру: римо-католицька церква в Україні (середина 1940-х – перша половина 1960-х рр.) / Держ. арх. служба України, Держ. архів Хмельницької обл., Хмельниц. обл. громад. орг. архівістів та дослідників Поділля “Поклик віків”. Хмельницький: Мельник А. А., 2014. 479 с.; Байдич В. Г. Римо-католицизм у контексті розвитку державно-церковних стосунків в СРСР (1920 – 1960-ті рр.). *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. Київ, 2008. Вип. 36. С. 294 – 315; Байдич В. Г. Римо-католицька церква в умовах радянської релігійної політики: український досвід (середина 1940-х – перша половина 1960-х років): дис... канд. іст. наук: 07. 00. 01 / Кам’янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам’янець-Подільський, 2012. 219 с.; Байдич В. Г. Становище римо-католицького духовенства в Україні в роки “хрущовської відлиги” (1953–1957 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2011. Вип. 48 (6). С. 172–179; Байдич В. Г. Римо-католицька церква в період радянської антицерковної кампанії 1958-1964 рр. *Вісник Кам’янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: історичні науки*. 2011. Вип. 4. С. 320-328.

²⁸ Баран В. К. Антицерковна кампанія на Україні в період хрущовської «відлиги». *Історія релігій в Україні: Тези повідомлень III круглого столу* (Львів, 3 – 4 травня 1993). Київ – Львів, 1993. С. 14-15; Баран В. Влада і церква: з історії взаємин у 1945 – 1965 роках. *Сучасність. Література, наука, мистецтво, суспільне життя*. 1995. № 5. С. 113–128; Баран В. Репресії сталінського режиму щодо Римсько-католицької церкви на Волині і в Східній Галичині у 1939–1941 рр. *Komunizm: system – ludzie – dokumentacje*. 2014. Nr 3. S. 49–63.

²⁹ Бондарчук П. Римо-католики в УРСР: особливості й тенденції змін у релігійності (друга половина 1940 – перша половина 1980-х рр.). *Український історичний журнал*. 2021. № 1. С. 57–72; Бондарчук П. Римо-католики в УРСР (1945–1991). *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2023. Вип. 27. С. 184; Бондарчук П. М., Даниленко В. М. Особливості релігійної ситуації в УРСР (середина 1950-их – перша половина 1960-их років). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2012. Вип. 3. 33, 2013. Вип. 3. 34. С. 171; Бондарчук П., Шамрай О. Релігійне життя греко-католиків Галичини та Закарпаття в умовах радянської тоталітарної системи (середина 1940-х – середина 1960-х років). *Краєзнавство*. 2023. Вип. 1–2. С. 89.

³⁰ Войналович В. А. Доля римо-католицького культу в Україні в умовах політики державного атеїзму (кінець 50-х – перша половина 60-х рр.). *Історія України: Маловідомі імена, події, факти*. Київ, 2003. Вип. 20/21.

О. Гура³¹, архієпископ Ігор (Ісіченко)³², О. Лисенко³³, В. Рожков³⁴, В. Сергійчук³⁵ та ін. Історіографію щодо політичних репресій проти Римо-католицької церкви в УРСР у роки Другої світової війни та перші повоєнні роки охарактеризувала О. Довбня³⁶. Серед іншого звертає на себе увагу висновок А. Жив'юка про цілком усвідомлене й системне провокативне використання компартійною номенклатурою представників церкви (православного та католицького кліру), розглядаючи релігійні конфесії винятково як інструмент для утвердження тоталітарного режиму³⁷. Слід вказати, що далеко не всі висновки авторів є беззаперечними. Так, Б. Міхалевський у своїй роботі «Відношення до релігії і віри в СРСР на основі Конституцій 1918 – 1977»³⁸ зазначав, що радянською владою було скоєно злочин, який вважається першим в історії СРСР – поляки стали першою громадою, що була переслідувана за свою національну приналежність.

³¹ Гура О. А. Взаємовідносини радянської держави і римо-католицької церкви в УРСР у дослідженнях сучасної української історіографії. *Історична пам'ять*. 2011. № 2 (26). С. 87–98; Гура О. А. Діяльність світських організацій католиків в УРСР наприкінці 1940-их – 1950-их років. *Українське релігієзнавство*. 2015. Вип. 73. С. 142–149; Гура О. А. Доля римо-католицьких громад в період форсованого антирелігійного наступу радянської держави (1950-ті – перша половина 1960-х рр.). *Україна і Ватикан: до і після Другого Ватиканського Собору*: наук. зб. Київ: УАР, 2013. 504 с.; Гура О. А. Політика радянської влади щодо римо-католицької церкви у другій половині 40-х – першій половині 50-х років ХХ століття. *Історична пам'ять*. 2009. № 1. С. 60–68; Гура О. А. Становище римо-католицької церкви в Україні в умовах антирелігійної політики радянської держави (кінець 50-х – перша половина 60-х років ХХ століття). *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. № 4. С. 77–83.

³² Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Харків, 1999. 472 с.

³³ Лисенко О. Поза Божими заповідями: релігійна політика тоталітарних режимів в Україні у 1939-1946 роках / НАН України, Інститут історії України. Київ, 2023. 436 с.

³⁴ Rożkow W. Polityka władz sowieckich wobec Kościoła rzymskokatolickiego w okresie kampanii antyreligijnej 1958-1964. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2021. Nr 1. S. 209-226.

³⁵ Сергійчук В. І. У боротьбі за рідну віру. Римо-католики України завжди були неохитні. Київ: Дніпро, 2001. 228 с.

³⁶ Довбня О. Політичні репресії проти Римо-католицької церкви в УРСР (1939-1953 рр.): новітня вітчизняна історіографія. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія Історія*. 2017. Вип. 2, ч. 3. С. 66-71.

³⁷ Жив'юк А. «Інструменталізована церква»: використання компартійною номенклатурою представників релігійних конфесій у збройній боротьбі на Західній Волині й Поліссі у 1940-х рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2009. № 2 (33). С. 20.

³⁸ Міхалевський Б. Відношення до релігії і віри в СРСР на основі конституцій 1918–1977. *Воля з Волині*. 2007. Ч. 2 (75). С. 32.

Варто наголосити, що особливістю радянської історіографії щодо Римо-католицької церкви була її залежність від взаємин СРСР з Ватиканом і, відповідно, політики, яку проводив останній щодо радянської держави. Яскраво ілюструють цю тезу роботи Е. Вінтер³⁹, Й. Григулевич⁴⁰, Л. Кизи і М. Коваленка⁴¹, Н. Козачишин та О. Матюхіна⁴², С. Лозінського⁴³. 1955 року в Інституті історії України АН УРСР була захищена дисертація А. Санцевича «Підривна діяльність Ватикану і боротьба трудящих народно-демократичної Польщі проти католицької реакції (1945 – 1953 рр.)». Згадані науковці звинувачували Святий престол у проведенні щодо СРСР та країн соціалістичного табору «реакційної» та «ворожої» політики. Їх праці написані у руслі радянської офіційної політики, сформульованої ще 31 жовтня 1944 року наркомом держбезпеки СРСР В. Меркуловим у директиві № 140 із відповідним «Оглядом антирадянської діяльності Ватикану і римо-католицького духовенства в СРСР»⁴⁴. Для комуністичної влади становило загрозу функціонування римо-католицької та греко-католицької церков, які мали прямий контакт з незалежним Ватиканом. Аналіз взаємовідносин Ватикану і СРСР та доробку радянських дослідників О. Вишиванюк⁴⁵,

³⁹ Винтер Э. Политика Ватикана в отношении СССР. 1917–1968: Третья часть трилогии «Россия и папство». Москва: Прогресс, 1977. 252 с.

⁴⁰ Григулевич Й. Р. Папство ХХ століття / пер. з рос. Л. Родніної. Київ: Політвидав України, 1988. 544 с.

⁴¹ Кизя Л., Коваленко М. Вікова боротьба українського народу проти Ватикану. Київ: Вид-во Київського університету, 1959. 292 с.

⁴² Козачишин Н., Матюхіна О. А. «Східна політика» Ватикану. Львів: «Каменярь», 1989. 72 с.

⁴³ Лозинский С. Г. История папства. Изд. третье. Москва: Изд-во полит. лит., 1986. 382 с.

⁴⁴ Ліквідація УГКЦ (1939–1946): документи радянських органів державної безпеки. Т. 1. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006. С. 232–240.

⁴⁵ Вишиванюк О. Етноконфесійні процеси в радянській Україні: механізми, характер і специфіка функціонування християнських церков та релігійних організацій в перші повоєнні роки (1944–1953 рр.). *Україна і Ватикан*: серія зб. наук. праць. Вип. І: Українсько-Ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем. Івано-Франківськ; Київ, 2008. С. 42–51.

С. Горбачем⁴⁶, Е. Бистрицькою⁴⁷ звільняє нас від детальнішого аналізу цієї проблеми.

Державно-конфесійні особливості західноукраїнських земель спонукали до окремих оцінок ситуації на цих теренах. Саме характеристиці церковно-релігійного життя в 1953 – 1964 роках в Україні на прикладі західних областей присвячене дослідження А. Моренчука⁴⁸. У своїй розвідці серед іншого він виокремлює особливості антицерковної компанії у цьому регіоні та вказує на високий рівень релігійності населення, що впливало на кроки радянських чиновників.

Історію римо-католицької церкви на території Київщини і Волині від заснування до сьогодення, політичні події, які відбувалися у дієцезії, освітню й культурну діяльність духовенства, особливості католицьких храмобудівних традицій висвітлили Ю. Білоусов⁴⁹ та О. Горбик⁵⁰.

В контексті дослідження становища римо-католицького духовенства на теренах Луцької дієцезії, варто виокремити той факт, що на сьогоднішній день існує не так багато матеріалів, які в комплексі розкривають цю проблематику. Дослідники, в певній мірі, згадують про окремі постаті чи храми, однак проблематичним залишається формування чіткої концепції, яка демонструватиме стан речей в об'єктивний спосіб. Також дисертантом наголошується на тому, що внесок, який здійснили представники Луцької дієцезії Римо-католицької церкви під час Другої світової війни та період діяльності у складі СРСР є недооціненим. Адже місцеві священники

⁴⁶ Горбач С. І. Деякі аспекти відносин між Ватиканом та СРСР після Другої світової війни (1945–1953). *Український історичний журнал*. 1998. № 6 (423). С. 68–76; Горбач С. І. Східноєвропейська політика Ватикану та Радянський Союз (1954–1958 рр.) *Український історичний журнал*. 1999. № 5 (428). С. 57–71.

⁴⁷ Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878-1964 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 416 с.

⁴⁸ Моренчук А. Церковно-релігійне життя в Україні в 1953–1964 роках (на матеріалах західних областей): монографія. Луцьк, 2009. 196 с.

⁴⁹ Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія. Історичний нарис. Житомир: ОП “Житомирська облдрукарня”, 2000. 337 с.

⁵⁰ Горбик О. О. Римо-католицькі костьоли Києва і Київщини. Київ: Техніка, 2004. 128 с.: іл. (Національні святині України).

докладали максимум зусиль для підтримки стійкості віри мирян, навчання дітей та молоді, поширенню релігійної літератури та збереженню храмів.

Волинський регіональний досвід взаємовідносин Римо-католицької церкви та радянського режиму висвітлювали В. Баран⁵¹, І. Булига⁵², І. Панчук⁵³. Історію Римо-католицької церкви після встановлення комуністичної влади на теренах Волині розглядали у своїх студіях А. Куцик і В. Шостак⁵⁴, П. Хом'як⁵⁵, К. Якуніна⁵⁶.

Серед дослідників, які вивчали Луцьку дієцезію впродовж періоду усього її існування та у досліджуваний період, є М. Дембовська, яка у своїх працях звертається до гуманістичної складової через зображення конкретних священників. Слід також виокремити ряд робіт дослідниці, які мають фактографічну цінність, оскільки ґрунтуються на спогадах очевидців та архівних джерелах. До таких праця відносимо роботи «Духовенство Луцької дієцезії. Жертви війни та репресій окупантів 1939 – 1945 рр.»⁵⁷. Оскільки

⁵¹ Баран В. К. Репресії сталінського режиму щодо Римсько-католицької церкви на Волині і в Східній Галичині у 1939–1941 рр. *Komunizm: system – ludzie – dokumentacje*. 2014. № 3. S. 49–63

⁵² Булига І. Репресії тоталітарного режиму проти римо-католицької церкви на Волині у 1939–1941 рр. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія” Серія: історичне релігієзнавство*. 2009. Вип. 1. С. 32–40.

⁵³ Панчук І. Тенденції розвитку католицизму у Волинському регіоні в тоталітарну добу. *Українська полоністика*. 2020. Вип. 17: Філософські дослідження. С. 50–58.

⁵⁴ Куцик А., Шостак В. Католицизм на історичній Волині: соціально-церковний аспект (початок ХХ ст. – 1941 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. Вип. 16. С. 139–143.

⁵⁵ Хом'як П. Римсько-католицька Церква на Волині в час Другої світової війни крізь призму польської історіографії. *Літопис Волині: Всеукраїнський часопис*. 2022. Ч. 26. С. 71–76; Хом'як П. Становище Римо-католицької Церкви у Луцьку в період Другої світової війни. *Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. Луцьк, 2021*. Вип. XVII. С. 125–129.

⁵⁶ Якуніна К. І. Роль о. С.–А. Кашуби у збереженні літургійної практики РКЦ на Рівненщині в умовах впровадження нової релігійної політики радянської влади (40–50 рр. ХХ ст.). *Міжнародна наукова збірка “Ucrainica – Polonica” (історична серія)*. Житомир; Київ; Краків, 2012., Вип. 4. С. 218–223; Якуніна К. І. Становище Римо-католицької громади м. Острога в ХХ ст. *Наукові записки. Серія “Історичне релігієзнавство”*. Острог, 2010. Вип. 2. С. 205–210; Якуніна К. І. Християнські конфесії у Волинській та Рівненській областях у 1944–1953 рр.: дис... канд. іст. наук: 09. 00. 11 / Національний ун-т “Острозька академія”. Острог, 2014. 222 арк.

⁵⁷ Dębowska M., Popiek L. Duchowieństwo diecezji łuckiej. *Ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945*. Lublin: Polihymnia, 2010.

жертвності луцьких священників присвячено окремий розділ наукової роботи, важливим завданням, яке ставив перед собою дисертант, було встановити максимально точний та детальний перелік жертв, які загинули від рук окупаційних режимів радянської та німецької влади і не тільки. Беручи до уваги відомості, які подає М. Дембовська у співавторстві із Л. Попеком, список, який подається у науковому дослідженні, можна вважати найповнішим.

Важливі відомості про життя Луцької дієцезії в повоєнний період отримуємо із праці тієї ж авторки «Луцька дієцезіяльна курія на засланні»⁵⁸, яка хронологічно обмежена 1974 роком. Зокрема, у праці М. Дембовської, є констатація факту, що після депортації останнього Луцького єпископа Адольфа Петра Шельонжека до замку Бєжгловського, що знаходиться біля Торуня, духовенство і вірні Луцької дієцезії РКЦ залишилась без провідника. Пояснює це дослідниця агресивним наступом радянської влади на місцеве духовенство, адже, як неодноразово зазначалось, проводились масові арешти, здійснювались переслідування священників за продовження своєї релігійної діяльності, конфісковувалось усе церковне та особисте майно та націоналізовувались храми.

Вагомий внесок в розвиток історіографії Римо-католицької церкви на Волині належить польському досліднику Леон Попек, який написав ряд праць, присвячених історії Луцькій дієцезії та збереження храмів на теренах Волині. Зокрема, мова йде про такі праці: «Втрати римо-католицьких храмів на Волині в 1939 – 1945 рр.»⁵⁹, «Храми Волині»⁶⁰, «Храми Волині. Незалежність і Пам'ять»⁶¹, «Луцька дієцезія в міжвоєнний період та під час Другої світової

⁵⁸ Dębowska M. Łucka kuria diecezjalna na «wyznaniu». *ABMK*. 2000. T. 73. S. 23–32.

⁵⁹ Popiek L. Straty Kościoła rzymskokatolickiego na Wołyniu w latach 1939–1945. *Polskie Państwo Podziemne na Wołyniu w latach 1949–1944* / red. M. Sawczuk, L. Popiek. Sandomierz, 2006. S. 98–122.

⁶⁰ Popiek L. *Świątynia Wołynia*. T. 1. Lublin, 1997. 370 s.

⁶¹ Popiek L. *Świątynia Wołynia. Niepodległość i Pamięć*. 2008. Nr (27). S. 421–442.

війни (1918 – 1944)»⁶². Автор охарактеризував стан, в якому опинилась Церква як епоху зникнення організаційних структур місцевої Римо-католицької Церкви, мученицькі смерті духовенства та вірних, а також свідоме спустошення церков окупантами – радянськими та німецькими.

Схожа за своїм становищем була ситуація в межах Волині, а саме Луцької дієцезії, яка стала об'єктом вивчення М. Дембовської⁶³. На основі історичних джерел, авторка в своєму дослідженні, аналізує стан, в якому опинилась Луцька дієцезія під час Другої світової війни в умовах окупації двох тоталітарних держав – фашистського Третього Райху та Радянського Союзу. З огляду на це, відзначається, що в час перебування Луцької дієцезії Римо-Католицької Церкви в окупації Німеччини, відчувалось певне послаблення релігійних свобод⁶⁴, втім це не означає, що відношення нової влади до римо-католицької спільноти було лояльним. Деяку інформацію про націоналізацію майна, пограбування храмів, приміщень курії, особистих помешкань у цей це період дізнаємось у праці М. Дембовської «Католицька церква в часи окупації 1939 – 1945 рр.»⁶⁵.

Деяку інформацію про націоналізацію майна, пограбування храмів, приміщень курії, особистих помешкань у цей це період дізнаємось у праці М. Дембовської «Католицька церква на Волині в часи окупації 1939 – 1945 рр.»⁶⁶.

⁶² Popiek L. Diecezja łucka w okresie międzywojennym i podczas II wojny światowej (1918–1944). *Polacy i Kościół rzymskokatolicki na Wołyniu w latach 1918–1997* / red. L. Popiek. Lublin: Towarzystwo Przyjaciół Krzemieńca i Ziemi Wołyńsko-Podolskiej, 1999. S. 23–47.

⁶³ Dębowska M. Materiały do dziejów diecezji łuckiej. *Relacje o stanie dekanatów i parafii 1941–1944*. Biały Dunajec; Lublin; Łuck; Ostróg: Wołanie z Wołynia, 2005. 221 s.

⁶⁴ Хом'як П. Жерти радянських репресій: луцьке духовенство Римсько-Католицької Церкви. *Радянські репресії в Західній Україні 1939–1953 рр.*: кол. моногр. Одеса: Гельветика, 2021. С. 306–322.

⁶⁵ Dębowska M. *Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945*. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. 480 s.

⁶⁶ Dębowska M. *Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945*. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. 480 s.

У праці польського дослідника Й. Марецького «Назви святинь Луцької дієцезії»⁶⁷ згадується про окремі аспекти відношення окупаційних режимів до храмів, що належали до Луцької дієцезії.

Луцьке духовенство Римо-католицької церкви в досліджуваний період вели постійну боротьбу проти насильницьких вчинків зі сторони радянських та німецьких окупантів. З поданих історіографічних відомостей та власних наукових досліджень дисертанта, виходить висновок про історичну неоціненність луцької дієцезії у час протистояння між пропагандою атеїзму та стійкості віри. На підставі наявних наукових досліджень проводяться паралелі представників Луцької і Львівської архідієцезії.

Ситуація на Галичині і в Львівській дієцезії описує ціла низка вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Серед авторів, які займались вивченням цієї проблематики дисертант відзначає роботи Й. Крентоша «Ліквідація наукового складу Львова в липні 1941 р. Надзвичайний зв'язок Східного та Західного порубіжжя. Вплив львів'ян на розвиток науки і культури у Верхній Сілезії після 1945 р.»⁶⁸, «Кафедральний собор латинського обряду у Львові та його настоятель о. Рафал Керніцький»⁶⁹, «Комітет римо-католицького кафедрального костелу у Львові. Засідання виконавчого органу та ревізійної комісії відділу 1965–1991 рр.»⁷⁰. Окрім характеристики та аналізу тенденції на знищення всього духовенства Римо-католицької церкви у Львові, яка тоді була однією із домінуючих у політиці радянської влади, автор також відзначає особливо

⁶⁷ Marecki J. Wezwania świątyń diecezji łuckiej. *Fides Ars Scientia* / red. A. Betlej, J. Skarbski. Tarnów, 2008. S. 91–106.

⁶⁸ Krętosz J. Likwidacja kadry naukowej Lwowa w lipcu 1941 roku. Niezwykła więź Kresów Wschodnich i Zachodnich Wpływ lwowian na rozwój nauki i kultury na Górnym Śląsku po 1945 roku praca zbiorowa / pod red. Krystyny Heskowej-Kwaśniewicz, Alicji Ratusznej i Ewy Żurawskiej. Katowice, 2012. S. 13–21.

⁶⁹ Krętosz J. Katedra obrządku łacińskiego we Lwowie i jej proboszcz o. Rafał Kiernicki OFM Conv. w latach 1948–1991. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2003. 243 s.

⁷⁰ Krętosz J. Komitet Rzymskokatolickiej Katedry we Lwowie. Posiedzenia Organu Wykonawczego i Komisji Rewizyjnej Komitetu Katedry 1965–1991. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2004. 137 s.

жорстоке поводження із місцевою інтелігенцією. Як уже зазначалось, такі дії проти місцевого населення, були покликані ліквідувати тогочасну еліту і знищити представників так званого капіталістичного суспільства. Автор також подає перелік жертв священнослужителів, які трагічно загинули внаслідок дій радянської та німецької влади, які активно скеровували свою діяльність на знищення релігійних осередків та їх представників і членів.

Важливу історіографічну інформацію, яка базується на архівних документах подає Б. Кумор у роботі «Львівська архидієцезія латинського обряду у світлі дієцезіального схематизму 1939 р.»⁷¹ Зокрема, автор висвітлює статистичні дані по кількості парафій та духовенства, яке залишилось на теренах дієцезії, подає кількість храмів та інших сакральних будівель та зафіксував чисельність різних релігійних осередків. Інформація, яку подає Б. Кумор дає можливість простежити політику курсу на атеїзацію суспільства та націоналізацію церковного майна.

На початку 1990-х років реалізовано проєкт, запропонований З. Желінським, який передбачав видання колективної монографії про релігійну ситуацію на порубіжних землях Другої Речі Посполитої під час Другої світової війни⁷². Кожен розділ монографії, що побачила світ 1992 року, відображає особливості релігійного життя різних церковно-адміністративних одиниць РКЦ у межах Львівської і Віленської римо-католицьких митрополій впродовж 1939 – 1945 років.

Зокрема вчений-історик С. Бізунь у роботі «Історія позначена хрестом. Спогади про життя католицької церкви у Львівській землі 1939 – 1945 рр.»⁷³ подає деякі відомості, що стосуються становища, в якому опинилась Римо-

⁷¹ Kumor B. Archidiecezja Lwowska obrządku łacińskiego w świetle schematyzmu archidiecezjalnego z 1939. FOLIA HISTORICA CRACOVENSIA. 1996. Vol. 3. S. 265–287.

⁷² Życie religijne pod okupacją 1939-1945: metropolie wileńska i lwowska, zakony / pod red. Z. Zielińskiego. Katowice, 1992. 505 s.

⁷³ Bizuń S. Historia krzyżemznaczona. Wspomnienia z życia Kościoła katolickiego na Ziemi Lwowskiej 1939–1945 / opr. ks. J. Wołczański. Lublin: Oddz. Lubelski Stowarzyszenia «Wspólnota Polska», 1993. 392 s.

католицька церква на теренах Львівщини. Одним із аспектів, що висвітлюється у праці вченого та аналізується в даному науковому дослідженні, є характеристика діяльності священнослужителів та безпосередньо мирян римо-католиків. З метою дослідити та визначити передумови вкрай нестабільної ситуації, яка виникла в західноукраїнських областях України в час Другої світової війни, подаються окремі відомості про стан в якому знаходилась Церква перед початком війни та перші кроки на шляху ліквідації релігійної установи зі сторони радянської влади на теренах Львівщини.

У працях історика Й. Волчанського⁷⁴, який спеціалізувався на питаннях діяльності Львівського духовенства в час Другої світової війни, подаються відомості про кількість священнослужителів та різних чернечих та релігійних згромаджень, а також характеризується стан храмів та доля церковного майна, яке значною мірою було або знищене, або зазнало актів вандалізму. Автором було також проведене дослідження польського цвинтаря у Львові, де поховані свідки тих жорстоких подій. У працях Й. Волчанського знаходимо інформацію і про більш наблизений до нашого часу період історії, а саме згадується про діяльність о. Августина Медніса, який доклав чимало зусиль для збереження

⁷⁴ Wołczański J. Aresztowanie i proces ks. Hieronima Kwiatkowskiego we Lwowie po II Wojnie światowej. *Wytrwać i przetrwać jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Kraków, 2010. S. 471–494; Wołczański J. Aresztowanie, proces i zesłanie o. Kazimierza Lendzioa CSsR w Związku Sowieckim w roku 1952. *Wytrwać i przetrwać, jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Seria A, Tom 11. Kraków, 2010. S. 495–507; Wołczański J. Bazylika Metropolitalna obrządku łacińskiego we Lwowie. *Radość Wiary*. 2001. Nr 1 (29). S. 10; Wołczański J. Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku. *Radość Wiary*. 1996. Nr 2 (11). S. 11; Wołczański J. Martyrologium duchowieństwa archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939–1945 / pod red. S. C. Napiórkowskiego. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009.; Wołczański J. Między zagładą a przetrwaniem. Kraków, 2005. 262 s.; Wołczański J. Katalog grobów duchowieństwa i sióstr zakonnych obrządku łacińskiego i greckokatolickiego na Cmentarzu Janowskim we Lwowie. *Nasza Przeszłość*. 1997. T. 88. S. 254–295; Wołczański J. Kapłani męczennicy. Świadkowie wiary kościoła lwowskiego ksiądz kanclerz Zygmunt Hałuniewicz (1889–1974). *Radość Wiary*. 1999. № 3–4 (23–24). S. 17; Wołczański J. Ks. Kanonik Augustyn Mednis (1932–2007). Człowiek-kapłan-humanista. *Fides ars scientia* / red. A. Betlej, J. Skrabski. Tarnów, 2008. S. 13–34; Wołczański J. «Przybysz z Północy». W 60 rocznicę urodzin ks. Augustyna Mednisa. *Gość Niedzielny*. 5 kwietnia 1992. Nr 14, rok LXIX. S. 6

культурної та історичної спадщини і має пряме відношення не лише до Львівської, а й Луцької дієцезії Римо-католицької церкви.

Долю римо-католицького костелу у радянському Львові після смерті Йосипа Сталіна на підставі документів уповноваженого ради у справах релігій Львівської області П. Олеховський⁷⁵.

Окрему групу становлять дослідження щодо ситуації на західноукраїнських землях загалом та Церкви зокрема у роки Другої світової війни. Ідеологічний тиск на суспільство, проведення насильницької колективізації, націоналізацію церковного майна, масові арешти та депортації з приходом радянської влади на Волинь характеризують М. Кучерепа та С. Степанюк⁷⁶. Про політику радянської націоналізації церковного майна, атеїстичну пропаганду тощо говорили Р. Чекайовські «Специфіка, методи та організації таємного навчання в польському цивільному та військовому підпіллі під час війни та окупації 1939 – 1945 рр.»⁷⁷, Й. Шедлецкі «Доля поляків в СРСР у 1939 – 1956 рр.»⁷⁸, З. С. Семашко «Свідки радянського досвіду 1939 – 1946 рр.»⁷⁹, Р. Внук «За перших совітів. Польська конспірація на Східних Кресах Другої Польської Республіки (вересень 1939 – червень 1941)»⁸⁰. Дослідники намагались проаналізувати становище в якому опинилось населення західноукраїнських земель, особливості радянської, ґрунтуючись на доступних джерелах та показати умови в яких опинилися духовенство і миряни. Багато з них не змирилися з життям у рамках радянської

⁷⁵ Olechowski P. Między ołtarzem a gabinetem partyjnym. Kościół rzymskokatolicki w sowieckim Lwowie w latach 1953–1959 w świetle raportów pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych w obwodzie lwowskim. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2017. № 1 (29). S. 176–201.

⁷⁶ Кучерепа М., Степанюк С. Волинь у 1939–1941 рр.: радянська націоналізація, репресії і опір радянському тоталітаризму. *Радянські репресії в Західній Україні 1939–1953 рр.*: кол. моногр. Одеса: Гельветика, 2021. С. 51–104.

⁷⁷ Czekaowski R. Specyfika metod i organizacji tajnego nauczania w Polskiej konspiracji cywilnej i wojskowej lat wojenno-okupacyjnych 1939–1945. *Tajne nauczanie w Polskim szkolnictwie cywilnym i wojskowym podczas konspiracji 1939–1945* / pod. red. R. Czekaowskiego, J. Kwieka. Kraków: Platan, 1995. 182 s.

⁷⁸ Siedlecki J. Losy Polaków w ZSRR w latach 1939–1956. Gdańsk: Graf, 1990. 404 s.

⁷⁹ Siemaszko Z. S. Świadcowie przeżyć sowieckich 1939–1946. Londyn, 1999. 608 s.

⁸⁰ Wnuk R. Za pierwszego sowieta. Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941). Warszawa, 2007. 463 s.

системи, а тому історики акцентували увагу на різноманіття підпільних ініціатив, спосіб їхнього функціонування та методи боротьби з ними, які використовував НКВС.

При дослідженні умов, в яких опинилась Римо-католицька церква на теренах західноукраїнських земель, прослідковується незначна відмінність між діями радянських та німецьких окупаційних режимів у час Другої світової війни. Історіографічну цінність при вивченні даного питання мають праці таких вчених-істориків, як Б. Мушял «Розстріляти контрреволюційні елементи! Жорстокість німецько-радянської війни влітку 1941 року»⁸¹, Й. Адамска та Й. Шілінг «Польські священники в німецьких концтаборах. Перевезення 527 священнослужителів 13 грудня 1940 року із Захенсгауена до Дахау»⁸². Священнослужителі різних національностей і конфесій належали до однієї з груп, переслідуваних під час Другої світової війни. На рубежі 1939 – 1940 років. Святий Престол вжив дипломатичних зусиль, щоб звільнити ув'язнених священнослужителів з концтаборів. Список священнослужителів у книзі Йоланти Адамської та Яна Сілінга включає 527 імен. Серед них 6 осіб не ідентифіковані. 490 священників були польської національності, крім німців, австрійців та чехів. Автори посилаються на копії двох оригінальних німецьких перевізних списків (алфавітний та числовий) від 13 грудня 1940 року та підготовлений авторами польський список священнослужителів цього транспорту, поданий у вигляді біографічних довідок ідентифікованих осіб. Беручи до уваги відомості, що подаються у виданні, та використовуючи додаткові джерела та архівні дані, дисертант у науковій роботі створив найбільш комплексний перелік жертв, що загинули внаслідок дій німецького окупаційного режиму.

⁸¹ Musiał B. Rozstrzelać elementy kontrewolucyjne! Brutalizacja wojny niemiecko-sowieckiej latem 1941. Warszawa, 2001. 352 s.

⁸² Adamska J., Sziling J. Polscy księża w niemieckich obozach koncentracyjnych. Transport 527 duchownych 13 grudnia 1940 r. z Sachenshauen do Dachau. Warszawa, 2007. 183 s.

Для всебічного висвітлення подій, що відбувались у час Другої світової війни, з метою об'єктивного сприйняття ситуації, необхідно проаналізувати діяльність духовенства в період німецької окупації. Окремі відомості щодо даного питання дізнаємось від таких авторів як Й. Клістал та М. Красєвський, які у своїх працях «Духовенство. Жертви німецького поневолення»⁸³ і «Винищення католицького духовенства Добжинської землі (колишні Рипинські та Липненські повіти) під час нацистської окупації (1939 – 1945)». Обидві праці частково відображають відношення гітлерівців до релігії загалом, а також характеризуються вчинки, які коїлись стосовно духовенства та мирян. Ці історіографічні відомості знайшли своє відображення у другому розділі наукової роботи, адже Римо-католицька церква на території західноукраїнських областей зазнала значних втрат від дій німецьких окупантів.

Одним із аспектів, що розкривається в науковому дослідженні є ставлення мирян Римо-католицької церкви до подій, які розгортались в часі Другої світової війни, а також в період окупації радянськими та німецькими військами. Відзначається велика підтримка зі сторони громад та способи їх допомоги духовенству. При цьому, окремо наголошується на самосвідомості населення та їх релігійному вихованню, адже в час атеїстичної пропаганди, виховання дітей та молоді релігійним основам нерідко здійснювалось саме в домашніх умовах.

Діяльність Римо-католицької церкви у радянський період неможливо охарактеризувати без змалювання портретів тих душпастирів, які діяли в непростих умовах комуністичного режиму. Історія життя представників українського римо-католицького духовенства сама по собі – цікаве історичне та історіографічне джерело, і нині науковці мають за завдання їх усталення та поширення цих знань серед публічності. Це має величезне значення для

⁸³ Klistała J. Duchowni. Ofiary niemieckiego zniewolenia. Kraków, 2019. 444 s.

розвитку історичної науки, з огляду на олюднення минулого як один із актуалізованих напрямів історичних студій.

Досліджуючи становища католицького духовенства в часі Другої світової війни, їх активну діяльність та роблячи акцент на стійкості їхньої віри, необхідним завданням, яке постає перед дослідниками є аналіз положення в якому знаходились священники перед початком війни та характеристика позиції їх провідників, а саме – єпископів. На прикладі праць вченого-історика К. Прокопа «Архієпископи Галицький і Львівський латинського обряду»⁸⁴ та «Постаті Луцьких єпископів»⁸⁵, отримуємо можливість встановити спільні ознаки вимушеної боротьби духовенства просто усталеного радянською владою режиму. Характерним та спільним для обох областей є те, що священники, беручи приклад зі своїх наставників, продовжували звершувати релігійні обряди, у всілякий можливий спосіб надавали допомогу та підтримку для мирян і намагались згуртувати населення у спільній ідеї – вірі в Бога та протистояння режиму.

Найяскравішим прикладом відданості своєму служінню та стійкості своїх поглядів і сили віри вважають Адольфа Петра Шельонжека, який займав посаду Луцького єпископа у період 1925 – 1950 років. У працях істориків знаходимо окремі відомості про життєвий шлях одного із найвідоміших луцьких єпископів, але такі роботи не розкривають всієї діяльності Адольфа Петра Шельонжека і його ролі для тогочасного суспільства і прийдешніх поколінь. Серед авторів, що були дотичними до цього питання відзначено Б. Карковську, В. Розинковського, Л. Зигера, які у працях «Єпископ Адольф Петро Шельонжек. Вірний свідок Христа»⁸⁶, «Коли ти любиш Бога, Церкву,

⁸⁴ Prokop K. P. Arcybiskupi haliccy i lwowscy obrządku łacińskiego. Szkice biograficzne. *Wołanie z Wołynia*. Biały Dunajec; Ostróg, 2010. 450 s.

⁸⁵ Prokop K. R. Sylwetki biskupów łuckich. Biały Dunajec; Ostróg, 2001. 257 s.

⁸⁶ Karkowska B. E. CST, Ks. Bp Adolf Piotr Szelażek. *Wierny świadek Chrystusa*. Podkowa Leśna, 2000. 206 s.

свою батьківщину... Адольф Петро Шельонжек (1865 – 1950)»⁸⁷, «Єпископ Адольф Петро Шельонжек (1865 – 1950). Священник – єпископ – вигнанець»⁸⁸ дають певні біографічні відомості з життя єпископа та аналізують його діяльність в релігійному та соціальному служінні в часі війни.

Яскравим прикладом жорстокого поводження та протизаконних дій по відношенню до духовенства отримуємо на прикладі праць В. Розинковського⁸⁹, який досліджував життя та діяльність Луцького єпископа Римо-католицької церкви Адольфа Петра Шельонжека, характеризує його значний внесок у розвиток дієцезії та переслідування, яких зазнав єпископ за свою діяльність. Багато даних, які використовуються у праці В. Розинковського і у даному науковому дослідженні, ґрунтуються на документах, які розсекречені після розпаду СРСР і серед яких є особисті тексти, листування та нотатки Луцького єпископа.

В. Розинковському, Б. Карвовській⁹⁰ та Л. Зигнер⁹¹ належить ціла низка просопографічних розвідок постаті єпископа Адольфа Петра Шельонжека.

Окреме в історіографії займає арешт, ув'язнення та процедура вигнання Адольфа Петра Шельонжека за межі тогочасного СРСР. Донедавна частина цих архівних даних була засекречена. Втім, у науковій статті історика

⁸⁷ Karkowska B. CST, W. Rozynkowski, L. Zyger. Gdy się kocha Boga, Kościół, swoją Ojczyznę ... Adolf Piotr Szelażek (1865 – 1950). Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek, 2011. 239 s.

⁸⁸ Karwowska B. CST, Rozynkowski W., Zyger L. Ks. Biskup Adolf Piotr Szelażek (1865 – 1950). Kapłan-Biskup-Wygnaniec. Podkowa Leśna, 2010. 106 s.

⁸⁹ Rozynkowski W. Biskup Adolf Piotr Szelażek (1865 – 1950) biskup diecezji łuckiej na Wołyniu, wygnaniec w Zamku Bierzgłowskim, Sługa Boży. *Słownik biograficzny powiatu Toruńskiego* / pod red. M. Krotofila, W. Rozynkowskiego. Tom IV. Toruń, 2019. 123 s.; Rozynkowski W. Bp Adolf Piotr Szelażek. Biskup wygnaniec w Zamku Bierzgłowskim. *Wolanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2010. Nr 5 (96). S. 7–9.

⁹⁰ Karwowska B. E. Ks. Bp Adolf Piotr Szelażek wierny świadek Chrystusa. Podkowa Leśna: Zgromadzenie Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus, 2000. 212 s.

⁹¹ Karwowska B., Rozynkowski W., Zyger L. Gdy się kocha Boga, Kościół, swoją Ojczyznę... Adolf Piotr Szelażek (1865–1950). Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek, 2011. 239 s. Karwowska B., Rozynkowski W., Zyger L. Ks. biskup Adolf Piotr Szelażek (1865–1950). Kapłan, biskup, wygnaniec. Podkowa Leśna: Zgromadzenie Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus, 2010. 106 s.

В. Швяткевіча «Арешт єпископа Шельонжека»⁹² подано, що на початку січня 1945 року поліція НКВС заарештувала 80-літнього єпископа разом із іншими священниками дієцезії.

Серед іншого ще згадаємо праці, присвячені Адольфу Пьотру Шельонжеку М. Дембовської⁹³, М. Копровського⁹⁴, Й. Ніколаєва⁹⁵.

Ще одним із представників волинського римо-католицького духовенства, які тішаться увагою істориків є о. В. Буковинський. Його долі присвятили свої розвідки Б. Асингер⁹⁶, М. Лещинський⁹⁷, Й. Новак⁹⁸, А. Посацький⁹⁹. Т. Тишкевич у «Архіпелазі слідів Бога»¹⁰⁰ поєднала історії о. Серафима Алоїзія Кашуби й о. Владислава Буковинського, змалювавши в такий спосіб один з найважчих періодів в історії костела. Тут варто лише вказати, що праця окрім окремого монографічного видання праця була опублікована на шпальтах познанського католицького двомісячника «Любіться» (Miłujcie się, 2000 – 2001) та часописі «Воляння з Волині» (2001 – 2002).

⁹² Świątkiewicz W. Aresztowanie biskupa Szelażka. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2010. Nr 1 (92). Styczeń-Luty. S. 14–15.

⁹³ Dębowska M. Badania biskupa Adolfa Piotra Szelażka nad majątkiem i uposażeniem duchowieństwa katolickiego na ziemiach polskich. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. Lublin, 2000. T. 74. S. 49–63.

⁹⁴ Koprowski M. 60 lat temu odszedł biskup Szelażek. Do końca życia wierzył, że wróci na Wołyń. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. Nr 1 (92), B rok 16, Styczeń-Luty 2010, S. 12–14.

⁹⁵ Nikolajew J. Więzienne losy księdza biskupa Adolfa Piotra Szelażka. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 2006. Nr. 52–53. S. 181–197.

⁹⁶ Asynger B. Życie i działalność pastoralna ks. Władysława Bukowińskiego w Kazachstanie (1904–1974). Biały Dunajec; Ostróg: Ośrodek „Wołanie z Wołynia”, 2017. 304 s. (Biblioteka „Wołania z Wołynia”, t. 112).

⁹⁷ Leszczyński M. Arcybiskup Metropolita Eugeniusz Baziak (1890–1962). Tarnów, 1988.

⁹⁸ Nowak J. Niezlomny Pasterz. Duszpasterstwo ks. Władysława Bukowińskiego w Kazachstanie w latach 1950–1974. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księża Misjonarzy, 2013. 311 s.

⁹⁹ Posacki A. Apostoł Kazachstanu i świadek Ewangelii. Błogosławiony ks. Władysław Bukowiński: heroiczny duszpasterz. Poznań: Wydawnictwo Monumen, 2017. 356 s.; Посацький А. Апостол Казахстана и свидетель Евангелия. Блаженный о. Владислав Буковинский. Католический священник (1904–1974). Караганда, 2016. 431 с.

¹⁰⁰ Тишкевич Т. Архіпелаг слідів Бога / з пол. Перекл. Владислава Криницька. Білий Дунаєць; Остріг: «Воляння з Волині», 2007. 99 с. (Biblioteka „Wołania z Wołynia”, t. 56).

Не меншої уваги в історіографії приділено очільникам Львівської дієцезії. Так, В. Штельніцкі у праці «Архієпископ у засланні Євгеній Базяк Митрополит Львівський»¹⁰¹ та «Забутий львівський герой о. Станіслав Франкль»¹⁰² досліджував питання відношення духовенства Римо-католицької церкви до дій тоталітарного режиму радянської влади, які, власне, полягали у масовій націоналізації церковного майна, розкрадання церковних цінностей, а також активного переслідування священнослужителів. На прикладі конкретних львівських священників єпископа Євгеніуша Базяка та о. Станіслава Франкля, проводимо паралелі з іншими представниками духовенства. Активне пропагування атеїстичних догм, зводить все до того, що права і свободи, які раніше мали представники всіх релігійних конфесій, обмежились до максимального рівня. На основі архівних даних, які використовуються у обох працях, робимо висновок, що окрім скоєних жорстоких дій по відношенню до Церкви і приналежних до неї людей, представники радянської влади чинили ще й безліч протиправних дій, які порушували права і свободи людей. Про о. С. Франкля маємо також опрацювання Й. Зімного «Львівський герой кс. Станіслав Франкль»¹⁰³.

¹⁰¹ Szetelnicki W. Arcybiskup wygnaniec Eugeniusz Baziak metropolita lwowski. Kraków: Wyd. Inst. Teol. Księży Misjonarzy, 1989. 205 s.

¹⁰² Szetelnicki W. Zapomniany lwowski bohater ks. Stanisław Frankl. Roma: Tip. P.U.G., 1983. 239 s.

¹⁰³ Lwowski bohater ks. Stanisław Frankl (1903-1944) / oprac. Zimny J. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne, 2000. 87 s.

Постаті архієпископа Е. Базяка присвячені також колективні монографії під редакцією Я. Валігура¹⁰⁴, К. Прокопа¹⁰⁵ та розвідки Я. Журека¹⁰⁶ і А. Лазаря¹⁰⁷.

Не оминули увагою дослідники і постать ще одного львівського ієрарха – Болеслава Твардовського. Це розвідки Ф. Плячек¹⁰⁸

Важливим історіографічним джерелом є «Біографічний словник духовенства Львівської митрополії латинського обряду жертв Другої світової війни 1939 – 1945 рр.»¹⁰⁹, де вміщені життєписи духовенства Львівської дієцезії.

Загальним дослідженням попередньої проблематики займалися такі історики: Ю. Волчанський та І. Івашків. Ознайомитись із свідченнями очевидців подій та з'ясувати окремі факти із ситуації, в якій опинилась Римо-католицька церква та миряни в повоєнний період, можемо з праці «Єпископ Ян Ценський (1905 – 1992). Пастирське служіння в Західній Україні після Другої світової війни», яка опублікована І. Івашків у книзі «Витримати і вижити так, як дає Бог. Свідки Римо-Католицької Церкви в Радянській Україні 1917 – 1991» під редакцією Ю. Волчанського¹¹⁰. Під час збору матеріалів, їх класифікації, вивчення, подальшої характеристика та при висвітленні

¹⁰⁴ Cierpiący Pasterz. Ks. Arcybiskup-Metropolita lwowski Eugeniusz Baziak (1890–1962) / red. I aut. Tekstów Jacek Waligóra. Rzeszów: „Bonus Liber” Wydawnictwo i Drukarnia Diecezji Rzeszowskiej, 2013. 172 s.

¹⁰⁵ Złączeni węzłem apostołskiej sukcesji: metropolici lwowscy Eugeniusz Baziak i Marian Jaworski: w rocznice ich święceń biskupich / oprac. i redakcja Krzysztof Rafał Prokop. Kraków: Drukarnia Akcydensowa, Andrzej Doroaz, 2019. 246, [2] s.

¹⁰⁶ Żurek J. Lwowskie losy abp. Eugeniusza Baziaka. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*. 2004. Nr 12. S. 31-43.

¹⁰⁷ Łazar A. Arcybiskup Eugeniusz Baziak (1890-1962). *Rocznik Lubaczowski*. 1997. T. 7. S. 158-172.

¹⁰⁸ Płaczek F. Bolesław Twardowski arcybiskup metropolita lwowski 1864–1944. *Studia Lubaczoviensia* / pod red. Kurii Arcybiskupiej w Lubaczowie. T. II. Lubaczów: Kuria Arcybiskupia, 1984. S. 75–88.

¹⁰⁹ Słownik biograficzny duchowieństwa metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego ofiar II wojny światowej 1939–1945 / red. Krętosz J., Pawłowiczowa M. Opole, 2007. 450 s.

¹¹⁰ Iwaszkiewicz I. Biskup Jan Cieński (1905–1992). Posługa duszpasterska na Ukrainie Zachodniej po II wojnie światowej. *Wytrwać i przetrwać jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Kraków, 2010. S. 9–48.

результатів дослідження, вагому роль відіграють свідчення очевидців подій. У вказаній праці, опубліковані окремі цитати з уст духовенства, що зазнало жорстокого переслідування та утисків.

Одним із тих, хто частково згадує про жертв серед луцького духовенства є А. Перетянковіч. У його робота «Священники жертви військових злочинів 1939–1945 років у Луцькій дієцезії латинського обряду»¹¹¹ згадуються прізвища кількох священників, які постраждали від рук радянської та німецької влади у час Другої світової війни. Зокрема, знаходимо відомості про трагічну загибель Зигмунда Хмельницького, Йосипа Сливи, Казимира Возницького, Адольфа Ярославича та інших. Однак, у зв'язку із відкриттям багатьох засекречених архівів, перелік жертв, який подає автор є неповним та потребував більш детального вивчення та доповнення переліку жертв новими дотепер невідомими прізвищами.

Серед численного волинського та львівського духовенства від історичної непам'яті були врятовані імена І. Венгрняка, С. Густковича, В. Коморницького, Л. Пецяка, Я. Рутковського¹¹², Е. Хоми, К. Ястржембського¹¹³, яким присвячені окремі статті дослідників, переважно польських.

Один із перспективних напрямків, який на сьогодні не знайшов належне опрацювання, представляє дослідження Л. Стрільчук¹¹⁴, яке аналізує

¹¹¹ Peretiankowicz A. Księża ofiary zbrodni wojennych lat 1939–1945 na terenie diecezji łuckiej obrządku łacińskiego. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2010. Nr 1 (92). Styczeń-Luty. S. 21–27.

¹¹² Piasecki W. Działalność ks. Jana Rutkowskiego – ostatniego administratora diecezji łuckiej w latach 1945–1954 w świetle dokumentów Wołyńskiego Archiwum Obwodowego w Łucku. *Polacy i Kościół rzymskokatolicki na Wołyniu w latach 1918–1997* / oprac. L. Poppek. Lublin, 1999. S. 84

¹¹³ Muzyka M. (ks). Ks. Karol Jastrzębski 1882–1962. Katecheta, duszpasterz, promotor kultu Bożego Miłosierdzia w Archidiecezji Lwowskiej. Lwów; Kraków: Wydawnictwo bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji lwowskiej ob. Łac., 2017. 271 s.

¹¹⁴ Стрільчук Л. Політика пам'яті щодо репресій, вчинених радянською владою стосовно власних громадян, які у роки війни побували у військовому полоні та в окупації. *Радянські репресії у західних областях України (1939 – 1953): історія, особистості, пам'ять: колективна монографія* / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. 374 с. С. 63 – 81.

проблему пам'ятання про численні жертви репресій (у тому числі душпастирів та вірних Римо-католицької церкви). Наявний доробок істориків, який проаналізувала О. Каліщук¹¹⁵, дозволяє ствердити, що зібраний фактичний матеріал дозволяє порівняти відмінності функціонування Римо-католицької церкви у різних регіонах в Україні.

Аналіз низки наукових праць підтверджує, що у сучасній історіографії переважає тенденція, пов'язана із вивченням історії церкви періоду Другої світової війни та загалом другої половини ХХ століття у площині взаємовідносин державних та церковних інституцій. Слід визнати, що аналіз антирелігійної політики радянської влади у 1940-1960-х роках, здійснений в українській, польській та інших історіографіях дозволяє чітко зрозуміти умови в яких діяла Римо-католицька церква після Другої світової війни. При цьому часто залишається поза увагою головний їх елемент – духовенство та віруюча людина, що робить такі дослідження вразливими для будь-яких зовнішніх впливів (політичних, конфесійних тощо). Історіографія проблеми охоплює праці досить різні за своїм науковим рівнем, достовірністю наведеної в ній інформації. Аналіз засвідчив, що комплексного дослідження діяльності римо-католицького духовенства на території Луцької та Львівської дієцезії не проведено. Без такої студії складно здійснювати, наприклад, компаративний аналіз історії Римо-католицької церкви у різних регіонах чи функціонування різних конфесій (наприклад РКЦ та УГКЦ).

1. 2. Джерельна база

¹¹⁵ Каліщук О. Римо-католицька церква в Україні у другій половині ХХ ст. у сучасному історіографічному дискурсі: регіональний зріз. *Літопис Волині*. 2023. Ч. 29. С. 58-63.

Важливою умовою створення повноцінного історичного дослідження є використання репрезентативної джерельної бази, яка дає можливість розкрити основні інформативні властивості масиву джерел із проблематики. Реалізація цього завдання слугує евристична діяльність. З огляду на розпорошеність документів з історії Римо-католицької церкви на Волині та Галичині проведення евристичних пошуків, виявлення збережених матеріалів є одним із важливих дослідницьких завдань. Серед причин розпорошеності джерел слід уважати історичне минуле західноукраїнських земель, які перебували у складі різних державних утворень. Як наслідок, значна частина документів осіли не лише в архівних установах України, а й Республіки Польща, Ватикану та ін. Окрім того, слід пам'ятати, що документи, які торкалися питань релігії, були засекреченими / недоступними для істориків фахівців і громадськості.

У ході евристичного пошуку були опрацьовані фонди центральних (Центральний архів громадських об'єднань та україніки), галузевих (Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області), регіональних (Державний архів Волинської області, Державний архів Львівської області, Державний архів Рівненської області, Державний архів Тернопільської області) України. Репрезентативна документальна база зберігається у архівосховищах Республіки Польща (Архів нових актів, Варшава; Архів Інституту національної пам'яті, Варшава і Щецін). Численні документи, які фіксують діяльність Римо-католицької церкви згромаджені у архівній системі самої Церкви в Україні (архів Луцької дієцезії РКЦ, архів Митрополичої базиліки РКЦ у Львові), Польщі (архів Митрополичої курії у Кракові, архів Луцької дієцезії у Любліні, Інститут архівів, бібліотек і музеїв костельних при КУЛ, архів парафії св. Якуба, архів Товариств Ісус з Південної Польщі, Центральний архів згромадження Сестер святої Терези від Дитяти Ісуса), Латвії (архів Митрополичої курії в Ризі), Італії (Ватиканський апостольський архів). Зауважимо лише, що архівна система Римо-католицької церкви цілком

самостійна і керується власним законодавством, розробленим на підставі законодавства Ватикану в частині архівів¹¹⁶.

Одним із ключових архівів, який подає цінну інформацію щодо діяльності Луцького єпископа Адольфа Петра Шельонжека та його значний вплив на розвиток релігійних організацій, участь у політичних процесах та внесок у діяльність Римо-католицької церкви на території не лише Волині, а й інших західноукраїнських регіонів, міститься у головному архіві Ватикану¹¹⁷. Матеріали, які були віднайдені, зібрані та проаналізовані дисертантом, характеризуються і подаються у розділах наукової роботи та є вперше використані і оприлюднені у вітчизняній історіографії. Згідно Ватиканських документів, отримуємо інформацію з особистих листувань Луцького єпископа до Апостольської Нунціатури, яка є дипломатичною службою Ватикану. У листах йдеться про спроби підняти релігійне становище на Волині, методи, які для цього застосовувались та результати діяльності єпископа. У джерелах міститься інформація про опис життя Католицької Церкви, шляхи відновлення її діяльності на Волині і не тільки, а також описуються проблеми, з якими зіткнувся єпископ в ході своєї робочої діяльності¹¹⁸. Згідно історичної інформації, відзначається, що ті кроки, які робив Адольф Петро Шельонжек на шляху до повноцінного відновлення діяльності Римо-католицької церкви на західноукраїнських землях після періоду панування Російської імперії, мали значний успіх та сприяли збільшенню кількості вірян, парафій, відбудові костелів тощо. З документів, які зберігаються в архіві у Ватикані, дізнаємось,

¹¹⁶ Детальніше див.: Левченко Л. Л. Архівна система Римо-католицької церкви Польщі. *Архівістика: теорія, методика, практика*: матеріали Третьої всеукр. Наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 22-23 квітня 2023 р.) / ред. кол.: С. А. Копилов (гол. редкол.), А. В. Хромов (заст. голови) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Оглієнка, 2023. С. 142-155; Nir R. Informator o archiwach, bibliotekach i muzeach kościelnych w Polsce. *Chrześcijanin w Świecie*. 1977. Nr. 54; Dębowska M. Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce. Informator. Kelce, 2002.

¹¹⁷ Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura Varsavia. Oryg., b. 208, 214, 230, 289; Archivio Segreto Vaticano, Segreteria di Stato.

¹¹⁸ Archivio Segreto Vaticano, Segreteria di Stato. Oryg., Godności 33; Oryg., rubr. 6. Fasc. 5.

що про цю діяльність єпископ напряду звітував до Апостольської Нунціатури та повідомляв відповідних уповноважених осіб про ті чи інші події в житті дієцезії.

Вивчаючи питання внеску Луцького єпископа Римо-католицької церкви Адольфа Петра Шельонжека в розвиток Церкви на Волині та за її межами, дисертант звернувся до Загального архіву Згромадження Сестер святої Терези від Дитяти Ісуса в Підкові Лесній¹¹⁹. Джерела, які знаходяться в архіві, не лише розкривають проблематику досліджуваного питання стосовно діяльності єпископа у релігійній царині, а й дають багато відомостей стосовно біографії цієї непересічної особистості. Зокрема, автор наукової роботи віднайшов матеріали, в яких міститься інформація про дитинство Адольфа Петра Шельонжека, процес його навчально-освітньої діяльності і перші кроки на шляху його становлення як священника, а в подальшому – одного із найвпливовіших єпископів не лише Луцької дієцезії, а й по інших західноукраїнських регіонах. Великий комплекс архівних відомостей неспроста зберігається саме в архіві Згромадження сестер святої Терези від Дитяти Ісуса. Причиною цього є те, що саме завдяки активній діяльності Адольфа Петра Шельонжека, це згромадження почало своє існування. 1 серпня 1936 року єпископ заснував даний осередок, черниці якого за три роки своєї роботи, до початку Другої світової війни, зробили чималий внесок в сфері освіти, катехизації, соціального та релігійного життя.

Із початком Другої світової війни становище Римо-католицької церкви значно погіршилось, оскільки релігія перебувала у постійній боротьбі із комуністичною атеїстичною пропагандою, що створювало додаткові труднощі в нелегкий воєнний період. З метою простежити, які ж конкретно зміни відбулися у релігійному устрої Церкви, з якими труднощами вона зіткнулась і до яких наслідків це призвело, автор звернувся до Інституту архівів, бібліотек і церковних музеїв у Любліні. Там було виявлено та проаналізовано ряд

¹¹⁹ Archiwum Generalnym Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Podkowie Leśnej.

документів, що безпосередньо стосуються Луцької дієцезії, умов в яких вона опинилась та вплив радянської влади на Церкву¹²⁰. У архівних джерелах містяться листи тогочасного єпископа Адольфа Петра Шельонжека до Голови виконавчого комітету міської ради народних депутатів у Луцьку, Голови Комітету Католицької і Православної Церкви при Раді Народних Комісарів УРСР стосовно питання націоналізації церковного майна. Оскільки процес передачі майна від володіння Церкви до держави був досить ускладненим та характеризувався як масове і подекуди вандалське явище, питання захисту майна Церкви стояло досить гостро. В листах, які писав єпископ Шельонжек до відповідних органів влади, спостерігаємо сильне занепокоєння тим станом речей, який побутував на території Луцької дієцезії.

Говорячи про становище Церкви та її священників у період Другої світової війни, важливим завданням, яке ставить перед собою дисертант, є аналіз та дослідження тих постатей, які, ризикуючи своїм життям, продовжували свою діяльність, вбачаючи у цьому їхню місію і необхідну жертвовність. Детально це питання розкривається у розділах наукової роботи, при підготовці яких дисертант використовував джерельні матеріали, що містяться як у вітчизняних, так і закордонних архівах. Одним із таких став Центральний архів польської діаспори в Орчард-Лейк (США, штат Мічиган)¹²¹. Серед усіх документів, дисертант для повноцінного розкриття поставлених проблем наукової роботи, використав листи священника Яна Шиха, який був останнім канцлером Луцької дієцезії. Важливе історіографічне значення мають описи стану, в якому опинилась дієцезія, Церква та її миряни у часі Другої світової війни та після її завершення. Йому вдалось охарактеризувати ті згубні дії, які проводили німецькі та радянські окупаційні режими, а також склав статистику жертв, які трагічно загинули у 1943 році на Волині. Ці відомості надали важливий внесок для написання наукового

¹²⁰ Instytut Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych w Lublinie (далі – IABMK).

¹²¹ Centralne Archiwum Polonii w Orchard Lake.

дослідження, оскільки ці дані слід вважати об'єктивним висвітленням тогочасної ситуації.

Загалом Архів Митрополичої курії у Ризі слід охарактеризувати як такий, де містяться відомості про литовських священників, які провадили свою діяльність в межах тогочасної УРСР. Подаються дані про їх призначення на посади, подальше переведення і усі накази, які були пов'язані з їх особовими справами. Враховуючи походження деяких священників, ці відомості містяться саме в Ризькому архіві. Таким чином, при підготовці написання наукового дослідження дисертант використав документи з даного архіву, які подають свідчення про священника Казимира Мончинського – вихідця із Литви¹²², який був багаторічним настоятелем в костелі у Самборі та парафії Святого Антонія у Львові. У архівних джерелах містяться номінації про призначення священника на посади вікарія та адміністратора литовських парафій, а також його переведення на Львівщину, де він, згідно радянських довідок, виконував обов'язки «служителя культу у Львівській області».

Відповідно до прийнятої у сучасному джерелознавстві класифікації усі джерела поділяють за родово-видовим принципом¹²³, яку приймаємо у своєму дослідженні і ми. Тож можна запропонувати наступну класифікаційну схему: документальні джерела (законодавчі, актові, діловодні, статистичні, судово-слідчі та ін); періодична (офіційна і неофіційна) преса; джерела особового походження (спогади / мемуари, щоденники, листи, автобіографії та ін.).

Групу законодавчих актів складає передовсім законодавство СРСР. Основні принципи радянської релігійної політики були викладені у Конституціях 1936 року (ст. 124. З метою забезпечення за громадянами свободи совісті церква в СРСР відокремлена від держави і школа від церкви. Свобода відправлення релігійних культів і свобода антирелігійної пропаганди за всіма громадянами) та 1977 року (ст. 34. Громадянами СРСР є рівними

¹²² АКМ. В. sygn., Akta personalne ks. K. Maćczyńskiego.

¹²³ Історичне джерелознавство: Підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. Київ: Либідь, 2002. С. 116–117.

перед Законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин. Рівноправність громадян СРСР забезпечується в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя. ст. 52. Громадянам СРСР гарантується свобода совісті, тобто право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи або вести атеїстичну пропаганду. Розпалювання ворожнечі і ненависті у зв'язку з релігійними віруваннями забороняється. Церква в СРСР відокремлена від держави і школа – від церкви) й, відповідно, Конституціях УРСР 1937 року (ст. 104. З метою забезпечення за громадянами свободи совісті церкви в Українській РСР відокремлено від держави і школу від церкви. Свобода відправлення релігійних культів і свобода антирелігійної пропаганди визначається за всіма громадянами) і 1978 року (ст. 50. Громадянам Української РСР гарантується свобода совісті, тобто право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, висловлювати релігійні або атеїстичні погляди. Розпалювання ворожнечі і ненависті у зв'язку з релігійними віруваннями забороняється Церква в Українській РСР відокремлена від держави і школа – від церкви). Варто нагадати, що принципи, викладені в Основному законі, були закладені ще у Декреті Ради народних комісарів «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» від 23 січня 1918 року та Декреті Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» від 19 січня 1919 року¹²⁴ Слід пам'ятати, що положення Основних законів носили радше декларативний характер і не відображали реального стану державно-релігійних відносин.

Важливими законодавчими актами, які визначили правовий статус західноукраїнських земель та, відповідно, релігійне життя в регіоні з початком

¹²⁴ Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» від 19 січня 1919 р. *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ*. 2005. № ½ (24/25). С. 41–42.

Другої світової війни стали німецько-радянський договір про дружбу і кордони на таємний протокол до нього¹²⁵ та Закон про включення Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік із з'єднанням її з Українською Соціалістичною Республікою¹²⁶.

Другу групу писемних джерел склали актові матеріали. Серед інших згадаємо Постанову «Про релігійні об'єднання» зі змінами 1975 року, Постанову Ради у справах релігій при РМ СРСР «Про стан та міри покращення роботи з впорядкування мережі релігійних організацій» (1983 рік), Інформація Відділу пропаганди і агітації ЦК КПРС по союзних республіках в ЦК КПРС про заходи щодо посилення науково-атеїстичної пропаганди від 29 листопада 1958 року та ін. Дані документи мають важливе значення для дослідження, адже конкретизують антирелігійну політику радянської влади та механізми формування негативного образу церкви.

До третьої групи писемних джерел відносяться документи поточного діловодства партійних і державних органів апарату уповноваженого в справах релігій по Волинській і Львівській областях. Так, у фондах Державного архіву Львівської області (ф. 20 та 1332) виявлено звіти щодо діяльності уповноважених осіб у справах релігійних культів Ради міністрів РСР¹²⁷, які містять опис проведених робіт, націлених на антирелігійну боротьбу та

¹²⁵ Німецько-радянський договір про дружбу і кордони. *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. рр.* Документи, матеріали, спогади: [у 3 т.] / Упоряд. Ю. Сливка та ін. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. Т. 1: 1939–1945 рр. С. 53-54; Таємний протокол до німецько-радянського договору про дружбу і кордони щодо депортації українців з прикордонної смуги. *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. рр.* Документи, матеріали, спогади: [у 3 т.] / Упоряд. Ю. Сливка та ін. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. Т. 1: 1939–1945 рр. С. 54

¹²⁶ Закон про включення Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік із з'єднанням її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою. *Вісті рад депутатів трудящих УРСР*. 1939. 4 листопада. № 254; Закон про включення Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік із з'єднанням її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою. *Хрестоматія з історії держави і права України*: у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; за ред. В. Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре, 1997. Т. 2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 440

¹²⁷ Держархів Львівської області. Ф. 26. Оп. 15, номер 1066; Ф. 1332. Оп. 2. Спр. 21–22, 24–25, 30; Оп. 3, номер 24, 37, 78; спр. 21.

відзначається зменшення кількості проведення різноманітних релігійних обрядовостей, святкувань великих релігійних свят, скорочення кількості парафій, священників того. Звіти уповноважених у справах релігії, в яких демонструється ефективність діяльності антирелігійних елементів.

Четверта група – це описово-статистичні джерела. При цьому одна частина стосується міжвоєнного періоду, що дозволило виявити динаміку діяльності Римо-католицької церкви. Так, у Державному архіві Волинської області (ф. 46) містяться відомості про кількість парафій римо-католицького і православного віросповідання і кількість населення по повітах Волинського воєводства і розпорядження Міністерства віросповідань і народної освіти про усунення православних священників від служби¹²⁸. Статистичні дані щодо діяльності священників на Волині 1924–1931 років з ф. Р–605 доповнюють повноту картини. На основі аналізу даних джерел, дисертант провів порівняльні характеристики, які полягають у фіксації стану Луцької дієцезії перед початком Другої світової війни, під час окупацій радянською та німецькою владою, а також після встановлення влади СРСР.

Іншу частину представляють статистичні джерела радянської доби. Так, у ф. 3 та 1332 Державного архіву Львівської області містяться документи, які відображають кількість костелів, стан їх збереження, передачу та подальшу долю. Говорячи в контексті об'єктивного висвітлення інформації у Державному Архіві Львівської області у Львові¹²⁹, знаходимо матеріали, які підтверджують викривленість статистичних даних, які подавалися священниками для уповноважених у справі релігійних культів та справжньою статистикою існування релігійних громад, кількості священників тощо. Серед джерел, віднайдених у фонді 3 та 1332¹³⁰, міститься інформація щодо кількості костелів, стану їх збереження, їх передачі та подальшої долі. Так, дисертант,

¹²⁸ Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської області). Ф. 46. Оп. 9. Спр. 162.

¹²⁹ Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської області). Ф. 3, 26, 1332.

¹³⁰ Там само. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 222, 230; Оп. 2. Спр. 139, 256.

опираючись на віднайдені довідки, списки, угоди тощо, проаналізував стану храму Марії Сніжної у м. Львові, храм Успіння Пресвятої Діви Марії у Львові тощо. У науковому дослідженні автор проаналізував стани костелів до початку Другої світової війни та їх функціонування і збереженість після її завершення, на основі отриманих з архіву документів.

Підробляючи статистичні дані, священники зменшували свої шанси на ще більші утиски, переслідування та арешти. Таким чином, використовуючи в дослідженні архівні дані КДБ, науковці стикаються із тим, що присутня велика різниця між статистичними даними релігійного управління радянської влади і реальною статистикою.

У зв'язку із тим, що до складу сучасної Луцької дієцезії Римокатолицької церкви входить Рівненська область, яка у досліджуваній період також була частиною дієцезіального осередку, дисертант звернувся до Державного архіву Рівненської області у Рівному¹³¹. Для збору архівних джерел використовувались фонди Р-204 та Р-1095, в яких знаходиться інформація щодо стану збереженні та функціонування костелів. При написанні наукової роботи, автор відзначає той факт, що проблема націоналізації церковного майна, масового закриття або ж руйнування храмів, була поширеним явищем. В тому числі, вказано на нецільове використання сакральних споруд, що підсилювало атеїстичну пропаганду радянської влади та чинило ще більший психологічний і фізичний тиск на релігійно виховане суспільство західноукраїнських територій.

Зокрема, цінні відомості щодо становища, в якому опинилась Римокатолицька церква на території західноукраїнських земель у період Другої світової війни під окупацією радянських і німецьких військ, знаходимо в Державному архіві Тернопільської області¹³². Серед віднайдених там

¹³¹ Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської області). Ф. Р-204. Оп. 11. Спр. 42; Ф. Р-1095. Оп. 1. Спр. 4, 20.

¹³² Державний архів Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської області). Ф. 231. Оп. 6. Спр. 505–507; Ф. Р-3239. Оп. 1. Спр. 2, 4, 8, 13–14, 17–21, 28–29, 39, 42; Оп. 2. Спр. 1, 3, 5, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 22, 26, 29, 36, 41, 47, 53, 57, 62, 67, 72, 77.

документів, особливо цінні матеріали знаходяться у фонді Р-3239¹³³. Власне одна із проблем, що порушується дисертантом у науковому дослідженні, пов'язана із націоналізацією церковного майна, неправочинним закриттям храмів, використанням релігійних приміщень поза їх призначенням та ліквідації фізичного існування церковних установ. Детальні відомості щодо цих процесів містяться у документах вищезгаданого фонду. Зокрема йдеться про листування між уповноваженим Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР по Тернопільській області та уповноваженою особою Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів РСР. У офіційних документах знаходимо звітну інформацію про перелік недіючих релігійних установ в період 1944 – 1946 років, 1950 – 1951 років.

З метою дотримання принципу об'єктивності при написанні наукової роботи, дисертант звертає велику увагу на статистичні показники, які змінювались в залежності від року та державно-політичної ситуації, яка панувала в той чи інший період. Такий спосіб дає можливість у повній мірі простежити динаміку змін кількості парафій та працюючих священників, стан збереження і використання храмів, наявність різних релігійних згромаджень. Для того, щоб інформація висвітлювалась правдиво та неупереджено, автор наукової роботи віднайшов у Архіві Луцької дієцезії в Любліні матеріали, які характеризують дієцезію в часі Другої світової війни та засвідчують кількість трагічно померлого духовенства¹³⁴. Документи, які вдалось знайти в архіві, цінні також інформацією про священника Августина Медніса¹³⁵, який крім своєї активної душпастирської діяльності, займався також збереженням об'єктів культурної спадщини та сакральних предметів, які несуть важливе культурне та історичне навантаження. В джерелах йдеться про певні біографічні відомості із життя майбутнього священника, а також його

¹³³ Там само. Ф. Р-3239. Оп. 1. Спр. 2, 4, 8, 13–14, 17–21, 28–29, 39, 42; Оп. 2. Спр. 1, 3, 5, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 22, 26, 29, 36, 41, 47, 53, 57, 62, 67, 72, 77.

¹³⁴ Archiwum Diecezji Łuckiej w Lublinie (далі – ADŁ). Kuria Diecezjalna w Łucku.

¹³⁵ ADŁ. B. sygn., Lecība I klases skolniekam Mednim Augustam.

номінації на посади вікарія та Апостольського Адміністратора Ризької Архідієцезії. Натомість у Архіві Митрополичої курії у Ризі¹³⁶ містяться відомості про діяльність священника Августина Медніса на Львівщині, в місті Самбір, Мостиська та у Львові, що входили до складу УРСР. Документи є свідченням його реєстрації як «служителя культу».

У Архіві Метрополітальної базиліки Римо-католицької церкви у Львові¹³⁷ містяться точні відомості, які вели священники для внутрішнього користування, тим самим підтверджуючи реальну статистику кількості священників, мирян та інших релігійних організацій, які провадили свою діяльність у час Другої світової війни та в повоєнний період. Згідно документів, які знаходяться у вищезгаданому архіві, автор відзначив різочу різницю між інформацією про функціонування митрополичої базиліки у Львові, проведення різних обрядовостей, таїнств тощо у досліджуваний період та інформацією, яку подавали до уповноважених органів влади у справах релігій. Результати цього дослідження знайшли своє відображення у розділах наукової роботи. Зазначається також і той факт, що дана інформація в українській історіографії висвітлюється вперше, що є одним із власних внесків дисертанта у вивчення даної проблематики

Згідно з отриманими матеріалами, автор відзначає що політика націоналізації церковного майна, так званий грабунок храмів, здійснювався не лише у час Другої світової війни, а й після її закінчення. Важливим є і той беззаперечний доказ, що таку діяльність здійснювали саме уповноважені органи у справах релігії, а не сторонні особи, що підтверджують перелічені архівні джерела. Інформацію, особливо статистичну, з різних міркувань свідомо фальшували. Водночас, саме ці джерел, за умов скрупульозної та професійної критики, є надцінними для вивчення життя Церкви у радянський

¹³⁶ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Rydze (далі – АКМ).

¹³⁷ Архів Метрополітальної базиліки Римсько-Католицької Церкви, м. Львів. Liber Mortuorum. Т. 1–2; Liber Natorum. Т. 1–4.

період, дозволяють висвітлити ті питання, які неможливо дослідити за допомогою інших джерел¹³⁸.

Окрему групу документів складають судово-слідчі справи, якими історична наука збагатилася уже після 1991 року. Всі архівно-слідчі справи варто поділити на одиночні та групові.

Серед документів, які використовувались автором для написання наукового дослідження, вперше у вітчизняній історіографії було використано донині невідомі широкому загалу архіви, що зберігаються в Архівах Служби Безпеки України Львівської області¹³⁹. Серед усіх документів, які містяться в архіві, представлено судові справи, перебіги кримінальних проваджень КДБ, що стосуються діяльності священнослужителів досліджуваного періоду. Зокрема, дисертант віднайшов інформацію щодо допитів та судових рішень, прийнятих вироків та покаральних засобів, які вирішували подальшу долю священників. У матеріалах подаються дані, пов'язані із діяльністю та судовими справами таких священників, як Хвірута Ігнатія¹⁴⁰, Галуновича Зигмунта¹⁴¹, Северина Людвіка¹⁴². Як уже зазначалось, ці дані у вітчизняній історіографії опубліковані вперше. Окремі архівні дані щодо цих римо-католицьких священників знаходимо у працях польських дослідників.

Використання архівних даних, є одним із найважливіших етапів при підготовці наукового дослідження, адже в такий спосіб збирається фактична статистична інформація та зменшуються шанси неправдивого подання

¹³⁸ Про потенціал документів репресивних органів див.: Scott J. C. *Weapons of the Weak*, XV, 265, 288–289; Rosaldo R. *From the door of his tent: The fieldworker and the inquisitor. Writing the Culture*. 77–81, 88.

¹³⁹ Архів Служби безпеки України Львівської області, м. Львів (далі – Архів СБУ Львів. обл.). П-30158; П-37908.

¹⁴⁰ Архів СБУ Львів. обл. Дело по обвинению Хвирута Игнатия Яковича УНКГБ Львовской области. П-37908.

¹⁴¹ Там само. Постановление на арест, Львов 24 XI 1945. Дело по обвинению Галунович Зигмунта Алойзовича. П-30158; Ордер № 3057, Львов 26 XI 1945. Дело по обвинению Галунович Зигмунта Алойзовича. П-30158; Бескоровный, Заключение, Львов 4 IV 1955 г. Дело по обвинению Галунович Зигмунта Алойзовича. П-30158; Висновок відносно Галуновича З. А., Львів 28 VI 1993. Дело по обвинению Галунович Зигмунта Алойзовича. П-30158.

¹⁴² Там само. Дело по обвинению Северин Л. В. П-30129.

історичних даних. Так, на прикладі Архіву СБУ, можемо сформулювати уявлення щодо організації судових процесів, проаналізувати так звані порушення, за які священників було притягнуто до відповідальності. Не менш вагомим є наявність збережених вироків, що документально підтверджують особливу жорстокість і упередженість по відношенню до священників.

Окремі відомості про життєдіяльність єпископа Луцької дієцезії Адольфа Петра Шельонжека зберігаються у польському Архіві Інституту національної пам'яті у Варшаві¹⁴³. Серед віднайдених дисертантом джерел, було виявлено важливі документи, які стосуються кримінального провадження стосовно Адольфа Петра Шельонжека та Владислава Буковинського, їх арештів, проведення допитів та ревізій особистого майна тощо. При вивченні питання арештів та ув'язнень римо-католицьких священників, документи, які пов'язані із процесами проведення допитів, мають велику історіографічну цінність. У Варшавському архіві Інституту національної пам'яті містяться такі важливі протоколи допитів над Адольфом Петром Шельонжеком та Владиславом Буковинським та інших священників. Цей тип джерел доповнює інформацію, яка міститься в українських архівах, в тому числі і в архіві Служби Безпеки України. Однак, дисертант відзначає той факт, що документальні свідчення, які було віднайдено в закордонних архівах, зокрема в архіві ІНП, донині не використовувались у вітчизняній історіографії.

На відміну від власне архівних джерел, для яких характерна статистичну звітність, матеріали газет дозволяють нам побачити специфічні аспекти проблеми, «наблизитись» до предмету вивчення. Специфікою теми нашого дослідження є те, що періодична преса представлена двома типами. Перший – це світські видання, як наприклад, «Щоденник законів РП», «Gazeta Ludowa», «Наш щоденник», «Волинський монітор», «Галицький кур'єр» а інший – це видання самої церкви різних років. Серед останніх «Місячник Луцької

¹⁴³ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (далі – AIPN). Sygn. 177/624, 177/559; UI/F, UI/6/F, UI/627/F

дієцезії», «Воляння з Волині», «Польський душпастир за кордоном». Саме використання цих джерел дозволило відтворити діяльність римо-католицького духовенства 1939 – 1991 роках у всій її багатогранності.

Вагому роль для відтворення діяльності римо-католицької церкви на регіональному мікрорівні у роки Другої світової війни в умовах радянської та гітлерівської окупацій, аналізу суспільно-політичних процесів того часу через конкретні людські долі. Особливістю щоденників душпастирів слід уважати яскраве й детальне висвітлення драматичних подій та відтворення мотивів поведінки духовенства, віруючих, представників державної влади. Джерела особового походження або «єго-документи» – це саме той вид першоджерел, що дозволяє поглянути на проблему «із середини», засвідчують глибоку християнську віру авторів. В умовах, коли офіційно діяльність Римо-католицької церкви з СРСР була забороненою значення цих документів лише зростає.

Мова йде про усні спогади очевидців, які пережили досліджувані події. Власне, збір цих свідчень, пошук людей, які пам'ятають окремі події минулого, їх комплектація, аналіз та внесення до списку бібліографічних відомостей є одним із унікальних особистих внесків дисертанта. Серед зібраних мемуарів, вагоме значення приділяється спогадам єпископа Маркіяна Трофим'яка, священника Людвіка Камілевського, Юзефи Савчак та Яніни Замойської. Зокрема, згідно свідчень очевидців, автор відзначає масовий характер відвідування богослужінь мирянами, навіть не зважаючи на заборони та утиски, та високий рівень релігійної самосвідомості місцевого населення. Також не менш важливу цінність несуть ті записи, зібрані дисертантом, в яких священники і миряни згадують про відношення інших душпастирів до виконання своїх обов'язків в ускладнених умовах. Ці та інші спогади є особливо цінним джерелом інформації, так як передаються із перших уст та з мінімальним суб'єктивним навантаженням, і в багатьох випадках доносять до сучасного покоління побутові аспекти щоденної життєдіяльності духовенства

та мирян. Згадаємо, що важливими для роботи стали спогади В. Буковинського¹⁴⁴ та З. Хмельницького¹⁴⁵.

Згадуючи про спогади очевидців подій досліджуваного періоду, дисертант під час написання наукової роботи звернувся до опублікованого видання М. Куделі «Під мурами луцької тюрми»¹⁴⁶. У цій праці М. Куделя описав події, які увійшли в історію як Луцька трагедія, зі сторони в'язня якому вдалось вижити. Особливість видання полягає в тому, що опис подій відбувається від першої особи, що додає роботі особливого психологічно-емоційного навантаження. Оскільки пережиті автором події не могли пройти безслідно у його житті, не зважаючи на чималий проміжок часу, М. Куделя з особливою точністю передає читачам деталі з повсякденного життя в'язнів та в точній хронологічній послідовності описує події, які відбувались у колишньому монастирі Святої Бригіди. Втім, мемуари М. Куделі несуть в собі і важливу історіографічну цінність. Окрім детального опису подій, що відбувались, автор надає також перелік окремих прізвищ виконавців жорстоких злочинів, а також ув'язнених товаришів, які загинули і тих, яким вдалось вижити. Ця інформація є вкрай важливою, адже дозволить в подальшому ідентифікувати віднайдені археологами на місці жорстоких розстрілів поховання, а також увіковічнити нашу спільну національну пам'ять про невинно загиблих жертв радянського тоталітаризму.

Окреме значення у вивченні історіографії досліджуваної проблематики становища Римо-католицької церкви у період Другої світової війни та повоєнний період, надається аналізу листів, які є складовою особистого та ділового листування і розкриваються для вчених-істориків більш детальні відомості стосовно тих чи інших питань. Так, наприклад у праці З. Семашко

¹⁴⁴ Bukowiński W. Historia jest nauczycielką życia = Historia est magistra vitae. Warszawa: Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, 2016. 161 s.

¹⁴⁵ Chmielnicki Z. (ks.). Kartki wspomnień / opr. Dębowska M. Biały Dunajec; Ostróg: Ośrodek „Wołanie z Wołynia”, 2010. 130 s. (Biblioteka „Wołania z Wołynia”, t. 71)

¹⁴⁶ Куделя М. Під мурами луцької тюрми. Луцьк: Надстир'я, 2001. 132 с.

«Свідки радянського досвіду 1939 – 1946 рр.»¹⁴⁷, зібрано колекції листів, рахунків та особистих спогадів різних очевидців тих подій, а саме: військовополонених, ув'язнених у таборах та в'язницях, депортованих людей, священників, червоноармійців та польських солдатів. Серед близько 70 «свідків», які фігурують у виданні, є люди із заможних і бідних сімей, які мають освіту і мають лише кілька класів початкової школи, молоді й старі, вихідці з різних районів довоєнної Речі Посполитої. Їхні розповіді та листи утворюють величезну мозаїку драматичних переживань як до, так і після «амністії». Вони стосуються не лише трагізму особистих доль, а й протистояння «свідків», вихованих у європейському середовищі, зовсім іншій, нещадній радянській реальності. Зокрема, у листах згається про українського священника, який провадив свою душпастирську діяльність на Львівщині, а згодом у зв'язку із нищівною атеїстичною пропагандою був вимушений переїхати до інших країн, а також працював як капелан у Нортгемптоні (Велика Британія). Такі джерельні матеріали дають сучасним науковцям можливість прослідкувати усі аспекти життєдіяльності духовенства та їх становища у досліджуваній дисертантом відтинку історії.

Вагоме місце у джерельній базі займає також епістолярій А. Шельонжека¹⁴⁸, В. Буковинського¹⁴⁹, З. Галуновича¹⁵⁰.

У роботі використано матеріали з особистої кореспонденції та листувань між священниками Зигмунтом Галуновичем та Ігнатієм Хвірутом. У листах розкриваються деталі становища Римо-католицької церкви на Львівщині після завершення Другої світової війни та при встановленні радянського режиму,

¹⁴⁷ Siemaszko Z. S. Świadkowie przeżyć sowieckich 1939–1946. Londyn, 1999. 608 s.

¹⁴⁸ Szelażek A. P. Ukochani Diecezjanie: listy pasterskie / oprac. Hiacynta Augustynowicz, Waldemar Rozykowski. Warszawa: Promic, 2016. 344 s

¹⁴⁹ Bukowiński W. (ks.). Do moich przyjaciół. Fragmenty spuścizny piśmienniczej / oprac. Witold Józef Kowalów. Biały Dunajec; Ostróg: „Wołanie z Wołynia”, 2001. 157. [1] s. (Biblioteka „Wołania z Wołyniu”, t. 22)

¹⁵⁰ Hałuniewicz Z. (ks.) Zostaje tylko pamięć... Listy z łagrów 1947–1953. T. 4, cz. 1. Lwów; Kraków: Wydawnictwo bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej ob. Łac., 1998. 398 s

який вів постійну антирелігійну боротьбу та проводив активну атеїстичну пропаганду.

Вагомим джерелом стали матеріали інтерв'ю та бесід, записані автором дослідження, з єпископами РКЦ М.Трофим'яком, В. Скомаровським, отцями Л. Камілевським, О. Гамалійчуком, Р. Бегеєм та ін.

Тож, у підсумку ствердимо, що джерельна база містить матеріали офіційного, церковного діловодства, періодику, спогади, епістолярій, що дозволяє, дотримуючись критичного підходу, розкрити особливості функціонування представників Римо-католицької церкви в умовах окупаційних радянського та гітлерівського режиму.

1. 3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Дослідження особливостей життя та діяльності римо-католицького духовенства Львівської та Луцької дієцезій у період 1939 – 1991 років опирається на усталену в історичній науці теоретико-методологічну базу, основу якої склали принципи об'єктивності, конкретності, наступності, історизму, причинно-наслідкових зв'язків та наукового плюралізму. Завдяки використанню різноманітних загальнонаукових методів та принципів пізнання вдалося забезпечити комплексність та достовірність дослідницьких результатів.

Початок над роботою щодо будь-якого наукового дослідження в своїй основі містить вибір теми із визначенням її актуальності, постановку мети та завдань, які має реалізувати автор, збір матеріалу, тощо. Таким чином, формування перших кроків та подальших етапів проведення наукового дослідження забезпечує дотримання методології, структурного вивчення, дослідження та подання інформації, що покликані у комплексі розкрити досліджувану проблему. Отже, процес роботи передусім полягає в зборі

необхідної наукової інформації, пошуку нових джерел, які ще не використовувались, структуризації та подальшому аналізу, узагальнень та висновків. Відповідно до перелічених етапів вимог дослідження становища Римо-католицької церкви на теренах Волинської та Львівської дієцезій у період 1939 – 1991 років базується на таких дослідницьких принципах як: об'єктивність, історизм, опора на джерела, науковий плюралізм, конкретність, соціальний підхід, толерантність, багатофакторність та системність.

Перейдімо до більш детальної характеристики переліченого інструментарію історичної науки, що застосовано у представленій дисертації. Так, принцип об'єктивності, що наскрізно використаний у дисертації, дозволив забезпечити незаангажоване та неупереджене висвітлення досліджуваної проблематики, проілюструвати її позитивні та негативні сторони, виявити проблеми. Оскільки історія пов'язана із Римо-католицькою церквою у радянський період замовчувалася, про що уже йшлося вище, а щодо духовенства Церкви проводилися нобґрунтовані утиски та репресії принцип об'єктивності дозволив відтворити цілісну картину діяльності та життя римо-католицького духовенства Львівської та Луцької дієцезій, тим більше, що жодного дослідження ані згаданого регіону, ані щодо досліджуваного періоду в українській історіографії досі не було.

Принцип об'єктивності застосовувався при опрацюванні наявної наукової літератури, архівних джерел та широковідомих опублікованих нормативно-правових актів радянської влади аби співставити отримані результати та максимально неупереджено окреслити становище римо-католицького духовенства у досліджуваній період та теренах Львівської та Луцької дієцезій. Автор вважає, що завдяки застосуванню принципу об'єктивності, йому вдалося уникнути ідеологічної та релігійно-конфесійної заангажованості в оцінці становища да діяльності римо-католицького духовенства, зокрема, і Римо-католицької церкви, загалом, у досліджуваній період.

Принцип історизму забезпечив вивчення історичних подій та фактів у хронологічній та логічній послідовності, враховуючи конкретні історично-часові та просторові умови. Даний принцип поєднує в собі цивілізаційно-історичний та хронологічний підходи. Застосування у дисертації хронологічного підходу дало можливість чітко простежити часові межі дослідження та сприяло структуруванню викладеного матеріалу у хронологічно-тематичній послідовності, та дозволило виділити наступні етапи: 1) становище та діяльність римо-католицького духовенства в умовах Другої світової війни 1939 – 1944 років; 2) політика радянської влади по відношенню до римо-католицьких священників у 1945 – 1964 роках; 3) діяльність римо-католицького духовенства у 1965 – 1991 роках.

Принцип опори на джерела – означає, що кожен факт, теза чи положення, наведені автором дисертації, мають підтверджуватися даними з історичних джерел. Широта напрацьованої автором джерельної бази, дозволила широко застосовувати даний принцип і підперти узагальнення та висновки зроблені у дисертації конкретними документами.

Принцип наукового плюралізму, який передбачає, врахування дослідником, під час вивчення певної проблеми, усіх поглядів та оцінок, що існують в історичній науці, дозволив проаналізувати наявні факти та сформулювати особистісне бачення досліджуваної проблеми, зробити власні висновки та узагальнення, які, здебільшого, опираються на аналіз джерел.

Застосування принципу конкретності дозволило простежити історичні події а також діяльність окремих представників римо-католицького духовенства у досліджуваний період, опираючись на конкретні факти. Даний принцип, на думку автора, є дуже важливим, оскільки дозволяє заповнити прогалини у дослідженні конкретних храмів, парафій та духовних осіб. Особливо широко даний принцип застосовано у другому, третьому та четвертому розділах дисертаційної праці.

Соціальний підхід як принцип наукового пізнання лежить, радше, у руслі соціальної історії, яка є частково притаманною і представленому

дослідженню. Як відомо, соціальна історія робить головний акцент на людину та людську спільноту. Автор намагався враховувати предметні поля соціальної історії, а саме – соціальну антропологію, повсякденну історію, оскільки без цього представлене дослідження було б не повним. Соціальний підхід, також, дозволив простежити вплив соціально-політичних та ідеологічних процесів на становище та діяльність римо-католицького духовенства Львівської та Луцької дієцезій у досліджуваній період.

Принцип толерантності дозволив незаангажовано підійти до висвітлення політики радянської влади щодо діяльності римо-католицького духовенства зокрема та Римо-католицької церкви загалом. На основі фактів та даних, отриманих із різноманітних джерел та наукової літератури вдалося виокремити історичну суть процесів та явищ, що мали місце на теренах Львівської та Луцької дієцезій і пов'язані із діяльністю римо-католицького духовенства.

Звісно, що ані Римо-католицька церква, як інституція, ані римо-католицьке духовенство, як її служителі не існували та не діяли окремо, відірвано від суспільства та тих історичних реалій, які склалися у досліджуваній період, а це: буремні роки Другої світової війни, коли територія Львівської та Луцької дієцезій спочатку втрапляють під радянську, а згодом і під німецьку окупації; це повоєнний період, коли утверджується радянська влада, на досліджуваних теренах, і розпочинаються репресії супроти римо-католиків; це період обмеження діяльності релігійних об'єднань на території УРСР у 1953 – 1964 роках з послідувочою їхньою забороною, що тривав, фактично, до 1991 року. Саме для аналізу низки особливостей та чинників, що мали вплив на характер церковно-державної політики радянської влади та на релігійну ситуацію застосовувався принцип багатофакторності.

Завдяки принципу системності вдалося дослідити множинні елементи, що у своєму взаємозв'язку зумовлювали якісно нові особливості у житті та діяльності римо-католицького духовенства в окреслений період. Принцип системності застосовано, також, при комплексному аналізі історіографії та при

дослідженні особливостей застосування радянською владою чинного, на той час, законодавства щодо «релігійних культів з метою обмеження діяльності релігійних об'єднань на території СРСР у 1953 – 1964 роках».

Задля досягнення поставлених дисертантом завдань використано було ряд загальнонаукових та спеціально-історичних методів, які взаємодоповнюють одні одних. Серед загальнонаукових методів слід виділити методи абстрагування, аналізу, синтезу, узагальнення, структурно-функціональний, дедукції та індукції. Спеціально-наукові методи, що притаманні історичній науці, також широко застосовані у представленій роботі, це методи: історико-генетичний, проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, порівняльно-статистичний, типологічний, біографічний, соціологічний, статистичний, мікроісторичний, метод компаративного аналізу, методи джерелознавчої і архівної евристики, методи індукції та дедукції.

Окрім того, автором широко викривувалися принципи формальної логіки, бралися до врахування концептуально важливі розробки і теоретичні висновки та узагальнення, що сприяли осмисленню принципів положень дисертаційної праці. Під час пошуку та систематизації наукової інформації та джерел застосовано методи класифікації, систематизації та критичного аналізу.

Зокрема, метод абстрагування полягає в уявному виділенні суттєвих, найістотніших рис, відношень, сторін предметів та явищ і акцентування на них із одночасним нехтуванням неістотних і другорядних ознак предметів і явищ, зв'язків і відносин між ними, та виділення декількох досліджуваних сторін або декількох аспектів, що підлягають вивченню. Метод абстрагування сприяв ефективному відбору досліджуваної інформації, об'єктивному та неупередженому розкриттю об'єкта дослідження. Завдяки використанню цього методу, застосування методів індукції та дедукції мало більш окреслений характер, що дозволило проводити дослідницьку роботу в межах поставлених завдань. Проведення комплексного дослідження політичного та

правового становища Римо-католицької церкви в окреслений період дало змогу встановити особливості конфесійного життя характерні для римо-католицької спільноти на Волині та Львівщині у контексті державно-релігійної політики радянської влади період, що досліджується в дисертації.

Методи історичного аналізу і синтезу сприяли у проведенні дослідницької роботи, опираючись за наявні історичні джерела, наукові публікації та роботу із архівними матеріалами. Завдяки згаданим методам було досліджено дії окупаційних влад щодо діяльності римо-католицького духовенства та Церкви як інституції в цілому. Методи аналізу та синтезу дозволили простежити механізми та методи ідеологічного тиску радянської влади на римо-католиків (як духовенство так і віруючих) з ціллю призупинення їхньої участі в релігійному житті конфесій.

Використання у науковій роботі емпіричного аналізу сприяло відстеженню цілого ряду історичних подій, на прикладі методів боротьби радянської влади із духовенством, а також протилежним опором зі сторони римо-католицьких священників. На прикладі конкретних представників Львівської архидієцезії та Луцької дієцезії було враховано особливості конфесійного життя в досліджуваній період, що характеризується активними проявами антирелігійних настроїв серед керівників тогочасної влади.

Узагальнення, як метод наукового пізнання, також, досить широко використовувався у дисертації. Зокрема, для дослідження особливостей радянської політики щодо римо-католиків загалом і духовенства зокрема. Структурно-функціональний метод передбачає опис та пояснення систем, коли досліджуються їхні елементи і залежності між ними в рамках єдиного цілого або ж окремі соціальні явища у процесі підтримки та зміни соціальної системи. У представленій дисертації даний метод використано для дослідження функціонування Римо-католицької церкви та діяльності римо-католицького духовенства в умовах радянської дійсності.

Історико-генетичний метод став одним із ключових при підготовці дисертації, оскільки забезпечив вивчення та аналіз змін у становищі римо-

католицького духовенства зокрема, і Римо-католицької церкви загалом, у досліджуваний період. Завдяки згаданому методу простежено причини та характер еволюції релігійної політики радянської влади у другій половині ХХ століття, досліджено коріння репресивних заходів щодо служителів Церкви.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним підходом, що дозволило дослідити складові наукової проблеми у чіткій послідовності. Проблемно-хронологічний метод передбачає поділ досліджуваної теми на кілька вузких проблем із послідуочим аналізом кожної із них у хронологічній послідовності. Так у роботі виділено три періоди: перший – 1939 – 1944 роки, коли досліджувані терени втрапляють під радянську та німецьку окупації; другий – 1945 – 1964 роки, період, коли відбувається нищення Церкви та репресії проти її служителів та вірних; третій – 1965 – 1991 роки, період, коли Римо-католицька церква, фактично, була під заборонаю, а духовенство, в умовах заборон та переслідувань, продовжувало вести душпастирську опіку. Проблемно-хронологічний метод забезпечив логічну структуру дослідження.

Історико-порівняльний метод є одним із тих інструментів, що використовується наскрізно в усій роботі і дозволив співставити та проаналізувати умови діяльності римо-католицького духовенства у різі історичні періоди (що їх виділено у роботі), простежити еволюцію релігійної політики радянської влади, тощо. Даний метод став важливим при вивченні складових елементів досліджуваної проблеми, автором було враховано результати наукових досліджень, що відображають різноманітність концепції підходів щодо вивчення становища конфесійного життя римо-католиків на території Галичини та Волині крізь призму змін, що відбувались на цих теренах в період Другої світової війни та подальших етапів правління радянської влади.

Порівняльно-статистичний метод полягає у виявленні та аналізі числових даних. Автор широко послуговувався даним методом при

підрахунках та порівнянні кількості парафій, діючих храмів та вірних церкви, що проводилося на основі звітів та інших архівних матеріалах.

Використання типологічного методу стало у при пригоді при аналізі та класифікації джерельної бази дослідження, зокрема, у першому розділі. Біографічний метод застосовано при дослідженні діяльності окремих представників римо-католицького духовенства Львівської та Луцької дієцезій у період 1939 – 1991 років, душпастирської опіки та зусиллях щодо збереження традицій Церкви. Біографічний метод найбільш широко використовується на практиці при написанні четвертого розділу дисертації.

Застосування мікроісторичного методу дає можливість проводити дослідження становища Римо-католицької церкви на теренах Львівської та Луцької дієцезій у час Другої світової війни та наступні роки радянського панування, на прикладах локальних храмів та парафій. Так, на прикладі окремих релігійних згромаджень, що функціонували в площині Львівської дієцезії та Луцької дієцезії, вдається дослідити діяльність духовенства та їх відносини із тогочасною владою.

За допомогою соціологічного методу з'ясовано вплив соціальних та політичних процесів, міжконфесійних та національних взаємовідносин, а також вплив окремих державних структур на становище Римо-католицької церкви у досліджуваному регіоні в період 1939 – 1991 років. А динаміку змін (кількості парафій та їх чисельності, кількості духовенства та діючих храмів, тощо) дозволили дослідити статистичний та компаративний методи. Компаративний метод використано, також для простеження еволюції політики радянської влади щодо римо-католиків та при аналізі становища духовенства Церкви.

Як уже зазначалося, при написанні дисертації використано, також, методи індукції та дедукції. Зокрема, індукція передбачає отримання висновків дослідження на основі часткового, одиничного. Використання цього методу на практиці виявилось ефективним при аналізі душпастирської діяльності, роботі римо-католицького духовенства у справі збереження релігійних традицій,

тощо. Дедукція, як дослідницький метод, передбачає рух у зворотному напрямку, коли загальноприйняті положення переносяться на конкретну ситуацію. Застосування методу дедукції дозволило простежити як релігійне законодавство та антирелігійну політику, що впливали на становище Римо-католицької церкви загалом і становище римо-католицького духовенства, зокрема, на регіональному та локальному рівнях.

Невід'ємною складовою дослідницької роботи є окреслення понятійно-категоріального апарату, що впродовж тривалого часу цілеспрямовано зазнавав викривлень змін та підміни сутнісного значення термінів. Так, на прикладі термінів «Римо-католицька церква» та «служитель культу», у радянський період, спостерігаються політична упередженість та антирелігійна заангажованість радянської влади щодо римо-католицького духовенства. Дані терміни часто ставилися у один синонімічний ряд із термінами «ворожа церква», «зрадники», тощо.

Як відомо, представниками сучасної Церкви вживається два терміни: «Римсько-Католицька Церква» (що є означеною на офіційній інтернет-сторінці Римсько-Католицької Церкви в Україні)¹⁵¹ та «Римо-католицька церква» вживана в українській історіографії та в офіційній українській мові (Див. Український лінгвістичний портал. Словники України online)¹⁵². Відомо також, що конференція Римо-католицьких єпископів в Україні дотепер офіційно не затвердила ту чи іншу форму вживання даного терміну. Щодо його коректного висвітлення від 90-х років ХХ століття до сьогоднішнього дня ведуться дискусії серед лінгвістів, мовознавців та священнослужителів. Автор дисертації, орієнтуючись на сучасний український правопис та усталену в історіографії традицію, а також (допускаючи рівнозначність значення обох термінів) виживатиме визначення «Римо-католицька церква».

¹⁵¹Римсько-Католицької Церкви в Україні. URL: <https://rkc.org.ua/>

¹⁵² Український лінгвістичний портал. Словники України online. URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>

Окрім того, у представленій роботі вважаємо за правомірне використання термінів «Церква у підпіллі» та «підпільне духовенство», оскільки у досліджуваній період на територіях Луцької дієцезії та окремих території Львівської дієцезії римо-католицьке духовенство діяло в умовах заборон, таємно, підпільно.

Окремо слід акцентувати на вживанні терміну «окупація», який вживається автором до періоду 1939 – 1944 років, – часу, коли, досліджувані у роботі землі Волині та Галичини, були захоплені збройними силами СРСР, а згодом Німеччини без здобуття суверенітету над ними¹⁵³. Окупація – тимчасове захоплення частини або всієї території однієї держави силами іншої держави/ або окупація це тимчасове зайняття збройними силами держави територій, що їй не належать, без суверенітету над нею¹⁵⁴.

Важливо наголосити, що римо-католицьке духовенство, що досліджується у дисертації має локаційні рамки, які, зокрема, обмежуються територіями Львівської та Луцької дієцезій, які, в силу причин, змінювали свої кордони, що спонукає нас до конкретизації їхніх меж.

Зокрема, Луцька дієцезія Римо-католицької церкви, що стала наступницею Луцько-Житомирської дієцезії, утвореної ще у 1798 році, тоді ж була приєднана до території Російської імперії, з центром у Луцьку до 1844 року, а з 1844 року – з центром у Житомирі. Після підписання Ризького пакту, Луцьк увійшов до складу Другої Речі Посполитої, а Житомир залишився під владою більшовиків, 28 жовтня 1925 року Папа Пій XI папською буллою реорганізував церковні структури у Польщі, відокремивши Луцьку та Житомирську дієцезії. Луцька дієцезія увійшла в склад Другої Речі Посполитої, її територіальні межі проходили по кордону із радянським Союзом. Дієцезія складалась із Волинського воєводства та на півночі із

¹⁵³ Філіпович М. «Окупація» чи «приєднання» – не з'ясовані поняття сучасної української історіографії міжвоєнного періоду. *Волинь у європейському геополітичному культурному просторі: вибрані питання: клект. монограф.* Одеса: «Гельветика», 2021. С. 82.

¹⁵⁴ Словник української мови: в 11 томах. Том 5. К.: «Наука», 1998. С. 687.

частини Поліського воєводства (Камінь-Каширський деканат: Камінь-Каширськ, Велика Глуша, Малі Голоби, Несухойжи та північні частини Володимирецького та Сарненського деканату). Географічно територія відмежовувалась за таким поділом: Волинь в центральній та південній частині та Волинське Полісся в північній смузі, тобто Волинська, Рівненська, частина Тернопільської та Житомирської області (в теперішніх адміністративних кордонах) (Див. Додаток А.2). Після здобуття незалежності України було відновлено Луцьку дієцезію, у складі двох сучасних областей: Волинської та Рівненської. (Див. Додатки: А.3, А.5).

Львівська дієцезія, до початку досліджуваного періоду, включала території Львівського, Тернопільського, Станіславського та частину Перемишльського воєводства, натомість Буковина належала до дієцезії в Яссах. Після завершення Другої світової війни до УРСР було приєднано 1/3 території тодішньої Перемишльської дієцезії, де на 1939 рік функціонувало 70 парафій (відповідно 70 парафіяльних та 100 філіяльних костелів) об'єднаних в п'ять деканатів (Дрогобицький, Мостиський, Рудецький, Самбірський та Вишневський). Після кількох хвиль обміну населенням, число римо-католиків на цій території суттєво зменшилося, і, надалі ці території були приєднані до Львівської архидієцезії (Див. Додаток: А.1).

Зважаючи на складність відносин Римо-католицької церкви та радянської влади Архієпископ Львівський змушений був перенести катедру зі Львова до Любачева, який одночасно і належав до Львівської дієцезії, перебуваючи під владою Польської Народної Республіки, політика останньої, як відомо, була більш лояльною до Католицької Церкви. Таким чином, у радянський період, частина територій Перемишльської дієцезії була на території УРСР, а частина територій Львівської дієцезії входила до складу Польської Народної Республіки.

Після проголошення незалежності України Архієпископ Львівський повернув кафедру Архієпископа у Львів, а також відбувся обмін територіями дієцезій, внаслідок чого польська частина Львівської дієцезії була передана

Перемишльській дієцезії, а частина територій Перемишльської дієцезії, яка опинилася в Україні – була передана Львівській дієцезії. Після відновлення незалежності України, Львівська дієцезія включає території сучасних Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької та Тернопільської областей. (Див. Додатки: А.1, А.3, А.4).

Таким чином, детально з'ясувавши територіальні межі Луцької дієцезії та Львівської дієцезії на різних історичних етапах вважаємо за можливе не вдаватися до уточнень та додаткової конкретизації щодо територіальних рамок дослідження у подальшому.

Підсумовуючи зазначимо, що обрана теоретико-методологічна база дозволила повною мірою реалізувати поставлені мету та завдання і сформулювати обґрунтовані висновки. Тематика дослідження вплинула на підбір комплексу методів та принципів наукового пізнання, якими послуговувався автор. Саме тому основу теоретико-методологічної бази склали діалектичні принципи наукового пізнання що забезпечило комплексне дослідження діяльності римо-католицького духовенства Львівської та Луцької дієцезій у період 1939 – 1991 років.

РОЗДІЛ II. РИМО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО В УМОВАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1944 РОКИ)

2.1. Зміни у становищі Церкви та її служителів у роки війни

Період історії з вересня 1939 року до червня 1941 року в радянській літературі називають «захистом Західної України перед фашистським загарбником». В сучасній літературі цей період називається окупацією. Радянська пропаганда замовчувала факт причетності СРСР до ліквідації Речі Посполитої разом з Третім Рейхом, підкреслюючи етнічний альтруїзм Радянського Союзу. Варто наголосити, що використання терміну «окупація» в період 1939 – 1941 років пов'язане з невизнанням на міжнародному рівні захоплення східної частини Польської держави Радянським Союзом, що своєю чергою стало причиною невизнанням радянської влади більшістю населення окупованих територій Західної України. Цей період в сучасному публічному і науковому дискурсі часто називають «першою» окупацією, що імплікує, що наступ радянських військ у 1944 році був початком «другої» окупації¹⁵⁵.

1 вересня 1939 року розпочалася Друга світова війна, а 12 вересня гітлерівські війська були вже в межах Львова, який віддавна був місцем осідку архієпископів римо-католицьких, греко-католицьких та католиків вірменського обряду¹⁵⁶. Ці події історичні джерела описують так: «Німці бомбардували Львів безупинно. Особливо важкими були обстріли південної частини міста 17 вересня, оскільки, як ми припускали, ніхто, незважаючи на

¹⁵⁵ Андронатій О., Золотар І., Чеботарьова А., Янковський Т. М. Складні сторінки спільної історії: розповідачі про Другу світову війну у Львові / за координації Центру міської історії. Львів, 2019. С. 15.

¹⁵⁶ Jaworski E. Lwów: losy mieszkańców i żołnierzy Armii Krajowej w latach 1939–1956. Pruszków: Oficyna Wydawnicza «Ajaks», 1999. S. 8.

заклики, не погоджувався на капітуляцію. Того дня ми дізналися від о. К. Гумола, який дуже ретельно слухав радіоновини, що зранку радянські війська перетнули Збруч і рухалися углиб Польщі»¹⁵⁷.

17 вересня 1939 року начебто для захисту прав національних меншин на територію Другої Речі Посполитої вторглася Червона Армія. Відповідно до пакту «Молотова-Ріббентропа» від 23 вересня 1939 року межа впливів Німеччини і Радянського Союзу мала проходити по лінії Нарва – Вісла – Сан. Однак, ці постанови порушено внаслідок захоплення Червоною Армією польських територій. Цю подію можна визнати як акт іноземної агресії¹⁵⁸ з недотриманням попередньо затверджених договорів та умов, укладених між Другою Річчю Посполитою та Радянським Союзом. Зокрема, не був дотриманий Ризький мирний договір між обома країнами від 18 березня 1921 року; пакт про ненапад між Другою Річчю Посполитою та СРСР, підписаний в Москві 25 липня 1932 року, термін дії якого було пролонговано до 31 грудня 1945 року. Під радянською окупацією опинилося 201 тис. км², тобто близько 51 % польської території у складі яких перебували західноукраїнські території¹⁵⁹.

Внаслідок поділу, західноукраїнські землі, які в досліджуваний період займали східну частину Польщі, перейшли до складу Радянського Союзу¹⁶⁰. Цей процес можна трактувати як «перша окупація Львова радянською владою». У спогадах про «визвольні» війська читаємо: «Вхід радянських військ до міста відбувся спокійно, делегації українців та євреїв з квітами вітали радянських воїнів і цілували їхні танки. Були й ті, що воліли б бачити у Львові

¹⁵⁷ Bizuń S. Historia krzyżemznaczona. Wspomnienia z życia Kościoła katolickiego na Ziemi Lwowskiej 1939–1945 / opr. ks. J. Wołczański. Lublin: Oddz. Lubelski Stowarzyszenia «Wspólnota Polska», 1993. S. 45–46.

¹⁵⁸ Bloch C. Deportacje ludności Polskiej do Związku Radzieckiego w okresie II wojny światowej. *Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR. Studia historyczno – demograficzne* / pod. red. E. Walewandra. Lublin: Wydawnictw KUL, 1993. S. 159.

¹⁵⁹ Там само. S. 160.

¹⁶⁰ Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956 г. / под ред. к. ю. н. Ю. И. Манделъштам. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1956. С. 21.

німців, інші ж твердили, що радянські війська не воюють з Польщею і не допустять до вбивств, що могли б вчинити тут німецькі гестапівці. Особливо раділи євреї, що їх оминуло зіткнення з антисемітською доктриною і варварством народного соціалізму. Більшість мешканців Львова – поляки – переживали сором, гіркоту і безсилля перед поразкою»¹⁶¹.

17 вересня 1939 року Луцьк та територія Луцької дієцезія потрапили під окупацію радянських військ. Нова радянська влада видала відповідне розпорядження і вигнала єпископа з його садиби, закрила курію і духовну семінарію. Єпископ А. П. Шельонжек оселився в будівлі старого єзуїтського колегіуму, а частина духовенства виїхала за межі дієцезії¹⁶². В архівних даних знаходимо різну кількість: 62¹⁶³, 70 священників¹⁶⁴ або за іншими даними 79¹⁶⁵. Ситуація не покращилась також і в червні 1941 року, тобто під час німецької окупації дієцезії¹⁶⁶. Варто зазначити, що за час Другої світової війни серед луцького духовенства з 240 осіб було репресовано 188 священників, серед них загинуло 51: 13 від рук радянської влади, 17 – від гітлерівської та 21 – в ході міжетнічного протистояння. В таборах перебував 41 священник: 22 особи – в радянських і 19 – в німецьких¹⁶⁷. Становище Римо-католицької церкви впродовж всієї Другої світової війни, а також по її завершенню залишалось доволі складним, а релігійна діяльність усіяко обмежувалась або ж повністю заборонялась. Так відзначається, що напередодні Другої світової війни на терені Луцької дієцезії Римо-католицької церкви проживало 72,2 %

¹⁶¹ Szetelnicki W. Zapomniany lwowski bohater ks. Stanisław Frankl. Roma: Tip. P.U.G., 1983. S. 62.

¹⁶² ADŁ. Kuria Diecezjalna w Łucku. Katalog parafii i duchowieństwa diecezji łuckiej na 1941 r.

¹⁶³ Там само.

¹⁶⁴ IABMK. Depozyt IABMK, Mf 4706. S. 125.

¹⁶⁵ Popek L. Świątynia Wołynia. T. 1 / Ośrodek Studiów Polonijnych i Społecznych PZKS Polskiego Związku Katolicko-Społecznego; Towarzystwo Przyjaciół Krzemieńca i Ziemi Wołyńsko-Podolskiej. Lublin, 1997. S. 47.

¹⁶⁶ Dębowska M. Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. S. 81.

¹⁶⁷ Malinowski M., Kołosok B. Zarys dziejów diecezji łuckiej oraz katedry św. Piotra i Pawła w Łucku. Kalwaria Zebrzydowska: „Calvarianum”, 1993. S. 31; Осадчий В. Католицька Церква в Україні: історичний нарис. *Luceoria Books*. 2001. С. 62.

українців, 12,3 % поляків, 12,2 % євреїв, решту становили німці, чехи, росіяни¹⁶⁸. Після Другої світової війни, Луцька дієцезія Римо-католицької церкви виявилася єдиною з католицьких дієцезій Другої Речі Посполитої, що повністю перебувала в межах Радянського союзу¹⁶⁹. Станом на 1 серпня 1939 року Луцька дієцезія складалася з 16 деканатів¹⁷⁰ (див. Додаток Б).

Персональний склад Луцької дієцезії налічував 240 священників, серед яких були сформовані чоловічі згромадження, а саме: Отці Кармеліти босі, Конгрегація Святого Хреста, Отці Капуцини та два згромадження для Східного обряду Отці Єзуїти та Отці Редемтористи. Варто зазначити, що крім священників були й жіночі згромадження, такі як: Сестри Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії (34 монахині), Сестри Бенедиктинки Місіонерки (41 монахині + 9 послушниць), сестри Францисканки Родини Марії (24), Сестри Божого Провидіння (9), Сестри Святого Йосифа (4) та Сестри Домініканки (3) та Сестри Святої Терези від Дитяти Ісуса¹⁷¹. Згідно з списку, який зробив канцлер Управління Луцької дієцезії Ян Ших, в грудні 1941 року за межами дієцезії в момент вибуху Другої світової війни, за межами дієцезії перебувало 20 священників, серед них були військові капелани¹⁷².

Так, після приходу на Волинь радянської влади були арештовані священники за так звану конспіраційну діяльність (див. Додаток В), а в часі

¹⁶⁸ Popek L. Świątynia Wołynia. T. 1 / Ośrodek Studiów Polonijnych i Społecznych PZKS Polskiego Związku Katolicko-Społecznego; Towarzystwo Przyjaciół Krzemieńca i Ziemi Wołyńsko-Podolskiej. Lublin, 1997. S. 37.

¹⁶⁹ Historia Kościoła w Polsce / red. B. Kumor, Z. Obertyński. T. 2, cz. 2. Poznań; Warszawa, 1979. S. 190–191.

¹⁷⁰ ADŁ. Kuria Diecezjalna w Łucku. Wykaz parafii i duchowieństwa diecezji łuckiej. Stan na dzień 1 sierpnia 1939 r.

¹⁷¹ Marecki J. Wezwania świętyń diecezji łuckiej. *Fides Ars Scientia: Studia dedykowane pamięci księdza kanonika Augustyna Mednisa* / red. A. Betlej, J. Skarbski. Tarnów: Muzeum Okręgowe, 2008. S. 98–99; Asynger B. *Życie i działalność pastoralna ks. Władysława Bukowińskiego w Kazachstanie (1904–1974)*. Biały Dunajec; Ostróg: „Wołanie z Wołynia”, 2017. S. 26.

¹⁷² ADŁ. Kuria Diecezjalna w Łucku. Katalog parafii i duchowieństwa diecezji łuckiej na 1941 r.

війни в Луцькій дієцезії природною смертю померло 9 священників¹⁷³ (див. Додаток Г).

Внаслідок змін у політично-суспільному житті, які запровадила радянська влада на Волині, були зліквідована велика кількість храмів та каплиць. Втім відсутність джерельних даних та офіційних документів не дозволяє встановити їх точну кількість. Частина з них, були націоналізовані внаслідок антирелігійної діяльності радянської влади та проводились масові переобладнання храмів на різні господарчі приміщення (різного виду склади, спортзали, стайні, тощо). Деякі храми, які примусово були позбавлені душпастирської опіки, знищувались, або ж переоснащувались на різного роду клуби. Спираючись на архівні дані можна подати деякі приклади радянських практик (див. Додаток Д). Так, дізнаємось що на території Волині було повністю знищено або переоблаштовано 19 храмів та каплиць. Тенденція до ліквідації або руйнування парафіяльних комплексів та релігійних приміщень стосувалась не лише великих міст, а й спостерігалась у віддалених місцевостях навіть у найменших парафіях. Велика кількість зруйнованих костелів в Луцькій дієцезії була спалена або ж зруйнована в часі діяльності націоналістичного об'єднання УПА, про що також свідчать джерельні дані¹⁷⁴. У науковій роботі подаються відомості, які стосуються 33 храмів, що були розташовані у різних місцевостях Волинського регіону.

Список храмів зруйнованих під час воєнних дій є неповний, оскільки частина костелів була або частково зруйнована або значною мірою пошкоджена. Зазвичай пошкодження, які робили храм непридатним для використання, з'являлися внаслідок спалення будівлі¹⁷⁵.

¹⁷³ ADŁ. Kapłani zmarli w latach 1939–1948.

¹⁷⁴ Dębowska M. Materiały do dziejów diecezji łuckiej. *Relacje o stanie dekanatów i parafii 1941–1944*. Biały Dunajec; Lublin; Łuck; Ostróg: Wołanie z Wołynia, 2005. S. 199; Popek L. Straty Kościoła rzymskokatolickiego na Wołyniu w latach 1939–1945. *Polskie Państwo Podziemne na Wołyniu w latach 1949–1944* / red. M. Sawczuk, L. Popek. Sandomierz, 2006. S. 98–122.

¹⁷⁵ Dębowska M. Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. S. 253.

Після приходу радянської влади вдруге, єпископ А. П. Шельонжек неодноразово виступав проти націоналізації церковного майна. Радянська влада уважала, що всі костельні будинки з меблями належать державі, а тому змушувала духовенство підписувати умови про оренду церковних будівель. Згідно з таким документом, радянська влада вважала, що все рухоме і не рухоме майно Римо-католицької церкви є власністю держави¹⁷⁶.

У листі датованому 18 березня 1944 року, Адольф Пьотр Шельонжек звертається до начальника комітету виконавчої ради народних депутатів у Луцьку, вимагаючи повернення церковного будинку за адресою вул. Домініканська, 40 (або вул. Троїцька) для потреб Курії Луцької дієцезії, а зокрема для: Дієцезіального консистора, Церковного суду, архіву та бібліотеки¹⁷⁷. Щодо цієї будівлі, єпископ Адольф Петро Шельонжек неодноразово звертався у відповідні комітети, що засвідчують архівні дані¹⁷⁸. Як зазначав сам єпископ у одному із листів від 5 вересня 1944 року до Луцького міського комісаріату, у єпископському палаці, який певний час використовували як шпиталь, після ліквідації останнього частими стали випадки крадіжок (викрадали навіть вікна, двері і підлогу, що є неприпустимим). За будинком наглядав п. Ян Понятовський, якого призвали на службу. Тому одним із прохань у листі було саме відкликання і так важко хворого Яна Понятовського¹⁷⁹.

В листах єпископ повторно просив звернути увагу на його клопотання щодо передачі майна у власність Церкви та тим самим висловлював своє

¹⁷⁶ AIPN. Sygn.177/559/1/1. Protokół przesłuchania bpa A. Szelażka, 21 III 1945 r.

¹⁷⁷ IABMK. Oryg. depozyt IABMK, Mf 4711, rps, j. rosyjski, k. 1–2. Ks. bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Pismo nr 53/44 do Przewodniczącego Komitetu Wykonawczego Rady Miejskiej Deputowanych Ludowych w Łucku, Łuck, 18 marca 1944.

¹⁷⁸ IABMK. Oryg. depozyt IABMK, Mf 4711, rps, j. rosyjski, k. 14. Ks. Bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Pismo nr 170 do Przewodniczącego Rady Miejskiej w Łucku, Łuck, 2 sierpnia 1944.

¹⁷⁹ IABMK. Oryg. depozyt IABMK, Mf 4711, rps, j. rosyjski, k. 31–32. Ks. Bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Pismo nr 205 do Przewodniczącego Łuckiego Miejskiego Komisarjatu Wojskowego, Łuck, 5 września 1944.

безпосереднє невдоволення процесом націоналізації церковного майна¹⁸⁰. У документах ідеться також і про те, що в церковному будинку знаходиться бібліотека, архівні документи, які піддаються знищенню. У архівах збереглися листи із проханнями від єпископа щодо налагодження питання «так званого єпископського палацу», передачі його до церковної власності та збереження майна, яке там знаходиться¹⁸¹. Зі своїм проханням Адольф Пьотр Шельонжек навіть звертався безпосередньо у Москву до Голови Комітету у справах Російської православної церкви при Раді міністрів СРСР¹⁸².

Весною 1944 року, після повторної окупації Волині радянською владою, яка намагалась здобути прихильність єпископа, він став символом спротиву у новій державній і політичній ситуації на Волині¹⁸³. Тому радянський режим змушував Адольфа Шельонжека виїхати за Буг, але він категорично відмовився це робити, пояснюючи свою позицію тим, що «може це зробити виключно на прохання Папи»¹⁸⁴. Варто зазначити, що єпископ Шельонжек відмовив Польському комітету національного визволення (PKWN) підтримати акцію переселення з Волині на захід¹⁸⁵.

¹⁸⁰ IABMK. Oryg. depozyt IABMK, Mf 4711, rps, j. rosyjski, k. 21–22. Ks. Bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Pismo nr 170 do Łuckiego Wojewódzkiego Komitetu Wykonawczego, Łuck, 3 sierpnia 1944.

¹⁸¹ IABMK. KOPIA oryg. depozyt IABMK, Mf 4711, rps, j. rosyjski, k. 28–29. Ks. Bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Pismo nr 187 do Przewodniczącego Komitetu do spraw katolickiego i prawosławnego kościoła przy Radzie Komisarzy Ludowych ZSRR, Łuck, 12 sierpnia 1944.

¹⁸² IABMK. Oryg. depozyt IABMK, Mf 4711, rps, j. rosyjski, k. 33. Ks. Bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Depesza do Przewodniczącego Komitetu do spraw katolickiego i prawosławnego kościoła przy Radzie Komisarzy Ludowych ZSRR, projekt, bm., 6 września 1944.

¹⁸³ Biłas I. Wysziedlenie Polaków z Ukrainy Zachodniej. Oczami ukraińskiego naukowca. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 1997. Nr 6 (19). S. 24.

¹⁸⁴ Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 560–561; Nikołajew J. Więzienne losy księdza biskupa Adolfa Piotra Szelażka. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 2006. Nr. 52–53. Warszawa, 2006. S. 181–197; Karwowska B., W. Rozynkowski, L. Zyger. Gdy się kocha Boga, Kościół, swoją Ojczyznę ... Adolf Piotr Szelażek (1865–1950). Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek, 2011. S. 87.

¹⁸⁵ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. друга. Київ: Либідь; Військо України, 1994. С. 519.

Промовистим є і звернення єпископа до голови Луцького міського комісаріату, висловлене у листі 10 листопада 1944 року¹⁸⁶. Документ засвідчує клопотання єпископа Адольфа Петра Шельонжека про звільнення костельного органіста Юзефа Жуковського від призову на військову службу. Пояснюється таке прохання тим, що реставрацією частково зруйнованого органу та відновленням звучання музичного інструменту міг зайнятись лише Жуковський.

У кінці 1944 року розпочалося масове виселення радянською владою місцевого населення з території Волині: за 1944 – 1946 роки було виселено понад 140 тис. осіб, серед них близько 134 тис. поляків і близько 6 тис. євреїв¹⁸⁷. Внаслідок цього, єпископу А. П. Шельонжеку наказали залишити дієцезію та виїхати до Польської Народної Республіки. У ніч з 3 на 4 січня 1945 року він був заарештований і відправлений до в'язниці спершу у Луцьку, згідно наказу підписаного полковником КДБ Шестаковим (обіймав посаду начальника КДБ у Волинській області з 9 жовтня 1944 – 15 червня 1946 року). Підчас слідства Адольфу Шельонжеку висунули звинувачення, що впродовж довготривалого часу він керував організацією контрреволюційної націоналістичної роботи, яка має на меті збереження Польщі в передвоєнних кордонах 1939 року та відлучення західних областей від Радянського союзу. Також йому висунули звинувачення у тому, що він разом з декількома іншими священниками намагався зірвати Люблінське порозуміння про переселення поляків з Західної України¹⁸⁸. Пізніше був перевезений до в'язниці у Києві. 5 квітня 1945 року старший лейтенант Майоров, заступник начальника 5 Слідчого відділу НКДБ УРСР перекваліфікував вирок з статті 54-2 і 54-11 КК УРСР на статтю 54-1а і 54-11 того ж кодексу¹⁸⁹.

¹⁸⁶ ІАВМК. Oryg. depozyt ІАВМК mf 4711, rps, j. rosyjski, k. 39. Ks. Bp A. P. Szelażek, biskup łucki. Pismo nr 248 do Przewodniczącego Miejskiego Komisariatu Wojskowego, [dotyczy Józefa Żukowskiego – organisty], Łuck, 10 października 1944.

¹⁸⁷ Hryciuk G. Przemiany narodościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005. S. 315.

¹⁸⁸ АІРН. UI/6/F, t. 1, cz. А, k. 3.

¹⁸⁹ Там само. UI/6/F, t. 1, cz. В, k. 7.

Варто наголосити на тому, що радянська влада проводила політику націоналізації церковної власності по всій Волині, не залишаючи поза увагою будь-який, навіть найменший, церковно-релігійний осередок. Так, наприклад, костел у Тайкурах був переданий для потреб клубу¹⁹⁰. Подібна ситуація була і в Сарнах, де парафіяльний костел передали на потреби клубу¹⁹¹, а у Корці парафіяльний будинок, де проживав настоятель, був забраний та перекваліфікований під пекарню¹⁹².

Одним із наслідків переходу західноукраїнських земель до складу Радянського Союзу і є проблематикою даного наукового дослідження, адже фактично одразу тогочасна атеїстично налаштована влада, розпочала активний процес насадження антирелігійних культів серед населення. Це, своєю чергою, призвело до масових жорстоких дій щодо духовенства та мирян, насильницькими методами заборонялось проведення богослужінь та інших обрядовостей, здійснювалась націоналізація церковного майна.

У 1939 році внаслідок радянсько-німецького пакту Молотова-Ріббентропа та таємного протоколу до нього, який визначив перерозподіл сфер впливу, до складу СРСР увійшли території, де діяли численні структури Римо-католицької церкви, а також Українська Греко-католицька церква, які спільно могли б підтримати вогнище віри там, де її вже сповідували нелегально. Але для радянської репресивної машини «радянська» анексованих територій було питанням «технології» і часу¹⁹³.

¹⁹⁰ Держархів Рівненської області. Р-204. Оп. 11. Спр. 42. Арк. 92. Уполномоченому Совету по делам религиозных культов при Совете Министров Украинской ССР, № 417 от 14 XI 1952; Арк. 111. Решение № 199 от 14 февраля 1958 г.

¹⁹¹ Держархів Рівненської області. Р-204. Оп. 11. Спр. 42. арк. 106, Решение № 198 от 14 февраля 1958 г.

¹⁹² Держархів Рівненської області. Ф. Р-1095. Оп. 1. Д. 4. Арк. 104, 110–111; Д. 20. Арк 64–66.

¹⁹³ Roszkowski W. Historia Polski 1914–1996. Warszawa: PWN, 1997. S. 93.

На приєднаних територіях було запроваджено радянське законодавство, яке в односторонньому порядку скасовувало Конкордат з Ватиканом¹⁹⁴. Проаналізувавши політику радянської влади та Комуністичної партії щодо Церкви та релігії у досліджуваний період можна виділити такі основні етапи: 1939 – 1943 роки, 1943 – 1948 роки перша радянська окупація, що тривала з вересня 1939 року до 22 червня 1941 року, відзначилася великими переслідуваннями та екстермінаційними акціями стосовно духовенства. Основною підставою цих акцій був таємний наказ КДБ СРСР від 11 жовтня 1939 року, який передбачав виявлення контрреволюційних і ворожих категорій осіб, незалежно від їхньої конкретної антирадянської діяльності. До цього наказу була також додана інструкція про порядок виконання депортації антирадянських елементів¹⁹⁵.

До так званих антирадянських елементів застосовувались наступні покарання¹⁹⁶:

- арешти антирадянських «елементів», вороже налаштованих до радянської влади. Такий «елемент» направляли до слідчого ізолятора, змушували до співпраці з КДБ, прирікали на багаторічну працю у виправних колоніях згідно з попередньо сфабрикованими «оперативними справами»;
- депортації «антисоціалістичних елементів» на заслання і роботи у визначених безлюдних або малозаселених місцевостях. Арешти і депортації поширювалися на цілі родини (батька скеровували до трудових таборів, а тягар турботи про щоденне утримання дітей лягав на плечі матері);

¹⁹⁴ Байдич В. Антирелігійна кампанія радянської влади у 1958–1964 рр. і римокатолицька Церква в Україні. *Наукові записки Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 2 (52). С. 299.

¹⁹⁵ Siedlecki J. *Losy Polaków w ZSRR w latach 1939–1956*. Gdańsk: Graf, 1990. S. 184.

¹⁹⁶ Jaworski E. *Lwów: losy mieszkańców i żołnierzy Armii Krajowej w latach 1939–1956*. Pruszków: Oficyna Wydawnicza «Ajaks», 1999. S. 13; Iwanow N. *Zapomniane ludobójstwo. Polacy w państwie Stalina: «Operacja Polska» 1937–1938*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2014. S. 145.

- депортації та арешти «антирадянських елементів» і виселення їх як вільних засланих на незаселені або малозаселені території (здебільшого до Казахстану), де вони самі повинні були подбати про житлові умови;
- інтернування солдатів та офіцерів у таборах для військовополонених, де їх знищували різними способами;
- примусовий перехід до лав Червоної Армії або трудових батальйонів (штрафбатів);
- перевезення працівників з однієї території на іншу.

Отже, антирадянськими елементами вважали членів громадських, молодіжних або політичних організацій, працівників державних установ, активістів молодіжних організацій та духовенство. Тобто, кожен, хто був противником радянської влади і міг публічно це виразити, був зарахований до «антирадянських елементів». Згадана інструкція наказувала голів депортованих родин відділяти перед посадкою до вагонів. Тому арешти і виселення відбувалися вночі. Ймовірно, вже в 1940 року штаб КДБ володів списками та адресами осіб, які підлягали арешту, хто мав бути засланий вглиб СРСР. Ці списки готували переважно таємні місцеві активісти і радянські спеціальні агенти¹⁹⁷.

Політику екстермінації місцевого населення дослідники пояснюють декількома факторами. По-перше, практики радянської влади передбачали винищення інтелігенції і терор щодо середнього класу, яких уважали потенційно небезпечним елементом. По-друге, існує припущення, що це була помста Й. Сталіна у відповідь на дії національних підпілля. Вона полягала у винищенні українців, поляків та представників інших національностей і забороні будь-яких національних проявів на цих теренах. По-третє, йшлося про безкоштовну робочу силу, якою у СРСР ставали усі засуджені і ув'язнені¹⁹⁸.

¹⁹⁷ Jaworski E. Lwów: losy mieszkańców i żołnierzy Armii Krajowej w latach 1939–1956. Pruszków: Oficyna Wydawnicza «Ajaks», 1999. S. 14.

¹⁹⁸ Самсонюк Т. Полонені вересня 1939-го. Луцьк, 2018. С. 12.

Долі майже всіх заарештованих були драматичними, а у багатьох випадках навіть трагічними. Так, у Львові допити тривали зазвичай уночі на вул. Казимирівській, 24, в монастирі сестер-бригідок, на вул. Замартинівській, 9 та вул. Лонцького, 1. Технологія репресій опиралася на зразки Миколи Єжова. З 1937 року з рекомендації Сталіна застосовували методи фізичного примусу для отримання «признань» в антирадянській та шпигунській діяльності. Ці методи вирізнялися особливою жорстокістю, часто призводили до втрати фізичних і психічних сил, а навіть і до втрати людської подобі.

Одним із приводів до агресивно налаштованої пропаганди проти Римо-католицької церкви є висловлювання Папи Бенедикта XV, після перемоги жовтневої революції 1917 року Він активно виступав проти переслідувань вірних та священнослужителів у Радянській Росії, у своїх промовах висловлювався проти жорстокого комуністичного режиму та вбачав у цій владі велику небезпеку для мирного населення та особливо для Церкви та її вірних. Згодом, таку позицію до комуністичного режиму Ватикан підтвердив виданням 29 листопада 1939 року Папою Пієм XII енцикліки «*Summi Pontificatus*», в якій йшлося про людську солідарність в тоталітарній державі. У ній він виклав надзвичайні повноваження для єпископів під радянською владою, які, між іншим, стосувалися Львівської дієцезії. Її завданням було полегшити функціонування Церкви у важких і надзвичайних умовах, в яких вона опинилася. В радянській літературі, дуже часто звучали тези, що Папа Пій XII в державах, де панує демократія, закликав на боротьбу проти комуністів, а цю політику Папа проводив через місцеву церковну ієрархію, яка у відкритий спосіб боролася проти впливу комунізму. З огляду на це, Радянська влада в усілякий спосіб переслідувала Римо-католицьку церкву, наслідком чого стало масове винищення священнослужителів та мирян, націоналізація церковного майна та руйнування пам'яток, які належали Церкві¹⁹⁹. Своєю чергою, народний комісар закордонних справ Радянської

¹⁹⁹ Історія релігії в Україні. Т. 4. Католицизм / за ред. д-ра філософ. наук П. Яроцького. Київ, 2001. С. 151; Горбач С. І. Деякі аспекти відносин між Ватиканом та СРСР

Республіки Г. В. Чечерін відповів, що в Радянській Республіці нікого не переслідують за віру і що тут не має місця на такі явища. Хоча насправді усе зовсім інакше виглядало на практиці. З огляду на це, представники Католицької церкви у Радянській Росії сприймалися як «агенти Ватикану» та «антирадянські елементи». На переконання комуністів, Католицька церква, як зрештою й інші релігійні організації, не сприяла вдосконаленню суспільного механізму чи духовного благополуччя, а особливо матеріального добробуту, а займалася експлуатацією трудящих і глорифікацією буржуазії²⁰⁰.

Антирелігійна політика радянської держави опиралася насамперед на систему терору і фізичне знищення мільйонів представників духовенства і віруючих різних віросповідувань та національностей²⁰¹. Проводилася широко масштабна агресивна антирелігійна пропаганда, яка називалася «войовничим атеїзмом» і фактично виконувала функції ідеологічної індоктринації населення. У програмних документах Комуністичної партії цілеспрямовано проголошувався курс на утвердження масового атеїзму, викорінення релігії як «опіуму народу»²⁰². Для комуністів, Церква і все що з нею пов'язано є прикладом найбільших капіталовкладень, що у свою чергу є прикладом капіталістичної наживи та експлуатації та буржуазних форм²⁰³.

Початок радянсько-німецької війни у червні 1941 року та стрімке просування військ вермахту вглиб території СРСР створили умови для

після Другої світової війни (1945–1953). *Український історичний журнал*. 1998. № 6 (423). С. 73; Бондарук П. Римо-католики в УРСР: особливості й тенденції змін у релігійності (друга половина 1940 – перша половина 1980-х рр.). *Український історичний журнал*. 2021. № 1 (556). С. 58; Wierzbicki M. Między męczeństwem a przystosowaniem. Kościół Katolicki w Europie Środkowo-Wschodniej pod rządami komunistów. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2017. № 1 (29). S. 17–24.

²⁰⁰ Григулевич Й. Р. Папство століття ХХ. Київ: Вид-во політ. літ. України 1988. С. 17, 137, 212; Лозинский С. Г. История папства. Изд. третье. Москва: Изд-во полит. лит., 1986. С. 367.

²⁰¹ Байдич В. Римокатолицизм у контексті розвитку державно-церковних стосунків в СРСР (1920–1960 рр.). Історія України. *Маловідомі імена, події, факти*. Київ, 2008. Вип. 36. С. 294.

²⁰² Ленін В. І. До четвертих роковин Жовтневої революції. *Повне зібрання творів*. Т. 44. С. 137–138.

²⁰³ Лозинский С. Г. История папства / Акад. наук СССР; Ин-т ист. Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1961. С. 11.

відновлення релігійного життя на зайнятих нацистськими військами частинах України²⁰⁴. Серед римо-католиків на окупованих нацистами землях відкрито проявилися антирадянські настрої, спровоковані масовими репресіями у міжвоєнний період²⁰⁵. Варто також зазначити, що гітлерівська політика, була скерована на вирошення нового типу нордійсько-германської раси та створення германського рейху. Тому християнство для Гітлера було продовженням юдаїзму, а християнська мораль суперечила його поглядам. Попри все гітлерівці розуміли значення Церкви, а тому забезпечували певний рівень релігійної свободи та свободу віровизнання²⁰⁶.

У своїх спогадах о. В. Шетельницький так описував ці події: «Трагічне становище поляків посилили масові напади і страти руками українських націоналістів, котрі з великою силою розгорнулися 1943 року і тривали до кінця війни і навіть після її завершення. Мученицькою смертю загинули 44 священники, жахливо закатовані українськими націоналістами і 34 священники, страчені у гітлерівських та інших в'язницях і концентраційних таборах, багато ченців і черниць та десятки тисяч поляків. Цілі села були спустошені, спалені сотні польських сіл, тисячі господарств та ряд храмів, каплиць та плебаній»²⁰⁷.

Окупаційні влади, котрі змінювали у цей час одна одну, за всяку ціну намагалися пригнітити будь-які національні прояви серед місцевих мешканців²⁰⁸. Величезну і неоціненну роль у підтримці національної

²⁰⁴ Serczyk W. A. Historia Ukrainy. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1979. S. 423.

²⁰⁵ Байдич В. Антирелігійна кампанія радянської влади у 1958–1964 рр. і римо-католицька Церква в Україні. *Наукові записки Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 2 (52). С. 300.

²⁰⁶ Костюк П. Нарис історії Вселенської Церкви. Івано-Франківськ: Вид-во «Гостинець», 2002. 412 с.

²⁰⁷ Szetelnicki W. Zapomniany lwowski bohater ks. Stanisław Frankl. Roma: Tip. P.U.G., 1983. S. 68.

²⁰⁸ Андронатій О., Золотар І., Чеботарьова А., Янковський Т. М. Складні сторінки спільної історії: розповідачі про Другу світову війну у Львові / за кординації Центру міської історії. Львів, 2019. С. 17; Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали. Т. І. 1939–1953. Київ: Наук. думка, 1995. С. 17.

ідентичності завжди відіграла Католицька церква латинського обряду та її священники. Вона полягала у збереженні національної ідентичності на західноукраїнських територіях на рівні стереотипу «поляк – католик», який існує до сьогодні. Тому не обійшлося без жертв від рук окупантів серед львівського духовенства. Так, у важкі часи радянської та німецької окупації Церква і її пастирі завжди були на боці вірних, котрі не раз страждали за свою національність і віру. На основі ялтинських угод²⁰⁹ під владою Радянського Союзу опинилися західноукраїнські землі, що до війни перебували у складі Другої Речі Посполитої. До складу Української Радянської Соціалістичної Республіки від Польської держави відійшли території Львівської дієцезії (Львівська, Тернопільська, Станіславська області). Львівська дієцезія була найстаршою з митрополичих столиць і протягом історичних епох відіграла визначну роль у Польщі. Перед Другою світовою війною територія цієї дієцезії охоплювала близько 38 900 км², на якій проживало 1 079 108 вірних латинського обряду²¹⁰. Одним із наративів та стереотипів, які активно поширювались радянською владою вважалось, що вірянами Католицької Церкви латинського обряду є виключно поляки, оскільки «польська національність ототожнювалася тут з приналежністю до обряду»²¹¹. На цій тезі в штучний спосіб створювались численні конфлікти та непорозуміння, створені з метою внести якомога більше непорозуміння в суспільство, підтверджуючи тезу про те, що Церква є ворогом. Складалася з 416 парафій, поєднаних у 28 деканатів, 754 дієцезіальних священників, 249 священників монахів, 135 дієцезіальних семінаристів та 139 семінаристів монахів, 69 чоловічих чернечих осередків та кляшторів з 582 монахами, 292 жіночих

²⁰⁹ Konferencje duchowieństwa dekanatów kowelskiego i lubomelskiego diecezji łuckiej 1927–1939 / opr. M. Dębowska. Lublin, 2015. 168 s.

²¹⁰ Szymański J. Aparat represji wobec Kościoła Katolickiego Metropolii Lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939–1950 – stan badań. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. 2007. № 88. S. 321.

²¹¹ Urban W. Droga krzyżowa Archidiecezji Lwowskiej w latach II wojny światowej 1939–1945. Wrocław: Semper Fidelis, 1983. S. 7.

кляшторів та осередків²¹². У будь-якому разі, число вірних, як і духовенства, змінювалося внаслідок знищення місцевого населення радянською владою.

Після приєднання Львівської дієцезії до Радянського Союзу Церква стала на захист не лише українців і поляків, переслідуваних і нищених окупаційною владою, але і євреїв. «Після входу німців до Львова в липні 1941 року, за відомом і згодою єпископа Болеслава Твардовського²¹³, до архієпископської резиденції переїхала єврейська сім'я: професор медичного факультету д-р Ельмер, його дружина і двоє дітей 10 і 15 років. Вони оселилися на першому поверсі справа від кухні. Ельмери самі вели домашнє господарство. Спочатку довгі місяці вони взагалі не виходили до міста, а пізніше теж дуже рідко. Д-р Ельмер разом з д-м Чарнецьким лікував хворого діабетом архієпископа. Малий Янушек Ельмер щодня ходив по молоко до чергової будинку при вул. Театинській 5, мав яскраво виражену семітську зовнішність. 8 липня 1943 року, коли Янушек прийшов по молоко, до цієї чергової увійшли гестапівці. Запитали Янушека, де проживає. Відповів, що в палаці архієпископа. – Ну, то проведи нас! – наказав один з німців... Німців було 2 або 3, викликали якісь автомобілі і забрали д-ра Ельмера одним, а його сім'ю – іншим... Єпископа не чіпали. Гестапівці лише сказали: «Якби не його вік і хвороба, ми б йому показали...»²¹⁴ Цей приклад засвідчує відвагу духовенства у справі порятунку невинних. Щодо духовенства Львівської дієцезії, після включення західноукраїнських земель до Радянського Союзу, з

²¹² Szymański J. Aparat represji wobec Kościoła Katolickiego Metropolii Lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939–1950 – stan badań. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. 2007. № 88. S. 321; Schematismus Archidioecesis Leopoliensis Ritus Latini. MCMXXXIX. Leopoli: Sumptibus Curiae Metropolitanae Ritus Latini, 1939. S. 173; Pirożyński M., Szczęch S. Rocznik statystyczny Kościoła Katolickiego w Polsce. Rok pierwszy 1937. Lublin, 1938. S. 4–27; Asynger B. Życie i działalność pastoralna ks. Władysława Bukowińskiego w Kazachstanie (1904–1974).. Biały Dunajec; Ostróg: Wołanie z Wołynia, 2017. S. 25–26.

²¹³ Kumor B. (ks.) Archidiecezja Lwowska obrządku łacińskiego w świetle schematyzmu archidiecezjalnego z 1939 r. *Folia Historica Cracoviensia*. 1996. Vol. 3. S. 266.

²¹⁴ Szetelnicki W. Arcybiskup wygnaniec Eugeniusz Baziak metropolita lwowski. Kraków: Wyd. Inst. Teol. Księży Misjonarzy, 1989. S. 70–71.

майже 400 римо-католицьких парафій, що опинилися на радянській території, залишилося лише 21 римо-католицьких священники²¹⁵.

Становище Церкви, в тому числі єпископів Б. Твардовського та Е. Базяка²¹⁶ і церковних структур у ті роки було особливо важким. Римо-католицька церква, «що завжди була фортецею польськості»²¹⁷, була предметом особливої ненависті і дискримінації з боку окупаційної влади. Певну перешкоду становила відсутність зв'язків курії зі священниками і навіть священників з їхніми деканами.

У роки Другої світової війни Церква за короткий час втратила не лише майно, а й матеріальну базу. У 1942 році голод охопив не лише міста, а й села. Скрізь спостерігалось зубожіння людей внаслідок війни і накладення податків. Так на початку війни архієпископа Б. Твардовського усунули з резиденції львівських архієпископів, тож він знайшов прихисток в отців-місіонерів. Лише під час гітлерівської окупації архієпископ повернувся до своєї резиденції²¹⁸.

7 березня 1943 року архієпископ Болеслав Твардовський²¹⁹ у листі до Папи Пія XII підкреслював, що, попри поширення атеїстичної пропаганди радянською владою під час першої окупації Львова, попри офіційне декларування релігійної свободи й справ віри або відсутність відкритих переслідувань з боку влади, ще не означало повного толерування окремих священників чи їхньої діяльності²²⁰.

²¹⁵ Hlebowicz A. Kościół w niewoli. Kościół rzymskokatolicki na Białorusi i Ukrainie po II wojnie światowej. Warszawa: Głos, 1991. S. 100; Iwaszkiw I. Biskup Jan Cieński (1905–1992). Posługa duszpasterska na Ukrainie Zachodniej po II wojnie światowej. *Wytrwać i przetrwać jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołęzański. Kraków, 2010. S. 27–8.

²¹⁶ Kumor B. (ks.) Archidiecezja Lwowska obrządku łacińskiego w świetle schematyzmu archidiecezjalnego z 1939 r. *Folia Historica Cracoviensia*. 1996. Vol. 3. S. 268.

²¹⁷ Szetelnicki W. Arcybiskup wygnaniec Eugeniusz Baziak metropolita lwowski. Kraków: Wyd. Inst. Teol. Księży Misjonarzy, 1989. S. 68.

²¹⁸ Urban W. Droga krzyżowa Archidiecezji Lwowskiej w latach II wojny światowej 1939–1945. Wrocław: Semper Fidelis, 1983. S. 13.

²¹⁹ Płaczek F. Bolesław Twardowski arcybiskup metropolita lwowski 1864–1944. *Studia Lubaczoviensia* / pod red. Kurii Arcybiskupiej w Lubaczowie. T. II. Lubaczów: Kuria Arcybiskupia, 1984. S. 75–88.

²²⁰ Wołęzański J. Martyrologium duchowieństwa archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939–1945 / pod red. S. C. Napiórkowskiego. Lublin: Wydawnictwo KUL,

У таких складних обставинах Львівський архієпископ Б. Твардовський вів активну душпастирську і суспільну діяльність. У цьому йому допомагав єпископ Е. Базяк. Передовсім це була євангелізаційна діяльність, що виражалась у проповідях катехитичного характеру, «оскільки такою була практика і традиція впродовж багатьох років у Львівській архідієцезії»²²¹. Під час першої радянської окупації навчання релігії дітей і молоді обмежувалося лише підготовкою до Першої сповіді і Святого Причастя. Під час гітлерівської окупації навчання релігії відбувалося лише в початкових школах. Молодь середніх та вищих закладів навчалася на таємних зібраннях, що були в кожному місті. Варто підкреслити жертвність священників, котрі вели не лише катехитичну працю, але навчали також інших предметів.

Травневі богослужіння протягом усього місяця були нагодою до Маріїного навчання. Варто зазначити, що задля підтримки духа і надії в суспільстві, проповідники, а особливо єпископ Євгеній Базяк, використовували патріотичні та історичні теми. Публічне релігійне життя обмежилося лише молитовними групами, зокрема, до Живого Розарія (Живий Розарій – це спільнота віруючих, що прагнуть своєю молитвою збагачувати духовні цінності, розвивати та зміцнювати свою віру, а також віддавати Богу усі важливі справи Церкви і спільноти, у якій вони живуть). Таким чином, священники в усілякий спосіб використовували можливості для проведення навчання різним категоріям населення, що у важкі окупаційні часи було під заборонаю. Принагідні богослужіння, які не забороняли, були одним із тих рідких випадків, коли священнослужителі здійснювали навчання дітей, молоді та старшого покоління, з метою підтримки та удосконалення їх релігійної і патріотичної стійкості.

2009. S. 255; Jurczenko T. Duchowość misyjna kapłanów pracujących w ZSRR po II wojnie światowej. Biały Dunajec; Ostróg: Wołanie z Wołynia. 2009. S. 18.

²²¹ Szetelnicki W. Arcybiskup wygnańca Eugeniusz Baziak metropolita lwowski. Kraków: Wyd. Inst. Teol. Księży Misjonarzy, 1989. S. 69.

Щодо небезпеки войовничого атеїзму та релігійної байдужості, пропагованого комуністами, архієпископ Б. Твардовський видав для дієцезії інструкцію у справі навчання вірних правд віри. У ній радив особливою опікою оточити молодь, якій загрожує вплив атеїзму, щоб ширше й докладніше пояснювати їй правди віри, щоб навчалися катехизму, а в усіх храмах у відповідному часі викладати основи релігійного виховання. Для координації праці навчання правд віри й катехизму львівські священники збиралися у отців домініканців у Львові. Головував під час зібрання о. І. Хвірут як представник архієпископа. Під час зібрання обговорювалися організаційні справи таємного навчання релігії в костелах. Відвідуваність дітьми катехез в деяких парафіях сягала 85 %, молоді – до 70 %, натомість батьків і старшого покоління – близько 65 %. Внаслідок цього в травневих і червневих молебнях, а також під час урочистої Вечірні були впроваджені елементи катехези ²²². Єпископ Євгеній Базяк організував релігійні конференції і лекції для монахинь в монастирі Святого Серця у Львові.

Для налагодження контакту зі священниками під час окупації єпископ Е. Базяк особисто відвідував їх у парафіях, цікавився парафіяльним життям, матеріальною ситуацією та заохочував до стійкості і вселяв надію у перемогу світлих сил. Завдяки цьому добре пізнав релігійне життя вірних, їхні суспільно-національні проблеми. Візитація в ті важкі часи приймалася з великою радістю і вдячністю з боку вірних. Скеровував до духовенства та вірних від імені архієпископа Б. Твардовського пастирські листи та принагідні звертання²²³. Тож не випадково, після смерті Б. Твардовського 22 листопада 1944 року, його наступником став саме єпископ Е. Базяк, який очолив Церкву у важкі часи, коли багато мешканців Львова (українців, поляків та

²²² Szetelnicki W. Arcybiskup wygnaniec Eugeniusz Baziak metropolita lwowski. Kraków: Wyd. Inst. Teol. Księży Misjonarzy, 1989. S. 72.

²²³ Leszczyński M. Arcybiskup Metropolita Eugeniusz Baziak (1890–1962). Tarnów, 1988. S. 8.

представники інших національностей) залишали місто зі страху перед радянською владою²²⁴.

Отже, із початком Другої світової війни у Львові 17 вересня 1939 року та переходом західноукраїнських земель до складу СРСР 28 жовтня 1939 року становище населення, що проживало на цих теренах, перебувало у складних умовах виживання. Оскільки із жовтня розпочались примусові депортації «антирадянських елементів», які вважались небезпечними для укорінення радянської влади. Щодо жителів Львова, а саме: українців, поляків, та євреїв проводились жорстокі дії у вигляді допитів, масових ув'язнень, що спричинило велику кількість трагічних смертей. Зокрема, подається список жертв, що загинули від окупаційного насилля.

Цікавим фактом є те, що декретом Святого Престолу католикам було заборонено будь-яка співпраця з комуністичними партіями та їм підпорядкованими організаціями²²⁵. Священники виступали проти становища, в якому вимушено опинились від наказів комуністичного режиму. Тому продовжували провадити релігійну діяльність, чинити усіякий можливий супротив установленому режиму та відстоювати свої релігійні права, через що духовенство зазнало чи не найбільших утисків, переслідувань та кривавої розправи²²⁶.

Можна ствердити, що Друга світова війна змінила становище Римо-католицької церкви та її духовенства на західноукраїнських землях. Поразка Другої Речі Посполитої привела до зміни державного устрою, а отже й умов функціонування. І Церкві, і духовенству довелося пристосовуватися до нових реалій.

²²⁴ Prokop K. P. Arcybiskupi halicy i lwowscy obrządku łacińskiego. Szkice biograficzne. Biały Dunajec; Ostróg: „Wołanie z Wołynia”, 2010. S. 381; Cierpiący Pasterz. Ks. Arcybiskup-Metropolita lwowski. Eugeniusz Baziak (1890–1962) / red. i aut. tekstów J. Waligóra. Rzeszów: „Bonus Liber” Wydawnictwo i Drukarnia Diecezji Rzeszowskiej, 2013. S. 118.

²²⁵ Горбач С. І. Східноєвропейська політика Ватикану та Радянський Союз (1954–1958 pp.) *Український історичний журнал*. 1999. № 5 (428). С. 70.

²²⁶ Jurczenko T. Duchowość misyjna kapłanów pracujących w ZSRR po II wojnie światowej. Biały Dunajec; Ostróg: Wołanie z Wołynia, 2009. S. 18.

2.2. Репресії проти римо-католицького духовенства Львівської дієцезії

Дослідження державно-церковних відносин в СРСР потрібно розглядати у контексті стосунків між державою і домінуючою в СРСР Російською православною церквою. Оскільки захоплені радянською владою території були заселені не російським населенням, не були суцільно інтегровані в російську історичну і культурну традицію, радянська влада вдавалася до радикальних підходів з урахуванням, політичних пріоритетів на історичному етапі встановлення радянського ладу. Це стосувалося, зокрема, становища Римо-католицької церкви в СРСР, ставлення до якої завжди визначали політичні цілі і завдання партійно-державного режиму радянської влади, яка за будь яку ціну намагалась знищити будь-які прояви релігійності та національної приналежності²²⁷. Варто зазначити, що у 20-х роках ХХ століття Католицька церква у СРСР нараховувала близько 1 600 000 вірних²²⁸. Тому радянська влада застосовувала радикальні заходи у боротьбі не лише представниками етнічних меншин, а насамперед з духовенством. Оскільки у міжвоєнний період до 80 % віруючих Римо-католицької церкви за національністю становили поляки. Інша ситуація була на Півдні чи Сході України: на північному Заході Росії і Поволжі римо-католицькі парафії склалися переважно німців. У міжвоєнний період римо-католики СРСР зазнавали жорстоких репресій і депортацій не лише за релігійною, а у 1936–

²²⁷ Olechowski P. Między ołtarzem a gabinetem partyjnym. Kościół rzymskokatolicki w sowieckim Lwowie w latach 1953–1959 w świetle raportów pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych w obwodzie lwowskim. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2017. № 1 (29). S. 177.

²²⁸ Dzwonkowski R. Kościół katolicki w ZSSR (1917–1939). Zarys historii. Lublin: Wydawnictwo TNKUL, 1997. S. 73.

1938 роках і з початком радянсько-німецької війни і за національною ознакою²²⁹.

Основною причиною такої діяльності радянської влади стосовно католицького духовенства латинського обряду було те, що Радянська влада була послідовна у політиці, спрямованій на знищення Католицької церкви в СРСР, духовенство і віруючі якої трактувалися як «агенти Ватикана». Ватикан радянською пропагандою визначався зовнішньо-політичним ворогом СРСР. Тому за внутрішньою церковною статистикою після Ризького миру 1921 року на підрадянських теренах залишилося 504 парафіяльних храмів Римо-католицької церкви, 141 філія, 533 каплиць та 58 ораторій²³⁰. Натомість за даними НКВС в межах РРФСР на 1928 рік кількість католицьких храмів скоротилася вже до 128²³¹, тому у всякий спосіб намагалися знищити будь-які прояви релігійності серед населення²³².

У 1939 році Римо-католицька церква в СРСР як організаційна структура фактично повністю була знищена. Кількість віруючих римо-католиків, які проживали на території СРСР не піддається точному підрахунку через брак достовірних статистичних даних і коливається у різних дослідженнях від 5 до 2 млн осіб. Дослідники, визначаючи статистику, були обмежені у розрахунках певними географічними ареалами, неповними даними²³³ і специфікою радянської статистики.

²²⁹ Байдич В. Антирелігійна кампанія радянської влади у 1958–1964 рр. і римо-католицька Церква в Україні. *Наукові записки Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 2 (52). С. 296.

²³⁰ Elenchus cleri et ecclesiarum Archidioecesis Mohyloviensis in Russia in diem 5 Decembris 1932. Warsaw, 1932. S. 59.

²³¹ Одинцов М. «Хождение по мукам». *Наука и религия*. 1990. № 5. С. 19.

²³² Wyszowski P. Moc wiary: próba przedstawienia prześladowań Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie na przykładzie parafii Św. Anny w Barze w latach 1917-1991. Wyd. 3. Poznań: Misjonarze Oblaci Maryi Niepokalanej, 1998. S. 43.

²³³ Dzwonkowski R. Odrodzenie Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w ZSRR. *Polacy w kościele Katolickim w ZSRR* / pod red. ks. E. Walewandra. S. 213–214; Горбач С. І. Деякі аспекти відносин між Ватиканом та СРСР після Другої світової війни (1945–1953). *Український історичний журнал*. 1998. № 6 (423). С. 69.

Аналізуючи правове поле, в якому діяли релігійні організації та священнослужителі, слід підкреслити важливий факт, що жодного законодавчого акта про культу не було ухвалено в СРСР. Радянська влада залишала собі простір для маневрування, вибіркового підходу до кожної конкретної релігійної організації, зважаючи на конкретні обставини, щоб елімінувати з суспільного і особистого життя громадян СРСР²³⁴. Оскільки, основним фактором боротьби проти Католицької Церкви, не були лише політичні, суспільно-історичні чи соціально-економічні протистояння, але тривале в часі протиборство між Москвою та Римом, що у свою чергу мало спричинити вплив на віруючих. Тому що, Православна Церква в той час мала підтримку з боку комуністичної влади, хоч не у повному обсязі, але мала можливість функціонувати²³⁵.

Не обійшлося без жертв серед духовенства, переважна більшість яких була звинувачена у «контрреволюційній фашистській діяльності» на користь Ватикану (див. Додаток Е). У 1939 році злочини стосовно священників здійснювалися лише на теренах західноукраїнських земель і спочатку їх було відносно небагато. У перші дні радянського вторгнення убито 7 священників²³⁶. О. Ромуальд Хлопецький убитий в Коломиї, о. Броніслав Федорович – у Луцькій дієцезії, вбитий у Столині, о. Ян Казимир Гах розстріляний коло Березан, о. Маріуш Скібневський із згромадження єзуїтів вбитий у Віленській дієцезії; о. Ян Кринський, о. Болеслав Корнь, о. Антоній Тваровський. 10 червня 1941 року, згідно з офіційних документів НКВД, у трьох львівських в'язницях перебувало 5 145 осіб, а наприкінці червня це число зросло до 10 тис. Якщо йдеться про кількість убитих у львівських

²³⁴ Dzwonkowski R. Kościół katolicki w ZSSR (1917–1939). Zarys historii. Lublin: Wydawnictwo TNKUL, 1997. S. 59–107.

²³⁵ Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / Нац. акад. України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. Київ, 2005. С. 603–604; Горбач С. І. Деякі аспекти відносин між Ватиканом та СРСР після Другої світової війни (1945–1953). *Український історичний журнал*. 1998. № 6 (423). С. 69.

²³⁶ Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 16.

в'язницях, то у книзі «Західноукраїнська трагедія 1941 р.» вказано, що у Львові загинуло понад 4 тис., І. Дерев'яний говорить про 3 400 в'язнів, які загинули, серед чого: 1 680 – у тюрмі на Лонцького, 981 – у тюрмі на Замарстинівській і 739 – у «Бригідках». Це трагедія усіх народів, представники яких загинули тоді: 69, 6 % це були українці, 22, 8 % - поляки, 5,6 % - євреї.

Варто зазначити, що згідно з даними, кількість жертв тих подій становить «30 000, а навіть 50 000. В тому числі замордовано 17 священників, декотрих катували перед смертю... По цих всіх подіях в Дієцезії залишилось 100 000 вірних та 43 священника»²³⁷.

Однією з перших жертв радянських репресій став о. Ян Казимир Гах, який був випускником Львівської митрополичої семінарії. Працював вікарієм парафії в Тартакові, а з 1925 року був адміністратором парафії в Котові. Розстріляний 19 вересня 1939 року радянськими солдатами на підставі звинувачення в стрільбі з костельної вежі по загонах Червоної армії, що входили до міста ²³⁸. Жертвою радянської окупації та вигнанцем став о. Франциск Ступак, який з 1938 року працював катехитом в Бурштині. За активну катехетично-педагогічну працю з дітьми та молоддю арештований органами НКВС. Був приречений на рік важкої праці, котру спочатку відбував у Києві, а пізніше в Станіславові. Після закінчення покарання повернувся до душпастирської праці. Був адміністратором парафії Народження Пресвятої Діви Марії в Літятині. З 1944 року в рамках експатріації виїхав у Нижню Сілезію²³⁹.

²³⁷ Centralne Archiwum Polonii w Orchard Lake. Ks. Jan Szych, Stan diecezji łuckiej [...] wrzesień 1939 r. – 7 sierpnia 1945 r., Sprawozdanie, Poznań, 23 sierpnia 1945, mps, s. 1.

²³⁸ Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 228–229; Schematismus Archidioecesis Leopoliensis Ritus Latini 1939. Leopoli, 1939. S. 173; Gach Jan Kazimierz. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe*. URL: <http://www.swzymunt.knc.pl/0640.htm>

²³⁹ Wołczański J. *Martyrologium duchowieństwa archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939–1945 / pod red. S. C. Napiórkowskiego*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009. S. 266.

Пощастило вижити у радянських в'язницях о. магістру Здзіславові Рубасі, який 1936 року отримав священницькі свячення. Того ж року був призначений вікарієм в Хом'яківці, а в 1938 році перенесений як вікарій до Тернополя. 22 червня 1941 року арештований НКВС і ув'язнений в Станіславові (нині – Івано-Франківськ). Там священник зазнав жорсткого побиття зі сторони наглядачів в'язниці, внаслідок чого йому було відбито нирки, а самого священника покинули як мертвого. Завдяки цьому йому вдалося вижити у бійні в'язнів, вчиненій енкаведистами під час відступу Червоної армії перед гітлерівцями. 2 липня 1942 року врятований місцевими мешканцями. У 1945 році виїхав до Польщі і, змінивши ім'я та прізвище, з 1947 року працював в Гожовській дієцезії як Здзіслав Скшинський. Спочатку служив духовним отцем в Нижчій духовній семінарії в Гожові, а пізніше – настоятелем Добра. Внаслідок побоїв, завданих у станіславівській в'язниці, мав дуже слабе здоров'я, тому відмовився від парафії і виїхав до Кракова. Помер в 1966 році в містечку Теплиці-Здруй²⁴⁰.

Ще одним вікарієм з Хом'яківки, арештованим органами НКВС, був о. Юзеф Верета, який 18 червня 1939 року був висвячений на священника. Після свячень був скерований до праці вікарієм в Хом'яківці, а вже 29 червня 1940 року арештований в Білобожниці. Ймовірно, був ув'язнений в Тернополі. Напередодні зими 1940 року був звільнений з в'язниці. У лютому 1942 року призначений адміністратором парафії в Нових Петликівцях. Відомо, що з 15 вересня 1945 року залишив Львівську дієцезію і виїхав до Опольської, працював вікарієм в Забжі, а в 1949 році – вікарієм в Забжі-Мікульчицях, де з 1957 року працював адміністратором²⁴¹.

Радянська окупація і притаманна їй антирелігійна пропаганда та атеїзація суспільства, які тривали аж до кінця 80-тих років ХХ століття, принесли страхітливі плоди. Радянська влада зміцнювала свої позиції,

²⁴⁰ Dzwonkowski R. *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 520.

²⁴¹ Там само. S. 630.

наслідком чого стала: ліквідація храмів, переслідування священників та винищення місцевого населення. З причини цензурування засобів масової комунікації і свободи слова навчання патріотизму і національної приналежності обмежувалося. У життя втілювалась модель «homo sovieticus» – радянської людини. Найчастіше застосовувалися методи шантажування, залякування або навіть терору стосовно Церкви. Тому велика кількість духовенства виїхала з-під влади «совєтів»²⁴².

Як наслідок переслідування священнослужителів зі сторони радянської влади та відповідних органів у справах церкви, 27 квітня 1946 року останнім транспортом з поляками-переселенцями виїхав єпископ Євгеній Базяк, він був змушений відбути до Любачова, і хоча залишився на території Львівської дієцезії, це вже була територія комуністичної польської держави²⁴³. У Любачові була резиденція не лише єпископа, а й усієї курії, де перебував апостольський адміністратор Львівської дієцезії²⁴⁴. Так на довгі роки вірні залишилися без опіки, під впливом радянської пропаганди²⁴⁵.

Із приходом німецької окупації на території західноукраїнських земель, яка складалася з двох етапів: перша окупація 1 – 17 вересня 1939 року і друга окупація 22 червня 1941 – 1944 років ліквідовувалися та обмежувалися всі інституції, які викликали у суспільстві усвідомлення власної ідентичності, гідності та прагнення незалежної держави, що властиво окупаційним режимам, зокрема і німецькому. Добре відомо, що перше місце в цьому

²⁴² Woroniecki M. Świadectwa lokalne Lwów, Łysków, Dżezkeżgan, Rudnik, Różana. *Świadectwo Kościoła katolickiego w systemie totalitarnym Europy Środkowo-Wschodniej* / red. J. Nagórny, B. Jurczyk, S. Gajek. Lublin, 1994. S. 110; Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали. Т. I. 1939–1953. Київ: Наук. думка, 1995. С. 11.

²⁴³ Cierpiący Pasterz. Ks. Arcybiskup-Metropolita lwowski. Eugeniusz Baziak (1890–1962). Waligóra J. Rzeszów, 2013. S. 31.

²⁴⁴ Szuba Z. Katolicy obrządku łacińskiego i Polacy w ZSRR – stan obecny. *Polacy w Kościele katolickim w ZSRR* / pod red. E. Walewander. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1991. S. 286; Asynger B. *Życie i działalność pastoralna ks. Władysława Bukowińskiego w Kazachstanie (1904–1974)*. Biały Dunajec; Ostróg: „Wołanie z Wołynia”, 2017. S. 30.

²⁴⁵ Anczarski J. *Kronikarskie zapisy z lat cierpień i grozy w Małopolsce Wschodniej 1939–1946* / oprac., wstęp, przypisy, indeksy oraz wybór fot. Kazimierz Załuski. Kraków: Wydaw. Bł. Strzemię Archidiecezji Lwowskiej, Oddział, 1996. S. 488–489.

переліку займала Католицька Церква, котра ставала на захист моральних ідеалів суспільства.

Одним з перших наслідків німецького режиму було обмеження діяльності духовної семінарії у Львові. 24 січня 1942 року німці видали розпорядження, що дозволяло закінчити навчання семінаристам, прийнятим до 1939 року, натомість відрахувати решту студентів. 27 січня 1942 року були арештовані о. проф. д-р габ. Станіслав Франкль та віце-ректор о. д-р Станіслав Бізунь²⁴⁶. Одним із наслідків фашистської окупації стало знищення священників Львівської архидієцезії від рук німецьких властей.

Зокрема, подається перелік серед жертв, які загинули або зазнали жорстоких покарань за свою релігійну діяльність (див. Додаток Є). Серед священників, які розплатились життям за стійкість своєї віри є о. Кароль Бялікевич. За свою діяльність він працював вікарієм в Барисі, пізніше, в 1906 році, був переведений до Гусятина, а в 1908–1910 роках призначений експозитом в Малій Березівці. За час своєї релігійної діяльності працював вікарієм-експозитом в різних парафіях, зокрема в Махнівці та Васильковицях. Пізніше став вікарієм у Великому Ходачкові, в 1915 році – адміністратором в Бережанах, в 1919 році – адміністратором і настоятелем парафії Тлусте. У 1927–1929 роках, без якихось душпастирських занять, перенесений до Львова. У 1929–1930 роках – вийшов на пенсію, резидував у Львові, у 1930–1933 роках – адміністратор парафії Майдан Липовецький. З 1933 року як пенсіонер резидував у Львові. 4 вересня 1939 року загинув від рук німців перед костелом св. Марії-Магдалини у Львові під час бомбардування²⁴⁷.

О. кан. Петро Новак також став жертвою нацистів. Народився в 1883 році Священницькі свячення отримав в 1907 році у Львові. Після свячень

²⁴⁶ Bizuń S. Historia krzyżemznaczona. Wspomnienia z życia Kościoła katolickiego na Ziemi Lwowskiej 1939–1945 / opr. ks. J. Wołczański. Lublin: Oddz. Lubelski Stowarzyszenia «Wspólnota Polska», 1993. S. 135.

²⁴⁷ Wołczański J. Martyrologium duchowieństwa archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939–1945 / pod red. S. C. Napiórkowskiego. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009. S. 272.

служив вікарієм в Тернополі, в 1908 році перенесений до Золочева. У 1911 році призначений катехитом і префектом гімназії та лицю ім. Яна Кохановського. Під час осіннього вторгнення німців був поранений і помер у львівському госпіталі²⁴⁸.

Трагічною була доля о. Тадеуша Гайдка, який народився 20 травня 1909 року і був висвячений на священника в 1932 році у Львові. Відомо, що з 1934 року виконував обов'язки адміністратора в парафії у Коцюбинцях та префекта в Пробужній і Жабинцях, а 1 січня став капеланом резерву Війська Польського. Правдоподібно, в серпні 1939 року мобілізований до війська, як капелан Католицького Польського душпастирства в Будапешті. Заарештований радянською владою в 1944 році в Угорщині. Зник безвісті. Можна припустити, що там і загинув²⁴⁹.

Жертвою масових страт став о. д-р Владислав Коморницький, який викладав у духовній семінарії Львова, а 3 липня арештований німцями. За свою релігійну діяльність та активну духовну позицію наступного дня, 4 липня був розстріляний разом з іншими львівськими професорами²⁵⁰.

Подібна доля була і в о. Станіслава Перенца. Серед дослідників досі існують дві версії щодо загибелі священника. Перша подає, що 24 грудня 1940 року арештований гітлерівцями і перевезений до Станіславова, після чого його сліди губляться. Ймовірно, помер у Станіславові поміж 1944 – 1945 роками. За іншою версією, на початку 1945 року арештований. Останній запис в парафіяльних книгах, зроблений його рукою, походить з 30 грудня 1944 року.

²⁴⁸ Там само. S. 273; Nowak Piotr. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe*. URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/4202.html>

²⁴⁹ Wołczański J. *Martyrologium duchowieństwa archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939–1945 / pod red. S. C. Napiórkowskiego*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009. S. 280.

²⁵⁰ Там само; Fastnach-Stupnicka A. Książdz dr Władysław Komornicki. *Wrocławskie Studia Wschodnie*. 2016. Nr 20. S. 265; Komornicki Władysław Maria Józef. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe*. URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/1240.htm>

Подальша його доля невідома²⁵¹. Тоді ж був арештований його вікарій о. Болеслав Щуровський. Арештований українською поліцією і переданий до рук КДБ, ув'язнений у Станіславові, де і загинув у в'язниці в 1944–1945 роках. За іншою версією, арештований в кінці 1943 року, переданий гестапо і страчений²⁵².

Загалом за роки радянської та німецької окупації арештовано 115 священників Львівської архидієцезії. Загибло 57 священників, не рахуючи монахинь, під час Другої світової війни вижило 58 священників. Церковна влада Львівської дієцезії була свідком злочинів з боку окупаційної влади та окремих доль священників, бачила, яку велику ціну вони заплатили за вірність ідеалам та вірність Вітчизні, беручи активну участь в часі Другої світової війни та відстоюючи релігійну діяльність на теренах західноукраїнських земель. Священники, з огляду на усю складність становища, в якому опинилась Церква на її миряни, намагались використовувати усі можливості для проведення релігійної діяльності, підтримки стійкості віри та стояли на захисті церковного права. Саме така діяльність і призвела до трагічних наслідків, результатом яких стали масові вбивства, вивезення духовенства у віддалені райони СРСР, фізичне та моральне знищення.

2.3. Втрати серед духовенства Луцької дієцезії

²⁵¹ Wołczański J. *Martyrologium duchowieństwa archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939–1945* / pod red. S. C. Napiórkowskiego. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009. S. 280; Perenc Stanisław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe*. URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2087.htm>

²⁵² Wołczański J. *Martyrologium duchowieństwa archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939–1945* / pod red. S. C. Napiórkowskiego. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009. S. 280; Szczurowski Bolesław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe*. URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2672.htm>

Кількість жертв серед римо-католицького духовенства, які постраждали від атеїстичної політики радянського режиму, до сьогоднішнього дня є маловивченим питанням. Адже здебільшого в українській історіографії, науковці та дослідники в ході досліджень становища релігійного життя на території західноукраїнських земель, акцентують свою увагу на проблематиці православних осередків та згромаджень, їх діяльність та жертвність. З огляду на політичне становище, в якому перебували території на заході України, а також багаторічне штучне насадження негативної оцінки по відношенню до Римо-католицької церкви, створили ті умови, які ми спостерігаємо навіть у сучасному сьогодні. Таким чином, більшість відомостей, історичних наукових публікацій або ж статей, ґрунтуються на основі досвіду радянської спадщини, та є цілком не об'єктивною інформацією у своєму висвітленні.

Проблема діяльності Римо-католицької церкви та умов, в яких вона опинилась в переважній більшості або зазнавала викривленого трактування радянськими істориками, або приховувалась зовсім. Однак в наш час, питання яке до сьогодні не втратило своєї значимості та актуальності, вимагає від новітніх істориків-науковців детального та об'єктивного представлення правдивої інформації. Вагоме значення у дослідженні цього питання мають відкриття архівів, які ще донедавна були засекречені, а також зібрання спогадів очевидців тих подій, які як ніхто інший можуть передати власні історії, які допомагають дослідникам актуалізувати інформацію.

Серед питань, які порушуються в науковій роботі, чільне місце належить саме встановленню історичної справедливості та внесення в науковий обіг історії жертв, які загинули за стійкість своєї віри. Так необхідним завданням, яке порушується в науковій роботі, є класифікація жертв в часи радянського та німецького окупаційних режимів, а також втрати в ході українсько-польського протистояння. Очевидно важливим є питання встановлення переліку трагічно загиблих священників у відповідності до того, за наказом якого окупаційного режиму було висунуто вирок «кара смерті».

В часи радянської окупації на території Волині спостерігалась тенденція, спрямована на масове знищення «усієї польськості», а отже і католицької віри. Таким чином, видавались відповідні розпорядження, накази, створювались антирелігійні комітети, основна мета яких була спрямована на знищення католицької церкви як релігійної інституції. Для реалізації політики атеїзації суспільства необхідним завданням було ліквідувати перед усім духовенство, яке продовжувало виконувати свої обов'язки та усіляко допомагали людям в часі Другої світової війни. Таким чином, найбільша кількість жертв серед Волинського римо-католицького духовенства припала саме на період радянської окупації регіону. Детальний перелік жертв, які загинули внаслідок радянської окупації, із характеристикою їх біографією та причиною смерті вказано у науковій роботі дисертанта (див. Додаток Ж). Нагадаємо, що відповідно до секретного оперативного наказу народного комісара внутрішніх справ СРСР № 485 від 11 серпня 1937 року усіх арештованих, залежно від провини, яку виявили під час слідства, розділяли на дві категорії: перша, яку належить розстріляти, це усі шпійонські, диверсійні, шкідницькі та повстанчі кадри польської розвідки; друга, менш активні, повинні бути ув'язнені в тюрмах та таборах на термін від 5 до 10 років.

На сьогодні достеменно відомо про 13 осіб серед католицького духовенства, які загинули від рук радянської влади.

Серед переліку загиблих жертв серед духовенства є о. Александр Чабан, який під час Другої світової війни був заарештований органом НКВД на території Білоруської СРС. Інша інформація говорить, що о. Чабан був арештований в жовтні 1939 році в Рівному, але з відсутності інформації неможливо достовірно ствердити у якій в'язниці перебував. Знаний лише факт, що у 1940 році був перевезений до Ухтіжимлагу (Ухта, Республіка Комі), де ймовірно і помер (ймовірно ще до оголошення амністії поляків з 12 серпня

1941 року). Його найближча родина була депортована до Казахстану в квітні 1940 року.²⁵³

З огляду на відсутність конкретних даних існує ще дві версії його смерті: в жовтні 1939 року був вбитий радянськими військами під час втечі або 23 червня 1941 року загинув у луцькій в'язниці²⁵⁴.

Наступним постраждалим внаслідок радянських репресій що до священнослужителів був о. Франциск Рутковський, який у 1940 році працював настоятелем костелу в Устилузі. Варто підкреслити, що Устилуг виконував важливу функцію у конспіраційній діяльності, оскільки відповідав через переправу через Буг. 21 грудня 1940 року о. Ф. Рутковський був арештований владою НКВС. Під час слідства знаходився у Луцьку, а вже 17 лютого 1941 року йому був винесений вирок смерті. 22 червня 1941 року вирок був виконаний, таким чином священник був розстріляний за наказом місцевого НКВС²⁵⁵.

²⁵³ Dębowska M., Popek L. Duchowieństwo diecezji łuckiej. Ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945. Lublin: Polihymnia, 2010. S. 52–53; Słownik biograficzny duchowieństwa metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego ofiar II wojny światowej 1939–1945 / red. Krętosz J., Pawłowiczowa M. Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2007. S. 58; Dębowska M. Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. S. 140, 423; Peretiankiewicz A. Księża ofiary zbrodni wojennych lat 1939–1945 na terenie diecezji łuckiej obrządku łacińskiego. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2010. Nr 1 (92). S. 21–22; Dąbkowski H. Polesie – moja mała ojczyzna. Wybór artykułów prasowych z lat 1989–2000. Biały Dunajec; Ostróg: „Wołania z Wołynia”, 2006. S. 71.

²⁵⁴ Czaban Aleksandr Teodor. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe*. URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0375.html>; Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 178.

²⁵⁵ Архів Луцької дієцезії Римсько-Католицької Церкви. Nominacja ks. Rutkowskiego Franciszka do Maniewicz. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok I, Listopad 1926 r. Nr 3. S. 137; minacja ks. Franciszka Rutkowskiego na proboszcza do Litowizu. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok XIII, Maj-Czerwiec-Lipiec 1938. Nr 5–7. S. 258; Dębowska M., Popek L. Duchowieństwo diecezji łuckiej. Ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945. Lublin: Polihymnia, 2010. S. 130–131; Dębowska M. Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. S. 443; Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 524–525; Wnuk R. „Za pierwszego sowieta”. Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941). Warszawa, 2007. S. 176, 187; Rutkowski Franciszek. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe*. URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2363.htm>; Peretiankiewicz A. Księża ofiary

Така ж трагічна доля спіткала священника о. Міхала Тишка, який через рік з часу виконання своїх священницьких обов'язків, 18 вересня 1939 року був заарештований силами НКВС. 28 березня 1940 року був перевезений з Рівного до Дніпропетровська. Іншої інформації, яка дозволила б відтворити долю о. Тишка на сьогодні невідомо. Однією із версій його перебування за межами дієцезії є припущення, що міг бути вбитий у Катині, оскільки його ім'я вдалося віднайти в українському катинському списку під номером 2928²⁵⁶.

Серед священників, які стали жертвами радянської влади є також і о. Владислав Шпачинський, який в червні 1940 року був арештований разом з о. М. Токажевським за конспіраційну діяльність. Вирок смерті був замінений на багаторічне перебування у трудових таборах. Існує дві версії смерті: за однією, він загинув під час транспортування до місця відбування покарання. Згідно другого припущення, священник загинув у луцькій тюрмі в червні 1941 року.²⁵⁷

zbrodni wojennych lat 1939–1945 na terenie diecezji łuckiej obrządku łacińskiego. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2010. Nr 1 (92). S. 25; Dąbkowski H. Polesie – moja mała ojczyzna. Wybór artykułów prasowych z lat 1989–2000. Biały Dunajec; Ostróg: „Wołania z Wołynia”, 2006. S. 72; Konferencje duchowieństwa dekanatów kowelskiego i lubomelskiego diecezji łuckiej 1927–1939 / opr. M. Dębowska. Lublin, 2015. S. 132; Archiwum Generalnym Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Podkowie Leśnej. Sygn. III A d 5-26, k. 57.

²⁵⁶ Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 606; Dąbkowski H. Polesie – moja mała ojczyzna. Wybór artykułów prasowych z lat 1989–2000. Biały Dunajec; Ostróg: „Wołania z Wołynia”, 2006. S. 74; Peretiankowicz A. Księża ofiary zbrodni wojennych lat 1939–1945 na terenie diecezji łuckiej obrządku łacińskiego. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2010. Nr 1 (92). S. 26; Dębowska M., Popek L. Duchowieństwo diecezji łuckiej. Ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945. Lublin: Polihymnia, 2010. S. 161–162; Dębowska M. Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. S. 140, 451; Tyszka Michał. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe*. URL: <http://www.swzymunt.knc.pl/2862.htm>

²⁵⁷ Dębowska M. Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. S. 140, 332, 337, 448; Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 149–150; Dąbkowski H. Polesie – moja mała ojczyzna. Wybór artykułów prasowych z lat 1989–2000. Biały Dunajec; Ostróg: „Wołania z Wołynia”, 2006. S. 74; Peretiankowicz A. Księża ofiary zbrodni wojennych lat 1939–1945 na terenie diecezji łuckiej

Трагічною виявилась також доля о. Тадеуша Бончковського, який від 1920 року виконував обов'язки настоятеля кафедрального собору у Луцьку, а згодом був переведений до костелу в Ківерцях. З приходом радянської окупації був арештований владою НКВС за переховування Актів Сенату Речі Посполитої. Спочатку був ув'язнений у Луцьку, а згодом священника вивезли за межі тогочасної дієцезії. На жаль, серед архівних джерел та документів не було виявлено інформації про місце перебування о. Тадеуша Бончковського. Ймовірно, був замордований в Биківні 18 листопада 1940 року.²⁵⁸

Під час Другої світової війни значна кількість духовенства постраждала під час не лише радянських, а й німецьких окупантів. З огляду на це, у науковій роботі подається перелік трагічно загиблих та постраждалих священників, які поплавилися своїм життям за стійкість віри. Таким чином, вдалось віднайти та проаналізувати біографії 15 священників Римо-католицької церкви, які до сьогоднішнього дня були невідомими (див. Додаток 3).

Зокрема, одним із символів жертвності є о. Зигмунт Хмельницький, який за свою активну діяльність і великий внесок в розвиток Римо-католицької церкви 18 квітня 1939 року був нагороджений Золотим Хрестом Заслуг.

обрядку łańciskiego. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2010. Nr 1 (92). S. 25; Szpaczyński Władysław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe*. URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2547.htm>; Dębowska M., Popek L. *Duchowieństwo diecezji łuckiej. Ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945*. Lublin: Polihymnia, 2010. S. 152–153.

²⁵⁸ Peretiankowicz A. *Księża ofiary zbrodni wojennych lat 1939–1945 na terenie diecezji łuckiej obrządku łańciskiego. Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2010. Nr 1 (92). S. 21; Dąbkowski H. *Polesie – moja mała ojczyzna. Wybór artykułów prasowych z lat 1989–2000*. Biały Dunajec; Ostróg, „Wołania z Wołynia”, 2006. S. 71; Dzwonkowski R. *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 117; Dębowska M., Popek L. *Duchowieństwo diecezji łuckiej. Ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945*. Lublin: Polihymnia, 2010. S. 41; Bączkowski Tadeusz. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe*. URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0090.htm>; Dębowska M. *Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945*. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. S. 140, 420; *Słownik biograficzny duchowieństwa metropolii lwowskiej obrządku łańciskiego ofiar II wojny światowej 1939–1945* / red. Krętosz J., Pawłowiczowa M. Opole, 2007. S. 28–29.

В роки Другої світової війни о. З. Хмельницький виконував обов'язки одного із генеральних вікаріїв Луцької дієцезії, а від 13 серпня 1942 року отримав призначення на декана луцького деканату²⁵⁹. 18 травня 1942 року єпископ А. П. Шельонжек підніс о. З. Хмельницького до рангу прелата тієї ж капітули. Втім, 11 серпня 1943 року був вперше заарештований гестапо, перебував у в'язниці у Рівному до 12 листопада 1943 року. В той час, частина духовенства залишила дієцезію з остраху на арешти німецькою владою і вже в січні 1944 року о. Хмельницький отримав другий арешт. 20 січня 1944 року його перевозять до в'язниці у Золочеві, а 27 січня того ж року відправляють до в'язниці у Львові на вул. Лонського. В березні 1944 року був перевезений до Вроцлава, а вже 28 березня переміщений до концтабору в Gross-Rosen. 16 квітня 1944 року помер внаслідок тортур, найімовірнішою версією загибелі священника є пошкодження роботи нирок, які були несумісні з життям. Тіло спалено в крематорії. Варто зазначити, що існує припущення, що о. З. Хмельницький був кандидатом на єпископа помічника Луцької дієцезії, а згідно інших джерел на єпископа Житомирської дієцезії²⁶⁰.

Наступним священником, який постраждав від рук гітлерівського окупаційного режиму був о. Валеріан Плоскевіч, який працював настоятелем в Олиці, а вже 24 квітня 1939 року був звільнений з обов'язків настоятеля за власним бажанням і того ж року виїхав до Варшави. З початком Другої світової війни виконував функції капелана, та займався таємним навчанням дітей та молоді. Однак 27 серпня 1944 року був розстріляний німецькими

²⁵⁹ Chmielnicki Z. Kartki wspomnień / opr. Dębowska M. Biały Dunajec; Ostróg: „Wołanie z Wołynia”, 2010. S. 11–12.

²⁶⁰ Dębowska M., Poppek L. Duchowieństwo diecezji łuckiej. Ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945. Lublin: Polihymnia, 2010. S. 46–47; Słownik biograficzny duchowieństwa metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego ofiar II wojny światowej 1939–1945 / red. Krętosz J., Pawłowiczowa M. Opole, 2007. S. 40–41; Dębowska M. Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. S. 422; Peretiankowicz A. Księża ofiary zbrodni wojennych lat 1939–1945 na terenie diecezji łuckiej obrządku łacińskiego. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2010. Nr 1 (92). S. 21.

військами, ймовірно через те, що залишаючи своє житлове приміщення, забув брев'ярій і не почувши наказ повернутись був у ту ж мить розстріляний²⁶¹.

Схожа доля спіткала також о. Станіслава Янашека, оскільки під час першої радянської окупації майже рік перебував у в'язниці через свою активну душпастирську діяльність. Після звільнення вирішив не повертатись до Калинівки, оскільки більшість парафіян були вивезені до віддалених частин СРСР. Однак 14 квітня 1944 року випадково був застрілений німцями. Інша версія його смерті говорить, що був поранений під час битви під Пісажовою Волею, і добитий угорськими військами 18 квітня 1944 року Похований на парафіяльному цвинтарі у Володимирі²⁶².

Досліджуючи проблему втрат серед католицького духовенства у час Другої світової війни, необхідно обумовити дискусійне питання про жертви серед священників від рук місцевих націоналістичних формувань. На сьогодні на підставі досліджень істориків та архівних документів говорять про 15 осіб римо-католицького духовенства, що загинули від рук УПА. З огляду на об'єктивне висвітлення історичної правди, у цьому питанні важливою є

²⁶¹ Dębowska M., Popek L. Duchowieństwo diecezji łuckiej. Ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945. Lublin: Polihymnia, 2010. S. 123–125; Wilk S. Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–1939. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie, 1992. S. 421; Dębowska M. Badania biskupa Adolfa Piotra Szelażka nad majątkiem i uposażeniem duchowieństwa katolickiego na ziemiach polskich. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. Lublin, 2000. T. 74. S. 59–60; Słownik biograficzny duchowieństwa metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego ofiar II wojny światowej 1939–1945 / red. Krętosz J., Pawłowiczowa M. Opole, 2007. S. 115–117; Dębowska M. Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. S. 441; Peretiankowicz A. Księża ofiary zbrodni wojennych lat 1939–1945 na terenie diecezji łuckiej obrządku łacińskiego. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2010. Nr 1 (92). S. 25; Płoskiewicz Walerian. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989)*. Dane osobowe. URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2137.htm>

²⁶² Słownik biograficzny duchowieństwa metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego ofiar II wojny światowej 1939–1945 / red. Krętosz J., Pawłowiczowa M. Opole, 2007. S. 77–78; Dębowska M., Popek L. Duchowieństwo diecezji łuckiej. Ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945. Lublin: Polihymnia, 2010. S. 88–89; Dębowska M. Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. S. 431; Peretiankowicz A. Księża ofiary zbrodni wojennych lat 1939–1945 na terenie diecezji łuckiej obrządku łacińskiego. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2010. Nr 1 (92). S. 24; Janaszek Stanisław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989)*. Dane osobowe. URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0982.htm>

настанова церкви: «Християнська оцінка злочину на Волині вимагає однозначного осудження і перепросин. Вважаємо, що насилля та етнічні чистки за жодних обставин не можуть бути методами вирішення конфліктів між народами, не можуть бути виправданими ані політичною, ані економічною, ані релігійною ситуацією. Прагнемо вшанувати пам'ять невинно загиблих, попросити пробачення в Бога за вчинені злочини і закликати всіх українців і поляків, як у Польщі, в Україні, так і в цілому світі, до відваги відкриття серця та розум до взаємного прощення і примирення»²⁶³.

Отож, загальна кількість жертв серед католицького духовенства на Волині під час Другої світової війни, про які на сьогодні можна говорити становить 43 особи. Серед них священники, які загинули внаслідок радянської та гітлерівської окупації, а також у ході українсько-польського протистояння. Дана інформація є вагомим внеском у відновлення історичної правди, та покликана у максимально об'єктивний спосіб висвітлювати події, що відбувались в регіоні. З огляду на трагічність подій, які відчували на собі римо-католицькі духівники, можна зробити однозначний висновок, що їх жертвовність та трагічна загибель стала наслідком стійкості їх віри та небажанню коритися окупаційним тоталітарним режимом. Друга світова війни стала одним із найтрагічніших періодів історії, які вплинули на подальший розвиток людської цивілізації. Тоді загинули десятки мільйонів людей, знищено етнічні та соціальні групи ²⁶⁴. У даному розділі наукового дослідження через показ стану в якому опинилися західноукраїнські землі та духовенство і вірні Луцької дієцезії та Львівської архієпархії в умовах Другої світової війни, розкриваються причинно-наслідкові зв'язки критичного становища Римо-католицької церкви та духовенства в умовах тоталітарних режимів. На прикладі цього представлено небувалі розміри спустошення,

²⁶³ Декларація з нагоди 70-х роковин Волинської трагедії, 28 червня 2013 року. URL: <http://catholicnews.org.ua/deklaraciya-z-nagodi-70-h-rokovin-volinskoyi-tragediyi>

²⁶⁴ Кучерепа М., Степанюк С. Волинь у 1939–1941 рр.: радянська окупація, репресії і опір радянському тоталітаризму. *Радянські репресії в Західній Україні 1939–1953 рр.*: кол. моногр. Одеса: Гельветика, 2021. С. 56.

якого було завдано Католицькій церкві латинського обряду за часів радянського та німецького режимів, зокрема зосереджено увагу на відносинах львівських та волинських католицьких душпастирів із окупаційною владою. Вагомим є показ відношення влади саме до Церкви латинського обряду та методів, які вона використовувала щодо священнослужителів і мирян. На прикладі конкретних історій та з використанням історичних джерел проаналізовано також діяльність львівських та волинських священників в часі Другої світової війни під пануванням тоталітарних гітлерівського та радянського режиму, досліджено заходи, які священники вживали для забезпечення підтримки та стійкості релігійного духу у мирян та навчання релігії дітям.

Впродовж періоду радянської окупації під час Другої світової війни, націоналізація церковного майна стала одним із головних критеріїв для досягнення мети атеїзації суспільства та повного знищення релігійних інституцій. Показано, що завдяки зусиллям священнослужителів на чолі із єпископом Адольфом Петром Шельонжеком робились спроби припинити масове руйнування храмів та їх переобладнання під різні господарські об'єкти, хоча значна їх частина залишалась безрезультатною. Однак характер поведінки єпископа і духівників робили неабияке враження та сприяли тому, щоб проводити мінімальну релігійну підтримку для мирян. Численні звернення та прохання до уповноважених у справах релігії, а навіть до комісаріату у Москві не давали очікуваних результатів, однак принаймні трішки відтягували час, який потребувався для розгляду тієї чи іншої справи.

Окрім того, відзначається масовий характер привласнення храмів та інших релігійних споруд до державної власності по території всієї Волині, що вказує на цілеспрямовану політику руйнування та загарбання культурної та релігійної спадщини. Поруч із знищенням споруд стоять також і чисельні розкрадання церковного майна, зумисне його пошкодження або ж перетворення на радикально протилежні до релігії і церкви інституції, як от наприклад клуби, спортзали, стайні чи склади.

РОЗДІЛ III. РИМО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО У ПЕРІОД 1944 – 1964 РОКІВ

3.1. Утиски та переслідування духовенства Львівської дієцезії

Окреслений період дослідження, що датований 1945 – 1964 роками складається із ряду проблем, серед яких особливо відзначають питання переслідування та арештів священників, їх виселення до трудових таборів, заборона діяльності в парафій, закриття храмів. Для тоталітарного політичного устрою радянської влади було настільки важливо подолати будь-які прояви релігійності, що вони вдавались до найбільш жорстоких методів боротьби із Церквою в цілому. Перед Другою світовою війною у Львові було 32 римо-католицьких храмів. Натомість в 1949 році їх залишилося лише чотири: кафедральний собор Успіння Пресвятої Діви Марії, храм св. Антонія на Личакові, храм св. Марії-Магдалини та Матері Божої Сніжної, який був зачинений у 1950 році.²⁶⁵

Варто підкреслити факт, що комуністична влада у статистичних даних, показувала зменшення кількості вірян у Львові нібито з огляду на ефективну антирелігійну роботу серед населення. Тому згідно архівних даних, кількість вірних у 1953 році скоротилась з 5000 до 4150, хоча насправді ці дані не відповідають дійсності²⁶⁶.

²⁶⁵ Держархів Львівської області. Ф. 1332. Оп. 3. Спр 77. Акт 1950 р. Уповноважений Ради у справах релігії у Львівській області, Документи про костел Марії Сніжної у м. Львові (довідки, списки, угоди та інше). Львов, 24 X 1950, к. 35–36; Asynger B. *Życie i działalność pastoralna ks. Władysława Bukowińskiego w Kazachstanie (1904–1974)*. Biały Dunajec; Ostróg: Ośrodek „Wołanie z Wołunia”, 2017. S. 55.

²⁶⁶ Держархів Львівської області. Ф. 1332. Оп. 3. Спр. 21. Уполномоченный Совета по делам религии при СМ ССР по Львовской области, г. Львов, Документы Уполномоченных Совета по делам русской православной церкви и религиозных культов при СМ СССР по Львовской области(цыркуляры, переписка, інформаційні записки,

Дослідження зазначеної проблематики проводиться на основі вивчення та аналізу функціонування храмів, парафій та священників, що здійснювали свою діяльність на теренах Львівської дієцезії. Територія Львівської дієцезії в досліджуваній період формується з територій сучасної Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей. Досліджуваній період становить особливу наукову та історичну цінність, оскільки в час Другої світової війни та повоєнні роки спостерігається особливо жорстоке ставлення радянської влади по відношенню до римо-католицького духовенства.

Внаслідок Другої світової війни західноукраїнські землі опинились в межах СРСР, зокрема до них належало близько 90 % території Львівської дієцезії, в тому числі 6 осередків церковної адміністрації. Це були вагомі частини Віленської архидієцезії та Львівської, Перемишльської і усїєї Луцької дієцезії. У межах СРСР опинилося близько 560 парафій, у тому числі 346 Львівської дієцезії, 140 Луцької і 75 Перемишльської²⁶⁷.

Через утиски та переслідування з боку радянської влади Україну залишили 2492 особи духовенства різних віросповідань, а з надзбручанської України – 434 особи²⁶⁸. Можна припустити, що серед духовенства різних віросповідань переважали представники римо-католицького духовенства. Попри труднощі, виїзди на Захід, ліквідацію парафій, чернечих та церковних інституцій, багато священників вирішили не покидати теренів СРСР та своїх вірян²⁶⁹. 10 червня 1948 року опубліковано звіт про релігійну ситуацію в

отчеты и др.) Сведения о религиозных культах, молитвенных домах и служителях культов по Львовской области на 1 IV 1953 года, 1953 г., к. 101; Там само. Ф. 1332. Оп. 2. Спр. 21. Уполномоченный Совета по делам религий при СМ СССР по Львовской области, г. Львов. Документы Уполномоченных Совета по делам русской православной церкви и религиозных культов при СМ СССР по Львовской области (цыркуляры, переписка, інформаційні записки, отчеты и др.) Информационный отчет о деятельности религиозных культов на территории Львовской области в III квартале 1953 года, 1953 г., к. 236.

²⁶⁷ Hlebowicz A. Polskie duchowieństwo katolickie na Białorusi i Ukrainie po II wojnie światowej. *Polacy w Kościele Katolickim w ZSRR* / pod red. E. Walewandra. Lublin: Instytut Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL, 1991. S. 175.

²⁶⁸ Czerniakiewicz J. Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944–1948. Warszawa: PWN, 1987. S. 169.

²⁶⁹ Buczek M. Biskup Jan Cieński – tajemny biskup w Złoczowie. *Kurier Galicyjski*. 2017. Nr 21 (289). 17–29 listopada. S. 20–21.

Україні, виданий Радою у справах релігійного культу, де кілька разів повторювалося, що священники, котрі залишилися на території нинішньої України, є ватиканськими шпигунами, а їхня праця спрямована проти радянської влади і має на меті антирадянську діяльність²⁷⁰.

Поруч із проблемою переслідування римо-католицького духовенства стоїть проблема націоналізації храмів та церковного майна, що становило велику проблему не лише для проведення душпастирських обов'язків, але й завдавало шкоди самим спорудам, які в переважній більшості становлять велику історичну цінність. Обмежена у своїх можливостях, Римо-католицька церква не могла протистояти атеїстичному режиму з войовничою антицерковною пропагандою. Унаслідок цього більшість храмів закрили або висадили в повітря, чимало священників арештували або вислали до Казахстану та інших віддалених регіонів СРСР, а деякі з них загинули. Радянська влада прагнула через різні обмеження не лише дискримінувати Католицьку Церкву, але й створити найжорстокіші умови для її існування взагалі. Тому у своїй звітах, чиновники свідомо говорили про реєстрацію громад, але зменшували кількість вірних у кілька разів²⁷¹.

В архівах датованих 11 жовтнем 1947 роком знаходимо матеріали, які свідчать про націоналізацію деяких храмів Католицької Церкви латинського обряду²⁷². Зокрема, у віднайдених джерелах зазначається, що внаслідок проведеної націоналізації, а точніше «присвоєння» власності Церкви державі, було змінено призначення до використання близько 20-ти храмів, що перебували у Львові (див. Додаток І). Аналізуючи новостворене призначення колишніх костелів, прослідковується тенденція їх масового використання як військових училищ, складів, трудових колоній, музеїв, баз. Багато відзначених

²⁷⁰ Dzwonkowski R. *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 26.

²⁷¹ Моренчук А. *Церковно-Релігійне життя в Україні в 1953–1964 роках (на матеріалах західних областей): монографія*. Луцьк, 2009. С. 49.

²⁷² Держархів Львівської області. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 139. Арк. 265–269.

храмів залишались у покинутому стані з незадовільним станом збереження як екстер'єру, так і інтер'єру.

Схожа ситуація була і у Тернопільській області, що належить до Львівської дієцезії, де до Другої світової війни функціонувало 229 католицьких костелів, які обслуговувало 111 священників. Натомість в кінці 1945 року кількість костелів зменшилась до 131 та 61 священників. А вже 20 червня виїхало 48 священників. 1 жовтня 1947 року в Тернопільській області було зареєстровані лише 10 костелів та 7 священників, які обслуговували приблизно 2 549 вірних²⁷³.

Після смерті Й. Сталіна в 1953 році, радянська влада не застосовувала вже таких потворних форм боротьби з Католицькою Церквою, що полягала у винищенні духовенства. Створювався вигляд «свободи радянського громадянина»²⁷⁴, а органи влади застосовували інші методи, що вели, однак, до тієї самої мети – атеїзації радянського суспільства. У найвищих органах влади СРСР існувала Рада у справах релігій, основним завданням якої було контролювання релігійного життя в усій державі і застосування різного роду правил, що забороняли вільне виконання душпастирської праці. На місцях ці обов'язки виконував так званий уповноважений у справах релігій, котрий у тісній співпраці з КДБ вирішував, чи священник отримає дозвіл на працю, чи ні. Беззаперечним є факт, що у умовах радянської влади майже всі віросповідання зазнавали переслідувань та антирелігійної політики. Водночас жорстоке ставлення та обмеження торкалися Римо-католицької церкви, оскільки обмеження зареєстрованих священнослужителів було у диспропорції до кількості вірних та громад. Згідно даних, наведених А. Моренчуком, у

²⁷³ Strojny A. Lwów miasto wschodu i zachodu. Kraków: Bezdroża, 2001. S. 203–207; Waligóra J. Cierpiący Pasterz. Ks. Arcybiskup-Metropolita lwowski. Eugeniusz Baziak (1890–1962) / red. i aut. Tekstów J. Waligóra. Rzeszów: „Bonus Liber” Wydawnictwo i Drukarnia Diecezji Rzeszowskiej, 2013. S. 118.

²⁷⁴ Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик (5 декабря 1936 г.). *Известия ЦИК СССР и ВЦИК. 1936. 6 декабря. № 283.*

половині 50-х років ХХ століття, вірних католиків було 32,8 % від усіх віруючих²⁷⁵.

Нормативно-правові документи СРСР були сформовані в такий спосіб, щоб всебічно припинити релігійне навчання у населення та заборонити проведення релігійних обрядів. Внаслідок такої діяльності стрімко скорочувалась кількість парафій, розформовувались дієцезії, а церковне майно підлягало націоналізації. Для більшої ефективності, свої дії радянська влада підкреслювала репресіями, допитами та ув'язненнями тих, хто не корився встановленому режиму. Попри таку активну антирелігійну діяльність, на початку 1958 років в Україні нараховувалося 170 релігійних громад Римокатолицької церкви, яка складалася з 90 000 вірних, а обслуговувало приблизно 72 священники²⁷⁶.

Найбільш поширеним засобом боротьби із Церквою, яка регулювалась Декретом Народних Комісарів та Інструкціями була націоналізація церковного, семінарійного, чернечого майна, що більш доцільно трактувати як «присвоєння». Це зазначила Н. Белякова, вказуючи у своєму дослідженні на повсюдне перетворення в СРСР храмів на склади, будинки культури, музеї атеїзму та спортзали²⁷⁷. Католицька церква в очах атеїстичного режиму була ідеологічним ворогом, що мала у своїй власності великі статки, а значить не мала шансів на існування та проведення релігійної діяльності. Тому були спроби всіляко знищити Церкву не лише латинського, але й вірменського і греко-католицького обряду²⁷⁸.

²⁷⁵ Моренчук А. Церковно-Релігійне життя в Україні в 1953–1964 роках (на матеріалах західних областей): монографія. Луцьк, 2009. С. 49.

²⁷⁶ Моренчук А. Церковно-Релігійне життя в Україні в 1953–1964 роках (на матеріалах західних областей): монографія. Луцьк, 2009. С. 51.

²⁷⁷ Белякова Н. Из истории регистрации религиозных объединений в Украине и Белоруссии в 1976–1986 гг. *Неприкосновенный запас*. 2008. № 3. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2008/3/iz-istorii-registraczii-religioznyh-obedinenij-v-ukraine-i-belorussii-v-1976-1986-godah.html> (дата доступа: 02.09.2022).

²⁷⁸ Дзера О. Розвиток права власності громадян в Україні. Київ: Вентурі, 1996. С. 42; ЦДАГОіУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1638. Арк 128–129; Там само. Спр. 1639. Арк 7–11; Там само. Спр. 2840. Арк 28–35; Держархів Львівської області. І. 3. Оп. 1. Спр. 230. Арк. 28–32.

Зокрема мова іде про так званий Львівський собор кліриків і мирян, скликаний 8 – 10 березня 1946 року щодо Української Греко-католицької церкви (УГКЦ), на якому заявлено про ліквідацію Берестейської унії 1596 року і приєднання до Російської православної церкви. На соборі не було присутнього жодного греко-католицького єпископа, він ніколи не був визнаний Католицькою церквою. Із цього приводу УГКЦ і РКЦ називають це зібрання лжесобором, інспірованим провладними структурами СРСР, які у березні 1945 році взяли курс на повну ліквідацію уніатських структур, проголосивши їх ворожими силами СРСР. Формально ініціаторами лжесобору стала група трьох священників: Гавриїла Костельника, Михаїла Мельника і Антонія Пельвецького, представників трьох єпархій Галицької митрополії (Львівської, Перемишльської та Станіславської)²⁷⁹. Майно ліквідованої УГКЦ після собору передано в користування Російської Православної Церкви. За документами собору, наступного дня у Соборі св. Юра 12 священників, які попередньо в Києві уже перейшли на бік православ'я і були запрошені з Георгіївської православної церкви у Львові, прийняли сповідь учасників собору – уніатів. Після цього єпископи: Львівський – Макарій, Мукачевський – Нестор, Станіславський – Антоній і Дрогобицький – Михаїл, прийняли відречення від католицизму у 204 греко-католицьких священників, присутніх на соборі, і після молитви розгрішення провели урочисту літургію²⁸⁰. Варто

²⁷⁹ Баран В. Влада і церква: з історії взаємин у 1945–1965 роках. *Сучасність. Література, наука, мистецтво, суспільне життя*. 1995. № 5. С. 115.

²⁸⁰ Львовский Церковный Собор: документы и материалы 1946–1981. Москва: Изд. Москов. Патриархии, 1992. С. 82–88; ЦДАГОУкраїни. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1638. Арк 97–100; Там само. Спр. 1605. Арк 33–43; Там само. Спр. 1639. Арк 103–113; Держархів Львівської області. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 222. Арк. 32–133; Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / Нац. акад. України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. Київ, 2005. С. 348; Вишаванюк О. Етноконфесійні процеси в радянській Україні: механізми, характер і специфіка функціонування християнських церков та релігійних організацій в перші повоєнні роки (1944–1953 рр.). *Україна і Ватикан: серія зб. наук. праць*. Вип. I: Українсько-Ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем. Івано-Франківськ; Київ, 2008. С. 48; Горбач С. І. Деякі аспекти відносин між Ватиканом та СРСР після Другої світової війни (1945–1953). *Український історичний журнал*. 1998. № 6 (423). С. 73.

підкреслити і той факт, що у Західній Україні було багато парафій греко-католицької церкви, які перейшли до православної конфесії та були без священників. До прикладу, перед вибухом Другої світової війни, у Львівській області налічувалося 1308 греко-католицьких парафій, 830 священників, 40 монастирів. Для порівняння, в той час діяло 5 православних церков та працювали 8 православних священників²⁸¹.

На прикладі діяльності діючих парафій Львівської архідієцезії Римо-католицької церкви та за допомогою використання архівних джерел, наукових публікацій дослідників та записів очевидців подій з особистого архіву автора, можемо простежити становище римо-католицького духовенства, яке продовжувало свою душпастирську діяльність в умовах радянського атеїстичного тоталітаризму. Зокрема дослідження ґрунтується на діяльності таких парафій як, катедра Успіння Пресвятої Діви Марії, парафія Святого Антонія Падуанського та парафія Святої Марії-Магдалини, що функціонували в духовному центрі Львівської архідієцезії – Львові²⁸² (див. Додаток К). Дослідження діяльності священників, що проводили свою діяльність в межах довірених їм зазначених парафій, дає можливість в повній мірі простежити проблематику тоталітарної політики радянської влади по відношенню до римо-католицького духовенства та Католицької Церкви латинського обряду в цілому.

На прикладі о. Кароля Ястжембського, який 60 років свого життя пропрацював священником, можемо в максимально повному об'ємі простежити процеси становища Римо-католицької церкви та Львівських

²⁸¹ Гордієнко В. Сталінізм і Українська греко-католицька церква. *Матеріали конференції, присвяченої життю та діяльності митрополита Андрея Шептицького*. Львів: Атлас, 1990. С. 48; Баран В. Влада і церква: з історії взаємин у 1945–1965 роках. *Сучасність. Література, наука, мистецтво, суспільне життя*. 1995. № 5. С. 113.

²⁸² Mandziuk J. Z dziejów archidiecezji lwowskiej. «*Saeculum Christianum*». *Pismo historyczno-społeczne Saeculum Christianum*. 1995. Nr 2. S. 40–41; Wołczański J. Bazylika Metropolitalna obrządku łacińskiego we Lwowie. *Radość Wiary*. 2001. Nr 1 (29). S. 10.

парафій в умовах правління атеїстично налаштованої радянської влади²⁸³. Залишилися спогади очевидців, які особисто знали о. Ястжембського: «о. Ястжембський був чудовою постаттю у Львові... Зумів завоювати повагу з боку влади. Був інтелігентний, швидкий, вмів «викрутитись!..» о. Ястжембський був настільки популярним у Львові, що, як виходив на вулицю і їхав трамвай і водій бачив його, то затримувався і запрошував увійти. У нього була чутлива інтелігентність щодо того, що перед ворогом треба особливо дбати про свої переконання, але висловлюватися не так прямо, лише якимось жартом, жестом»²⁸⁴.

Священник окрім всього виконував обов'язки капелана сестер кармеліток (розташовувались на вул. А. Потоцького) і був катехитом в жіночій школі ім. Г. Сенкевича та в чоловічій школі ім. св. Марії Магдалини (тепер Львівська польська школа № 10)²⁸⁵. У своїй душпастирській праці відзначався особливою старанністю і ретельністю. В одному зі спогадів про о. К. Ястжембського відзначається: «Непомітний, низького зросту, але надзвичайно товариський; особливо гарно звучала співана ним префація»²⁸⁶. Варто зауважити, що о. Кароль Ястжембський був одним з небагатьох священників, який не ув'язнювався радянською владою. Однак його часто викликали на допити: «Як ішов на допити (о. Ястжембський), бо наших священників викликало КДБ, то він завжди ішов у товаристві ще якихось двох осіб, навіть старших пань, і це справляло на владу таке смішне враження і водночас обеззброююче, бо він сам дідусь і ще й дві бабусі з ним. Йому задавали питання, на які він відповідав пречудово, наприклад, на запитання, які в нього відносини з Апостольською Столицею, сказав: «А що Апостольська Столиця

²⁸³ Muzyka M. (ks.). Karol Jastrzębski 1882–1962. Katecheta, duszpasterz, promotor kultu Bożego Miłosierdzia w Archidiecezji Lwowskiej. Lwów; Kraków: Wydawnictwo bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji lwowskiej ob. Łac., 2017. S. 69.

²⁸⁴ Спогади Яніни Замойської. Львів, записані 15 грудня 2007 р. *Архів автора*.

²⁸⁵ Wołczański J. Katalog grobów duchowieństwa i sióstr zakonnych obrządku łacińskiego i greckokatolickiego na Cmentarzu Janowskim we Lwowie. *Nasza Przeszłość*. 1997. T. 88. S. 266.

²⁸⁶ Sokolnicka-Izdebska Zofia. Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku (1). *Cracovia Leopoldis*. 1996. № 2(6). S. 15.

про мене може знати, я тут, нас є багато, а я особливо нічим не відзначався». Бувало, що кожного з тих урядовців називав «Пане Міністре», через що ті зазнавали наче лестощів і набирали відстані... о. Кароль поводився дуже культурно, вклонявся, був гречний, не сперечався з ними, своїм гумором збивав ті всі питання. Вони бачили, що то старша людина, тож залишали його в спокої»²⁸⁷. Такі спогади дають найчіткіше уявлення про становище священника у тогочасному Львові. Адже в період радянської влади налічувався не так багато священників, яким вдалось уникнути ув'язнення чи інших видів покарань від рук тоталітарного режиму.

В душпастирському служінні о. Каролу допомагав о. Станіслав Плошинський²⁸⁸. Із повоєнних спогадів дізнаємося про о. Станіслава Плошинського таку інформацію: «Це була людина, повна бадьорості, дотепний, приятелював з молоддю»²⁸⁹. «о. Ястжембський був таким собі доповненням о. Плошинського. Він знав відому українську співачку Крушельницьку. Вона була донькою греко-католицького священника, а о. Ястжембський знав її батька, вона ж до релігії була байдужою. о. Кароль подумав собі, що він таки притягне її до Церкви і відвідував її дуже часто. Але, на жаль, не вдалося. Була байдужою й надалі. Його турбувало, що дочка греко-католицького священника так байдуже і легковажно відноситься до релігії»²⁹⁰.

В одному зі спогадів про о. С. Плошинського довідуємося, що це був священник з великою священницькою ревністю, дуже вимогливий, а водночас з добрим серцем: «о. Станіслав Плошинський дуже добре вів душпастирство,

²⁸⁷ Спогади Яніни Замойської. Львів, записані 15 грудня 2007 р. *Архів автора*; Muzyka M. Ks. Karol Jastrzębski 1882–1962. Katecheta, duszpasterz, promotor kultu Bożego Miłosierdzia w Archidiecezji Lwowskiej. Lwów; Kraków: Wydawnictwo bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji lwowskiej ob. Łac., 2017. S. 91.

²⁸⁸ Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 488–489; Kiernicki R. W. Duszpasterz mimo woli. *Wytrwać i przetrwać, jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowietkiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Seria A, Tom 11. Kraków, 2010. S. 299.

²⁸⁹ Sokolnicka-Izdebska Zofia. Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku (1). *Cracovia Leopoldis*. 1996. № 2(6). S. 12.

²⁹⁰ Спогади Яніни Замойської. Львів, записані 15 грудня 2007 р. *Архів автора*.

був вимогливий, в той час провадилися уроки релігії для дітей, перші причастя. Усі горнулися і костел був переповнений, зокрема, крім катедри, діяв лише костел св. Антонія. о. Станіслав провадив різнобарвну діяльність, бо відгукувався на все, вимогливий, а разом з тим лагідний до людей і поспішав на допомогу потребуючим, але мав позицію суто польську, що вимагала від людей, а це якось притягувало людей, мав багато гумору, багато якоїсь свободи і легкості, до нього було легко звернутися. Час його керування парафією був патріотично-польським і повний посвяти для людей з його боку і великої мужності. о. Плошинський захворів раком горла, було сумно, бо поряд залишився лише о. Ястжембський»²⁹¹. Помер о. Станіслав Плошинський 25 березня. Його похорон став великою релігійною маніфестацією католицького населення міста²⁹².

Варто зазначити, що антирелігійна політика радянської влади вимагала реєстрації парафіяльного комітету для належного функціонування згідно тогочасних вимог – тобто «двадцятки», хоча о. К. Ястжебський від 1946 року виконував де-факто функції настоятеля кафедрального собору Успіння Діви Марії²⁹³. Тому 20 травня 1947 року було зареєстровано парафіяльний комітет кафедрального собору Успіння Діви Марії у Львові та її адміністратором був о. К. Ястжебський²⁹⁴. Рішенням від 10 жовтня 1947 року святиню було

²⁹¹ Спогади Яніни Замойської. Львів, записані 15 грудня 2007 р. *Архів автора*.

²⁹² Osadczy W. Kościół wyznawców. Kapłani archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1945–1991. *Prorocy Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku: materiały III i IV Forum Teologów Europy Środkowo-Wschodniej* / red. Stanisław Celestyn Napiórkowski OFMCinv. Lublin: Wyd-wo KUL, 2009. S. 200-201.

²⁹³ Держархів Львівської області. Ф. 1332. Оп. 3, номер 78. Информационный отчет уполномоченому совету по делам религиозных культов при совете министров СССР по Украинской ССР, Львов 16 VIII 1948 г.

²⁹⁴ Там само. Заява на реєстрацію релігійної громади під назвою Римо-кат. Кафедральний костел, Львов 20 V 1947 р.

передано на користування релігійній громаді²⁹⁵, а наступного дня було передано каплицю Боїмів для релігійних цілей²⁹⁶.

Однією з найбільших заслуг о. Кароля було впровадження молебня до Божого Милосердя: щочетверга після Меси перед Пресвятими Дарами відбувалася молитва до Божого Милосердя, після чого була процесія з Пресвятими Дарами по катедрі (проходила всередині катедрі)²⁹⁷. Особливу любов до молебню до Божого Милосердя священник привіз з Вільнюса, де особисто перед війною зустрівся з с. Фаустиною Ковальською²⁹⁸, котрій об'явився Господь Ісус. Культ до Божого Милосердя у важких часах користувався серед вірних великою популярністю, що проявлялося в записуванні окремих намірів до Божого Милосердя безпосередньо в сакристії. «На четвергові молебні до Божого Милосердя до катедрі приходило близько 1500 осіб»²⁹⁹. Попри важкі часи, люди горнулися до катедрі. очевидці згадують, що «був дуже набожним, власне йому завдячуємо молебні до Божого Милосердя, що у той час було не дуже знаним. Люди це прийняли, а пізніше були спроби забрати об'явленню св. сестри Фаустини правдивості і теологічності, говорилося, що це якась підозріла справа. А він не припинив ні на хвилину цього молебня», згадує п. Замойська, «у четверги ми завжди мали виставлення Пресвятих Дарів і процесію всередині храму, це була давня традиція катедрі. Культ Пресвятих Дарів впроваджений ще св. архієпископом Йосифом Більчевським, що існувало в тому часі при катедрі»³⁰⁰.

²⁹⁵ Там само. Охранный договор на передачу состоящего на государственной охране Лат. Кафедральный Собор в пользование прихода римо-кат. Религиозной общиной лат. Кафедрального Собора, Львов 10 X 1947 г.

²⁹⁶ Там само. Охранный договор на передачу состоящего на государственной охране Капелла Боимов в пользование прихода римо-кат. Религиозной общины лат. Кафедрального Собора, Львов 11 X 1947 г.

²⁹⁷ Sokolnicka-Izdebska Zofia. Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku (1). *Cracovia Leopoldis*. 1996. № 2(6). S. 18.

²⁹⁸ Siepak E. Kowalska Faustyna. 1. Życie, 2. Objawienia prywatne. *Encyklopedia Katolicka*. T. 9. Lublin, 2002. Kol. 1085.

²⁹⁹ Спогади кс. Людвіка Камілевського. Луцьк-Рівне, записані 9–10 вересня 2019 р. *Архів автора*.

³⁰⁰ Спогади Яніни Замойської. Львів, записані 15 грудня 2007 р. *Архів автора*.

Стосовно радянської влади, в ньому не вбачали жодної загрози, оскільки він вже був в похилому віці і постійно скаржився на сильну втому і відсутність сил для виконання своїх обов'язків. В рапортах уповноважені до справ релігій зазначали, що о. Ястжембський хоч не говорить проповідей³⁰¹, але активно працює серед мешканців Львова³⁰².

У липні 1955 року о. К. Ястжембський залишився єдиним священником в цілому Львові, оскільки о. І. Хвірут (з храму св. Антонія у Львові) перебував у Карпатах, а о. Р. Керницькому проводили операцію на нирки³⁰³.

26 серпня 1956 року о. канонік святкував ювілей Священства – 50 років. На урочистість прибули священники з околиць Львова. Проповідь виголосив о. Северин SJ зі Щерця³⁰⁴. В своїй проповіді прибулий духівник підкреслив великі заслуги священника-ювіляра, а особливо стосовно молебню до Божого Милосердя: «Якби не Боже Милосердя – нас давно тут би вже не було»³⁰⁵. О. Северин пригадав також про катехитичну діяльність о. Ястжембського, сказавши, що це велика його заслуга і додав: «Знаєте, як часом кажуть, наче прокльон: щоб вчив чужих дітей»³⁰⁶.

³⁰¹ Держархів Львівської області. Ф. 1332. Оп. 2. Спр. 21. Уполномоченный Совета по делам религий при СМ СССР по Львовской области, г. Львов. Документы Уполномоченных Совета по делам русской православной церкви и религиозных культов при СМ СССР по Львовской области (цыркуляры, переписка, інформаційні записки, отчеты и др.) Информационный отчет о деятельности религиозных культов на территории Львовской области в III квартале 1953 года, 1953 г., к. 237; Там само. Номер 30. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов во Львовской области по состоянию на 1 января 1961 года, Львов 12 VIII 1961 г.; Kiernicki R. W. *Duszpasterz mimo woli. Wytrwać i przetrwać, jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Seria A, Tom 11. Kraków, 2010. S. 253–306.

³⁰² Держархів Львівської області. Ф. 1332. Оп. 3, номер 78. Информационный отчет уполномоченому совету по делам религиозных культов при совете министров СССР по Украинской ССР, Львов 16 VIII 1948 г.

³⁰³ Sokolnicka-Izdebska Zofia. *Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku* (1). *Cracovia Leopoldis*. 1996. № (7). S. 14.

³⁰⁴ Seweryn Ludwik. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995* / red. L. Grzebień. Kraków, 1996. S. 612.

³⁰⁵ Sokolnicka-Izdebska Zofia. *Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku* (1). *Cracovia Leopoldis*. 1996. № 3(7). S. 14.

³⁰⁶ Там само.

Важливою рисою о. Кароля Ястжембського була відкритість на людей. Підтримував бідних, допомагав багатодітним родинам³⁰⁷. Іноді, перед тим як прийти до якоїсь родини, прислав міністранта з продуктами, щоб не хвилювалися, що не мають чим пригостити священника. Зазвичай на таких гостинах не їв. «Мав такий звичай, що до всіх людей, до яких йшов у відвідини, посилав міністранта з якимось продуктовими дарами, бо думав, що будуть гостити і щоб мали чим. І приходив, але сам нічого не їв, бо був уже похилого віку і мусив зважати на своє здоров'я і те, що їсти»³⁰⁸. О. Ястжембський був уже старшого віку та мав хронічні недуги, тому в душпастирстві обмежувався виключно до звершення Святої Меси і служіння у сповідальниці³⁰⁹. Окрім цього, радянська влада намагалася в своїх інструкціях заборонити відвідування храмів дітям та молоді³¹⁰.

У 1962 році священник зазнав склеротичного нападу: у нього був розлад мови і пам'яті, але це швидко минуло. У березні 1965 року о. канонік Ястжембський досить поважно занепав здоров'ям, почав звершувати Меси не виходячи з дому, а готувати до Меси допомагала парафіянка. Пізніше захворів запаленням легень і з того часу вже не зміг служити у Львівській катедрі. 7 січня 1966 року помер (хоча на могилі вказано 1965 рік), а похорон, очолюваний о. З. Галуновичем, відбувся 10 січня 1966 року³¹¹. У своїй проповіді він підкреслив заслуги о. Кароля Ястжембського, його покликання до служіння Богу та людям. До останньої хвилини був радісний

³⁰⁷ Там само. № 2(6). S. 18.

³⁰⁸ Спогади Яніни Замойської. Львів, записані 15 грудня 2007 р. *Архів автора*.

³⁰⁹ Kiernicki R. W. *Duszpasterz mimo woli. Wytrwać i przetrwać, jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Seria A, Tom 11. Kraków, 2010. S. 302.

³¹⁰ Держархів Львівської області. Ф. 1332. Оп. 3, номер 24. Інформаційна записка о прошедших религиозных праздниках «рождества» в римско-католической церкви и религиозных обеденениях евангельских христиан баптистов в 1962–1963 годах, Львов 26 января 1963 г.; Там само. Номер 37. Інформаційна записка о прошедших религиозных праздниках «Пасха» в римско-католической церкви и религиозных обеденениях евангельских христиан-баптистов и верующих иудейского вероисповедания, Львов 1965 г.

³¹¹ Архів Митрополичої базиліки Римсько-Католицької Церкви. *LiberMortuorum*. T. 2: 1952–1970. S. 263.

і доброзичливий до людей. О. Зигмунд тішився, що не мусить нічого додавати і прикрашати життя о. Ястжембського, оскільки все його життя було служінням Богу і людям, а сам о. канонік часто повторював «Служу Богу»³¹². «Бувало, коли хтось його зустрічав, хвалив і бажав здоров'я, то він казав: «Ну бо я собі часто пригадую і кажу «memento Mori, Каролію» і постійно готувався до цього відходу. Говорив: «Що ж, молодий може померти, а старий мусить, тож весь час маю бути готовим до відходу. Ми його поважали і любили за його гідну поставу, повну культури і шанобливого ставлення до іншої людини, навіть якщо це, припустимо, ворог. Ага, і якщо проходив хтось із влади, кого знав, то першим здійснював капелюха, був дуже чемним. Це була добра постать в катедрі, бо пильнував набожності серед людей і молебню до Божого Милосердя. А це були часи, котрі вимагали від Господа якнайбільше Милосердя. В цьому випадку він був першим у поширюванні молебню до Божого Милосердя»³¹³.

О. Кароль Ястжембський похований на Янівському кладовищі у Львові³¹⁴. Діяльність о. К. Ястжембського врятувала діяльність Католицької Церкви у Львові у радянський період. Його систематична та активна праця не дозволила радянській владі закрити Кафедральний собор Успіння Діви Марії, який був основним центром для багатьох католиків у Західній Україні³¹⁵.

Варто зазначити, що згідно офіційних даних за період від 1946 року до 1965 року о. К. Ястжембський відправив 200 похоронів із 4007³¹⁶, від 1949 року

³¹² Sokolnicka-Izdebska Zofia. Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku (1). *Cracovia Leopoldis*. 1996. № 4(8). S. 19; Hałuniewicz Z. (ks.). *Zostaje tylko pamięć... Listy z łagrów 1947–1953*. Tom 4, cz. 1. Wydawnictwo bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej ob. Łac. Lwów; Kraków, 1998. S. 26.

³¹³ Спогади Яніни Замойської. Львів, записані 15 грудня 2007 р. *Архів автора*.

³¹⁴ Muzyka M. Ks. Karol Jastrzębski 1882–1962. *Katecheta, duszpasterz, promotor kultu Bożego Miłosierdzia w Archidiecezji Lwowskiej*. Lwów; Kraków: Wydawnictwo bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji lwowskiej ob. Łac., 2017. S. 137.

³¹⁵ Trofimiak M. *Świadectwo archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego (Ukraina). Świadectwo Kościoła katolickiego w systemie totalitarnym Europy Środkowo-Wschodniej* / red. J. Nagórny, B. Jurczyk, S. Gajek. Lublin, 1994. 212 s.

³¹⁶ Архів Митрополичої базиліки Римсько-Католицької Церкви. *LiberMortuorum*. Т. 1: 1946–1952; Т. 2: 1952–1970.

по 1965 рік уділив 243 хрещення з 1726 існуючих³¹⁷. Однак згідно не офіційної інформації, яка в рамках безпеки не подавалась, то за вище згаданий період о. Кароль уділив 680 хрещень із 6438³¹⁸ (див. Додаток І). Натомість історик П. Бондарчук подає, що у 1950 році було охрещено 134 особи, 1951 рік – 145 осіб, 1952 рік – 126 осіб, 1953 рік – 125 осіб. Стосовно шлюбів, то вище згаданий дослідник подає згідно тих же років такі дані: 47, 51, 63 та 61 кількість осіб³¹⁹

Другим чинним католицьким храмом Львова, що не припиняв своєї діяльності в жодний з етапів правління радянської влади та продовжує функціонувати і в наш час був костел Св. Антонія Падуанського³²⁰. В умовах жорсткого атеїзму та з огляду на численні переслідування священників, духівники та миряни, які перебували при парафії, мали змогу задовольнити свої духовні та релігійні потреби. Завдяки старанням священнослужителів костел виконував свої обов'язки навіть в умовах комуністичного режиму.

Повоєнним настоятелем парафії св. Антонія у Львові був о. Єронім Квятковський. У період Другої світової війни, а саме 1938 – 1945 років він працював у парафії в Жидачеві (деканат Стрий), де виконував обов'язки вікарія і катехита до 1945 року. За свою активну діяльність та відкриту прорелігійну позицію, наприкінці Другої світової війни арештований гестапо за допомогу у переховуванні євреїв і засуджений до 2 місяців в'язниці в Стрию. У 1944 році о. Єронім Квятковський мав нагоду покинути СРСР і виїхати до Польщі. Однак залишився і ніс душпастирське служіння серед

³¹⁷ Архів Митрополичої базилики Римсько-Католицької Церкви. Liber Natorum. Т. 2а: 2 I 1949-13 III 1966; Держархів Львівської області. Ф. 1332. Оп. 2, номер 25. Справка о религиозных культах в львовской области по состоянию на 1 февраля 1957 г. Львов 18 II 1957 г.; Там само. Номер 30. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов во Львовской области по состоянию на 1 января 1961 г., Львов 18 VIII 1961 г.

³¹⁸ Архів Митрополичої базилики Римсько-Католицької Церкви. Liber Natorum. Liber Natorum. Т. 1 а: 13 VIII 1944-5 VII 1947; Т. 2 б: 1949–1958; Т. 3: 6 VI 1947-24 III 1956; Т. 4: 29 VI 1956-25 III 1966; Держархів Львівської області. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 256. Арк. 41–43.

³¹⁹ Бондарчук П. М. Римо-католики в УРСР (друга половина 1940-х – перша половина 1980-х років). *Історико-політичні студії*. 2018. № 1(6). С. 25.

³²⁰ Kaczorowski B. Zabytki starego Lwowa. Warszawa, „Interim” 1999. S. 82–86.

людей, зраних наслідками війни і переслідуваннями з боку радянської влади³²¹.

Досвід арешту та ув'язнення не став на заваді перед священником, який не зраджував своєму служінню та продовжував обрану ним діяльність, а тому вже 14 червня 1945 року о. Квятковський призначений вікарієм в парафії св. Антонія у Львові, де працював до 1949 року, а того ж року призначений настоятелем цієї парафії³²². Ще одним ризиком в роботі священника було те, що він проводив активну діяльність по роботі із дітьми та молодим поколінням, що загрожувало о. Квятковському позбавленням волі або ж виселенням до трудових таборів, оскільки з огляду на тогочасне нормативно-правове поле, молоді було заборонено вивчати релігію до 18 років. Зі спогадів о. Романа Бегая, дізнаємось, що практика арештів та ув'язнень за працю із молоддю була доволі поширеним явищем в досліджуваний період. Траплялись навіть випадки, коли священників ув'язнювали прямо під час богослужіння, що робили спеціально з метою вселити ще більший страх за вірність релігії серед населення.

Власне за навчання релігії дітей і молоді о. Єроніма Квятковського арештували агенти КДБ 24 травня 1950 року Львівський обласний суд засудив його до 10 років таборів, позбавлення громадянських прав на 5 років і вигнання з території України на 10 років³²³.

У вересні 1950 року о. Єронім був висланий до табору в Норильську, в Краснодарський край. Радянський уряд докладав максимум зусиль задля унеможливлення душпастирської роботи священників під час перебування у висиленні чи вигнанні. Даний факт підтверджується реальними історіями з

³²¹ Madała T. *Polscy księża katolicy w więzieniach i łagrach sowieckich od 1918 roku*. Lublin: Retro, 1996. S. 95.

³²² Sokolnicka-Izdebska Zofia. *Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku (1)*. Cracovia *Leopolis*. 1996. № 2(6). S. 13.

³²³ Dzwonkowski R. *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 370; Wołczański J. *Aresztowanie i proces ks. Hieronima Kwiatkowskiego we Lwowie po II Wojnie światowej. Wytrwać i przetrwać jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Kraków, 2010. S. 471–494.

життєпису священників. Так, на прикладі о. Єроніма дізнаємось, що по прибутті до Норильську він працював помічником лаборанта на хімічній фабриці. У 1953 році звільнений з праці в лабораторії і переведений на роботу в копальні, на будові та прибиранні вбиралень. 12 січня 1956 року звільнений перед закінченням терміну з Норильлагу завдяки зарахованим надрахунковим дням (т. зв. «зачотам»).

Не зважаючи на заборону на тотальний контроль над умовами перебування священника в місті відбування покарання, о. Єронім таємно виконував священницьке служіння. Завдяки отриманим від львівських парафіян посылкам, міг таємно служити Святу Месу. Так відзначається, що йому вдалось відслужити для в'язнів урочистість Великодня.

12 травня 1956 року о. Квятковський повернувся до Львова і одразу приступив до спроб відновити реєстрацію душпастиря в Києві. Попередній досвід та причина ув'язнення стояли великою перешкодою для священника, адже перед тим як Уповноважений розглядав клопотання про надання дозволу на служіння, проводилась ціла процедура перевірки минулого та особистої справи особи, що подає клопотання. Таким чином, 23 травня того ж року о. Єронім знову був заарештований радянською владою. Для священника було запропоновано співпрацю з КДБ в обмін на звільнення, але він відмовився, за що був висланий до Сибіру, в село Довгий Міст в Краснодарському краї. Вже на новому місці вигнання священник продовжував вести таємне душпастирство для невеликої групи католиків.

У результаті отриманої згоди на виїзд до Польщі о. Єроніма звільнили із заслання і до 15 грудня 1956 року він мав залишити територію СРСР. Неодноразовий в'язень від рук радянської влади, він докладав максимум зусиль для праці із молоддю, адже розумів усі наслідки атеїстичної пропаганди. Завдяки його старанням, релігійне виховання молоді проводилось не лише таємно у стінах рідних домівок, а й під наставництвом шанованого в суспільстві священника.

Загалом проблематика навчання дітей та молоді релігії, праця із ними та релігійне виховання серед населення в цілому було під жорстким контролем зі сторони уповноважених органів влади, що займались у справах релігії. Приклад життєдіяльності о. Людвіка Северина наводить чіткі аргументи та підтвердження даних фактів, що розкриваються у матеріалах дослідження.

Священницький шлях духівника розпочався з м. Коломиї, де священник опікувався біженцями, згодом у часі війни у Львові допомагав потребуючим у вигляді ліків та медикаментів. Разом із тим священник вів активну душпастирську роботу, що було особливо складно в умовах німецької та радянської окупації. О. Людовік перебував під пильним наглядом зі сторони органів КДБ через своє польське походження, внаслідок чого 8 грудня 1945 року о. Людвік Северин спільно з кількома єзуїтами був арештований представниками уповноважених органів влади. Під час слідства по відношенню до священника застосовувались травматичні допити, основна мета яких полягала у тому, щоб надати інформацію про інших священників та їхню діяльність. На цьому етапі простежується основна тенденція у спілкуванні та поведінці уповноважених органів КДБ та у справах релігії по відношенню до священнослужителів, адже для них було необхідно отримувати якомога більше інформації, з метою подальших переслідувань. З історичних джерел, дізнаємось, що о. Северин назвав імена кількох осіб, з котрими співпрацював, однак цілеспрямовано і свідомо називав тих людей, яким вже вдалось покинути територію СРСР і які перебували у цілковитій безпеці без остраху переслідування. Отця Людвіка звинувачено «в зраді Вітчизни, що був польським націоналістом, ворожо наставленим до радянської влади»³²⁴. Такою була офіційна версія слідства і саме через це обвинувачення священник був ув'язнений. Однак правдивий стан речей полягає на тому, що о. Северин був арештований за катехитичну діяльність

³²⁴ Dzwonkowski R. *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 534; Архів СБУ Львів. обл. П-30129. Дело по обвинению Северын Л. В.

серед дітей і молоді³²⁵. Вже 1 березня 1946 року КДБ Львівської області винесло йому вирок за шпигунство і участь в терористичній організації: до 10 років таборів; позбавлення будь-яких громадянських прав на 5 років із конфіскацією майна.

На прикладах життєдіяльності священників відзначається їхнє жертвне прагнення проводити релігійну діяльність навіть в умовах ув'язнення та перебування у виправних колоніях та трудових таборах. Зокрема, о. Северин, в таборі Солікамськ в Сибірі, служив в'язням, уділяючи їм підпільну душпастирську опіку. Пізніше був переведений до Казахстану в Спаськ, де у 1948 році його було звинувачено в організації бунту серед в'язнів. З часом звинувачення відкликали через відсутність доказів, що підтверджували б провину. У цьому закладі священник продовжував виконувати те ж таємне душпастирське служіння серед в'язнів. Поспішав з таїнствами Сповіді та Євхаристії, Святого Причастя уділяв сам або через довірених жінок-в'язнів з Польщі³²⁶.

Після повернення до Львова о. Северин мав можливість виїхати до Польщі, однак прийняв рішення залишитись на теренах СРСР та продовжити своє служіння вірник, через що почав шукати можливості реєстрації та відновлення діяльності. Через брак інформації та відомостей у історіографії та джерелах, можемо припустити, що не міг зареєструватися у Львові, оскільки попередньо був звинувачений в шпигунстві і тероризмі. Спробував подати прохання про реабілітацію до КДБ Львівського округу, але у відповіді було зазначено, що його вирок був слушним і правомірним. Тож зареєструвався о. Л. Северин в Щерці поблизу Львова. Працював для вірних, що тимчасово там знаходилися. Попри великі труднощі, завдані з боку влади, надалі виконував своє священницьке служіння³²⁷.

³²⁵ Madała T. Polscy księża katoliccy w więzieniach i łagrach sowieckich od 1918 roku. Lublin: Retro, 1996. S. 38.

³²⁶ Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 535.

³²⁷ Там само.

У звіті уповноваженого Ради в справах релігій при Раді Міністрів УРСР від 9 вересня 1959 року, адресованому Комітету Центральної Комуністичної Партії України, зазначалося: «У західних областях є чимало католиків-поляків, особливо у Львівській. Наприклад, ксьондз львівського костелу, Северин, свою щоденну працю розпочинає о 6 ранку і працює до 8 вечора, причому відправляє Літургію близько 2 годин, а решту часу витрачає на сповідь вірян. Охочих до сповіді так багато, що ксьондз прямо каже: “Я вже з ніг падаю через ці сповіді”. І це картина не лише Львова. Тому слід максимально оживити антирелігійну пропаганду серед католиків-поляків, причому проводити її необхідно саме польською мовою»³²⁸. Отець жертвовно працював у львівських святинях: у катедрі, в костелі св. Антонія³²⁹.

Через відсутність архівних матеріалів, що не збереглися, важко припустити, як виглядало служіння о. Людвіка Северина в парафії св. Антонія у Львові, але про одне можна стверджувати переконливо: багато часу він присвячував сповідям. Як згадує єпископ Маркіян Трофим'як, «він був останнім єзуїтом у Львові і в Україні. Обличчям був надзвичайно схожий до Павла VI»³³⁰. Лише з рапорту Уповноваженого довідуємося, що не проявляв активності та не говорив проповідей³³¹.

Під час радянської окупації велика кількість католицьких священників була ув'язнена, обмежена в священницькому служінні або вивезена до таборів

³²⁸ Там само; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Д. 4927. К. 264–265.

³²⁹ Olechowski P. Między ołtarzem a gabinetem partyjnym. Kościół rzymskokatolicki w sowieckim Lwowie w latach 1953–1959 w świetle raportów pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych w obwodzie lwowskim. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2017. № 1 (29). S. 176–201.

³³⁰ Спогади єпископа Маркіяна Трофим'яка. Луцьк, записані 16 травня 2010 р. *Архів автора*.

³³¹ Держархів Львівської області. Ф. 1332. Оп. 2. Спр. 21. Уполномоченный Совета по делам религий при СМ СССР по Львовской области, г. Львов. Документы Уполномоченных Совета по делам русской православной церкви и религиозных культов при СМ СССР по Львовской области (цыркуляры, переписка, інформаційні записки, отчеты и др.) Информационный отчет о деятельности религиозных культов на территории Львовской области в III квартале 1953 года, 1953 г., к. 236.

чи засуджена до смерті. Серед перших священників Львівської дієцезії, котрі стали жертвою радянського режиму, був о. Ігнатій Хвірут³³².

Багато зусиль і старань о. Ігнатій Хвірут присвячував поширенню Божих правд та підтримував вірних на душі, видаючи католицькі часописи, зокрема, був редактором видань «Недільна Газета» («Gazeta Niedzielna»), «Євхаристійний Голос» («Głos Eucharystyczny»), «Львівські парафіяльні новини» («Lwowskie Wiadomości Parafialne»), «Католицька роль» («Rola Katolicka»), «Католицькі відомості» («Wiadomości Katolickie») ³³³. Також керував редакціями католицьких часописів, був директором видавничої спілки «Релігійна бібліотека». Окрім цього, належав до співзасновників Польського теологічного товариства у Львові та часопису «Богословський огляд» («Przegląd Teologiczny») ³³⁴. За допомогою цієї діяльності, о. Ігнатій Хвірут збирав навколо себе інтелігенцію та підтримував релігійних дух серед населення. Така позиція та поведінка священника була недовподоби тогочасним комуністичним представникам органів влади, які вели тенденційну діяльність спрямовану проти будь-яких проявів релігійності, а особливо таких, які масово поширювались серед населення. Одна із причин, за яку священник міг позбутись дозволу на служіння чи отримати ув'язнення, полягала на публікаціях та видаванні релігійної літератури.

Констатується той факт, що 4 січня 1945 року священника арештували органи КДБ, внаслідок чого о. Ігнатій перебував у внутрішній в'язниці КДБ у Львові. Головним приводом до арешту стало звинувачення про видавництво ще у часи Другої Речі Посполитої часопису «Церковна Газета» («Gazeta Kościelna»); виставлялись також звинувачення в антирадянській діяльності та співпраці з армією СС під час німецької окупації Львова. Як виявилось

³³² Wołczański J. Martyrologium duchowieństwa archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939–1945 / pod red. S. C. Napiórkowskiego. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009. S. 13.

³³³ Там само.

³³⁴ Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 166.

пізніше, о. Ігнатія Фірута звинуватили у використанні костелу в антирадянській пропаганді, агітації вірних проти виїздів поляків на захід. Врешті «антисовецькими» визнано лише публікації статей у часописах, якими керував о. І. Хвірут. Судовий процес над о. Ігнатієм тривав близько року³³⁵. Внаслідок чого, 26 грудня 1946 року о. Ігнатій Фірут був засуджений до 5 років праці в таборах та позбавлення громадянських прав на 5 років без конфіскації майна. Відомо, що 11 лютого 1947 року направлений до львівської в'язниці по вул. Лонцького, де перебував до серпня 1948 року, а згодом був переведений до Мінська. Після відбуття покарання в табірному відділенні № Е, в Мінську 4 січня 1950 року о. І. Хвірут вийшов на волю³³⁶, звідки спершу відправився на служіння до Золочева, де на той час настоятелем був о. Ян Ценьський³³⁷.

Після численних спроб та намагань 14 січня 1952 року о. Ігнатій Хвірут отримав дозвіл на душпастирську працю в костелі св. Антонія у Львові³³⁸. Зазначається також, що священник 29 листопада 1961 року розпочав старання про реабілітацію, звільнення з-під клейма злочинця, але ця просьба не принесла жодних результатів. Лише за часів української незалежності, 14 квітня 1996 року його врешті було реабілітовано.

Працював у парафії св. Антонія у Львові до червня 1969 року Відмовився з огляду на проблеми зі здоров'ям. Як виглядало душпастирство о. Ігнатія Хвірута, невідомо, оскільки відсутня будь-яка інформація в архівах і

³³⁵ Dzwonkowski R. *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 166; Архів СБУ Львів. обл. Дело по обвинению Хвирута Игнатия Яковича УНКГБ Львовской области. П-37908.

³³⁶ Dzwonkowski R. *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 166.

³³⁷ Iwaszkiw I. *Niezlomny świadek wiary. Biblioteka historyczna Archiwum Metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego*. Seria B. Tom 10. Lwów; Kraków, 2017. 80 s.

³³⁸ Sokolnicka-Izdebska Zofia. *Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku (1)*. Cracovia *Leopolis*. 1996. № 2(6). S. 12; Дідух Т. Особливості конфесійного життя Римо-католицької Церкви на території Львівської області у 1958–1964 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Тернопіль, 2019. Вип. 1. С. 153.

друковані записи. Можна припустити, що радянська влада була дуже ним зацікавлена. Без сумніву, часто його викликала КДБ. Зі спогадів п. Яніни Замойської відомо, що повернувся о. Ігнатій Хвірут із заслання дуже хворим, був пов'язаний з костелом св. Антонія, бо там проживав. Створив релігійну бібліотеку, офіційне видавництво Львівської архідієцезії. Мав магазин навпроти катедри «Релігійна бібліотека»³³⁹.

Дослідження політики радянської влади по відношенню до Римокатолицької церкви та її священнослужителів передусім визначається на прикладі реальних постатей духівників, що за всіх ускладнюючих обставин та факторів продовжували свою діяльність. Серед окреслених прикладів відзначається діяльність священників при парафії св. Марії-Магдалини.

Із приходом радянського уряду на територію Львівської дієцезії, відзначається особливо жорстокий та насильницький характер поведінки зі сторони влади до священників та храмових приміщень. Так, відзначається, що о. Володимир Ценьський в усілякий спосіб намагався підтримувати духовність у парафії, а його наступник – о. Йосиф Клос був уповноважений до виїзду в Польщі з метою захисту церковного майна³⁴⁰. Для священника були створені умови переслідування та залякування, внаслідок чого о. Йосиф був змушений покинути довірену йому територію, про що згадується в спогадах: «Не хотів виїжджати, але влада змусила його»³⁴¹.

У зв'язку із масовою атеїзацією, яка проводилась по всій території СРСР, у 1946 році костел св. Марії-Магдалини було зачинено, однак в тому ж році храм знову відчинили, коли раптово його настоятелем призначили о. Зигмунта Трушковського. За свою активну релігійну діяльність та протидію наказам радянської влади священник переслідувався, а вже у другій половині 1945 року був арештований органами КДБ та перебував в ув'язненні в Золочеві,

³³⁹ Спогади Яніни Замойської. Львів, записані 15 грудня 2007 р. *Архів автора*.

³⁴⁰ Historia Kościoła w Polsce / red. B. Kumor, Z. Obertyński. T. 2, cz. 2. Poznań; Warszawa, 1979. S. 14.

³⁴¹ Sokolnicka-Izdebska Zofia. Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku (1). *Cracovia Leopoldis*. 1996. № 2(6). S. 18.

а пізніше у Львові. Пережив важке слідство, поєднане з жорстокістю протиправних дій зі сторони органів влади. Однак згідно матеріалів дослідження, спостерігається певна тенденція щодо таких вчинків від тогочасного уряду. 25 лютого 1946 року о. Зигмунд засуджений органами КДБ СРСР до 10 років таборів, як «член контрреволюційної організації Армії Крайової»³⁴².

На цьому етапі знаковою є ще одна вагома проблематика становища римо-католицького духовенства в досліджуваний період, адже навіть найменший зв'язок або відношення до партійної еліти мали вагоме та подекуди навіть вирішальне значення в подальшій діяльності. Так, на прикладі о. Зигмунда Трушковського дізнаємось, що передумовою для скасування виставленого для нього вироку стало зізнання в особистому знайомстві з В. Леніном, яке відбулося в Пороніні в 1914 році. Як підтверджуючий доказ та аргумент священник представив комісії видану йому розписку на позичку 300 крон із особистим підписом В. Леніна³⁴³, внаслідок чого отець був негайно звільнений і зареєстрований на становищі настоятеля костелу св. Марії-Магдалини у Львові, котрий начебто саме для нього був відчинений у вересні 1946 року, хоча кілька місяців перед тим, поки тривало слідство храм був зачинений³⁴⁴. Завдяки цьому своє душпастирське служіння о. Зигмунт Трушковський виконував в костелі 3 роки – з 1946 року до 11 серпня 1949 року.³⁴⁵

Душпастирство о. Трушковського в костелі Марії Магдалини виглядало наступним чином: «Як виглядала праця в цьому [св. Марії Магдалини – прим. автора] костелі? Поза Службою Божою не було жодних молебнів, не було проповідей. Шлюби і хрещення відбувалися, похоронів не було. Травневі

³⁴² Dzwonkowski R. *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 601

³⁴³ Sokolnicka-Izdebska Zofia. *Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku (1)*. Cracovia *Leopolis*. 1996. № 2(6). S. 18.

³⁴⁴ Dzwonkowski R. *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 601.

³⁴⁵ Там само.

молебні, червневі, розарієві, люди відправляли самостійно. Збиралася групка осіб, співала, молилася. І це було кільканадцять, часом кілька десятків людей. З цих місць на такі молебні усі йшли до катедри, котра на той час заповнювалася вірними», – згадує початки своєї праці о. Марцін Карась³⁴⁶.

Історію послуги о. Марціна Карася при парафії св. Марії Магдалини потрібно згадати окремо. До служіння при костелі св. Марії Магдалини священник приступив 5 травня 1949 року, внаслідок ліквідації монастиря в Самборі, де попередньо здійснював свою діяльність³⁴⁷. В період 1950 – 1952 років працював у Стрию, де 13 липня 1952 року його арештували з о. К. Лендзьоном. Даний арешт є одним із численних випадків вже традиційного для радянського уряду переслідування за віру в цілому, а особливо за приналежність до Римо-католицької церкви. Лише за те, що священник працював з багатьма мирянами у парафіях та навчав релігії, його та о. К. Лендзьона 19 серпня 1952 року було засуджено на 10 років таборів та 5 років позбавлення громадянських прав з конфіскацією майна³⁴⁸. Вже 20 жовтня священників вислали до Усоллагу у Солікамську на Уралі. О. Марцін працював будівельником, кухарем, складувом. Від 1954 року розпочав таємне відправлення святих Мес для співв'язнів різних національностей. 15 липня 1956 року термін його покарання закінчився і о. Марцін повернувся до Самбора. У 1959 році органи КДБ примусово змусили його виїхати з України у Польщу. Усі старання залишитися були даремними, оскільки у священника забрали радянський паспорт і вручили новий, автоматично позбавивши громадянських прав у Радянському Союзі, що

³⁴⁶ Karaś M. Szlakiem zesłańców. Szesnaście trudnych lat w ZSRR 1944–1959. Kraków: Mała Poligrafia Redemptorystów w Tuchowie, 1998. S. 68.

³⁴⁷ Sadowski M. Proces i sowieckie represje wobec o. Marcina Karasia CSsR (1910–2003). *Wytrwać i przetrwać, jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Seria A, Tom 11. Kraków, 2010. S. 313.

³⁴⁸ Wołczański J. Aresztowanie, proces i zesłanie o. Kazimierza Lendzioa CSsR w Związku Sowieckim w roku 1952. *Wytrwać i przetrwać, jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Seria A, Tom 11. Kraków, 2010. S. 505.

означало і позбавлення права виконувати функції «служителя культу». Тож 6 вересня 1959 року о. М. Карась повернувся до Польщі³⁴⁹.

Зі спогадів о. Маріна Карася може скластися помилкове враження, начебто о. Зигмунт Трушковський виявляв байдужість і не ретельність у душпастирському служінні при костелі св. Марії-Магдалини. Однак цю видиму бездіяльність можна пояснити хворобливим станом, в якому священник знаходився внаслідок частих і виснажливих допитів органами КДБ.

У парафії він організував висилку посилок з продуктами в'язням у таборах. Наприклад, регулярно надсилали такі посилки о. Зигмунту Галуневичу. Костел св. Марії-Магдалини, у певному значенні, став не лише допомогою для в'язнів, але й центром згромадження інтелігенції Львівської Політехніки. У своїх спогадах о. Марцін Карась написав: «Тут слід зазначити, що до цього костелу приходило дуже велике число інтелігенції – кілька професорів з сусідньої політехніки, колишній суддівський голова п. Рабе, інженери, вчителі середніх шкіл – навпроти костелу був польський ліцей, і велика група студентської молоді, різні урядовці, що приховували свою колишню професію, наприклад, колишній професор музики, композитор»³⁵⁰.

Таким чином, священники та довірені їм парафії Львівської дієцезії Римо-католицької церкви становили важливу суспільну та соціальну роль в житті тогочасного населення, адже попри всі перешкоди та труднощі, пов'язані із можливістю діяльності, духівники намагались у всілякий можливий спосіб протидіяти владі та зберігати вірність своїм душпастирським обов'язкам.

³⁴⁹ Madała T. Polscy księża katoliccy w więzieniach i łagrach sowieckich od 1918 roku. Lublin: Retro, 1996. S. 76; Sadowski M. Proces i sowieckie represje wobec o. Marcina Karasia CSsR (1910–2003). *Wytrwać i przetrwać, jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowietkiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Seria A, Tom 11. Kraków, 2010. S. 307–328.

³⁵⁰ Karaś M. Szlakiem zesłańców. Szesnaście trudnych lat w ZSRR 1944–1959. Kraków: Mała Poligrafia Redemptorystów w Tuchowie, 1998. S. 71.

3.2. Становище римо-католицького духовенства Луцької дієцезії

Особлива роль наукового дослідження присвячена для розкриття проблематики діяльності Римо-католицької церкви на Волині в правовому полі радянської влади. Важливість цього питання полягає у детальному вивченні нормативно-правових актів, публікації відповідних розпоряджень, наказів та законів, які фактично легалізували переслідування духовенство та мирян католицької церкви латинського обряду і мали на меті її тотальне знищення.

В Римо-католицькій церкві радянська влада вбачала неабияку небезпеку для свого тоталітарного режиму та навіть вважала послідовників цієї віри «агентами Ватикану». Через заяву Папи Пія XI, в якій він наголосив на загрозі, яку несе в собі комуністичний режим, для цивілізованого світу, радянська влада та її відповідні органи влади буквально розпочали активну атеїстичну пропаганду та спрямували свої сили на жорстоку ліквідацію будь-яких релігійних інституцій.

Оскільки Церква завжди була одним із факторів, який об'єднував людей та доносив до суспільства толерантні, моральні та життєві цінності, то одним із завдань, яке ставив перед собою комуністичний режим, було ліквідувати Церкву та примусити мирян і духовенство відмовитись від своєї віри, навіть якщо для цього потрібно було застосовувати агресивні та жорстокі дії. За таких обставин, тогочасній владі не залишалося іншого вибору, окрім як обмежити людям доступ до релігії і церкви та вдатися до інтриг за участю конформістськи налаштованих ієрархів. Для забезпечення таких умов діяльності необхідним елементом функціонування релігійних громад стала їх обов'язкова реєстрація в органах державної влади. Механізм роботи цієї процедури передбачав подання на затвердження цілого ряду документів, в яких зазначались та пояснювались не лише основні напрямки діяльності церковних згромаджень, що не мали виходити за межі дозволеного, але й

подавались повні дані про кількісний склад учасників спільноти, склад її виконавчих органів та особу священнослужителя.

Перед Другою світовою війною Луцька дієцезія займала 38 678 км², формувалась зі 16 деканатів, своє служіння здійснювали 240 священників, було 9 чоловічих монастирів з 38 монахами, 10 жіночих монастирів з 244 монашками, а кількість мирян складала приблизно 390 тис. католиків. Хоча серед дослідників зазначається, що ця цифра може бути завищена. Оскільки ці відомості отримані із наукового дослідження Б. Асингера, є версія, що історик враховував також і мирян, які сповідували східний обряд³⁵¹.

Ускладнене церковно-релігійне становище, яке побутувало на Волині, передбачало цілковите знищення усіх римо-католицьких інституцій, а радянська пропаганда цілеспрямовано здійснювала політику щодо насадження ворожого ставлення до мирян та духовенства, які сповідували західний обряд. Однак, спільні зусилля та підпільна діяльність, яку проводили як священнослужителі, так і парафіяни, дали можливість вистояти церковним осередкам та на певний період часу продовжили існування Римо-католицької церкви на Волині.

В часі Другої світової війни радянська влада вигнала єпископа Луцької дієцезії Адольфа Петра Шельонжека з його садиби, закрила Курію і духовну семінарію (див. Додаток І). Влада, що організовувалася, пробувала здобути прихильність єпископа, однак він став символом спротиву у новій державній і політичній ситуації на Волині. Наприкінці 1944 року розпочалося примусове виселення поляків з України. Залишити дієцезію і виїхати до Польщі в змінених кордонах наказали також єпископу Шельонжеку, однак він не покинув своєї дієцезії. Але єпископ А. П. Шельонжек категорично відмовився, стверджуючи, що не залишить Луцької дієцезії поки там є хоча б 1 католик³⁵².

³⁵¹ Asynger B. *Życie i działalność pastoralna ks. Władysława Bukowińskiego w Kazachstanie (1904–1974)*. Biały Dunajec; Ostróg: Ośrodek „Wołanie z Wołynia”, 2017. S. 26.

³⁵² Materiały do dziejów diecezji łuckiej. Relacje o stanie dekanatów i parafii 1941–1944 / oprac. Dębowska M. Biały Dunajec; Lublin; Łuck; Ostróg: Ośrodek „Wołanie z Wołynia”, 2005. S. 91–92; Koprowski M. 60 lat temu odszedł biskup Szelażek. Do końca życia wierzył, że wróci

Внаслідок цього в ніч з 3 на 4 січня 1945 року був арештований³⁵³. В архівних даних знаходимо опис арешту: «Поважний і зосереджений єпископ вислухав прочитаний наказ про арешт. Його постава спантеличила офіцера, який почував себе ніяко»³⁵⁴ (див. Додаток Й).

Підчас обшуків³⁵⁵ у єпископа А. П. Шельонжека знайшли наступні документи, які радянська влада використала і потрактувала, як антирадянську діяльність: вітальний лист єпископу А. П. Шельонжеку від Папи Пія XII; звіт єпископа Шельонжека з 1939 – 1941 років; листи єпископа Шельонжека до Папи Пія XII з проханням встановити о. А. Кукурізіньського та о. Б. Джепецького єпископа для Кам'янецької та Житомирських дієцезій; лист єпископа А. П. Шельонжека до Папи Пія XII з проханням відкликати єпископа В. Томака, який був призначеним помічником єпископа Шельонжека; лист Апостольського Нунція від 15 січня 1941 року до єпископа Шельонжека о привілеях для священників на час воєнних дій; 2 листи від єпископа А. П. Шельонжека від єпископа В. Томакі, нелегально прислані через польсько-радянський кордон та лист від єпископа Ф. Барди від 26 жовтня 1944 року про направлення священників до Житомирської та Кам'янецької дієцезій³⁵⁶.

Обвинуваченого єпископа Шельонжека розмістили у слідчому ізоляторі НКВД в Луцьку. Вступне прослуховування тривало 18 днів. 22 січня єпископа

na Wołyń. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. Nr 1 (92). Styczeń-Luty. S. 13; Історія релігії в Україні. Т. 4. Католицизм 2010 / за ред. д-ра філософ. наук П. Яроцького. Київ, 2001. С. 155.

³⁵³ Archiwum Generalny Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dcieciątka Jezus. ЦАМДБ УРСР. Т. 1–6. Наказ номер 70 про арешт Шельонжека, Луцьк 4 січня 1945. С. 1; Archiwum IPN. Sygn. 177/624, tom 1, mps, j. rosyjski, k. 6. Decyzja o aresztowaniu Szelażka, Łuck, 3 stycznia 1945, kopia IPN BU; Sygn. 177/624, tom 1, mps, j. rosyjski, k. 7–8. Nowosielow, kapitan, Decyzja o wyborze środków rewencyjnych, [Łuck], 3 stycznia 1945, kopia IPN BU.

³⁵⁴ Centralne Archiwum Polonii w Orchard Lake. Ks. Jan Szych, Stan diecezji łuckiej [...] wrzesień 1939 r. – 7 sierpnia 1945 r., Sprawozdanie, Poznań, 23 sierpnia 1945, mps, s. 2–3.

³⁵⁵ Archiwum IPN. Sygn. 177/624, tom 1, rps, j. rosyjski, k. 9. Nowosielow, pułkownik, Nakaz nr 70 na przeprowadzenie aresztu i rewizji, [Łuck], 4 stycznia 1945, kopia IPN BU.

³⁵⁶ Archiwum Generalny Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dcieciątka Jezus. ЦАМДБ УРСР. Рішення про долучення доказів до справи, Київ, 7 квітня 1945. С. 1–2; Ks. W. Bukowiński. *Do moich przyjaciół. Fragmenty spuścizny piśmienniczej*. Biblioteka. *Wołanie z Wołynia*. Т. 22. Biały Dunajec; Ostróg, 2001. S. 13.

А. П. Шельонжека з 7 священниками перевезено до Києва³⁵⁷. В той час, єпископа А. П. Шельонжека викликали на довгі прослуховування, які тривали кілька днів та до пізньої години. Так, наприклад, під час прослуховування від 8 – 10 січня 1945 року, вони тривали від 11 до 15 год., а потім від 22 до 2 в ночі. Після цього було списано 38 сторінки протоколу прослуховування³⁵⁸.

У судовому процесі для нього вимагали кари смерті згідно статі 54-1 «а» та 54-11. В протоколі прослуховування, окупація 1939 – 1941 років названа як «визволення земель від панування польської шляхти»³⁵⁹, а події 1944–1945 років повторне визволення радянських земель³⁶⁰. Згідно із зобов'язуючим правом, єпископ А. П. Шельонжек, як громадянин Радянського союзу був зобов'язаний до провадження церковної політики згідно з радянським правом. Тому основним обвинуваченням було антирадянська діяльність на шкоду Батьківщини не лише від 1944 року, але й від 1925 – 1945 років.

Підчас слідства, Радянська влада висунула такі основні оскарження:

- будучи правлячим єпископом Луцької дієцезії, єпископ А. П. Шельонжек утримував особистий контакт з Папою Римським, а тому особисто керував збором політичної інформації на радянській території та передавав до Ватикану. В такий спосіб провадив деструкційну антирадянську діяльність³⁶¹. Оскільки під час обшуків у помешканні

³⁵⁷ AIPN. Sygn. 177/624, tom 1, mps, j. rosyjski, k. 4. Nikołajew, kapitan, Lista oskarżonych przechodzących do sprawy śledczej nr 148321, 24 maja 1945, kopia IPN BU; Bukowiński W. (ks.). Do moich przyjaciół. Fragmenty spuścizny piśmiennicze / oprac. Witold Józef Kowalów. Biały Dunajec; Ostróg: „Wołanie z Wołynia”, 2001. S. 13.

³⁵⁸ Archiwum IPN. Sygn. 177/624, tom 1, rps, j. rosyjski, k. 36–73. M. Budnikow, major, Protokół przesłuchania oskarżonego Szelażka, Łuck, 8–10 stycznia 1945, kopia IPN BU; Karkowska B. CST, W. Rozykowski, L. Zyger. Gdy się kocha Boga, Kościół, swoją Ojczyznę ... Adolf Piotr Szelażek (1865–1950). Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek, 2011. S. 92.

³⁵⁹ Archiwum Generalny Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus. ЦАМДБ УРСР. Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 28 березня 1945. С. 1.

³⁶⁰ Там само. Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 9 квітня 1945. С. 5.

³⁶¹ Обвинувальний висновок стосовно Адольфа Шельонжека та інших = Wniosek oskarżający Adolfa Szelażka i innych. „” maja 1945. Польша та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 6: Операція "СЕЙМ" 1944–1946 / Ред. кол.: Є. Беднарєкта ін. Галузевий державний архів Служби безпеки України; Міністерство внутрішніх справ і адміністрації Республіки

Шельонжека знайшли лист, в якому він описує руйнування храмів, масові вбивства цивільних та виселення мирного населення в Сибір. Тому цю інформацію визнано як наклеп на комуністичну партію та радянську владу, за що їй було надано статус політичного характеру³⁶²;

- особисто вислав агентів Ватикану на території Східних регіонів України з ціллю провадження антирадянської діяльності та розповсюдження католицизму та створення неоунії³⁶³;
- керував антирадянською польсько-націоналістичною діяльністю з метою відбудови польської держави до 1939 року: органи НКВД розцінювали діяльність Католицької Акції та видання тижневика Католицьке життя, як антирадянську діяльність, оскільки на меті мали не дозволити проникнення ідей комунізму на Захід³⁶⁴. А також переховував священників, переносючи їх з парафії на парафію³⁶⁵.

Таке трактування дійсності, єпископ А. П. Шельонжек вважав за непорозуміння³⁶⁶. В листі до Папи Пія XII єпископ Шельонжек так пише: «Якби мав пояснити в чому мене оскаржують, скажу загально: виключно за церковні і релігійні справи: за Христа, Церкву, за Папу»³⁶⁷.

Польща; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2007. S. 1018.

³⁶² Archiwum Generalny Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dcieciątka Jezus. ЦАМДБ УРСР. Рішення про продовження слідства та отримання під вартою єп. А. П. Шельонжека, Київ, 26 квітня 1945. С. 1; Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 6 березня 1945. С. 1–2.

³⁶³ Там само. Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 12 березня 1945. С. 1–3; Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 13 травня 1945. С. 1; Вирок обвинувачення номер 148321, Київ, 24 травня. С. 3.

³⁶⁴ Там само. Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 5 лютого 1945. С. 1–2; Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 12 березня 1945. С. 1–3; Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 13 травня 1945. С. 1.

³⁶⁵ Там само. Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 6 березня 1945. С. 1–2; Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 21 березня 1945. С. 1–5; Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 9 квітня 1945. С. 5; Рішення про продовження слідства та отримання під вартою єп. А. П. Шельонжека, Київ, 26 квітня 1945. С. 1.

³⁶⁶ Там само.

³⁶⁷ Archivio Segreto Vaticano, Segreteria di Stato. Ks. Wp A. P. Szelażek, List do papieża Piusa XII, Kielce, 26 maja 1946. S. 919.

25 травня 1945 року єпископа А. П. Шельонжека з арештованими священниками переведено до в'язниці на Лук'яновці у Києві. 26 травня 1945 року закінчилося слідство у справі Шельонжека, а саму справу передано на розгляд у Москву. В рапорті, який прочитав старший лейтенант Майоров було зазначено: «Адольфа Шельонжка ... піддати найвищій карі: розстріл з конфіскацією»³⁶⁸. Переведено його до загальної камери, де кількість в'язнів коливалась від 30 до 50 чоловік³⁶⁹.

13 грудня 1945 року єпископа А. П. Шельонжека переводять до в'язниці Міністерства Безпеки, де були важкі умови для відбування терміну. Розпочато інтенсивні старання про звільнення єпископа Шельонжека, котрого підтримували Апостольська Столиця, польські єпископи та американська дипломатія. Особливу участь у цьому процесі брав келецький єпископ Чеслав Качмарек. Варто згадати, що Келецький ординарій був учнем єпископа Шельонжека, оскільки вони обидва походили з Плоцької дієцезії. Ці старання дали позитивні наслідки: 6 травня 1946 року НКВД в Москві прийняло рішення депортувати Шельонжека до Польщі, а 14 травня Того ж року єпископа було звільнено³⁷⁰. Однак він був змушений покинути свою дієцезію і був депортований до Польщі, тож 17 травня 1946 року у Медиці перетнув кордон³⁷¹. Єпископу вдалось врятуватись, однак іншим священникам з якими

³⁶⁸ Обвинувальний висновок стосовно Адольфа Шельонжека та інших = Wniosek oskarżający Adolfa Szelażka i innych. „” maja 1945. Польща та Україна у тридцятих-сорококових роках XX століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 6: Операція "СЕЙМ" 1944–1946 / Ред. кол.: Є. Беднарєкта ін. Галузевий державний архів Служби безпеки України; Міністерство внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2007. S. 1018–S. 1029; Archiwum IPN w Warszawie. UI/6/F, t. 1, cz. B, k. 34.

³⁶⁹ Karwowska B., Rozynkowski W., Zyger L. Gdy się kocha Boga, Kościół, swoją Ojczyznę ... Adolf Piotr Szelażek (1865–1950). Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek, 2011. S. 97.

³⁷⁰ Осадчий В. Католицька Церква в Україні: історичний нарис. *Luceoria Books*. 2001. С. 62.

³⁷¹ Instytut Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych. Oryg. depozyt IABMK, mps, j. francuski, k. 23. Ks. Domenico Tardini, Sekretariat Stanu, Pismo nr 6097/46 do ks. bpa A. P. Szelażka, Watykan, 18 sierpnia 1946; Bm. 1946, oryg. depozyt IABMK, ADŁ, rps, k. 3. Ks. Jan Szych, Pismo do ministra Władysława Wolskiego; Karwowska B. CST, Rozynkowski W., Zygnier

Шельонжек відбував термін, було винесено вирок на 5, 8 та 10 років виправних таборів³⁷².

Неповних три місяці А. П. Шельонжек жив у єпископа Чеслава Качмарека. 10 серпня 1946 року єпископ залишив Кельце і вирушив до місцевості під Торунем – Замку Бежгловського, до перебудованого середньовічного замку, що колись належав тевтонцям, монастиря, який від міжвоєнних часів належав Хелмській дієцезії. Замок Бежгловський став не лише місцем проживання єпископа-вигнанця, але також місцем Луцької дієцезіальної курії у вигнанні. 27 грудня 1949 року, тобто, в октаві різдвяних свят, Луцький єпископ захворів грипом. Ця не страшна на перший погляд хвороба виявилася смертельною для єпископа. Внаслідок цього, єпископ Адольф Петро Шельонжек помер 9 лютого 1950 року, а 13 лютого був похований в Торуні в підземеллі храму св. Якова Більшого під пресвітерієм. Похоронні урочистості очолив Примас Польщі Стефан Вишинський. Після смерті Луцького єпископа костел св. Якова став місцем його пам'яті. До його гробу почали приїздити усі, кому він був близький. Передусім, це були священники Луцької дієцезії, сестри терезіанки із заснованого ним згромадження та світські вірні, здебільшого колишні дієцезіяни, але також і мешканці Торуня, котрі знали або чули про єпископа Шельонжека³⁷³.

Значення єпископа Адольфа Петра Шельонжека у конфронтації з Радянською владою у воєнний період 1944 року було доволі вагомим. Він був яскравим прикладом жертвовної праці Адольф Петро Шельонжек та намагався своєю діяльністю підтримувати вірних та духовенство у непростий час. У жорстокі часи Другої світової війни Адольфу Петру Шельонжеку також

L. Ks. Biskup Adolf Piotr Szelażek (1865–1950). Kapłan-Biskup-Wygnaniec. Podkowa Leśna, 2010. S. 51; Powrót biskupa Szelażka. *Gazeta Ludowa*. 1946. 21 maja. Nr 139. S. 2.

³⁷² Archiwum Generalny Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dcieciątka Jezus. Витяг з протоколу засідання при Міністерстві Внутрішніх Справ СРСР, 6 травня 1946. С. 1. (копія з ЦАМДБ УРСР).

³⁷³ Archiwum Generalny Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dcieciątka Jezus. Sygn. Aa 7, mps, k. 1. Odpis skrócony aktu zgonu Nr 9/1950, Łubianka, 10 maja 1993, oryg.; Archiwum Parafii św. Jakuba w Toruniu. Rps, k. 1–2. Akt zgonu ks. bpa A. P. Szelażka [w:] Księga zmarłych parafii św. Jakuba w Toruniu, r. 1950, nr 24, oryg.

вдавалось підтримувати релігійних дух у вірних навіть в той час, коли це було жорстоко заборонено. Не скорившись перед наказами радянської влади не припиняв свої справи, за що і був ув'язнений у віці 80-ти років. Здобувши за своє життя чимале коло оточення, після 16-місячного ув'язнення був звільнений та депортований до Польщі де і помер 9 лютого 1950 року. У пам'яті поколінь залишився як жертвний пастор, який є прикладом для наслідування. На сьогоднішній день проводиться беатифікаційний процес щодо Адольфа Петра Шельонжека.

Майоров, який вів слідчу справу проти Шельонжка так про нього сказав: «Я должен признать, что Ваш епископ есть человек достойный уважения»³⁷⁴.

Отож, становище Римо-католицької церкви на Волині під час Другої світової війни було більш ніж ускладненим з огляду на атеїстичну пропаганду, яку проводила радянська влада, та з урахуванням перебування на цих теренах німецького окупаційного режиму були відчутні значні утиски та переслідування священників. Першим етапом релігійного гноблення були відповідні накази та постанови, які були спрямовані на ліквідацію римо-католицького устрою та Церкви як окремої релігійної інституції. Як зазначалось, радянська верхівка вважала священників Римо-католицької Церкви «агентами Ватикану», а отже необхідним завданням, яке вони ставили перед собою було дискредитувати та заборонити діяльність Церкви. Зокрема, комісар державної безпеки Савченко, який підтримував та активно пропагував політику радянської влади, закликав у своїх доповідях до поширення ворожнечі щодо католицького духовенства. Адже згідно його виступів, священники були учасниками Армії Крайової та залишались войовниче налаштовані проти радянської верхівки і нового владного панування. Так, розпочинається розпалювання ворожнечі по відношенню не лише щодо духовенства, а й самих мирян, значна частина яких були поляками або мали в

³⁷⁴ Bukowiński W. (ks.). Do moich przyjaciół. Fragmenty spuścizny piśmiennicze / oprac. Witold Józef Kowalów. Biały Dunajec; Ostróg: „Wołanie z Wołynia”, 2001. S. 16.

родоводі польське коріння. Відголоси цього ворожого ставлення подекуди відчуваються і в сучасному світі на теренах України.

Окремим завданням, яке було необхідним до виконання з огляду на цілеспрямовану ліквідацію Римо-католицької церкви, полягало у тотальному знищенні тих, хто поширював слово Боже та виступав проти сформованого окупаційного режиму. До числа тих, хто постраждав входить значна кількість священнослужителів та мирян.

Одним із священників, який зробив чималий внесок для розвитку Церкви та боровся із радянською атеїстичною пропагандою, став о. Владислав Буковинський.

У Луцьку, о. Буковинський спочатку працював викладачем у Вищій духовній семінарії та катехитом у луцьких школах. У семінарії викладав катехетику, історію Церкви та соціологію. У Луцькій дієцезії, о. Буковинський виконував різні функції: генерального секретаря інституту Католицької Акції³⁷⁵, головного редактора часопису «Злука», заступника редактора «Католицького життя». У 1938 році єпископ А. П. Шельонжек відзначив о. Буковинського титулом гонорового каноніка луцького капітулу³⁷⁶.

О. В. Буковинський організував опіку над убогими, хворими, в'язнями та потребуючим. Особливою опікою, о. Буковинський присвячував саме в'язням. Наприклад, луцька в'язниця, яка була розрахована на більше ніж 450 осіб³⁷⁷, під час радянської окупації налічувала понад 2000 чоловік. Така кількість в'язнів була пов'язана передусім з анти гуманною політикою совітів,

³⁷⁵ Архів Луцької дієцезії Римсько-Католицької Церкви. Nominacja ks. Franciszka Rutkowskiego na proboszcza do Litowizu. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. 1938. Rok XIII. Nr 5–7. Maj-Czerwiec-Lipiec S. 258; Nowak J. Niezlomny Pasterz. Duszpasterstwo ks. Władysława Bukowińskiego w Kazachstanie w latach 1950–1974. Kraków, 2013. S. 92–93.

³⁷⁶ Архів Луцької дієцезії Римсько-Католицької Церкви. Nominacja ks. Władysława Bukowińskiego kanonikiem honorum kapituły katedralnej łuckiej. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok XIII, Sierpień-Wrzesień-Październik 1938. Nr 8–10. S. 363.

³⁷⁷ Разиграєв О. В'язні луцької тюрми між двома світовими війнами: вибрані аспекти щоденного життя. *Радянські репресії в Західній Україні 1939–1953 pp.*: кол. моногр. / за ред. О. Каліщук, Л. Стрільчук, М. Кучерепа та О. Разиграєва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 30.

оскільки до в'язниці попадали не лише через політичні погляди, а через те, що котрийсь із чиновників мав намір шляхом ув'язнення власника привласнити собі дім чи інше нерухоме майно³⁷⁸. Варто підкреслити, що під час екстермінації населення до Сибіру чи Казахстану, о. Буковинський неодноразово виходив на вокзал, на якому стояли вагони з переселенцями, та допомагав їм харчами та оджею³⁷⁹.

Неодноразово органи НКВД влаштовували арешти для о. Буковинського, що передусім пов'язано із його активною позицією в соціальній та гуманітарній сферах і становило велику загрозу для правлячого в той час режиму. Під час слідства його було засуджено за ст. 54-10 ч. 1 та 54-12 УК УРСР на 8 років трудових таборів, по тій причині, що священник передавав харчі та релігійні книжки людям, яких вивозили до Казахстану³⁸⁰. На виконання вироку, о. Буковинський чекав у луцькій в'язниці св. Бригіди³⁸¹.

О. Владислав Буковинський та о. Станіслав Кобилецький жертвовно проводили свою діяльність в найбільш важкі для Луцької дієцезії роки Другої світової війни та після її завершення³⁸². Їхнє служіння не рідко здійснювалось на останніх силах та призводила до крайнього виснаження, адже окрім великої кількості роботи, священники були змушені переховуватись та вести свою діяльність вкрай обачно, щоб не викликати зайвих запитань у тогочасної влади. «Я побачила перед собою якусь страхітливую постать, яка в яскравому сонячному світлі виглядала, як упир або якась мара. Вона мала вражаюче біле, запале і одночасно якесь криваве обличчя, була довга та худа, як тріска, в

³⁷⁸ Оліх А. Завдяки їм. Луцьк, 2016. С. 96.

³⁷⁹ Asynger B. *Życie i działalność pastoralna ks. Władysława Bukowińskiego w Kazachstanie (1904–1974)*. Biały Dunajec; Ostróg: Ośrodek “Wołanie z Wołynia”, 2017. S. 140.

³⁸⁰ Kuczyński J. *Między parafią a łagrem*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 1989. S. 51.

³⁸¹ Dębowska M. *Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945*. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. S. 139; Posacki A. *Apostoł Kazachstanu i świadek Ewangelii. Błogosławiony ks. Władysław Bukowiński: heroiczny duszpasterz*. Poznań: Wydawnictwo Monumen, 2017. S. 55.

³⁸² Dębowska M. *Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945*. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. S. 141.

довгому брудному лахмітті, і хиталася... Я впізнала його по тіні колишнього голосу, оскільки це не був уже гучний голос отця Буковинського» – спомин однієї із парафіянок кафедральної парафії³⁸³.

Досліджуючи діяльність священників Римо-католицької церкви на Волині в окреслений період, відзначається, що о. В. Буковинський не припиняв катехизацію дітей, допомагав знедоленим людям, незважаючи на походження, національність чи релігійну приналежність. Варто підкреслити, що о. Буковинський допомагав рятувати єврейських дітей з гетто, а врятованих дітей переховував по католицьких сім'ях в навколишніх селах³⁸⁴.

Підчас другої радянської окупації, яка розпочалась у 1945 році, о. Владислав Буковинський в ніч з 3 на 4 січня 1945 року був заарештований разом з єпископом А. П. Шельонжеком та о. Каролем Галензовським³⁸⁵. 22 січня 1945 року о. Буковинського було переведено до Ковеля, а звідти перевезений до Києва у Лук'янівську в'язницю³⁸⁶. Під час слідства, о. Буковинському було винесено найважчу кару – розстріл згідно статі 54-1a і 54-11 УК УССР³⁸⁷, але у 1946 році смертний вирок замінили на 10 років трудового табору³⁸⁸. Така практика радянської тоталітарної системи ліквідації

³⁸³ Оліх А. Завдяки їм. Луцьк, 2016. С. 98.

³⁸⁴ Dzwonkowski R. *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 144.

³⁸⁵ AIPN. Sygn. 177/559, tom 3, mps, j. rosyjski, k. 136–137. Nowosielów, kapitan, Postanowienie o przedstawieniu zarzutów, Łuck, 15 stycznia 1945, kopia IPN BU.

³⁸⁶ AIPN. Sygn. 177/559, tom 3, rps, j. rosyjski, k. 149–152. Majorow, starszy lejtnant, Protokół przesłuchania oskarżonego Władysława Bukowińskiego, Kijów, 6 marca 1945, kopia IPN BU; Sygn. 177/559, tom 3, mps, j. rosyjski, k. 153–155. Majorow, starszy lejtnant, Protokół przesłuchania oskarżonego Władysława Bukowińskiego, Kijów, 14–15 marca 1945, kopia IPN BU; Sygn. 177/559, tom 3, rps, j. rosyjski, k. 180–189. Majorow, starszy lejtnant, Protokół przesłuchania oskarżonego Władysława Bukowińskiego, Kijów, 14 kwietnia 1945, kopia IPN BU; Sygn. 177/559, tom 3, mps, j. rosyjski, k. 190–211. Majorow, starszy lejtnant, Protokół przesłuchania oskarżonego Władysława Bukowińskiego, Kijów, 16 kwietnia 1945, kopia IPN BU; Sygn. 177/624, tom 1, mps, j. rosyjski, k. 4. Nikołajew, kapitan, Lista oskarżonych przechodzących do sprawy śledczej nr 148321, 24 maja 1945, kopia IPN BU; Ks. W. Bukowiński. *Do moich przyjaciół. Fragmenty spuścizny piśmienniczej*. Biblioteka. Biały Dunajec; Ostróg: Wołanie z Wołynia, 2001. S. 13.

³⁸⁷ AIPN. UI/627/F, t. 3, cz. B, k. 34.

³⁸⁸ AIPN. UI/627/F, t. 3, cz. B. K. 37; Тишкевич Т. Архіпелаг слідів Бога. *Волення з Волині*. Т. 56, Білий Дунаець; Острів, 2007. С. 9; Nowak J. *Niezlomny Pasterz. Duszpasterstwo ks. Władysława Bukowińskiego w Kazachstanie w latach 1950–1974*. Kraków, 2013. S. 97.

церковного устрою та ставлення до римо-католицьких священників була якось мірою традиційною для даного політичного партійного устрою. Підхід щодо жорстокої та насильницької поведінки із тими, хто не відповідав баченню комунізму, став тенденційним в діяльності атеїстичної радянської влади, внаслідок чого загинули тисячі невинних жертв режиму.

Отець Владислав Буковинський майже повністю відбув термін покарання (9 років 7 місяців і 6 днів, решту терміну «простили за добру поведінку»), а згодом був звільнений 10 серпня 1954 року.

В наступному році о. Буковинський мав можливість виїхати до Польщі і отримати польське громадянство, однак він відмовився і залишився у Радянському союзі, виконуючи душпастирське служіння у Казахстані. Як зазначалось, релігійна праця для священників того періоду була під суворим контролем і наглядом і здебільшого максимально обмежувалась у будь-яких проявах особистої роботи та зустрічі із парафіянами, а, особливо, молоддю та дітьми. Таким чином, 3 грудня 1958 року «за агітацію серед дітей та молоді і зберігання антирадянської літератури» о. Владислав Буковинський був знову арештований³⁸⁹. Своє подальше служіння священник продовжував підпільно в Казахстані, так більше і не маючи змоги повернутись на терени Луцької дієцезії. Однак внесок священника в діяльність Луцької дієцезії в найважчі роки радянського тоталітаризму залишив величезний спомин. О. Владислав Буковинський помер 3 грудня 1974 року в Караганді. 19 червня 2006 року у Кракові був розпочатий беатифікаційний процес, а 11 вересня 2016 року був проголошений блаженним. Підсумовуючи життя і діяльність о. Владислава Буковинського варто пригадати його слова: «Кожен польської ксьондз, депортований в СРСР став благословенням для вірних, не раз позбавлений священника від часів революції».

³⁸⁹ Посацкий А. Апостол Казахстана и свидетель Евангелия. Блаженный о. Владислав Буковинский. Католический священник (1904–1974). Караганда, 2016. С. 64; Bukowiński W. Historia jest nauczycielką życia = Historia est magistra vitae. Warszawa: Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, 2016 S. 11; Bukowiński W. (ks.). Do moich przyjaciół. Fragmenty spuścizny piśmienniczej. Biały Dunajec; Ostróg: Wołanie z Wołynia”. 2001. S. 43.

Характерним є і те, що з огляду на заангажованість судової та політичної системи в правлінні Радянського Союзу, священники розуміли, що адвокати, які уповноважені захищати підсудних, надаватимуть необ'єктивну оцінку діям духовенства. А тому, підчас судового процесу о. Владислав відмовився від послуг адвоката і сам проголосив захисну промову. Результатом засідання стало покарання на 3 роки позбавлення волі згідно з статтею 58-10 частини 1 УК РСФСР. 3 грудня 1961 року після закінчення терміну ув'язнення, о. Буковинський повернувся до Караганди. Парадоксально, але священник був позбавлений дозволу легально виконувати священницькі завдання, однак зобов'язувався щороку сплачувати податки за проведення релігійних обрядів. Як зазначається в архівах, сам о. Владислав говорив так: «за минулий 1967 рік я заплатив 758 руб. 60 коп»³⁹⁰.

Велику роль в діяльності Римо-католицької церкви на Волині в радянський період відіграв о. Ян Рутковський (див. Додаток К).

До Другої світової війни, Луцька дієцезія нараховувала 165 парафій [Попек подає 167 парафій³⁹¹: (див. Додаток Л) 240 священників та 321 477 вірних латинського обряду³⁹². Впродовж п'яти років окупаційних режимів кількість священників відчутно змінювалась з різних причин: виїзд за межі дієцезії, арешти НКВД чи гестапо, частина загинула в радянських чи німецьких в'язницях, частина стала жертвами бандитських нападів³⁹³. Одним із тих, хто залишився та вижив був о. Ян Рутковський.

Більше інформації про діяльність о. Я. Рутковського знаходимо в Люблінському Архіві³⁹⁴. Так, наприклад з листа до єпископа

³⁹⁰ . Bukowiński W. (ks.). Do moich przyjaciół. Fragmenty spuścizny piśmiennicze / oprac. Witold Józef Kowalów. Biały Dunajec; Ostróg: „Wołanie z Wołynia”, 2001. 157. [1] s. (Biblioteka „Wołania z Wołyniu”, t. 22).

³⁹¹ Poppek L. Świątynia Wołynia. *Niepodległość i Pamięć*. 2008. Nr (27). S. 424; Karwowska B. E. Ks. Bp Adolf Piotr Szelażek. *Wierny świadek Chrystusa*. Podkowa Leśna: Zgromadzenie Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus, 2000. S. 67.

³⁹² Elenchus ecclesiarum et cleri saecularis et regularis diocesis luceoriensis pro Anno Domini 1938. *Luceoriae: Typis Curiae Episcopalis*, 1938. 117 s S. 117.

³⁹³ Poppek L. Świątynia Wołynia. *Niepodległość i Pamięć*. 2008. Nr (27). S. 425.

³⁹⁴ Instytut Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych. Depozyt IABMK, Mf 4681. S. 319.

А. П. Шельонжека, довідуємося: «Виїзд людей великий. На сьогоднішній день, близько 50 відсотків людей, переважно жителів сіл виїжджають за Буг... втратили майже все, з надією, що все поправиться за Бугом. В парафіях в Острозі і Оженін, на скільки мені знана, кількість виїжджаючих не велика, на виїзд записалися лише декілька родин»³⁹⁵. Варто зазначити, що призначаючи 20 листопада 1943 року о. Я. Рутковського адміністратором парафії у Здолбунові, єпископ А. П. Шельонжек відзначив його гідністю каноніка місіонера³⁹⁶, оскільки після смерті о. Станіслава Добжанського ця посада була вакантною³⁹⁷. Також варто зазначити, що номінація о. Рутковського на каноніка була останньою в Луцькій дієцезії до 1999 року.

Після арешту в січні о. Хмельницького³⁹⁸, єпископ А. П. Шельонжек, найімовірніше³⁹⁹, призначив своїм генеральним вікарієм отця Леопольда Шумана⁴⁰⁰. Одним із найважливіших завдань о. Л. Шумана, було призначення душпастирів для опіки над людьми, які не виїхали з Волині. Як стверджує історик В. Пясецький, після А. П. Шельонжека адміністратором дієцезії був о. Леопольд Шуман. Виїжджаючи до Польщі, о. Шуман видав свідоцтво, підписане канцлером Луцької дієцезії о. Яном Шихом, що саме Рутковський Іван Петрович є адміністратором Луцької дієцезії Римо-католицької церкви. А також було видано підтвердження, що він є настоятелем кафедрального собору у Луцьку. Тому з огляду на існуючу ситуацію, о. Л. Шуман призначив дотеперішнього настоятеля у Здолбунові о. Я. Рутковського настоятелем та деканом у Луцьку⁴⁰¹, надаючи йому усі повноваження генерального вікарія

³⁹⁵ Там само.

³⁹⁶ Там само. Mf 4682 (1943). S. 192.

³⁹⁷ Dębowska M. Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. S. 425.

³⁹⁸ Там само. S. 422.

³⁹⁹ Dębowska M. Łucka kuria diecezjalna na «wyznaniu». *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. 2000. T. 73. S. 27–28.

⁴⁰⁰ Dębowska M. Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. S. 448.

⁴⁰¹ Piasecki W. Działalność ks. Jana Rutkowskiego—ostatniego administratora diecezji łuckiej w latach 1945–1954 w świetle dokumentów Wołyńskiego Archiwum Obwodowego w

для цілої Луцької дієцезії. В архівних даних не внесено до вихідної документації такого документу. Лист мав потрапити до о. Я. Рутковського в половині липня 1945 року за посередництвом А. С. Кашуби OFMCar⁴⁰², який 17 липня 1945 року написав, що «лист до о. Рутковського залишив у Рівному, і напевно в швидкому часі відбере. Але не знає, чи плани які там зазначені – йому будуть на руку»⁴⁰³.

У серпні 1945 року, останні працівники єпископської Курії у Луцьку були евакуйовані до Польщі, що було виразним знаком того, що радянська влада не дасть можливості працювати душпастирям в окреслених церковних структурах. Слід зазначити, що лише троє священників не залишили терени Радянської Волині: Ян Рутковський, Мар'ян Ясіновський та Серафим Кашуба⁴⁰⁴. В одному із документів, який підписаний канцлером Курії в звіті до Апостольського Престолу знаходимо: «Канонік Ян Рутковський і настоятель Гіацинт Бжезік посвятили своє життя, залишаючись в дієцезії з останніми католиками»⁴⁰⁵. Останній згодом виїхав.

Після приходу радянської влади на Волинь, одразу розпочалась не лише активна антирелігійна діяльність, але й діяльність спрямована проти національностей, які проживали на тих теренах. Висилаючи людей з їхніх будинків, відбираючи господарства, змушували людей виїжджати в пошуках кращих умов для життя. З огляду на це, функціонування Католицької Церкви латинського обряду, яка утримувалась з пожертв людей, теж зазнала великих труднощів. Священників обтяжували різними податками, не лише особистими, але й на церковне майно, яке ще не було віддане націоналізації.

Łucku. *Polacy i Kościół rzymskokatolicki na Wołyniu w latach 1918–1997* / oprac. L. Popiek. Lublin, 1999. S. 84.

⁴⁰² Dzwonkowski R. *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 315–316; Pyza S. *Życie heroiczne i myśl ojca Serafina Kaszuby*. Biały Dunajec-Ostróg, “Wołanie z Wołynia”, 2005. S. 16.

⁴⁰³ Instytut Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych. *Depozyt IABMK, Mf 4682 (1944–1945)*. S. 249.

⁴⁰⁴ Dębowska M. *Materiały do dziejów diecezji łuckiej. Relacje o stanie dekanatów i parafii 1941–1944*. Biały Dunajec; Lublin; Łuck; Ostróg: Wołanie z Wołynia, 2005. S. 20.

⁴⁰⁵ Centralne Archiwum Polonii w Orchard Lake. *Apol*, 1141, k. 1.

Окрім важких матеріальних умов, варто підкреслити й цивільно-правове поле, оскільки вся церковна власність належала радянській владі.

Основною справою о. Я. Рутковського, стала реєстрація громади віруючих католиків і збереження за нею власності на кафедральний костел св. Петра і Павла у Луцьку. Оскільки у травні 1944 року на костел було скинуто 5 німецьких бомб, одна із них значно пошкодила північно-східну вежу, друга ж, пройшовши через усі поверхи сусіднього з костелом колегіуму, вибухнула в підземеллі, де переховувалися парафіяни. Костел без належного ремонту поступово приходив в аварійний стан. У зв'язку з тим, що він був на державному обліку як пам'ятка архітектури, реєстрація католицької громади була поставлена в залежність від його впорядкування. О. Я. Рутковський, з метою зберегти кафедральний костел, звертається за допомогою до громад віруючих в інших містах дієцезії. Парафіяльна рада інформувала уповноваженого в справах релігій, що громади з Рівного і Львова згодні зібрати кошти на ремонт Луцького кафедрального костелу, на що чиновник безапеляційно заявив, що рішення про закриття катедри прийняте і ніхто його скасовувати не буде. Тому місцеві католики перебралися до каплиці на католицькому цвинтарі⁴⁰⁶.

За свою активну позицію та вірність служінню Церкві, о. Я. Рутковський неодноразово підлягав викликам до Уповноваженого в справах релігії на допити, під час яких тримав чітку позицію і відповідав на питання впевненим «не знаю»: «30 июля был у меня на приеме ксендз Луцкого костела Рутковский И. П., который ничего существенного не сказал. На вопросы отвечает «не знаю» и сам никаких вопросов не затрагивает. Уполномоченый Прокопенко Ф. Т.»⁴⁰⁷. Особливе зацікавлення до о. Я. Рутковського зі сторони Радянської влади було спричинене тим, що о. Рутковський виконував обов'язки Апостольського Адміністратора в

⁴⁰⁶ Bukowiński W. (ks.). Do moich przyjaciół. Fragmenty spuścizny piśmienniczej / oprac. W. J. Kowalów. Biały Dunajec; Ostróg, "Wołanie z Wołynia", 2001. S. 31.

⁴⁰⁷ Держархів Волинської області. Ф. Р-605. Оп. 2с. Спр. 6. Арк. 34.

Луцькій дієцезії. Його завданням було координувати працю священників, які залишилися на теренах Луцької дієцезії, а на той час їх було троє. Про це свідчать записи з Волинського обласного державного архіву, де знаходяться архівні дані про о. Я. Рутковського. Серед одного із небагатьох документів було віднайдена інформація, що Рутковський не має повноважень вирішувати кому і якому священнику доїжджати до Любомля для проведення релігійних обрядів «Какому ксендзу ехать в город Любомль должны решать Вы, а не ксендз Рутковский. Его на это никто не уполномочивал. Тем более, Вы писали в предыдущих отчетах, что ксендз Рутковский заявил Вам, что он давно перестал выполнять функции администратора над ксендзами Волынской и Ровенской областей»⁴⁰⁸.

Постановою Облвиконкому про закриття кафедрального костелу було заплановано влаштувати у ньому краєзнавчий музей. У дійсності, спочатку в ньому влаштували склад театральних декорацій, а згодом – інших господарських і харчових товарів, що завдало значної шкоди будівлі храму. Я. Рутковський вважав, що влаштування в костелі якогось музею врятує його від знищення. Тому він і члени парафіяльної ради зверталися до різних представників луцької інтелігенції з проханням почати клопотання про влаштування музею в кафедральному костелі.

27 березня 1954 року о. Я. Рутковський помирає внаслідок інсульту, а його поховання проводилось на міському кладовищі. Це єдина збережена могила католицького священника в Луцьку.

Отож, священники, які були змушені працювати в умовах радянського режиму та здійснювали свою діяльність у підпіллі та таємно підтримували рівень релігійності серед мирян, внаслідок чого їм доводилось долати чималі випробування і труднощі. Позаяк, активна пропаганда атеїзму, націоналізація церковного майна, заборона будь-якої релігійної діяльності та жорстокі розправи із духовенством, були інструментами для ліквідації релігійних

⁴⁰⁸ Держархів Волинської області. Ф. Р-605. Оп. 2с. Спр. 15. Арк. 28–29.

структур. Стараннями о. Яна Рутковського, о. Владислава Буковинського, о. Зигмунда Трушковського та інших, вдалось не лише зберегти релігійних дух мирян, але й проводити реставрацію храмів, боротись за реєстрацію громад, виконувати свої душпастирські обов'язки тощо.

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що з огляду на відсутність джерел українською мовою, дослідження здебільшого ґрунтується на основі архівних матеріалів, особистих записів та спогадів очевидців, а також з використанням іноземної літератури вдалось дослідити донині невідомі факти. Аналіз наукових праць підтверджує, що у сучасній літературі переважає тенденція, пов'язана з вивченням історії Другої світової війни та повоєнного періоду під час радянської окупації через призму відносин тогочасних місцевих та правлячих органів влади з церковною структурою. Таке висвітлення історичних фактів у свою чергу спричиняє те, що поза увагою залишається важливий елемент історії, а саме людина, що робить такі дослідження вразливими до будь яких політичних впливів. Беручи за основу історичного аналізу та дослідження конкретну особу, яка і є об'єктом діяльності, вдалось повноцінно дослідити життєвий шлях та передумови, причинно-наслідковий зв'язок подій в житті кожного із досліджуваних священників, які працювали в жорстких умовах із ризиком для власного життя задля підтримки рівня релігійності серед населення Галичини та Волині⁴⁰⁹.

⁴⁰⁹ Поїздник І. І. Історіографія розвитку відносин греко-католицької та римо-католицької церков у роки Другої світової війни. *Український історичний журнал*. 2009. № 4(487). С. 190.

РОЗДІЛ IV. ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДУХОВЕНСТВА У 1965–1991 РОКАХ

4.1. Збереження традицій та душпастирська опіка римо-католицького духовенства Львівської дієцезії

Період 1965 – 1991 років характеризується особливим становищем Римо-католицької церкви у Галичині та на Волині з огляду на поєднання кількох проміжків у політичній системі правління країною. Політична упередженість до діяльності римо-католицького духовенства, а також активний курс на проведення атеїзації суспільства залишаються характерним явищем для радянського союзу. Особливо відзначається і те, що політична верхівка, уповноважені органи у справах релігії та культів створювали різноманітні труднощі не лише для «служителів культу», а саме так тоді називали священників, а й для вірян⁴¹⁰. Націоналізація церковного майна, замикання храмів, переслідування священників та прихожан – усі ці методи боротьби з Церквою та Богом не принесли очікуваних результатів, навпаки – чим більшим було переслідування, тим інтенсивнішим ставало релігійне життя серед львівських католиків. Варто зазначити, що радянська влада ніколи не ставила до відома, скільки одиниць церковного майна було націоналізованого, чи стільки було отримано за церковні цінності, а особливо як і куди направлялись та витрачались кошти, зокрема скільки пішло на допомогу голодуючим, в ім'я яких було реквізовано церковне майно⁴¹¹.

⁴¹⁰ Iwanow N. Zapomniane ludobójstwo. Polacy w państwie Stalina: «Operacja Polska» 1937–1938. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2014. S. 140.

⁴¹¹ Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. Нью-Йорк; Київ; Торонто: Вид-во ім. Олени Теліги, 1996. С. 107.

Безпосередня діяльність радянської влади зосередилася на ліквідації «служителів культу», осередків культу і релігійного життя, різних сакральних об'єктів. Для забезпечення «вилучення церковних цінностей, які і так належали радянській владі», комуністи усували всіх тих, які в будь-якій формі не погоджувались з націоналізацією. Відзначається, що станом на 1939 рік лише у Львові налічувалось 32 римо-католицьких костели (див. Додаток М). Одним з найкращих методів реалізації такої політики, було застосування терорів, арештів та вигнання⁴¹². Водночас, досліджуваний період став основоположним для тенденційних змін в діяльності Церкви, що характеризувалось можливістю обмеженої діяльності римо-католицьких священників на теренах Галичини, що була складовою Львівської архієпархії.

В контексті дослідження діяльності римо-католицьких священників в даний період, окрема роль приділяється саме одноосібним вчинкам та рішенням, які священники на власний ризик були змушені приймати. Одним із таких став о. Зигмунд Галунович, який 62 роки свого життя присвятив душпастирській діяльності, переживши при цьому численні випробування під час Другої світової війни та в роки радянського правління⁴¹³. О. Зигмунд тривалий час, аж до закінчення Другої світової війни, працював канцлером Львівської митрополичої курії. Разом із іншими священниками Б. Твардовським і Є. Базяком та архієпископом Й. Більчевським йому вдавалось зберігати вірність Церкви та надавати душпастирську підтримку та опіку для мирян. Отець виконував ряд обов'язків, за що згодом він отримував звинувачення, адже вважалось, що він володів таємною інформацією, адже

⁴¹² Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. Нью-Йорк; Київ; Торонто: Вид-во ім. Олени Теліги, 1996. С. 45.

⁴¹³ Ks. Z. Hałuniewicz. Zostaje tylko pamięć... Listy z łagrów 1947–1953. Tom 4, cz. 1. Wydawnictwo bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej ob. Łac. Lwów; Kraków, 1998. S. 8; Madała T. Polscy księża katolicy w więzieniach i łagrach sowieckich od 1918 roku. Lublin: Retro, 1996. S. 61; Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 253.

його функціями у курії були: референдарій, синодальний суддя, посинодальний екзаменатор, греміального канонік митрополичої капітули⁴¹⁴.

Разом із сотнями інших священників, о. Зигмунд пережив терор зі сторони радянської влади та відповідних спецслужб, які висували для священника численні звинувачення, серед яких були: участь у таємній співпраці з гестапо під час німецької окупації та активна антирадянська діяльність⁴¹⁵. О. Зигмунт 19 червня 1946 року отримав покарання у вигляді виселення до трудових таборів на 10 років, отримав 5 років позбавлення громадянських прав, а все його майно було конфісковано. Серед звинувачень, які були пред'явлені для священника було створення антирадянської націоналістичної організації «Меч і Хрест» та переховування антирадянської літератури⁴¹⁶. Обґрунтуванням вироку були «класичні» звинувачення, а зокрема: зрада Вітчизни, приналежність до німецької контррозвідки, антирадянська діяльність та діяльність у створенні антирадянської організації⁴¹⁷. Висунуті звинувачення проти о. Зигмунда, що були підставою арешту, навіть на думку агентів КДБ, не мали необхідної сили доказів⁴¹⁸.

У 1946 році конфісковані книги і герб польської держави були спалені, а житло о. Зигмунда Галуновича зайняв агент КДБ. Судова справа о. Галуновича, як, мабуть, і всіх католицьких священників, переслідуваних і

⁴¹⁴ Madała T. Polscy księża katolicy w więzieniach i łagrach sowieckich od 1918 roku. Lublin: Retro, 1996. S. 61; Wołczański J. Kapłani męczennicy. Świadkowie wiary kościoła lwowskiego ksiądz kanclerz Zygmunt Hałuniewicz (1889–1974). *Radość Wiary*. 1999. № 3–4 (23–24). S. 17; Archiwum, Biblioteka i Muzeum Metropolii Lwowskiej ob. łac. w Krakowie. Korespondencja ks. Z. Hałuniewicza i ks. I. Chwiruta do ks. Stanisława Szurka z 1930 r.

⁴¹⁵ Hałuniewicz Z. (Ks.). Zostaje tylko pamięć... Listy z łagrów 1947–1953. Tom 4, cz. 1. Lwów; Kraków: Wydawnictwo bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej ob. Łac. 1998. S. 9.

⁴¹⁶ Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 253; Архів СБУ Львів. обл. П-30158. Постанове на арест, Львов 24 XI 1945. Дело по обвинению Галунович Зигмунта Алойзовича.

⁴¹⁷ Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 253.

⁴¹⁸ Wołczański J. Kapłani męczennicy. Świadkowie wiary kościoła lwowskiego ksiądz kanclerz Zygmunt Hałuniewicz (1889–1974). *Radość Wiary*. 1999. № 3–4 (23–24). S. 17.

висланих радянською владою в табори, була порушенням основних правил щодо карних дій⁴¹⁹.

Уже 29 квітня 1955 року о. Зигмунд отримав звільнення, а вже 2 травня повернувся до Львова. В одному зі спогадів читаємо: «Щасливою подією серед хвиль невдач стало повернення з заслання о. прелата Зигмунда Галуновича»⁴²⁰. Спочатку проживав у своїй двоюрідної сестри Франциски-Ванди Курковської по вул. Герцена 6/4 (нині вул. Ігоря Білозора).

Повернення священника до рідного міста стало передумовою до нового етапу в душпастирській діяльності, що реалізовувалась на теренах Львівської архідієцезії. Служіння, яке звершував о. Зигмунд супроводжувалось численними труднощами, адже після ув'язнення за ним велось пильне спостереження та нагляд. Перешкоди та опір, які чинили тогочасні урядові структури не стали на заваді перед виконанням місії покликання священника, а тому 15 липня 1955 року він зареєструвався в парафії св. Марії-Магдалини. Як згадують очевидці тих подій, яким вдалось наживо послухати проповіді священника: «о. Галунович завжди мав дуже гарно опрацьовані проповіді. Налаштований, щоб допомагати людям. Прийшов до св. Марії-Магдалини після того, як помер о. Трушковський»⁴²¹. В парафії св. Марії-Магдалини о. Зигмунд прослужив аж до 22 жовтня 1962 року. Подальше виконання своїх релігійних та духовних обов'язків в цьому костелі, на жаль, було неможливим, адже храм було віддано для програми націоналізації майна та закрито. Наслідком націоналізації церковного майна стало не просто закриття храму, а його облаштування під спортивний зал, а згодом використовувався як органний зал Львівської консерваторії імені Миколи Лисенка⁴²². Приміщення

⁴¹⁹ Архів СБУ Львів. обл.. П-30158. Ордер № 3057, Львов 26 XI 1945. Дело по обвинению Галунович Зигмунта Алойзовича.

⁴²⁰ Sokolnicka-Izdebska Zofia. Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku (2). *Cracovia Leopoldis*. 1996. № 3(7). S. 13.

⁴²¹ Спогади Яніни Замойської. Львів, записані 15 грудня 2007 р. *Архів автора*.

⁴²² Madała T. Polscy księża katolicy w więzieniach i łagrach sowieckich od 1918 roku. Lublin: Retro, 1996. S. 61; Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 253.

храму було оздоблене унікальними фресками ХХ століття, які у 1931 році створив польський художник Ян Генрік Розен. Дотримуючись курсу атеїзації населення та нівелюючи все, що було пов'язано із релігією та церковною традицією, після закриття храму фрески було замуровано, а приміщення в якому вони були розташовані було пристосовано як вбиральню. Лише у 2019 року під час проведення реставраційних робіт та перевірки стін на наявність оригінальних зображень, було проведено спеціальне зондування, що просвітлює шари різних матеріалів глибоко до первісного стану, яке і показало наявність оригінальних зображень, які згодом було відновлено.

Після закриття храму стан здоров'я о. Зигмунда значно погіршився, однак навіть цей факт не зупиняв священника в проведенні душпастирської діяльності, яка з огляду на заборону роботи, проводилась таємно. Вже пізніше священник отримав новий дозвіл від Уповноваженого у справах релігії на звершення своїх релігійних обов'язків та працював у Львівській катедрі, допомагаючи о. Каролу Ястжембському⁴²³. Про служіння священника в 1965 – 1970-х роках згадують як про віддане виконання обов'язків, здійснення яких ускладнювалось важкими проблемами зі здоров'ям. Зазначається, що о. Зигмунд «вже тоді мав хворі ноги і спілкувався сидячи при балюстрадах, а люди підходили по одному».

Досліджуючи питання становища римо-католицького духовенства в період 1965 – 1991 років. знаковим є те, що з огляду на труднощі отримання дозволу на служіння та заборону діяльності без підтверджуючого документу, будь-який непослух або ж протидія владі, загрожували великими наслідками. Найбільш поширеними видами покарань щодо духовенства, були штрафи, позбавлення дозволу на служіння та ув'язнення. Отримати покарання різної тяжкості можна було навіть за те, що священник проводив час із молоддю, не говорячи вже про збереження чи поширення церковної літератури, проведення

⁴²³ Держархів Львівської області. Ф. 1332. Оп. 2. Спр. 30. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов во Львовской области по состоянию на 1 января 1961 года. Львов, 12 VIII 1961 г. Арк. 5.

богослужінь чи сповідей. Ризикуючи втратити не лише майно, а й навіть волю чи життя, римо-католицькі священники не припиняли своєї діяльності та продовжували таємно займатись справою свого життя. Часто о. Зигмунд Галуневич допомагав іншим священникам та поспішав до хворих і вмираючих, оскільки о. Рафал Керницький, який на той час був єпископом, отримав заборону від радянської влади на проведення богослужінь у Львівському кафедральному соборі. Відзначається також і те, що буквально усі священники, які були під забороною діяльності, проводили служіння підпільно, власне і о. Рафал Керницький робив це таємно⁴²⁴. «У катедрі не було о. Рафала, бо він був обмежений у своїх обов'язках, тому о. Зигмунт виконував функцію настоятеля катедрі. Був уже старшим, хворим, не мав такого розмаху, але в усьому був до нас дуже чуйним, хотів усім допомогти»⁴²⁵.

Слід підкреслити турботу о. Галуневича про католиків грецького обряду⁴²⁶. Численні вірні залишилися без своїх душпастирів. Тому він служив їм, уділяючи Святих Тайн, а навіть наголошував і дозволяв греко-католицьким священникам сповідати своїх вірних в мурах кафедральної базиліки. Також освячував лозу, великодні страви для вірних греко-католиків, але все це робив у сакристії⁴²⁷. Міжконфесійне поєднання в служінні для мирян є однією із характерних рис для досліджуваного періоду, адже з огляду на абсолютну заборону діяльності Греко-Католицької Церкви, миряни, які залишились без релігійної підтримки, мали змогу відвідати богослужіння, приступити до Таїнства сповіді у римо-католицькому храмі. Така спільна діяльність та

⁴²⁴ Sokolnicka-Izdebska Zofia. Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku (2). *Cracovia Leopoldis*. 1996. № 3(7). S. 13.

⁴²⁵ Спогади Яніни Замойської. Львів, записані 15 грудня 2007 р. *Архів автора*; Renik K. Podpolnicy. Rozmowy z ludźmi Kościoła na Litwie, Łotwie, Białorusi i Ukrainie 1990–1991. Warszawa: Oficyna „Przeglądu Powszechnego”, 1991. S. 277.

⁴²⁶ Будз К. Українська Греко-Католицька Церква у Галичині (1946–1968): стратегії виживання та опору у підпіллі. Київ, 2016. С. 126.

⁴²⁷ Wołczański J. Martyrologium duchowieństwa archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939–1945 / pod red. S. C. Napiórkowskiego. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009. S. 19.

боротьба проти радянського тоталітаризму по відношенню до духовенства стали знаковими рисами окресленого періоду.

У 1974 році о. Зигмунд Галунович помер через важкі проблеми зі здоров'ям: проблеми з нирками, серцем, цукровий діабет, запалення легень – це все стало наслідком тривалого перебування священника у радянський виправних трудових таборах⁴²⁸. Характерним є і те, що похорони священника також були сповнені таємничості та підпілля, адже кілька днів тіло померлого перебувало в приміщенні Львівського кафедрального костелу, а вже 2 квітня 1974 року священника поховали на Янівському кладовищі у гробниці оо. Єзуїтів, біля о. І. Хвірута і о. Л. Северина SJ, великих постатей і душпастирів львівської Церкви⁴²⁹. Урочиста Літургія була очолювана римо-католицьким священником Яном Ценським, який вважався таємним єпископом, оскільки не мав дозволу на служіння та працював у підпіллі. Вагоме значення має і те, що попроситися зі своїм пастирем прийшли не лише римо-католицькі віряни, але й католики східного обряду: «Після закінчення екзеквій українці співали свою панахиду»⁴³⁰.

Смерть о. Зигмунда Галуновича була великою трагедією для місцевих мирян, адже на той час у Львівській катедрі залишився лише один священник, який також працював у підпіллі о. Рафал-Владислав Керницький⁴³¹. Часи Другої світової війни та релігійна діяльність в умовах окупації стали вирішальними для подальшої долі священника, адже з 1940 року він був сповідником для монахинь, куратором кола «Juventus Christiana» та підпільно викладав у польській гімназії⁴³². Під час проведення активних бойових дій,

⁴²⁸ Sokolnicka-Izdebska Zofia. Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku (4). *Cracovia Leopoldis*. 1997. № 1(9). S. 13, 46–48.

⁴²⁹ Ks. Z. Hałuniewicz. Zostaje tylko pamięć... Listy z łagrów 1947–1953. Tom 4, cz. 1. Wydawnictwo bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej ob. Łac. Lwów; Kraków, 1998. S. 28.

⁴³⁰ Sokolnicka-Izdebska Zofia. Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku (2). *Cracovia Leopoldis*. 1996. № 3(7). S. 13.

⁴³¹ Kuczyńska M. B. «Nazywano Ojca Szaleńcem Bożym». Bp. Władysław Rafał Kiernicki OFMConv. Duszpasterz i zesłaniec (1912–1995). *Zesłaniec*. 2015. № 64. S. 26.

⁴³² Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 318.

священник також не стояв осторонь та у всілякий спосіб намагався допомогти у захисті рідних територій. Таким чином о. Рафал очолював інспекторат Союзу Збройної Боротьби у Львові, а з березня 1944 року керував Відділом конспіративного зв'язку Львова⁴³³. За свою активну релігійну діяльність 31 липня 1944 року священника арештували та вислали до трудового табору в Харкові, під час перебування в якому о. Рафал брав активну участь у видавництві конспіративної рукописної газетки «Semper Fidelis»⁴³⁴. Після перебування у Харкові, священник був переселений до Дягілева-Рязані, де відбував покарання разом понад 2,5 тисячами поляків, що були учасниками Армії Крайової. На долю священника випало чимало випробувань, які супроводжувалися перебуванням у різних в'язницях та таборах. Аргументування такої діяльності зі сторони радянської влади щодо духовенства полягає в корені самої політики та курсу боротьби із релігією, що була домінуюча в період 1965 – 1980-х роках. Тоталітарні методи боротьби із Церквою передусім були пов'язані із так званими ризиками та загрозами, які радянська правляча верхівка вбачала в римо-католицьких священниках, адже саме їх називали «агентами та шпигунами Ватикану». Однак прагнення викоринити будь-які прояви релігійності серед духовенства та населення зустрічались із великим опором, який чинили самі священники.

Так, під час перебування в таборах, о. Рафал Керницький провадив активну душпастирську діяльність серед в'язнів різних національностей⁴³⁵. Праця була таємною, а іноді табірна влада давала дозвіл на легальну форму душпастирства, де він уділяв святих таїнств та навчав релігії⁴³⁶.

⁴³³ Там само.

⁴³⁴ Kuczyńska M. B. «Nazywano Ojca Szaleńcem Bożym». Wp. Władysław Rafał Kiernicki OFMConv. Duszpasterz i zesłaniec (1912–1995). *Zesłaniec*. 2015. № 64. S. 30.

⁴³⁵ Kiernicki R. W. Duszpasterz mimo woli. *Wytrwać i przetrwać, jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowietkiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Seria A, Tom 11. Kraków, 2010. S. 295.

⁴³⁶ Dzwonkowski R. *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. S. 318; Osadczy W. *Kościół wyznawców. Kapłani archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1945–1991. Prorocy Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku: materiały III i IV Forum Teologów Europy Środkowo-*

На прикладі священників Львівської архієпископії ми можемо дослідити проблему становища та діяльності римо-католицького духовенства, яка полягала на прагненні зберегти релігійний дух серед населення, працюючи в умовах підпілля. На прикладі о. Рафала Керницького дізнаємось, що у 1958 році радянська влада позбавила о. Рафала права на легальну душпастирську працю.

Про себе висловлювався, що страждає «хворобою активізму», адже бували дні, коли звершував 5 похоронів і сповідав понад 200 людей, а також поміж цим звершував Літургії⁴³⁷. На той час, Львівська катедра нараховувала близько 8000 вірних⁴³⁸.

Лише в 1965 році він повернувся до виконання душпастирських обов'язків, отримавши від влади так звану довідку «служителя культу». У той час працював наглядачем в Стрийському парку і нічним сторожем, а поміж тим таємно виконував душпастирські обов'язки. Ось як виглядав тоді звичайний день о. Рафала Владислава Керницького: «Ще перед 6-ю ранку був уже в сповідальниці Львівської катедри, о 7. 30 Служба Божа з короткою проповіддю; після Меси впорядкування канцелярських справ в сакристії катедри; по цьому знову сповідальниця і уділення Святого Причастя кожних півгодини аж до 12 год (інколи число причасників сягало 1000 осіб); потім відвідини хворих (часто долав сотні кілометрів, наприклад, до Луцька, Рівного чи Станіславова); похорони, організаційні зустрічі з найближчими

Wschodniej / red. Stanisław Celestyn Napiórkowski OFMCinv. Lublin: Wyd-wo KUL, 2009. S. 191; Дідух Т. Особливості конфесійного життя Римо-католицької Церкви на території Львівської області у 1958–1964 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2019. Вип. 1. С. 153.

⁴³⁷ Skowrya W. Jubileusz sześćdziesięciolecia śmierci arcybiskupa metropolity Bolesława Twardowskiego i dziewiąta rocznica śmierci bpa Rafała Kiernickiego. *Radość Wiary*. 2004. Nr 7(43). S. 7.

⁴³⁸ Kiernicki R. W. Duszpasterz mimo woli. *Wytrwać i przetrwać, jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowietkiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Seria A, Tom 11. Kraków, 2010. S. 301; Держархів Львівської області. Ф. 1332. Оп. 2. Спр. 21. Уполномоченный Совета по делам религий при СМ СССР по Львовской области, г. Львов. Документы Уполномоченных Совета по делам русской православной церкви и религиозных культов при СМ СССР по Львовской области (цыркуляры, переписка, інформаційні записки, отчеты и др.) Інформаційний отчет о деятельности религиозных культов на территории Львовской области в III квартале 1953 года, 1953 г., к. 236.

співпрацівниками, міністрантами; о 17 год. займав місце в сповідальниці аж до вечірнього молебня о 19 год»⁴³⁹. «Часто засинав у кріслі в сакристії, настільки був втомлений... Ніхто не міг би пояснити, звідки у цієї хворобливої людини стільки сили до жертвовного служіння. Пережив дві операції на нирках, три на кишечнику, три на варикозне розширення вен, мав хворе серце»⁴⁴⁰.

У важкі радянські часи жертвовно служив вірним не лише латинського обряду, але й греко-католикам, котрі на довгий час (близько 40 років) були позбавлені власних душ пастирів⁴⁴¹. Таємно готував кількох кандидатів до священницьких свячень. Був єдиним священником у Львові, який відвідував хворих в лікарнях⁴⁴². Усе служіння о. Рафала бачили насамперед як «в'язня сповідальниці»⁴⁴³, але «дуже любив це служіння»⁴⁴⁴. В одному з листів з 1961 року писав до отця-провінціала: «Далі працюю ночами. Почуваюся корисним і потрібним людям. Це приносить мені задоволення. Зі здоров'ям все в порядку. Часом сумую за спокоєм, але для цього треба було б народитися в іншу епоху. Живу день за днем, не знаючи, що принесе завтра. Ніколи не нарікаю. Навпаки, ці обставини вважаю романтикою свого життя»⁴⁴⁵. Окрім служіння в сповідальниці, де вірні здобували здатність жити згідно з голосом сумління і отримували правильну позицію в житті завдяки навчанням о. Рафала

⁴³⁹ Krętosz J. Katedra obrządku łacińskiego we Lwowie i jej proboszcz o. Rafał Kiernicki OFM Conv. w latach 1948–1991. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2003. S. 74.

⁴⁴⁰ Paluch J. M. Ojciec Rafał. *Lwów u siebie i pod Wawelem. Wybór o polskiej historii i kulturze Lwowa i Małopolski Wschodniej z kwartalnika Cracovia–Leopolis 1995–2003*. Kraków, 2004. S. 12.

⁴⁴¹ Бучек М., Литвинюк Л., Статкевич Н., Служив Богу і людям. Єпископ Рафал Владислав Керницький OFMConv. Книга пам'яті. Львів, 2011. С. 142.

⁴⁴² Madała T. *Polscy księża katolicy w więzieniach i łagrach sowieckich od 1918 roku*. Lublin: Retro, 1996. S. 80.

⁴⁴³ Osadczy W. Kościół wyznawców. Kapłani archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1945–1991. *Prorocy Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku: materiały III i IV Forum Teologów Europy Środkowo-Wschodniej / red. Stanisław Celestyn Napiórkowski OFMCinv*. Lublin: Wyd-wo KUL, 2009. S. 197.

⁴⁴⁴ Спогади кс. Людвіка Камілевського. Луцьк-Рівне, записані 9–10 вересня 2019 р. *Архів автора*.

⁴⁴⁵ Skowyrza W. Jubileusz sześćdziesięciolecia śmierci arcybiskupa metropolity Bolesława Twardowskiego i dziewiąta rocznica śmierci bpa Rafała Kiernickiego. *Radość Wiary*. 2004. Nr 7(43). S. 7.

Керницького⁴⁴⁶. Завжди перед першими п'ятницями відвідував хворих, усі вони були записані в його блокнотику «були записані імена та прізвища, а також адреси Львова і львівських околиць»⁴⁴⁷.

Особливим завданням для о. Рафала була душпастирська праця з дітьми та молоддю. Дбав, аби діти могли приготуватися до Першого Причастя і Сповіді, тому приготував групу катехиток, котрі «ходили по домівках і навчали там катехизму, молитов, Божих Заповідей і всього, що знали про Бога»⁴⁴⁸. Зокрема, катехизацією займалися сестри Ірена та Ядвіга Заппе, які стали історичною легендою Львова. У важкі радянські часи пропаганди з боку радянської влади, костели виконували функцію не лише фортеці католицизму, але й національної приналежності, виконуючи місійне завдання Церкви. Оскільки на різні молебні до костелу приходили натовпи людей, що належали до різних обрядів і національностей, часто ці молитовні зустрічі переростали у великі маніфестації віри, перед лицем яких радянська влада почувалася безпорадною.

16 січня 1991 року о. Рафала Керницького було номіновано титулярним єпископом Дура і суфраганом архієпископа Мар'яна Яворського. Варто навести спогади о. Владислава Керницького з 1991 року: «Мене направлено в катедру у 1948 році. Тож закінчую тут 43-й рік праці. Коли прийшов до катедри, один зі священників сказав мені: “Одягай сутанну і йди сповідати!” І так почалося»⁴⁴⁹. Був відзначений багатьма нагородами: Партизанського Хреста, Золотого Хреста Заслуги з Мечами, Золотої медалі Опікуна Місцевої Народної Пам'яті, Заслуженого для Польської Культури і Спеціальну Нагороду ім. Володимира Петжака.

⁴⁴⁶ Krętosz J. Katedra obrządku łacińskiego we Lwowie i jej proboszcz o. Rafał Kiernicki OFM Conv. w latach 1948–1991. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2003. S. 73.

⁴⁴⁷ Спогади кс. Людвіка Камілевського. Луцьк-Рівне, записані 9–10 вересня 2019 р. *Архів автора*.

⁴⁴⁸ Спогади кс. Людвіка Камілевського. Луцьк-Рівне, записані 9–10 вересня 2019 р. *Архів автора*.

⁴⁴⁹ Kiernicki R. W. Duszpasterz mimo woli. *Wytrwać i przetrwać, jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Seria A, Tom 11. Kraków, 2010. S. 299–301.

Св. Йоан Павло II 3 червня 1991 року в Любачові під час перебування в Польщі сказав про о. Рафала: «Стільки років, десятиліть, стільки страждань та упокорень, був вірним сторожем цього скарбу, цього знаку сутності Церкви, яким є прастара Львівська латинська катедра»⁴⁵⁰.

23 листопада 1995 року о. Рафал Керницький помер, похований у підземеллях Львівської катедри, котрій присвятив 46 років⁴⁵¹.

В радянські часи велика кількість священників з Литви виїхала до душпастирської праці в Україну. Серед них був о. Казимир Мончинський: багаторічний настоятель в Самборі і парафії св. Антонія у Львові.

Через відсутність друкованих публікацій про о. Казимира Мончинського і його душпастирювання в парафії св. Антонія у Львові, наступний підпункт цієї праці написаний згідно усних свідчень людей, котрі пам'ятають душпастирське служіння о. Казимира Мончинського⁴⁵².

26 лютого 1950 року К. Мончинський отримав священницькі свячення з рук архієпископа А. Спрінговича. 3 березня 1950 року звершив свою приміційну Святу Месу в Дагді. 3 18 березня 1950 року призначений вікарієм при катедрі св. Якова в Ризі. Виконував ці обов'язки до 27 вересня 1950 року.⁴⁵³

27 вересня 1950 року о. Мончинський був призначений лектором Вищої духовної семінарії, де виконував також обов'язки духовного отця. У семінарії

⁴⁵⁰ Бучек М., Литвинюк Л., Статкевич Н., Служив Богу і людям. Єпископ Рафал Владислав Керницький OFMConv. Книга пам'яті. Львів, 2011. С. 205.

⁴⁵¹ Kovaliv Vitold-Yosif. Odrodzenie struktur Archidiecezji Lwowskiej pod koniec XX wieku. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2012. Nr 5 (108). S. 25.

⁴⁵² Hułyk M. Znaczenie pracy kapłańskiej w państwie totalitarnym na przykładzie duszpasterstwa ks. Kazimierza Mączyńskiego (1928–1996). Lwów, 2007. S. 13.

⁴⁵³ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Rydze. B. sygn., Akta personalne ks. K. Mączyńskiego, dekret nominacyjny dla ks. K. Mączyńskiego wikariuszem par. w Rydze, Ryga 18 Martii 1950 r., Nr. 83.

о. Казимир Мончинський працював до 1956 року.⁴⁵⁴ 10 січня 1951 року був призначений вікарієм парафії св. Франциска в Ризі⁴⁵⁵.

Наступним місцем праці о. Казимира була парафія св. Йосифа в Ризі, де служив два роки⁴⁵⁶. Пізніше працював вікарієм в парафії Резекне⁴⁵⁷, далі – в парафії в Ляндскороні (23 травня 1960 року був призначений її адміністратором)⁴⁵⁸. Наступним місцем душпастирської праці була парафія у Відсумізасі, де виконував обов'язки настоятеля до 5 червня 1963 року. З 5 червня 1963 року служив настоятелем парафії Баркавас. Це була остання парафія о. Казимира Мончинського перед виїздом в Україну, в якій він працював до 20 квітня 1966 року.⁴⁵⁹

З 25 квітня 1966 року розпочався новий етап в душпастирській праці о. К. Мончинського, коли він отримав призначення адміністратором парафії у м. Самбір, де його зареєструвала радянська влада. Водночас виконував священницькі функції у Львові та Мостиськах⁴⁶⁰.

Велику роль в тому, що о. Казимир розпочав священницьке служіння у Львові, відіграв Адольф Вісловський. А. Вісловський кілька разів їздив до Риги, до єпископа, з великим проханням прислати до Львова священника, оскільки «там був єзуїт, а влада не хотіла його зареєструвати. Тому їздив до

⁴⁵⁴ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Rydze. B. sygn., Akta personalne ks. K. Mączyńskiego, dekret nominacyjny dla ks. K. Mączyńskiego lektorem Wyższego Seminarium w Rydze, Ryga 27 Septemberis 1950, Nr. 192.

⁴⁵⁵ Там само. B. sygn., Akta personalne ks. K. Mączyńskiego, dekret nominacyjny dla ks. K. Mączyńskiego wikariuszem par. w Rydze, Ryga 10 Januarii 1951 r., Nr. 20.

⁴⁵⁶ Там само. B. sygn., Akta personalne ks. K. Mączyńskiego, dekret nominacyjny dla ks. K. Mączyńskiego wikariuszem par. Prāvestu, Ryga 28 martā 1956, Nr. 48.

⁴⁵⁷ Там само. B. sygn., Akta personalne ks. K. Mączyńskiego, dekret nominacyjny dla ks. K. Mączyńskiego wikariuszem par. Rezekne, Ryga 13 Januarii 1958 r., Nr. 07.

⁴⁵⁸ Там само. B. sygn., Akta personalne ks. K. Mączyńskiego, dekret nominacyjny dla ks. K. Mączyńskiego administratorem par. Landskorona, Ryga 23 Maji 1960 r., Nr. 1191.

⁴⁵⁹ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Rydze. B. sygn., Akta personalne ks. K. Mączyńskiego, dekret nominacyjny dla ks. K. Mączyńskiego proboszczem par. Barkava, Ryga 5 Junii 1963, Nr. 164.

⁴⁶⁰ Там само. B. sygn., Akta personalne ks. K. Mączyńskiego, Уполномоченному Совету по делам религиозных культов при С. М. СССР по Львовской области Савичеву Н., Рига 20 апреля 1966 г. № 68; B. sygn., Akta personalne ks. K. Mączyńskiego, dekret nominacyjny dla ks. K. Mączyńskiego proboszczem par. Sambór, Ryga 25 Aprilis 1966, Nr. 85.

Києва, Москви, з проською про реєстрацію. У Москві відразу зацікавилися, чому у Львові два костели? Коротко відповів, що забрала швидка, а через велику кількість людей необхідний другий храм. Після повернення з Москви, поїхав до Самбора, до о. Мончинського, щоб згодився прийняти третю парафію. Довго вагався, але прийняв»⁴⁶¹.

Розпочавши служіння в парафії св. Антонія у Львові, о. Казимир Мончинський був вимушений одразу вирішувати складні питання пов'язані із обслуговуванням храму. Проблема полягала в тому, що костел потребував ремонту, оскільки з часів Другої світової війни там не проводилося жодних реставраційних чи укріплюючих робіт. З метою укріплення конструкції храму та його довговічного використання, о. Казимир Мончинський розпочинає ремонт протікаючого даху, адже першочергово необхідно було захистити святиню від атмосферних опадів, які могли б пошкодити внутрішнє начиння та оздоблення костелу. Для парафії св. Антонія такі роботи були необхідними, а завдяки старанням священника подібні ремонти в храмі проводились щороку.

Фінансові витрати частково покривались за рахунок добровільних пожертв від парафіян, адже кожен римо-католик який відвідував богослужіння в парафії св. Антонія, розумів необхідність проведення такої діяльності: «Офіційно ремонту костелу не можна було проводити, бо це пам'ятка архітектури, тож ремонтували при зачинених дверях: з вівторка до неділі храм був закритий, а якщо там не звершувалися служіння, то й влада ним не цікавилася»⁴⁶². З кожної складки складався відповідний протокол зі складених пожертв та видатків. «Усі рахунки записувалися до двох розрахункових книг:

⁴⁶¹ Wisłowski A. *Moje wspomnienia o ratowaniu i remoncie kościoła p. w. św. Antoniego we Lwowie 1968–1990. Wytrwać i przetrwać, jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Seria A, Tom 11. Kraków, 2010. S. 437–439.

⁴⁶² Wisłowski A. *Moje wspomnienia o ratowaniu i remoncie kościoła p. w. św. Antoniego we Lwowie 1968–1990. Wytrwać i przetrwać, jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Seria A, Tom 11. Kraków, 2010. S. 442.

одна для влади, а друга – для священника. Оскільки влада цікавилася церковним майном, кожного місяця подавався фінансовий звіт, де часто запитували також про діяльність священника. Часом бажання радянської влади були різними: наприклад, вимагали розкладу молебнів. Пізніше розклад розсилався директорам шкіл, щоб затримували дітей і не пускали до костелу», – пригадує пан А. Вісловський⁴⁶³. З метою отримати рекомендації та поради щодо проведення ремонтно-реставраційних робіт, о. Мончинський часто запрошував о. Рафала Керницького, оскільки думка цього священника було досить авторитетною та значимою для о. Мончинського.

Діяльність о. Казимира Мончинського полягала також у будівництві духовного храму. До виконання обов'язку душпастирського служіння священник ставився дуже ретельно і ревно: шлюби, похорони, хрещення, відвідини хворих проводив регулярно. З урахуванням факту, що о. Мончинський обслуговував три парафії, таке вірне служіння вражало та викликало повагу серед інших священників та вірян. Приготування до таїнств відбувалися переважно в сакристії. У своєму душпастирстві велику роль відводив молоді і її релігійному вихованню. О. Казимир у різних молебнях (Хресної Дороги, Молебень до Страстей Господніх) задіював молодь, а сам у це час ішов до сповідальниці. У цьому йому допомагав греко-католицький священник о. Станіслав Смаль.

Дуже важливим кроком о. Казимира було врегулювання польсько-українського конфлікту поміж вірянами. Велику кількість серед них становили греко-католики, позбавлені душпастирів. Нерідко виникали невеликі конфлікти стосовно відсутності українськомовного проведення богослужіння, на що о. Казимир відповідав: «мусить бути як в катедрі, бо не можемо вирішувати самі. По-друге, українці користуються юліанським календарем і як би це виглядало: ми співаємо “Алілуя”, а вони “Гіркі жалі”»⁴⁶⁴. Ця проблема, польсько-українська, часто побутувала серед вірних, однак

⁴⁶³ Там само. S. 447.

⁴⁶⁴ Спогади Юзефи Савчак. Львів, записані 20 листопада 2007 р. *Архів автора*.

здебільшого такі ситуації були штучно провоковані та ініційовані органами КДБ, які очікували на будь-яку помилку священника. Пам'ятаючи про всі засоби, що їх застосовували спецслужби тоталітарної системи проти священників, можна припустити, що подібна діяльність велася стосовно о. Казимира Мончинського.

Після відродження Львівської архієпископії і повернення єпископа Мар'яна Яворського до Львова, здобуття Україною незалежності та збільшення кількості священників, о. Казимир залишив Львів і повернувся до Литви. Прощання о. Казимира Мончинського з парафією св. Антонія у Львові відбулося в останню неділю серпня 1991 року, воно було просте і коротке. Після 25 років праці в Україні священник повернувся до рідної Литви, де з 1 вересня 1991 року був призначений настоятелем парафії Христа Царя⁴⁶⁵.

Останні роки життя о. Казимир Мончинський провів у Литві. Після операції на шлунку, котра не принесла очікуваних результатів, його здоров'я погіршилося. Внаслідок цього вже не впізнавав відвідуючих, лише дякував за присутність. Помер 1 серпня 1996 року від раку шлунка⁴⁶⁶.

Серед священників, які провадили духовну діяльність в окреслений період особливо відзначається діяльність о. Августина Медніса. Своє духовне навчання майбутній священник розпочав у Вищій духовній семінарії в Ризі, яка на той час була єдиним закладом у Радянському Союзі, де священники мали змогу пройти навчання та згодом отримати священницькі свячення⁴⁶⁷. Вступ до такого навчального закладу супроводжувався багатьма проблемами та перешкодами, адже нагляд за вступними випробуваннями, проведенням підготовки до навчання здійснювався уповноваженими органами у справах релігії. У спогадах очевидців тих подій, а саме зі спогадів єпископа Маркіяна

⁴⁶⁵ Hулык М. Znaczenie pracy kapłańskiej w państwie totalitarnym na przykładzie duszpasterstwa ks. Kazimierza Mączyńskiego (1928–1996). Lwów, 2007. S. 68.

⁴⁶⁶ Hулык М. Znaczenie pracy kapłańskiej w państwie totalitarnym na przykładzie duszpasterstwa ks. Kazimierza Mączyńskiego (1928–1996). Lwów, 2007. S. 69.

⁴⁶⁷ Wołczański J. «Przybysz z Północy». W 60 rocznicę urodzin ks. Augustyna Mednisa. *Gość Niedzielny*. 5 kwietnia 1992. Nr 14. S. 6

Трофим'яка ⁴⁶⁸ (див. Додаток Н) та о. Олександра Гамалійчука ⁴⁶⁹ відзначається, що перед вступом до духовної семінарії необхідним було отримання відповідного дозволу від Уповноваженого, який проводив ретельні перевірки особистих даних особи, що подавала документи на вступ. Зі слів єпископа Віталія Скомаровського ⁴⁷⁰ не всім вдавалось вступити з першого разу та доводилось прикладати чимало зусиль для того, щоб отримати бажаний дозвіл на вступ. Не рідко доводилось навіть змінювати місце реєстрації людини, оскільки в такому випадку справа про перегляд особистої справи передавалась до органу у справах релігії та Уповноваженого іншого регіону, що могло дати принаймні найменші надії на те, що необхідний дозвіл буде отримано.

Після отримання священницьких свячень 29 липня 1958 року отримав з рук єпископа Петера Стродса, останнього діючого литовського єпископа, о. Августин був направлений до душпастирської праці в Ілуксті вікарієм, а згодом 9 травня 1960 року був призначений вікарієм у парафії в Динебургу недалеко Даугавлісу, а 8 червня 1961 року призначений адміністратором в Ленасі⁴⁷¹.

Після вторгнення радянських військ і окупації Литви владою СРСР у країні сформувалась доволі неоднозначна та складна політична ситуація. Відразу після встановлення нового режиму розпочався час релігійних переслідувань. Свою діяльність комуністи розпочали від конфіскації церковного майна. Наступним кроком була ліквідація шкільництва і

⁴⁶⁸ Спогади єпископа Маркіяна Трофим'яка. Луцьк, записані 16 травня 2010 р. *Архів автора*.

⁴⁶⁹ Спогади отця Олександра Гамалійчука. Луцьк, записані 16 вересня 2020 р. *Архів автора*.

⁴⁷⁰ Спогади єпископа Віталія Скомаровського. Луцьк, записані 3 листопада 2018 р. *Архів автора*.

⁴⁷¹ Archiwum Diecezji Łuckiej w Lublinie. B. sygn., Dekret nominacyjny bpa P. Strodosa dla ks. Augustyna Mednisa na wikariusza par. Iłuksza, Ryga 29 VII 1958 r.; B. sygn., Dekret nominacyjny bpa P. Strodosa dla ks. Augustyna Mednisa na wikariusza par. Dyneburg, Ryga 9 V 1960 r.; B. sygn., Dekret nominacyjny administratora apostolskiego archidiecezji w Rydze ks. Julijansa Začestsas dla ks. Augustyna Mednisa na administratora par. Lēnas i Vaiņodes, Ryga 8 VI 1961 r.

католицької преси. Апогеєм антицерковної діяльності стали репресії духовенства, зокрема, арешти і вивезення священників. Від вступу Червоної Армії на територію країни (1940 рік) і до 1958 року репресували 60 осіб духовенства, з яких щонайменше 7 було розстріляно та загинули в таборах. Жертвами комуністичних репресій стали також двоє єпископів: Казимир Дублінський та Болеслав Слосканс. Нищилось церковне майно, спалювались церковні й монастирські бібліотеки.

У 1950 році в Литві заборонили катехизацію дітей. З 1959 року священники не мали права допомагати своїм співбратам в душпастирській праці без спеціального дозволу. У 1961 році молоді до 18 років заборонено прислужувати біля вівтаря, співати в хорі та брати участь в процесіях. У 1963 році вийшла заборона щодо звершення богослужінь в парафіях, які не мали своїх святинь.

План атеїзації суспільства в Литві не приніс комуністам очікуваних результатів, попри те, що радянський режим довго чинив спустошення серед дітей та молоді, як і в усіх радянських республіках. У таких важких умовах віра трималася виключно завдяки вихованню в родині і діючих парафіях. Тому священники намагалися використовувати недільні проповіді у вигляді катехез, що готували до таїнств Хрещення, Першого Причастя чи Подружжя.

У 1962 році Папа Римський Йоан XXIII призначив апостольським адміністратором обидвох литовських дієцезій єпископа Юліанса Вайводса, що на той час перебував у Римі і після війни за опрацювання катехизму для дітей провів два роки в Сибірі, рубаючи дрова. У 1969 році єпископ Ю. Вайводс запропонував о. А. Меднісу виїхати на служіння в Українську РСР, щоб допомогти о. К. Мончинському. Оскільки для виїзду на Україну потрібна була згода уповноваженого у справах релігії, на працю «служителя культу», вже 5 травня 1969 року о. Медніс отримав такий дозвіл на працю в Україні⁴⁷².

⁴⁷² Archiwum Kurii Metropolitalnej w Rydze. B. sygn., Akta personalne ks. A. Mednisa, Справка о регистрации служителя культуры, Львов 5 V 1969 г.

24 травня 1969 року, о. Медніс прибув до містечка Самбора, що на Львівщині. У 1969 – 1971 роках був найближчим співпрацівником о. К. Мончинського, обіймаючи душпастирським служінням Самбір, Мостиська і парафію св. Антонія у Львові⁴⁷³. 14 грудня 1972 року був призначений настоятелем в Щерці, а після арешту о. Бернарда Міцкевича в 1974 році обслуговував парафію в Стрию, де уділяв таїнства⁴⁷⁴.

В непростих умовах тоталітарної влади та пануючого комунізму, який боровся з вірою, о. Августин прибувши на Україну розпочав душпастирську працю серед місцевого населення. Варто зазначити, що на той час, о. А. Медніс був іноземцем та мав лише 37 років, що у свою чергу для місцевих парафіян викликало подив. Оскільки останні священники свячення у Львові були у 1945 році і не всі парафіяни бачили молодого священника. Однією з перших труднощів з якими зустрівся о. Августин працюючи в Самборі, Мостиськах чи у Львові було те, що він слабо розмовляв польською мовою. Тому на початках розмовляв з вірними російською мовою, а підчас літургії використовував латинську мову.

Одним із перших кроків о. Медніса у душпастирській діяльності на теренах західноукраїнських земель була інтеграція з місцевою інтелігенцією. Священник активно спілкувався та радився із такими священниками як о. З. Галуневич, о. К. Ястжембський, о. В. Керницький. У свою чергу це дало можливість молодому священнику набратися душпастирського досвіду, функціонування в умовах комунізму.

З огляду на своє іноземне походження, о. Августин був під постійним наглядом зі сторони КГБ, як «служитель культа». Оскільки радянська влада забороняла провадження катехизації в храмах, то обов'язки душпастиря обмежувались виключно до відправлення Літургії та уділення Таїнств, це була

⁴⁷³ Там само. В. sygn., Akta personalne ks. A. Mednisa, dekret nominacyjny dla ks. A. Mednisa na wice administratora par. Sambor, Mościska i św. Antoniego we Lwowie, Ryga 9 V 1969.

⁴⁷⁴ Там само. В. sygn., Akta personalne ks. A. Mednisa, dekret nominacyjny dla ks. A. Mednisa na administratora par. Szczerczec, Ryga 14 XII 1972.

одна можливість провадження релігійного навчання. Ще однією із перешкод зі сторони влади, був ремонт храмів. Для проведення ремонтних робіт вимагалось погодження у відповідних органах, що у свою чергу не було так легко отримати⁴⁷⁵.

О. Августин Медніс намагався у всілякий спосіб підтримувати релігійний дух та особливо прикладав зусилля для збереження релігійних предметів та церковного начиння. З огляду на те, що він мав швацькі здібності, о. Медніс став автором багатьох літургійних шат, які мають історичну та естетичну вартість. Його роботи можна зустріти у колекції єпископа Маркіяна Трофим'яка. Окрім того, о. Медніс займався реновацією історичних предметів. Присвячував багато часу та зусиль у пошуках таких цінностей, які на сьогоднішній день зібрані і перебувають у власності дієцезіального музею Луцької дієцезії⁴⁷⁶.

З настанням «відлиги» у Радянському союзі, під керівництвом о. Медніса у 1989 році вдалося відібрати такі костели: Успіння Пресвятої Діви Марії в Жидачеві, Пресвятої Трійці в Меденичах. А у 1990 році вдалося освятити два костели: св. Миколая у Миколаєві, Львівської обл. та Всіх Святих у Ходорові. Окрім цих костелів, о. Августин обслуговував Стрий та Щирець⁴⁷⁷.

З відновленням св. Йоаном Павлом II структур Католицької Церкви 16 січня 1991 року, вже у 12 жовтня 1991 року о. Августин був призначений єпископом М. Яворським деканом двох районів: Стрий та Дрогобич, а 16 жовтня підтвердження номінацій на Ходорів, Стрий та Жидачів. В грудні 1991 року о. Августин звернувся до архієпископа Риги Я. Пуятса про дозвіл на екскардинацію до Львівської дієцезії. У своєму проханні писав: «Своє прохання мотивую тим, що на терені Львівської архідієцезії працюю 22 роки.

⁴⁷⁵ Wołczański J. Ks. Kanonik Augustyn Mednis (1932–2007). Człowiek-kapłan-humanista. *Fides ars scientia* / red. A. Betlej, J. Skrabski. Tarnów, 2008. S. 25.

⁴⁷⁶ Спогади єпископа Маркіяна Трофим'яка. Луцьк, записані 16 травня 2010 р. *Архів автора*.

⁴⁷⁷ Спогади о. Романа Бегея. Луцьк, записані у травні 2016 р. *Архів автора*.

За цей час опанував українську та польську мову. Закорінився на цій землі, яка була болісно вистраждала. Розділяючи біль та радості Божого люду...» 9 січня 1992 року о. Медніс отримав згоду на екскардинацію до Львівської архідієцезії⁴⁷⁸ Отримавши такий дозвіл, 16 квітня 1992 року о. Августин звернувся до архієпископа М. Яворського з проханням про інкардинацію до Львівської архідієцезії. У своєму проханні писав: «...від 23 років виконую душпастирську послугу у Львівській архідієцезії. Прагну в наступних роках мого життя служити Церкві та цих теренах...»⁴⁷⁹ Так вже 21 квітня 1992 року був інкарденований до Львівської дієцезії⁴⁸⁰. Варто зазначити, що за вагомих внесок і розвиток Львівської архідієцезії, особливо за ремонт храму у Стрию, весною 1992 року був відзначений гідністю носіння роки і мантолету⁴⁸¹. Також двічі (12 листопада 1992 року та 20 грудня 1996 року) був обраний до священничої ради Львівської дієцезії. 13 листопада 1994 року був піднесений до гідності греміального каноніка львівського капітулу⁴⁸². Не можливо оминати факт, що о. Августин Медніса брав участь у першому повоєнному синоді Львівської дієцезії⁴⁸³.

Окрім церковних відзнак, о. Августин 10 вересня 1990 року був відзначений Золотою медаллю опікуна місць народної пам'яті Радою охорони пам'яті боротьби і мучеництва Речі Посполитої за вагомих внесок у збереженні культурної спадщини.

⁴⁷⁸ Архів Луцької дієцезії. Персональна справа кс. А. Медніса. Декрет екскардинаційний кс. А. Медніса до Львівської дієцезії № 1. 09. 01. 1992 р.

⁴⁷⁹ Архів Луцької дієцезії. Персональна справа кс. А. Медніса. Прохання до кс. проф. др. Мар'яна Яворського, архієпископа митрополита Львівського в справі інкардинації до Львівської дієцезії, Ходорів. 16. 04. 1992 р.

⁴⁸⁰ Архів Луцької дієцезії. персональна справа кс. А. Медніса. Інкардинація кс. А. Медніса до Львівської архідієцезії № 163. 21. 04. 1992 р.

⁴⁸¹ Архів Луцької дієцезії. Персональна справа кс. А. Медніса. Відзнака кс. А. Медніса за горливу душпастирську послугу у Львівській архідієцезії № 164. 21. 04. 1992 р.

⁴⁸² Архів Луцької дієцезії. Персональна справа кс. А. Медніса Номінація кс. А. Медніса греміальним каноніком Митрополичого кафедрального капітулу у Львові № 305. 13. 11. 1994 р.

⁴⁸³ Архів Луцької дієцезії. Персональна справа кс. А. Медніса. Декрет призначення членів Синоду Львівської архідієцезії, № 7. 16. 01. 1995 р.

4.2. Умови життя та діяльності духовних осіб Луцької дієцезії: душпастирство та протидія владі

На перший погляд може здатися, що релігійна свобода в радянській державі опиралася на Конституцію, але це було помилкове твердження. Цим правам надавалася інша інтерпретація, що цілком різнилася від прийнятої в демократичних державах, заснованої на ліберальній ідеології. Різниця впливала із двох джерел. Першим була традиція візантійського царського папізму, який передбачав тісну взаємозалежність держави і Церкви і контролювання церковних влад державними. Другим джерелом був ідеологічний і політичний монізм, оснований на марксизмі та ленінізмі, який надавав такій системі цілком нового характеру. Ідеологічний монізм в марксистсько-ленінській інтерпретації виникає з основ діалектичного та історичного матеріалізму, визнаного єдиною науковою системою мислення і дій. У його розумінні релігія оцінювалась як негативне суспільне явище. Згідно з марксистською теорією, релігія була однією з форм виключення людини, проєкцією кращого життя в іншому світі, яка ослаблювала прагнення людини будувати краще майбутнє на землі⁴⁸⁴.

Є. Круковський так інтерпретував основоположні тези теорії марксизму: «Релігія гальмує суспільний прогрес, новий суспільний лад, який має бути побудований на марксистсько-ленінських засадах. Релігія в цьому ладі мала вмерти сама собою. Її місце мав зайняти атеїстичний світогляд. Проте поки релігія все ще існує, держава повинна гарантувати індивідуумам свободу совісті як особисте право в межах приватного життя. Свобода людської

⁴⁸⁴ Dzwonkowski R. *Religia i Kościół katolicki w ZSRS 1917–1991. Kronika*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2010. S. 33–37; Krukowski J. *Państwo Polskie a Kościół Katolicki w ujęciu historycznym. Roczniki nauk prawnych*. 2016. Tom XXVI. Nr 2. S. 91.

особистості, на думку марксистів, не полягала в нічим не обмеженому використанні індивідуальної незалежності, як це проголошував лібералізм, а на розумінні об'єктивної необхідності, викликаній суспільними передумовами. Отож, свобода совісті не полягала на можливості вибору між релігією та атеїстичною ідеологією, а на необхідності відкинення релігії з метою звільнення від релігійних забобонів⁴⁸⁵. Відтак, для комуністичної системи СРСР характерною була відсутність звичайної рівноправності, без огляду на віровизнання. Унаслідок цього громадяни, котрі декларували себе віруючими, були трактовані гірше від інших, невіруючих громадян. Так, у публічному житті люди, що визнавали свої релігійні переконання, не мали можливості займати посад в політичній сфері. Віруючі були обмежені в своїх батьківських правах: не могли виховувати своїх дітей згідно з релігійними переконаннями, а в повсякденних справах захистити своє добре ім'я, яке ображала комуністична пропаганда⁴⁸⁶.

У 1977 році вийшла наступна, доповнена Конституція СРСР, однак жодних змін, що стосувалися б релігії і церковних справ, там не з'явилося. У ній, в ст. 51–52, зазначалося: «Відповідно до цілей комуністичного будівництва, громадяни СРСР мають право об'єднуватися в громадські організації, які б сприяли розвитку політичної активності та самодіяльності, задовольняли б їхні різноманітні інтереси. Громадським організаціям гарантуються умови для успішного виконання поставлених завдань. Громадянам СРСР гарантується свобода совісті, тобто, право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, проводити релігійні культи чи вести атеїстичну пропаганду. Забороняється поширювати ворожнечу і

⁴⁸⁵ Krukowski J. Państwo Polskie a Kościół Katolicki w ujęciu historycznym. *Roczniki nauk prawnych*. 2016. Tom XXVI. Nr 2. S. 84–88.

⁴⁸⁶ Міхалевський Б. Відношення до релігії і віри в СРСР на основі конституцій 1918–1977. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2007. Ч. 2 (75). С. 32.

ненависть у зв'язку з релігійними віруваннями»⁴⁸⁷. Характерним для виправленої Конституції було те, що вона передбачила більше прав на атеїстичну пропаганду або різного роду атеїстичну діяльність⁴⁸⁸.

Тактика радянської влади стосовно Церкви і духовенства була основана на власному законодавстві та інших додаткових інструкціях: згідно з Конституцією, держава відмежовувалась від Церкви, також передбачалось відмежування школи від Церкви, здійснювалась конфіскація церковного майна, накладались високі податки на релігійні спільноти, що передбачало доведення до їхнього закриття, закриття храмів або призначення їх на інші цілі: магазини, спортивні зали, клуби, ферми; ліквідація католицьких шкіл, заборона навчання на священників в Радянському Союзі, заборона відзначення релігійних свят⁴⁸⁹.

Католицька Церква в СРСР була позбавлена усіх прав. Постановою комуністичного режиму стосовно Католицької церкви був політичний монізм. Він полягав на прийнятті позиції, що єдиною силою, керуючою життям суспільства, мала бути комуністична партія. Усі суспільні сили, в тому числі церковні інституції, повинні були підпорядковуватися комуністичній партії, що керувала усім суспільством. Тож свобода Церкви в комуністичній державі обмежувалася як у законодавчій сфері, так і адміністративній, що підтверджується положеннями Конституції та декретами відповідних керуючих органів.

Згідно з радянським законодавством, держава була власником усього майна Церкви: релігійних предметів, приміщень та навіть літургійного

⁴⁸⁷ Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик (5 декабря 1936 г.). *Известия ЦИК СССР и ВЦИК. 1936. 6 декабря. № 283.*

⁴⁸⁸ Белякова Н. Из истории регистрации религиозных объединений в Украине и Белоруссии в 1976–1986 гг. *Неприкосновенный запас. 2008. № 3.* URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2008/3/iz-istorii-registraczii-religioznyh-obedinenij-v-ukraine-i-belorussii-v-1976-1986-godah.html> (дата доступа: 02.09.2022).

⁴⁸⁹ Głowacki A. Sowietci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1997. S. 603–605.

начиння⁴⁹⁰. Також радянське право не мало понятійних визначень парафії, деканату, дієцезії. Всі ці терміни окреслювались загальними словами, такими як «місце культу», а духовенство називали «служителями культу». Тому відзначається, що дана термінологія є неприпустимою щодо висловлювань на рахунок Церкви та її духовенства.

Принциповою для реєстрації церковних спільнот була «Інструкція із застосування законодавства про релігійні культу» 1961 року та «Інструкція з обліку релігійних спільнот, молитовних будинків та приміщень, а також із порядку реєстрації виконавчих органів релігійних товариств і служителів культу» від 31 жовтня 1968 року. Згідно з цими документами, необхідно було реєструвати не лише релігійні спільноти, а й так званих «служителів культу», яким заборонялось виконувати їхні «релігійні функції» без довідки про реєстрацію. Для того, щоб вірні могли зібратися на богослужіння (малося на увазі і звичайне читання Біблії), потрібно було отримати статус релігійної спільноти чи групи, оскільки цього вимагали зазначені вище Інструкції. Віруючі мали підготувати засновницькі документи і передати їх на розгляд місцевих органів влади (виконкомів). Після розгляду яких Комітет у справах релігії передавав документи із рішенням місцевої влади на затвердження у Раді міністрів СРСР, яка приймала остаточне рішення про реєстрацію релігійних спільнот. Після отримання дозволу на реєстрацію «двадцятка» релігійної організації могла підписати договір з виконкомом про передачу в користування віруючим культового приміщення. У зв'язку із великою кількістю органів влади, які мали затверджувати рішення про реєстрацію, найчастіше відбувались або відмови у реєстрації, або ж процес тривав надто довгий період часу. Однак, зміни проведення процесу реєстрації релігійних спільнот стались вже у другій половині 1960-х років, оскільки тоді ж було введено адміністративну відповідальність керівників релігійних організацій за

⁴⁹⁰ Komitet Rzymskokatolickiej Katedry we Lwowie. Posiedzenia Organu Wykonawczego i Komisji Rewizyjnej Komitetu Katedry 1965–1991 / oprac., wstęp i wybór aneksów J. Krętosz. Katowice: Wydawnictwo Emmanuel, 2004. S. 9.

відмову реєструвати спільноту і кримінальну відповідальність за діяльність спільноти⁴⁹¹.

Кожна церковна інституція на теренах Радянського Союзу трактувалася як громадська організація, зареєстрована за поданням двадцяти осіб, яка не мала жодного правового статусу. Майже всі Церкви, як і громадські товариства в СРСР, були трактовані однаково. На практиці ступінь свободи окремих Церков був різним, у залежності від рівня їхньої слухняності радянській владі. Найвищим рівнем свободи володіла Російська православна церква, хоча і в ній не було все так однозначно⁴⁹².

Становище римо-католицького духовенства у 1965–1991 роках носило характер підпільного та прихованого, адже номінально Луцька дієцезія припинила своє існування після смерті о. Яна Рутковського у 1954 році. В результаті проведеної великої дослідницько-пошукової роботи, що передбачала працю як з українськими, так і закордонними архівами, відкритим залишається питання щодо офіційної ліквідації Луцької дієцезії. З огляду на відсутність юридично підтвердженого документу, в якому йдеться про офіційне припинення діяльності Луцької дієцезії, можемо припустити, що де-юре вона залишалась діючою, в той час як де-факто носила характер забороненої.

Унеможливлення діяльності Римо-католицької церкви на Волині та фактична ліквідація Луцької дієцезії мала великі наслідки в духовному та релігійному житті регіону, що несло вагомий наслідковий характер на суспільно-політичну ситуацію серед населення. Порівнюючи релігійну ситуацію та становище духовенства на прикладах Галичини та Волині, останній регіон був позбавлений офіційної душпастирської опіки. Зі спогадів

⁴⁹¹ Белякова Н. Из истории регистрации религиозных объединений в Украине и Белоруссии в 1976–1986 гг. *Неприкосновенный запас*. 2008. № 3. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2008/3/iz-istorii-registraczii-religioznyh-obedinenij-v-ukraine-i-belorussii-v-1976-1986-godah.html> (дата доступа: 02. 09. 2022).

⁴⁹² Krukowski J. Państwo Polskie a Kościół Katolicki w ujęciu historycznym. *Roczniki nauk prawnych*. 2016. Tom XXVI. Nr 2. S. 86; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1639. С. 1; Держархів Львівської області. Ф. П 3. Оп. 1. Спр. 230. Арк. 121.

очевидців подій, дізнаємось, що значну роль у розбіжностях функціонування Церкви відіграв попередній досвід міжнародної боротьби, що була спровокована у 1943 році між поляками та українцями. Перед вищою партійною елітою стояло важливе для них завдання у будь-який спосіб винищити усі прояви польської культури, яка має багато спільних рис із українською культурно-релігійною традицією. Для радянського режиму одним із першочергових завдань у проведенні курсу комуністичної державної політики було необхідним викоринити усі прояви західної буржуазії, чия ідеологія кардинально суперечила обраному радянською владою режиму. Власне саме на Волині перебувала велика кількість поляків, українців, які мали тотожні цінності та ідеї, а також мішані родини, що становило загрозу для політичного режиму. Використовуючи принцип заборони діяльності Римо-католицької церкви на окресленій території, радянський уряд планував унеможливити будь-які прояви національної та релігійної приналежності до буржуазного класу, яким вони вважали весь західно-європейський світ. Церква як інституція була одним із методів боротьби радянської влади щодо місцевого населення, яке значною мірою було приналежним до римо-католицької конфесії, та використовувалась як інструмент для створення штучних внутрішніх конфліктів, які полягали на ідеї так званого «ополячення». До сьогоднішнього дня ми спостерігаємо наслідки цієї тривалої тенденції на створення викривлених наративів, пов'язаних із начебто належністю Римо-католицької церкви виключно до польського народу, та спотворений образ Церкви, що цілеспрямовано нівелювався комуністичним режимом.

Закриття храмів, ліквідація церковного устрою в цілому, була одним із методів боротьби радянської влади проти релігії в цілому, а особливо проти Римо-католицької церкви, яка на їхню думку, становила велику загрозу для функціонування режиму та держави. Територія Луцької дієцезії, яка включає в себе сучасну Волинську та Рівненську області, не налічувала жодного священника, який мав офіційний дозвіл на проведення богослужінь та

створення парафії, а самі миряни були повністю позбавлені душпастирської опіки. А тому були змушені виїжджати до сусідніх областей до парафій, де була можливість відвідати богослужіння. В цей час починає активно розвиватись рух Церкви у підпіллі, що носило ситуативний та непостійний характер, адже за священниками постійно велось спостереження відповідними органами КДБ, а також органами влади у справах релігії. Священникам, які мали офіційний дозвіл від Уповноваженого у справах релігії на проведення релігійної діяльності в конкретній парафії, було заборонено звершувати душпастирські обов'язки у інших місцевостях. Однак така заборона стала передумовою для створення так званого підпільного духовенства, що передбачало самовільні виїзди священників у місцевості позбавлені парафій, а самі зустрічі проводились у домівках мирян.

Яскравим прикладом такої діяльності є парафія Успіння Пресвятої Богородиці в м. Остріг, яка в окреслений період також знаходилась під заборонаю. У 1960 році, у день Божого Тіла, під час проведення підготовки до святкування представники органу у справах релігії та культів відбирали ключі від храму із заборонаю проведення урочистого заходу. Офіційна версія, яка була оголошена для пояснення причини закриття храму полягала у руйнівному стані храму, що становить небезпеку та потребує ремонту. Закриття храму відбулось без попереднього попередження настоятеля костелу та парафіян. Задля придушення негативних настроїв серед населення, наступними днями проводилась телефонна комунікація з місцевими людьми, а, особливо, з католиками. Під час розмови для мирян задавалось питання, чи хочуть вони закриття костелу. Попередній досвід залякувань та переслідувань, острах за своє життя та життя родин, відіграло значну роль у відповідях людей, адже відзначається, що серед відповідей були і такі, що погоджувались або просто мовчали. Відзначаються також і результати активної атеїстичної політики партії, адже згідно спогадів очевидців, зазначається, що частина молодого населення виступала за закриття костелу, оскільки вони з народження перебували під впливом комуністичної пропаганди та вбачали доцільність у

створенні у приміщеннях костелів будинків культури, спортзалів тощо. Така політика пов'язана також із тим, що для молоді була важливою приналежність до комсомолу, адже завдяки такій партійній участі, перед ними відкривались можливості подальшого продовження навчання у вищих навчальних закладах, перспективи працевлаштування тощо. Для католиків, які вболівали та переживали за долю храму, прийняття рішення про його закриття стало справжнім потрясінням, адже наслідки такої діяльності по відношенню до парафії, священника та будівлі костелу мали негативні наслідки для Церкви як інституції в цілому.

У своїй книзі о. Анджей Квічала зазначає і непоодинокі факти сильних душевних переживань мирян щодо такої антирелігійної діяльності з боку органів державної влади. Зокрема, на прикладі пані Ядвіги, яка опікувалася костелом, дізнаємось, що ця ситуація викликала у неї настільки сильні внутрішні переживання, які призвели до розладів психічного здоров'я, внаслідок чого вона так і не повернулася до свого душевного стану⁴⁹³. Впродовж кількох місяців після офіційного закриття храму, люди продовжували збиратись на площі перед костелом для спільних молитовних зустрічей, що супроводжувалось великим ризиком та страхом. Такі зібрання тривали недовго, адже проводились постійні переслідування зі сторони органів державної влади. Вже згодом, того ж 1960 року, було прийнято рішення про те, що все церковне майно, наявні в костелі ікони, скульптури, цінні речі, книги тощо, буде відібрано. Така заява викликала значний супротив у місцевого населення, що спонукало їх до спільного зібрання біля входу до костелу, що було увінчано крахом. Під час проведення роботи щодо націоналізації церковного майна, храм був оточений військовими, представниками тогочасної міліції та уповноваженими особами в справах релігії. Внаслідок цього можливість забрати та сховати бодай якусь річ, що належала костелу та релігійній громаді, стала неможливою. Парафіянам

⁴⁹³ Kwiczala A. Dzieje parafii rzymskokatolickiej w Ostrogu na Wołyniu (1939-2000). Biały Dunajec; Ostróg: Wołanie z Wołynia., 2001. S. 51.

нерідко вдавалось сховати дорогоцінні та важливі для церковної традиції речі, однак влада робила значний супротив такій діяльності, що знову ж таки супроводжувалось переслідуванням та залякуванням населення. На прикладі парафії Успіння Пресвятої Богородиці в Острозі можемо простежити сталість такої діяльності радянської влади щодо церковного майна та наслідків його націоналізації. Власне підтвердженням є і той факт, що з костелу було винесено всі речі, що мали приналежність до церковної традиції, а також умисно проводилось нівечення людських поховань, що також було однією із давніх традицій поховань у приміщенні храмів. Внаслідок таких дій, до місцевого музею було забрано скульптуру Богоматері Оскара Сосновського, а релігійні книги, в тому числі Євангеліє та інший церковний інвентар, як стверджують парафіяни, найімовірніше спалили в лісі.

Згідно спогадів очевидців, які містяться у праці о. Анджея Квічала, відомим є прізвище одного із тих, хто був присутнім під час націоналізації церковного майна в парафії в Острозі. Ним виявився місцевий житель із прізвищем Ковригін, який вирішив скинути хрест із церкви та знущався над церковним начинням. Згідно тверджень місцевого населення невдовзі після того випадку йому паралізувало ноги. Пані Франковська згадує про цей випадок так: «Здоровий чоловік перетворився на уламка і аж 10 років мучився. Вже як вмирав, то зрозумів свій гріх перед Богом і людьми. Ото тоді він і примирився з Богом. Священника викликали, бо він сам православний і, мабуть, був на випробувальному терміні. Похорони цієї людини запам'ятаються острожанам надовго. У день похорону був такий сильний вітер, що за труною неможливо було пройти, а коли гріб поклали в могилу, він одразу вщух»⁴⁹⁴.

У 1961 році було підірвано костельну дзвіницю, а також зафіксовано випадок «зникнення» церковних дзвонів, подальша доля яких так і залишилась невідомою. Згодом костел було облаштовано для потреб спортзалу, де серед

⁴⁹⁴ Там же. С. 52.

іншого, були секції з боксу та волейболу. Стосовно релігійного життя мирян, які зберігали вірність Церкві та її традиціям, то відзначається, що люди не покидали спроб самовільного згромадження для проведення молитовних зустрічей, святкових вечерь тощо. Характерним явищем для цього періоду були також і виїзди парафіян до тих міст, де костели не були закриті і священники мали дозвіл на проведення богослужінь. Найчастіше виїжджали до Львова та Кременця, однак навіть в цьому випадку, люди мали страх перед поїздками, адже боялись переслідування зі сторони органів служби безпеки. У родинях, де зберігалися римо-католицькі традиції, влаштовувались святвечірні вечери чи великодні сніданки, тихо молилися, співали релігійні та патріотичні пісні. Поховання часто здійснювались без присутності священника, і це було фактично єдина можливість, щоб всім збиралися разом біля труни померлого та вшанувати його пам'ять і тихо, не привертаючи уваги, помолитись за нього. У день Воскресіння атеїстичні радянські школи організовували примусові походи до колгоспів збирати картоплю, займатись господарством тощо. Напередодні влаштовували гучні гуляння, щоб унеможливити відвідування молоддю молитовних зустрічей. Обов'язковою умовою, яку висували для викладачів, партійних діячів тощо було патрулювання біля церкви напередодні Воскресіння та у недільний ранок біля церкви, виловлюючи учнів – дітей, які йшли до храму, адже дітям до 18 років було категорично заборонено відвідувати храм.

В часі атеїстичних переслідувань римо-католицьке духовенство перебувало у вкрай важкому становищі, адже вся територія Луцької дієцезії, що охоплювала територію Волині та Рівненщини опинилась без душпастирської опіки. Станом на 1960 – 1970 роки в зазначених регіонах не залишилось жодного священника, який міг би надавати духовну підтримку та опіку для мирян. Однак, серед небагатьох, хто наважився приїжджати на закриту для релігії територію був о. Серафим Кашуба, якого ще називають «мандрівним священником». Священнику вдалось пройти досвід вигнання та переслідування в роки Другої світової війни, що спонукало його до частих

виїздів та роботи в «нелегальному стані». Служби відправлялися в приватних будинках вірних та переважно вночі, де отець крадькома сповідав та уділяв християнських Таїнств. З огляду на постійні переслідування зі сторони органів влади, він був змушений часто міняти місце проживання, а тому о. Серафим з квітня 1956 року аж до зими 1963 року мандрує по Криму, Волині, Поділлі, Литві. Легально йому доводиться працювати то палітурником, то продавцем лікарських рослин, то кочегаром. Він постійно намагається отримати у влади дозвіл на проведення пастирської діяльності, організовує вірних, щоб ті вимагали прислати їм священника, але партійні чиновники постійно йому відмовляли. Активна діяльність о. Серафима викликала невдоволення серед уповноважених представників у справах релігії, за що священник, який мав досвід роботи у віддалених регіонах країни, був арештований у 1966 році. Роки перебування в ув'язненні, виселення та вигнання до різних територій, значно ослабили здоров'я священника, внаслідок чого його діяльність супроводжувалась значними труднощами. Лише в 1970-х роках о. Серафиму Кашубі вдалось відвідати Волинь та Рівненщину, де він зміг приїхати до колишніх парафій. Перед Пасхою 1976 року о. Серафим перебуває на Волині, однак не довго, бо це заборонена для нього земля, де його дуже ретельно контролює міліція. Характер переслідувань римо-католицького духовенства нерідко проявлявся в регулярних обшуках приватних помешкань священників. На прикладі о. Серафима дізнаємось, що 19 вересня 1977 року священнику вдалось повернутись до Львова, однак саме в ту пору проводився обшук його домівки, внаслідок чого він був вимушений кілька годин перебувати на вулиці під дощем, без можливості зайти до помешкання, адже це загрожувало миттєвим арештом. Ця ситуація сильно ускладнила стан здоров'я священника, внаслідок чого наступного ранку, 20 вересня 1977 року, о. Серафим Кашуба відійшов у вічність.

Після смерті о. Серафима Кашуби територія Волині та Рівненщини на десятиліття залишилась без душпастирської опіки та можливості взяти участь у богослужінні.

Після відновлення діяльності Луцької дієцезії у 1996 році о. Августин Медніс згодом був переведений на роботу до Луцька. Ще у молоді літа, єпископ Маркіян Трофим'як був органістом у Самборі де й познайомився з о. Августином Меднісом. Тому 17 серпня 1999 року о. Медніс звернувся до Метрополітальної Курії у Львові з проханням про звільнення з обов'язків настоятеля у Ходорові та стрийського декана та дозвіл на виїзд до Луцької дієцезії, в якій на той час працювало декілька священників.

Таким чином, 7 вересня 1999 року був призначений генеральним вікарієм Луцької дієцезії⁴⁹⁵, а 4 січня 2000 року єп. Маркіян Трофим'як підніс до гідності гонорового каноніка луцького кафедрального капітулу о. А. Медніса⁴⁹⁶. Ця історична подія стала особливою, оскільки останнім луцьким каноніком був призначений о. Я. Рутковський у 1943 році.

Важливим аспектом є і те, що 1 жовтня 2004 року у Луцьку був створений дієцезіальний музей, першим хранителем якого був о. А. Медніс⁴⁹⁷. Цій справі о. Августин присвятив останні літа своєї праці. Дякуючи його старанням, в музеї були зібрані цінні експонати сакрального мистецтва, які він збирав на протязі цілого свого життя. Дбаючи про історичні цінності, о. Медніс нав'язав контакт з працівниками Королівського Замку у Варшаві, з Міністерством Культури та Народної Спадщини у Варшаві. Особливою увагою належить підкреслити старання о. Августина налагодження співпраці не тільки з викладачами, але й студентами Інституту Історії та Мистецтва

⁴⁹⁵ Архів Луцької дієцезії, персональна справа кс. А. Медніса. Декрет призначення генеральним вікарієм. 7. 09. 1999 р.

⁴⁹⁶ Архів Луцької дієцезії, персональна справа кс. А. Медніса. Декрет призначення гоноровим каноніком луцького кафедрального капітулу. 04. 01. 2000 р.

⁴⁹⁷ Архів Луцької дієцезії, персональна справа кс. А. Медніса. Декрет про призначення хранителем Луцького дієцезіального музею № 092. 01. 10. 2004.

Ягелонського Університету у Кракові. Дякуючи цій співпраці, у 2006 році був виданий каталог музейних експонатів⁴⁹⁸.

4.3. Перебудова та її вплив на функціонування римо-католицького духовенства

Період Перебудови, що тривав впродовж 1985 – 1991 років характеризується певним послабленням тиску з боку держави щодо діяльності Римо-католицької церкви та її священнослужителів, а також релігійної діяльності загалом. Гласність та плюралізм думок, що були невід’ємними складовими процесу Перебудови, як і демократизація усіх сфер суспільно-політичного життя разом із засудженням окремих практик радянської минувшини – усе це лише незначний перелік того, що мало місце в СРСР у часи горбачовської перебудови. Паралельно із змінами в суспільному житті Перебудова торкнулася і ідеологічної сфери. Звісно, що такий стан речей не міг не відбитися на науковому атеїзмі, котрий, фактично, став своєрідним симбіозом науки та ідеології. Зміни, що відбувалися у науковому атеїзмі в період Перебудови були зумовлені «ноюю пізньюрадянською політикою у сфері релігії та публічним інтересом до релігії», що паралельно супроводжувалися гострою критикою атеїзму⁴⁹⁹.

Аналізуючи вплив Перебудови на становище римо-католицького духовенства, передусім слід акцентувати на тенденціях змін загальних суспільно-політичних процесів, які проявлялися у прагненнях до відновлення релігійного життя, створення «двадцятки» у колишніх парафіях та активізації

⁴⁹⁸ Zbiory Muzeum Diecezjalnego w Łucku, cz. I. Rzeźba, oprac. A. Betlej, M. Biernat, M. Kurzej, W. Walanus, Kraków 2006. 120 s.

⁴⁹⁹ Кисельов О. Трансформації наукового атеїзму в Україні за часів перебудови. *Схід*, 4 (2017). С. 93.

діяльності «Церкви у підпіллі»⁵⁰⁰. Така позиція зі сторони як священнослужителів, так і мирян мала свої наслідки, адже переслідування, залякування та заборона релігійної діяльності все ще залишалась одним із домінуючих курсів правління тогочасної комуністичної влади. Зміни, які відбувалися в суспільстві, були обмежені необхідністю й надалі дотримуватися марксистсько-ленінської ідеології. Водночас, з огляду на зміст промов тогочасної правлячої верхівки і деяких реформ, підтриманих керівником СРСР Горбачовим, з 1985 року розпочалася, а з 1988 року посилилася часткова толеризація релігії та Церкви як суспільної установи⁵⁰¹.

Беззаперечним фактом є і те, що з другої половини 80-х років ХХ століття у атеїстичній літературі починають зникати категоричні негативні епітети щодо релігії і Римо-католицької церкви та її духовенства зокрема. До прикладу, дослідники радянського періоду М. Кирюшко та В. Танчер, загалом схвально відносячись до суспільного інтересу щодо різних релігій у часи Перебудови пише, що не слід, поряд з цим, замовчувати факти «вкрай негативного впливу релігії на розвиток науки, а також про однобоке (утилітарне) ставлення релігії до мистецтва»⁵⁰² тощо. Завданнями наукового атеїзму, на їхню думку, є розтлумачення релігійних складових, що є у культурі⁵⁰³. Зрозуміло, що такі та схожі форми «нового релігійного мислення»

⁵⁰⁰ Хоружий Г. Католицька церква в СРСР. *Історія релігії в Україні*: наук. зб. світлій пам'яті професора Ярослава Дашкевича (1926-2010) / За заг. ред. М. Капралія, О. Киричук, І. Орлевич. Ч. 1: Церковна історія / Інститут релігієзнавства філія Львівського музею історії релігії. Львів: Логос, 2016. С. 699–701.

⁵⁰¹ Паніна Л. Римо-Католицька церква на Житомирщині в останні десятиріччя радянської влади. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей іст. фак. Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки*. 2008. Вип. 15. С. 193–196.

⁵⁰² Кирюшко Н. И. Роль атеизма в преемственности развития социалистической культуры. *Культура. Религия. Атеизм* / [отв. ред. А. Н. Колодный, Б. А. Лобовик]. Київ: Наук. думка, 1991. С. 84-131.; Танчер В. К. Научный атеизм: проблемы теории и задачи практики. *Вопросы атеизма*. 1988. № 24. С. 3-11.

⁵⁰³ Кирюшко Н. И. Роль атеизма в преемственности развития социалистической культуры. *Культура. Религия. Атеизм* / [отв. ред. А. Н. Колодный, Б. А. Лобовик]. Київ: Наук. думка, 1991. С. 93 – 94.

не отримали схвалення представниками наукового атеїзму, а методи релігійного виховання та пропагування релігії залишалися дискусійними⁵⁰⁴.

На той час комуністична влада поступово відмовлялась від активного та відкритого придушення релігії в цілому та Римо-католицької церкви як інституції, зосередивши свою увагу на досягненні максимального контролю над церквами та розробці нової, актуальної для часу «системи науково-атеїстичного виховання». Ця церковна політика базувалась на прагненні політичної верхівки підтримувати наявну стабільність, про що також зазначають священники, які є свідками пережитих подій. Даний результат досягався шляхом викорінення джерел дестабілізації, а також на збереженні балансу сил між ідеологічним апаратом і зовнішньополітичними структурами⁵⁰⁵.

Ідеологічний апарат ґрунтувався на концепції подолання релігійності, як явища, що характеризувалось заборонаю духовної діяльності на окремих територіях (в тому числі на Волині), зменшенням кількості релігійних громад, чисельності віруючих, зниженням релігійної обрядовості. Використовуючи як інструменти впливу систему освіти, комсомольські рухи, позбавлення значних можливостей за належність до релігійної спільноти, утисками з боку діяльності в соціальних процесах, комуністична влада вела атеїстичну пропаганду серед населення, що найбільше впливало на тогочасну молодь. Дана ідеологічна модель спиралась передусім на ленінську доктрину, багаторічну традицію «боротьби з релігією», а також на дорого вартісну й розгалужену пропагандистську інфраструктуру⁵⁰⁶. Своєрідна сакральність у ставленні до певних положень ідеологічної доктрини стимулювала її

⁵⁰⁴ Кисельов О. Трансформації наукового атеїзму в Україні за часів перебудови. *Схід*, 4 (2017). С. 94.

⁵⁰⁵ Єленський В. Релігія і «Перебудова». *Людина і світ*. 2000. № 11-12. С. 11-21.

⁵⁰⁶ Колодный А. Н. Культура атеистического воспитания личности. *Культура. Религия. Атеизм* / [отв. ред. А. Н. Колодный, Б. А. Лобовик]. Київ: Наук. думка, 1991. С. 261-287.

реалізацію навіть тоді, коли вона суперечила реальним інтересам держави і порушувала міжнародно визнані права людини.

Не менш важливу роль у цій антирелігійній ідеології відігравали і такі зовнішньополітичні структури як апарат Міністерства закордонних справ, деякі служби КДБ, акредитовані за кордоном журналісти, які працювали задля забезпечення умов для досягнення цілей радянської міжнародної політики⁵⁰⁷. Таким чином, простежується тенденційна зміна, спрямована на певну лібералізацію релігійного законодавства, що проявлялось у пом'якшенні обмежень душпастирської діяльності та послабленні атеїстичної пропаганди. Для цих структур було зрозуміло, що на тлі популяризації у світі кампанії захисту прав людини та пильної уваги західних партнерів і громадськості до проблеми релігійної свободи в СРСР, атеїстичне переслідування духовенства та мирян негативно позначиться на позиціях держави на міжнародній арені.

Певною мірою можна стверджувати, що попередні методи відношення радянської влади щодо Церкви становитимуть велику загрозу для репутації держави та провокуватимуть все більше невдоволення серед населення в середині країни, а тому неможливість подальшого тоталітарного придушення релігійної активності для центрального партійного й державного апарату ставала дедалі більш очевидною.

Впродовж 1980-х років активно діяли незареєстровані громади, які послідовно зазнавали жорстоких переслідувань. Цей період в історії діяльності Римо-католицької церкви в Україні є найменш вивченим та дослідженим, а тому значна частина фактологічного матеріалу була отримана за допомогою спогадів очевидців тих подій, а саме священників, яким довелось починати свій духовний шлях в окреслений період. Духовенство Римо-католицької церкви на момент Перебудови вже було пристосоване до роботи в умовах тоталітарного атеїстичного правління радянської влади, а тому проводились спроби вести переговори з представниками влади та здійснювались підпільні

⁵⁰⁷ Ефективність управління атеїстичним вихованням / [відп. ред. С. М. Возняк]. Київ: Наук. думка, 1990. (224 с.) С. 73.

зібрання священників і мирян⁵⁰⁸. З огляду на певне «послаблення» контролю радянської влади над релігійною складовою, священники розпочинають більш активну діяльність щодо виїзду у ті регіони, які десятиліттями були позбавлені душпастирської опіки.

Як зазначають очевидці тих подій, це в жодному разі не означає що контролю не було. Все такими ж залишаються переслідування, залякування та заборона діяльності на невіддільних територіях. Так, відзначається, що на території Луцької дієцезії, а саме в Тернопільській області, були чинними тільки 3 парафії в Кременці, Борщеві та Галущинці. Загалом на теренах Галичини та Волині, діючими залишалось лише 13 парафій. Проведення відкритих богослужінь у парафіях було можливим тільки після отримання дозволу від Уповноваженого у справах релігії та супроводжувалось постійним контролем та наглядом за діяльністю священника, його проповідями, розмовами із прихожанами, а також пересуванням в межах конкретного регіону. Особливе спостереження здійснювалось, коли священник покидав межі своєї парафії та виїжджав у інші регіони. Внаслідок цього, духовенство неодноразово викликали до Управління у справах релігії щодо пояснення виїзду в ту чи іншу область⁵⁰⁹.

Найбільш прискіпливою була увага до відвідування тих місцевостей, де діяльність Римо-католицької церкви була під заборонаю, а саме Волинська та Рівненська області. Типовою ознакою, що відображала державно-релігійні відносини є підтвердження фактів неодноразових покарань для священників, перевірка діяльності, підставні особи для перевірки священника на дотримання ідеї комунізму тощо. В свою чергу священники намагались дотримуватись принципу ліберальності та не ставали до конфлікту із Уповноваженими у справах релігії, адже непокоря та неналежна поведінка із

⁵⁰⁸ Кисельов О. Трансформації наукового атеїзму в Україні за часів перебудови. *Схід*. 2017. № 4. С. 94-95.

⁵⁰⁹ Хом'як П. П. Дослідження образу Римсько-Католицької Церкви в радянській історіографії. *Південний архів (історичні науки)*. Вид. дім «Гельветика» 2022. Випуск XXXVIII. С. 104–107.

представником органу владу загрожувала заборона діяльності в цілому та позбавленням волі.

До сьогоднішнього дня священники, які працювали в досліджуваній період Перебудови, мають страх та побоювання щодо висвітлення всієї правди, яка відбувалась в той час, адже залякування та переслідування продовжувались ще тривалий час, не зважаючи на певного роду послаблення в діяльності римо-католицьких священників. З огляду на це, можемо припустити, що така концепція ідеологічної зміни та відходу від тоталітарного методу контролю над Церквою та релігією хоч і була одним із нових векторів руху розвитку держави, однак полягала на старих принципах та методах роботи колишніх представників КДБ, які згідно нових порядків займали довірені їм посади в органах влади у справах релігії. Не рідкими є випадки ув'язнення та побиття священників, які діяли на доручених їм парафіях, однак використовували в роботі із дітьми та молоддю теологічні конспекти. Праця із молодим поколінням ще тривалий час була забороненою, що спонукало до праці в конспірації та утвореннях «домашньої церкви». Священник о. Роман Бегай згадує, що для того щоб проповідувати слово Боже, вдавались до різних підходів: «навіть було таке, що казали всім, що йдемо вибирати корову, щоб купити. Спеціально ходили по різних хатах, подивились на купу стаєнь, а поки дивились і «вибирали», то люди мали можливість посповідатись. Треба було робити все швидко, бо в любий момент могли зайти і перевірити, що робимо»⁵¹⁰.

Таємничість та підпільна робота все ще залишались у роботі римо-католицьких священників, адже важливим завданням, яке вони ставили перед собою, полягало не лише на тому, щоб звершувати богослужіння у довірених їм парафіях, а й надавати душпастирську підтримку у заборонених регіонах. Тому була налагоджена комунікація між священниками та мирянами для того, щоб в конкретний час та конкретному домі можна було зустрітись для

⁵¹⁰ Особистий архів П. Хом'яка. Спогади о. Романа Бегаєя. Луцьк, записані у травні 2016 р.

душпастирської підтримки. Очевидним є і той факт, що наслідком такої прихованої роботи стала тенденційна зміна у кількості римо-католицьких мирян, адже не всім вдавалось приїхати до того чи іншого містечка задля проведення богослужіння. Нерідко людям потрібно було здолати близько 100 кілометрів до місця призначення, а потім повернутись назад до роботи. Як відзначає єпископ Маркіян Трофим'як: «Люди прагнули того, тому треба було добре попрацювати, щоб мати можливість приїхати до них. Хоча й перевіряли, часто то зробити не вдавалось, але ми старались, бо то була наша робота»⁵¹¹.

Каталізатором до змін стали очевидна одіозність та непродуктивність радянської релігійної політики, що характеризувалась особливою жорстокістю і цілковитою несумісністю із принципами, яких дотримується найбільш розвинуті сегменти міжнародної спільноти. Домінуюча на той час політика радянської влади потребувала кардинальної модернізації у всіх сферах управління державою, що стало передумовою до усвідомлення терміновості та необхідності проведення змін у найгостріших суспільно-політичних процесах, що власне, і стало першопричиною існування так званої Перебудови⁵¹². Знаковим є і той факт, що під час візиту М. Горбачова до Польщі у 1988 році польський уряд підняв питання щодо ставлення радянського керівництва до релігії в цілому та проводилось обговорення проблеми державно-церковних відносин. Очевидно, що представники уряду Польщі були усвідомленні масштабам трагедії у справах релігії, які на той час панували в СРСР, а тому М. Горбачов чи не вперше визнав, що у царині державно-церковних відносин «мы наломали немало дров»⁵¹³.

Концепція політичного взаєморозуміння та налагодження відносин із західним світом мала важливе значення для радянського керівництва, адже

⁵¹¹ Особистий архів П. Хом'яка. Спогади єпископа Маркіяна Трофим'яка. Луцьк, записані 16 травня 2010 р.

⁵¹² Kościół rzymskokatolicki na Ukrainie Zachodniej na przykładzie Tarnopolszczyzny w latach 1946-1989 / Jarosław Stocki ; tł. Jan Jacek Bruski.

⁵¹³ Кисельов О. Трансформації наукового атеїзму в Україні за часів перебудови. *Схід*, 4 (2017). С. 94 -96.

така співпраця давала можливість налагодити економічні зв'язки, а також піднімала лідерський статус СРСР серед інших європейських країн. Втім такий союз був абсолютно неможливим без зміни в політиці щодо дотримання прав та свобод людини, в тому числі і права на віросповідання.

Вже наприкінці 1980-х років після створення у 1988 році Гельсінської спілки за права людини, духовенство і миряни піднімали питання на увесь світ щодо переслідування народу за віру. Цей період можна назвати етапом розквіту релігійних прав та свобод після багаторічного поневолення, хоча про повну свободу ще, звісно, не йшло мови. Однак позитивними результатами, які окреслюють даний період є те, що з'являється більше сили для опору протиправним діям зі сторони влади. У 1989 році люди тенденція за вимагання відновлення церковних інституцій набуває більш масового характеру, а священники поступово повертаються із ув'язнення. Зі спільних спогадів від о. Олександра Гамалійчука та єпископа Маркіяна Трофим'яка дізнаємось, що: «Люди дуже підтримували відновлення костелів. Були і такі, що не хотіли, бо боялись навіть вголос щось сказати, але все одно людям то було треба. Підписів було багато, ой а скільки ж ми листів писали, щоб нам дозволили і повернули.. а як в 90-му році дозволили в костелі в Луцьку в капличці зліва службу провести.. там ще якісь мавпи страшні стояли, то попросив, щоб їх хоча б якимось рядном накрити, бо то геть страшне і недоречне...»⁵¹⁴.

О. Олександр Гамалійчук так згадує ту першу Службу в кафедральному костелі Святих Апостолів Петра і Павла у Луцьку: «То вже говорили про те, що наш кафедральний костел хочуть повернути. Наші місцеві їздили і до Кремля їздили і просили, щоб повернути. А тоді на Різдво в каплиці нас було десь чоловік 15 і ту Службу відправляли ксьондзи з Польщі. Дуже врізалось мені в пам'ять, що тоді ходили чутки про передачу собору автокефальній церкві. І коли ми почули, що йдуть з Андріївського братства з хоругвами, ми дуже злякались, що то вже йдуть забирати нашу захристію і нам вже не

⁵¹⁴ Особистий архів П. Хом'яка. Спогади єпископа Маркіяна Трофим'яка. Луцьк, записані 16 травня 2010 р.

віддадуть нічого, бо в них там ще був планетарій. Але ми почули спів колядок, і колядки ці були рідною українською та польською, що нас дуже здивувало, що українська молодь заспівала польську колядку і ми доєдналися. І коли вони зайшли нас привітати, ми просто плакали як діти, і пізніше з цією православною молоддю ми поїхали на Всесвітні дні молоді у Ченстохові»⁵¹⁵.

Таким чином, у жовтні 1990 році було ухвалено новий закон «Про свободу совісті та релігійні організації», розробка та створення якого супроводжувалось значною кількістю дискусій, обговорень та концепцій віднайдіння порозуміння в середині структури державного апарату та налагодженню взаєморозуміння із представниками релігійних інституцій, в тому числі і римо-католицьким духовенством. Згідно спогадів священників, зазначається, що на 1989 – 1990 роки припав чи не найбільший сплеск активної діяльності як римо-католицького духовенства, так і мирян. Адже проводилась масштабна робота щодо повернення храмів для парафій, що супроводжувалось зверненням до органів влади, поїздками до Верховної Ради України та навіть до Кремля. Водночас відзначається і наслідок багатолітньої атеїстичної пропаганди, що нанесла свій вплив на сприйняття релігії та духовності у молодого покоління, яке зростало в дусі комунізму та атеїстичної пропаганди. Адже робота над відновленням парафій та поверненням храмів для використання у релігійних цілях, передбачала закриття тих установ та закладів, які до цього розташовувались у костелах. Переважно це були спортивні зали, клуби та будинки культури. Характерним і знаковим є також те явище, що проти повернення храмів та відновлення легального душпастирського життя, висловлювали ті люди та молодь, які з огляду на певні побоювання та страх переслідування органами влади, не відвідували підпільних зустрічей або ж навіть займались так званими «доносами» та священнослужителів та мирян.

⁵¹⁵ Особистий архів П. Хом'яка. Спогади о. Олександра Гамалійчука. Луцьк, записані 16 вересня 2020 р.

Досліджуваний період характеризується значними спробами повернення костелів для служіння парафіям. Один із таких випадків у селищі Меденичі Дрогобицького району, що належить до Львівської дієцезії, згадує о. Роман Бегей. За його словами, у Римо-католицькому костелі був сформований будинок культури, а сама споруда зазнала сильних понівечень, адже було знищено костельну вежу, обрізано склепіння, а в самому храмі проводились дискотеки, розпивались алкогольні напої тощо. Майно, яке належало парафії, було викрадено або ж відібрано тогочасною владою. У зв'язку із певною лібералізацією державного партійного апарату по відношенню до духовенства, вдалось провести значну роботу над збором необхідних підписів від «двадцятки», з якими проводилось звернення до селищної ради, згодом до обласної та до Уповноваженого у справах релігії. Цікавим та значущим фактом є і те, що нерідко такі дії щодо повернення храмів громадам носили міжконфесійний характер⁵¹⁶.

Адже з огляду на заборону діяльності Української Греко-Католицької Церкви, римо-католицькі священники надавали душпастирську підтримку і для греко-католицьких спільнот, проводили спільні богослужіння, сповіді, хрещення тощо. Результатом великої роботи стало повернення храму у 1989 році для римо-католицької спільноти. Зі спогадів священника: «Приїхали Герц і Савчинський і віддали ключі від костелу. То ми до вечора всі внутрішні роботи поробили, багато людей зібралось... все старе повиносили звідти, бігом поставили замок на двері і зробили костел. Молодь по всякому ставилась, бо то ж був клуб, вони там гуляли. Були і такі, хто казав, що то ж польський костел і хто його утримувати буде... то вже ті радянські наративи працювали. Але потім вже всі помагали костел ремонтувати і приходило багато»⁵¹⁷.

⁵¹⁶ Особистий архів П. Хом'яка. Спогади о. Романа Бегея. Луцьк, записані у травні 2016 р.

⁵¹⁷ Там само.

Паралельно в цей час проводилась велика та спільна робота над удосконаленням регулювання державно-релігійних відносин на законодавчому та соціальному рівнях. Характерним є і те, що священнослужителі, юристи, релігієзнавці, лідери громадських думок, миряни різних конфесій надсилали звернення, пропозиції та поправки до парламенту щодо змін в даній сфері державного апарату. На цей період припало багато вагомих та значимих в історії суспільно-політичних подій, адже парламентами союзних республік ухвалювали декларації про суверенітет і домінантність республіканських законів над союзними, наслідком чого стало вирішення всіх проблемних питань на республіканських рівнях⁵¹⁸.

Вперше обговорення проекту закону «Про свободу совісті та релігійні організації» відбулось 21 березня 1991 року. На відміну від діючого на ті роки «Положення про релігійні організації в УРСР», проект нового закону передбачав не лише поділяти права громадян, а й поширювати релігійні погляди; дозволялося навчання релігії у релігійних громадах, школах тощо, у тому числі й за кордоном; отримували можливість претендувати на альтернативну службу; легітимізувались встановлення й підтримка зв'язків з одновірцями закордоном; здійснення паломницьких подорожей; отримання й перевезення релігійної літератури тощо.

Важливою частиною змін в системі відносин між державою та Церквою було і те, що розширювалися права релігійних організацій. Вони отримали статус юридичної особи, а також здобули право власності, дозвіл на відкриття пунктів допомоги, шкіл, центрів релігійної просвіти суспільства, серед яких були і діти. Не менш значимим було здобуття можливості засновувати підприємства, що займались виготовленням релігійної символіки, видавали літературу, відкривали благодійницькі установи; брали участь у громадському

⁵¹⁸ Єленський В. Релігія і «Перебудова». *Людина і світ*. 2000. № 11-12. С. 13-17.

житті та отримали доступ до виступів та публікацій у засобах масової інформації⁵¹⁹.

Вирішальне обговорення законопроекту проводилось 23 квітня 1991 року та викликало гострі дискусії. Причиною дебатів стали сумніви деяких депутатів щодо необхідності розмежування церковної діяльності від держави та надання священникам можливості брати участь у політичному житті. Особливо активно обговорювалась проблема навчання дітей релігії та статті закону, що регулюють майнові проблеми.

Таким чином, релігійно-суспільні зміни в період між початком політики Перебудови й відновленням Незалежності України, відзначаються певним розширенням можливостей релігійних свобод і принциповою лібералізацією державної політики щодо релігії, Церкви та віруючих. Свобода совісті та свобода слова стали одним із найбільш значимих та перспективних досягнень періоду Перебудови. Зміни, які характеризують досліджуваний період, стали знаковими та мали вагомий вплив на розвиток діяльності Римо-католицької Церкви та становище її служителів в цілому. Адже як відзначають свідки тих подій, стало більш можливим проводити зібрання підписів, виїзди до Уповноважених у справах релігії, проводити комунікацію щодо повернення храмів для громад та відновлення функціонування парафій. Очевидно, що миттєвих результатів ніхто не очікував, однак відчутним було певно полегшення у комунікації із органами влади, які намагались тримати контроль над ситуацією, однак допускали певні форми релігійної роботи із мирянами.

Зміни, що відбулися в державі у ставленні до релігії та її служителів були наслідком змін в ідеологічній політиці Радянського Союзу загалом. Перебудова призвела не лише до трансформацій у сприйнятті релігії як культурного феномену, але й докорінно переламала суспільну свідомість (як на рівні пересічних українців), так і на рівні держави, що відбилося, передовсім, у її політиці: через значну лібералізацію державно-церковних

⁵¹⁹ Кисельов О. Трансформації наукового атеїзму в Україні за часів перебудови. *Схід*, 4 (2017). С. 94-96.

відносин та пом'якшення наукового атеїзму. Наслідком згаданих змін стало формування нових, сприятливих умов для поступового відновлення та нормалізації функціонування Римо-католицької церкви та її духовенства в Україні.

ВИСНОВКИ

Із відновленням незалежності України, оприлюдненням невідомих до сьогодні архівних даних та відродженням діяльності церковних інституцій, в науковому середовищі з'явилися нові можливості щодо дослідження та аналізу явищ і процесів, які стояли на заваді розвитку релігії, а саме католицької церкви латинського обряду, в час Другої світової війни та радянський період. Для дослідження цієї проблематики, яка тривалий час була замовчувана та дискредитована атеїстичною політикою радянської влади, необхідним було проведення комплексного дослідження, яке дозволило б неупереджено та об'єктивно проаналізувати становище Римо-католицької церкви та діяльність її духовенства двох дієцезій Луцької та Львівської у період 1939 – 1991 років – досить складний історичний період, на який припала Друга світова війна, радянська Західної України, де діяли досліджувані дієцезії та утвердження радянської тоталітарно-атеїстичної системи.

Проведене дослідження опирається на доволі широку історіографічну базу, що охоплює численний доробок українських та зарубіжних учених: праці різні за своїм науковим рівнем, достовірністю наведеної в ній інформації. Як засвідчив аналіз історіографії, нині не існує жодного комплексного дослідження римо-католицького духовенства Львівської та Луцької дієцезій, як, власне, і досліджень Церкви на цих теренах у означений період. Аналіз низки наукових праць засвідчив, що у сучасній історіографії переважає тенденція, пов'язана із вивченням історії Церкви періоду Другої світової війни та загалом другої половини ХХ століття у площині взаємовідносин державних та церковних інституцій. При цьому часто залишається поза увагою головний їх елемент – духовенство та віруюча людина, що робить такі дослідження вразливими для будь-яких зовнішніх впливів (політичних, конфесійних тощо).

Окрім того, аналіз історіографії продемонстрував, що наукові праці опубліковані у радянський період, найчастіше, є заідеологізованими та містять інформативно-викривлене сприйняття Римо-католицької церкви та її діяльності з огляду на атеїстичну пропаганду, яка на той час була домінуючою в сфері соціо-культурних процесів. Для історіографії радянського періоду характерним було недостатнє висвітлення процесів та подій, котрі суттєво впливали на становище римо-католицького духовенства та мирян Церкви, що пов'язано із цензурою тоталітаризму та недоступністю до архівних даних.

Проведене дослідження засвідчило, що наявна сучасна історіографія містить фрагментарні відомості про римо-католицьке духовенство 1939 – 1991 років на територіях Львівської та Луцької дієцезій оскільки ані римо-католицьке духовенство досліджуваних терен, ані, власне, сама Церква досі не стали предметом окремого комплексного дослідження. Тому актуальність та наукова новизна дисертації праці є цілком обґрунтованими.

Представлена дисертація опирається на значну джерельну базу, зокрема документи архівних установ України, Республіки Польща, Ватикану. Велика кількість документів вперше вводиться автором до наукового обігу. Автор дійшов висновку, що документи з історії Римо-католицької церкви є досить розпорошеними, що пов'язано з історичним минулим західноукраїнських земель, які перебували у складі різних державних утворень.

У ході евристичного пошуку були опрацьовані фонди центральних (Центральний архів громадських об'єднань та україніки), галузевих (Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області), регіональних (Державний архів Волинської області, Державний архів Львівської області, Державний архів Рівненської області, Державний архів Тернопільської області) України. Репрезентативна документальна база зберігається у архівосховищах Республіки Польща (Архів нових актів, Варшава; Архів Інституту національної пам'яті, Варшава і Щецін). Численні документи, які фіксують діяльність Римо-католицької церкви згромаджені у архівній системі самої Церкви в Україні (архів Луцької дієцезії РКЦ, архів Митрополичої

базиліки РКЦ у Львові), Польщі (архів Митрополичої курії у Кракові, архів Луцької дієцезії у Любліні, Інститут архівів, бібліотек і музеїв костельних при КУЛ, архів парафії св. Якуба, архів Товариств Ісус з Південної Польщі, Центральний архів згромадження Сестер святої Терези від Дитяти Ісуса), Латвії (архів Митрополичої курії в Ризі), Італії (Ватиканський апостольський архів). Зауважимо лише, що архівна система Римо-католицької церкви цілком самостійна і керується власним законодавством, розробленим на підставі законодавства Ватикану в частині архівів. Як наслідок джерельна база містить матеріали офіційного, церковного діловодства, періодики, спогади, епістолярій, що дозволило, дотримуючись критичного підходу, розкрити особливості функціонування представників Римо-католицької церкви у досліджуваний період.

Враховуючи міждисциплінарний характер представленої дисертації, автором було використано широкий спектр методологічного інструментарію, що притаманний історичній науці, з'ясовано основний понятійний апарат. Обрана теоретико-методологічна база дозволила повною мірою реалізувати поставлені мету та завдання дослідження і сформулювати обґрунтовані висновки. Тематика дослідження вплинула на підбір комплексу методів та принципів наукового пізнання, якими послуговувався автор. Саме тому основу теоретико-методологічної бази склали діалектичні принципи наукового пізнання що забезпечило комплексне дослідження діяльності римо-католицького духовенства Львівської та Луцької дієцезій у період 1939 – 1991 років.

У дисертації здійснено переосмислення наслідків Другої світової війни для Римо-католицької церкви загалом та її духовенства зокрема. Реалії, що в них опинилася Церква після 1944 року призвели до значних змін не лише в становищі римо-католицьких священників, але й мирян: заборони, переслідування, репресії, конфіскації церковного майна, войовничий атеїзм та ідеологічні ярлики – ось не повний список того, що довелося пережити римо-католикам. Політика атеїзації суспільства, ліквідація римо-католицького

устрою як окремої інституції, переслідування та знищення духовенства, націоналізація церковного майна, набували загрозливих масштабів та потягнули за собою численні жертви. Адже з огляду на вищезазначений перелік процесів, які здійснювала комуністична радянська влада, передбачалось, що залякування і переслідування священників і мирян зменшить їх бажання волевиявлення та обмежить відстоювання своїх релігійних прав і свобод.

У науковій роботі вперше у вітчизняній історіографії подається донині невідомий перелік жертв, які трагічно загинули від рук радянської та німецької влади, були піддані репресіям та переслідуванням. Таким чином, висвітлюється життєдіяльність та трагічна загибель 13 священників, які були замордовані під час радянської окупації, 15 духівників, що загинули за стійкість своєї віри під час німецького окупаційного режиму. Відновлення історичної правди, що доповнюються спогадами про людські втрати є одним із найголовніших елементів для об'єктивного висвітлення історії краю та всієї історії України.

У науковій роботі розкрито факти про націоналізацію церковної власності на території Львівської та Луцької дієцезій. У такий спосіб автор простежив послідовність дій радянської влади, що вели до єдиної цілі – знищення Римо-католицької церкви та її громади. Зазвичай спостерігалась тенденція відкриття у храмах клубів, спортзалів, складів, музеїв тощо. Нерідко траплялися випадки, коли католицькі храми знищувалися. Така діяльність з боку влади була спрямована на повну дискредитацію Церкви, а націоналізація церковного майна, яке в подальшому підлягало знищенню породжувала іще більший спротив серед місцевого віруючого населення та духовенства. У дослідженні описуються щонайменше 52 храмів, які були знищені вщент або ж розформовані для потреб радянської влади.

Автор прийшов до висновку, що радянський уряд вів цілеспрямовану політику на ліквідацію та знищення Римо-католицької церкви та її служителів, що супроводжувалось переслідуваннями духовенства та мирян, конфіскацією

та руйнацією храмів. Число загиблих серед духовенства Римо-католицької церкви досліджуваного періоду є досить значним, що відбито автором у таблицях та покажчиках, які складені на основі опрацювання цілого ряду документів. Статистичні дані, що напрацьовані дисертантом вперше введено до наукового обігу.

Однією із особливостей поведеного дослідження є вивчення життєдіяльності конкретних історичних постатей, діячів Римо-католицької церкви. Зібрано цілу низку історичних фактів з життя та душпастирської опіки римо-католицького духовенства Львівської та Луцької дієцезій, простежено взаємовідносини духовенства із радянською владою. Вивчено та охарактеризовано методи переслідування римо-католицьких священників у період 1944 – 1991 років.

Аналізуючи становище та умови за яких Римо-католицька церква намагалась функціонувати та продовжувати свою діяльність, автор приходить до висновків, що характерним явищем для досліджуваного періоду є масова націоналізація церковного майна владою, задля унеможливлення подальшої роботи та діяльності релігійних спільнот. Під час проведення дослідження були встановлені факти цинічного та неналежного поводження із релігійними пам'ятками, більшість із яких, окрім іншого, становили архітектурну та культурну цінність. Всеможливі утиски чинилися і проти римо-католицького духовенства, яке змушене було своє служіння Церкві і людям здійснювати приховано, звідки й з'являються терміни «Церква у підпіллі» та «підпільне духовенство», оскільки у досліджуваний період на територіях Луцької дієцезії та окремих території Львівської дієцезії римо-католицьке духовенство діяло в умовах заборон, таємно, підпільно.

Структурний підхід, що використаний у дисертації дозволив за хронологічним принципом простежити ті суспільно-політичні, соціально-культурні процеси на тлі яких досліджуються умови діяльності та існування Римо-католицької церкви Львівської та Луцької дієцезій у період 1939 – 1991 років. Автор стоїть на переконанні, що даний період був сповнений великої

трансформації та потрясінь і є одним із найскладніших в історії римо-католицької церкви. Політичне керівництво Радянського Союзу доклало усіх зусиль аби дискредитувати та ліквідувати Римо-католицьку церкву в УРСР.

В результаті дисертаційного дослідження автор прийшов до висновку, що попри усі заборони та репресії римо-католицьке духовенство, завдяки важкій та ризикованій праці, зуміло не лише залишитися вірним своїм переконанням але й зберегти вірних Церкви. У науковому дослідженні простежуються особливості функціонування римо-католицького духовенства на трьох історичних етапах, які хронологічно виділяє автор, як наслідок суспільно-політичних змін та процесів що відбувалися впродовж досліджуваного періоду.

Ситуація із Римо-католицькою церквою та її духовенства дещо пом'якшилася у часи Перебудови, коли відбуваються перші позитивні зрушення у становищі Церкви. Релігійно-суспільні зміни в період Перебудови і на початковому етапі становлення незалежності України, відзначаються певним розширенням можливостей релігійних свобод і принциповою лібералізацією державної політики щодо релігії, Церкви та віруючих. Свобода совісті та свобода слова стали одним із найбільш значимих та перспективних досягнень періоду перебудови. Зміни, які характеризують досліджуваний період, стали знаковими та мали вагомий вплив на розвиток діяльності Римо-католицької Церкви в цілому. Звісно, що миттєвих результатів не відбулося, власне їх ніхто й не очікував, однак відчутним було полегшення у комунікації із органами влади, які намагались тримати контроль над релігійною ситуацією, допускалися певні форми релігійної роботи із мирянами.

Загалом, можна переконливо стверджувати, що проведене дослідження заповнює важливу та велику прогалину як в українській історії так і у історії Римо-католицької церкви і, безсумнівно, матиме важливе практичне значення, адже розробка проблематики із історії Римо-католицької церкви, досліджуваного періоду, в Україні лише розпочинається (існують лише вузькі регіональні дослідження). А тому представлена дисертація буде корисною для

розширення та поглиблення досліджень римо-католицького духовенства, а також при створенні тематичних музейних експозицій, що присвячені вшануванню пам'яті загиблих у роки Другої світової війни та репресованих радянською владою римо-католицьких священників; з історії Римо-католицької церкви та її служителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. АРХІВИ

Архів, бібліотека і музей Львівської митрополії, м. Краків (Archiwum, Biblioteka i Muzeum Metropolii Lwowskiej ob. łac. w Krakowie / Archiwum Arcybiskupa Eugeniusza Baziaka)

1. Korespondencja ks. Zyhmunda Hałuniewicza i ks. I. Chwiruta do ks. Stanisława Szurka z 1930 r.
2. Korespondencja ks. Zyhmunta Hałuniewicza z Wandą Kurkowską w latach 1947–1953.

Архів Інституту національної пам'яті, м. Варшава (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie)

3. Sygn. 177/624, tom 1, mps, j. rosyjski, k. 6. Decyzja o aresztowaniu Szelażka, Łuck, 3 stycznia 1945, kopia IPN BU.
4. Sygn. 177/624, tom 1, mps, j. rosyjski, k. 7–8. Nowosielow, kapitan, Decyzja o wyborze środków prewencyjnych, [Łuck], 3 stycznia 1945, kopia IPN BU.
5. Sygn. 177/624, tom 1, rps, j. rosyjski, k. 9. Nowosielow, pułkownik, Nakaz nr 70 na przeprowadzenie aresztu i rewizji, [Łuck], 4 stycznia 1945, kopia IPN BU.
6. Sygn. 177/624, tom 1, rps, j. rosyjski, k. 36–73. M. Budnikow, major, Protokół przesłuchania oskarżonego Szelażka, Łuck, 8–10 stycznia 1945, kopia IPN BU.
7. Sygn. 177/559, tom 3, mps, j. rosyjski, k. 136–137. Nowosielow, kapitan, Postanowienie o przedstawieniu zarzutów, Łuck, 15 stycznia 1945, kopia IPN BU.
8. Sygn. 177/559, tom 3, rps, j. rosyjski, k. 149–152. Majorow, starszy lejtnant, Protokół przesłuchania oskarżonego Władysława Bukowińskiego, Kijów, 6 marca 1945, kopia IPN BU.

9. Sygn. 177/559, tom 3, mps, j. rosyjski, k. 153–155. Majorow, starszy lejtnant, Protokół przesłuchania oskarżonego Władysława Bukowińskiego, Kijów, 14–15 marca 1945, kopia IPN BU.
10. Sygn. 177/559/1/1. Protokół przesłuchania bpa A. Szelażka, 21 III 1945 r.
11. Sygn. 177/559, tom 3, rps, j. rosyjski, k. 180–189. Majorow, starszy lejtnant, Protokół przesłuchania oskarżonego Władysława Bukowińskiego, Kijów, 14 kwietnia 1945, kopia IPN BU.
12. Sygn. 177/559, tom 3, mps, j. rosyjski, k. 190–211. Majorow, starszy lejtnant, Protokół przesłuchania oskarżonego Władysława Bukowińskiego, Kijów, 16 kwietnia 1945, kopia IPN BU.
13. Sygn. 177/559/1/2. Protokół przesłuchania bpa A. Szelażka, 13–14 V 1945 r.
14. Sygn. 177/559/3/2, k. 262. Protokół przesłuchania oskarżonego Władysława Bukowińskiego, Kijów, 16 kwietnia 1945, kopia IPN BU.
15. Sygn. 177/624, tom 1, mps, j. rosyjski, k. 4. Nikołajew, kapitan, Lista oskarżonych przechodzących do sprawy śledczej nr 148321, 24 maja 1945, kopia IPN BU.
16. UI/F, t. 3, cz. B, k. 15.
17. UI/F, t. 3, cz. B, k. 17.
18. UI/6/F, t. 1, cz. A, k. 3.
19. UI/6/F, t. 1, cz. B, k. 7.
20. UI/6/F, t. 1, cz. B, k. 34.
21. UI/627/F, t. 3, cz. B, k. 34.
22. UI/627/F, t. 3, cz. B, k. 37.
23. UT/627/F, t. 3, cz. B, s. 163.

**Архів Інституту національної пам'яті, м. Щецін (Archiwum Instytutu
Pamięci Narodowej w Szczecinie)**

24. Sygn. akt S 21/14/Zn, s. 35.

Архів Кошалін-Колоблзької дієцезії, м. Кельци (Archiwum Diecezjalne w Kielcach)

25.Sygn. OP-17/4, k. 20-2.

Архів Луцької дієцезії Римсько-Католицької Церкви, м. Луцьк

- 26.Персональна справа кс. А. Медніса. Відзнака кс. А. Медніса за горливу душпастирську послугу у Львівській архідієцезії № 164. 21. 04. 1992 р.
- 27.Персональна справа кс. А. Медніса. Декрет екскардинаційний кс. А. Медніса до Львівської дієцезії № 1. 09. I. 1992 р.
28. Персональна справа кс. А. Медніса. Декрет призначення генеральним вікарієм. 07. 09. 1999 р.
29. Персональна справа кс. А. Медніса. Декрет призначення гоноровим каноніком луцького кафедрального капітулу. 04. 01. 2000 р.
- 30.Персональна справа кс. А. Медніса. Декрет призначення членів Синоду Львівської архідієцезії, №7. 16. 01. 1995 р.
- 31.Персональна справа кс. А. Медніса. Декрет про призначення хранителя Луцького дієцезіального музею № 092. 01. 10. 2004 р.
- 32.Персональна справа кс. А. Медніса. Інкардинація кс. А. Медніса до Львівської архідієцезії № 163. 21. 04. 1992 р.
- 33.Персональна справа кс. А. Медніса. Номінація кс. А. Медніса греміальним каноніком Митрополичого кафедрального капітулу у Львові № 305. 13. 11. 1994 р.
34. Персональна справа кс. А. Медніса. Прохання до кс. проф. др. Мар'яна Яворського, архиєпископа митрополита Львівського в справі інкардинації до Львівської дієцезії. Ходорів, 16. 04. 1992 р.
- 35.Nominacja ks. Zientarę prefektem objazdowym. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok I, Wrzesień 1926 r. Nr 1. S. 33.
- 36.Nominacja ks. Adolfa Jarosiewicza Sekretarzem Generalnym Sekretariatu Generalnego do Spraw Społecznych Diecezji Łuckiej. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok I, Wrzesień 1926 r. Nr 1. S. 34.

37. Nominacja ks. Rutkowskiego Franciszka do Maniewicz. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok I, Listopad 1926 r. Nr 3. S. 137.
38. Świecenia kapłańskie Fedorowiczowi Bronisławowi. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok II, Marzec 1927 r. Nr 3. S. 198.
39. Nominacja Ks. Lucjana Krajewskiego Administratorem parafii Mizocz. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok II, Sierpień 1927 r. Nr 8. S. 580.
40. Podziękowanie Ks. T. Czabanowi za zbudowanie Kościoła w Hucie Stepańskiej. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok III, Styczeń 1928 r. Nr 1. S. 15–16.
41. Depesza do ks. prał. Tokarzewskiego. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok VIII, Styczeń 1933 r. Nr 1. S. 55–56.
42. Nominacja ks. Michała Dąbrowskiego z wikarjatu w Kowlu do Koniuch. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok IX, Sierpień 1934. Nr. 8. S. 277.
43. Świecenia kapłańskie Władysława Michalaka. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok X, Czerwiec 1935 r. Nr. 6. S. 192.
44. Nominacja ks. prałata Marjana Tokarzewskiego dziekanem kowelskim. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok X, Sierpień 1935 r. Nr. 8. S. 223.
45. Nominacja ks. kan. Adolfa Jarosiewicza na proboszcza do Łanowiec. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok X, Wrzesień 1935 r. Nr. 9. S. 251.
46. Artykuł Ks. prof. Antoni Chmielewskiego Nasz Pasterz w 4 rocznicę ingresu ks. bpa Adolfa Piotra Szelażka. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok X, Grudzień 1935 r. Nr 12. S. 314.
47. Nominacja ks. Jana Chojnackiego wikariuszem w Ołyce. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok XII, Marzec 1937 r. Nr 3. S. 56.
48. Nominacja ks. Jana Chojnackiego administratorem parafii w Długoszyjach. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok XII, Czerwiec 1937 r. Nr 6. S. 157.
49. Nominacja ks. Franciszka Rutkowskiego na proboszcza do Litowizu. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok XIII, Maj-Czerwiec-Lipiec 1938. Nr 5–7. S. 258.

50. Nominacja ks. Władysława Bukowińskiego kanonikiem honorym kapituły katedralnej łuckiej. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. Rok XIII, Sierpień-Wrzesień-Październik 1938. Nr 8–10. S. 363.

Архів Луцької дієцезії Римсько-Католицької Церкви, м. Люблін

(Archiwum Diecezji Łuckiej w Lublinie)

51. Kuria Diecezjalna w Łucku. Wykaz parafii i duchowieństwa diecezji łuckiej. Stan na dzień 1 sierpnia 1939 r.
52. Kuria Diecezjalna w Łucku. Katalog parafii i duchowieństwa diecezji łuckiej na 1941 r.
53. Kapłani zmarli w latach 1939–1948.
54. Akta osobowe 1942.
55. B. sygn., Leciba I klasy szkolniakom Mednim Augustam 1940/41 mācības gadas, Bruknas 1941.
56. B. sygn., Leciba II klasy szkolniakom Mednim Augustam 1941/42 mācības gadas, Bruknas 1942.
57. B. sygn., Leciba IV klasy szkolniakom Mednim Augustam 1942/43 mācības gadas, Bruknas 1943.
58. B. sygn., Leciba V klasy szkolniakom Mednim Augustam 1943/44 mācības gadas, Bruknas 1944.
59. B. sygn., Leciba VI klasy szkolniakom Mednim Augustam 1944/45 mācības gadas, Bruknas 1945.
60. B. sygn., Dekret nominacyjny bpa P. Strodosa dla ks. Augustyna Mednisa na wikariusza par. Iłukszta, Ryga 29 VII 1958 r.
61. B. sygn., Dekret nominacyjny bpa P. Strodosa dla ks. Augustyna Mednisa na wikariusza par. Dyneburg, Ryga 9 V 1960 r.
62. B. sygn., Dekret nominacyjny administratora apostolskiego archidiecezji w Rydze ks. Julijansa Začestsas dla ks. Augustyna Mednisa na administratora par. Lēnas i Vaiņodes, Ryga 8 VI 1961 r.

Архів Митрополичої базилики Римсько-Католицької Церкви,

63.м. Львів

- 64.Liber Mortuorum. T. 1: 1946–1952.
 65.Liber Mortuorum. T. 2: 1952–1970.
 66.Liber Natorum. T. 1 a: 13 VIII 1944-5 VII 1947.
 67.Liber Natorum. T. 2a: 2 I 1949-13 III 1966.
 68.Liber Natorum. T. 2 b: 1949–1958.
 69.Liber Natorum. T. 3: 6 VI 1947-24 III 1956.
 70.Liber Natorum. T. 4: 29 VI 1956-25 III 1966.

Архів митрополичої курії, м. Краків (Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie)

- 71.Pers B 1947.

Архів митрополичої курії, м. Рига (Archiwum Kurii Metropolitalnej w Rydze)

- 72.B. sygn., Akta personalne ks. K. Mączyńskiego, dekret nominacyjny dla ks. K. Mączyńskiego wikariuszem par. w Rydze, Ryga 18 Martii 1950 r., Nr. 83.
 73.B. sygn., Akta personalne ks. K. Mączyńskiego, dekret nominacyjny dla ks. K. Mączyńskiego lektorem Wyższego Seminarium w Rydze, Ryga 27 Septemberis 1950, Nr. 192.
 74.B. sygn., Akta personalne ks. K. Mączyńskiego, dekret nominacyjny dla ks. K. Mączyńskiego wikariuszem par. w Rydze, Ryga 10 Januarii 1951 r. Nr. 20.
 75.B. sygn., Akta personalne ks. K. Mączyńskiego, dekret nominacyjny dla ks. K. Mączyńskiego wikariuszem par. Prāvestu, Ryga 28 martā 1956, Nr. 48.
 76.B. sygn., Akta personalne ks. K. Mączyńskiego, dekret nominacyjny dla ks. K. Mączyńskiego wikariuszem par. Rezekne, Ryga 13 Januarii 1958 r. Nr. 07.
 77.B. sygn., Akta personalne ks. K. Mączyńskiego, dekret nominacyjny dla ks. K. Mączyńskiego administratorem par. Landskorona, Ryga 23 Maji 1960 r., Nr. 1191.
 78.B. sygn., Akta personalne ks. K. Mączyńskiego, dekret nominacyjny dla ks. K. Mączyńskiego proboszczem par. Barkava, Ryga 5 Junii 1963, Nr. 164.

79.В. sygn., Akta personalne ks. K. Maćczyńskiego, Уполномоченому Совета по делам религиозных культов при С. М. СССР по Львовской области Савичеву Н., Рига 20 апреля 1966 г. № 68.

80.В. sygn., Akta personalne ks. K. Maćczyńskiego, dekret nominacyjny dla ks. K. Maćczyńskiego proboszczem par. Sambór, Ryga 25 Aprilis 1966, Nr. 85.

81.В. sygn., Akta personalne ks. A. Mednisa, Справка о регистрации служителя культа, Львов 5 V 1969 г.

82.В. sygn., Akta personalne ks. A. Mednisa, dekret nominacyjny dla ks. A. Mednisa na wice administratora par. Sambor, Mościska i św. Antoniego we Lwowie, Ryga 9 V 1969.

83.В. sygn., Akta personalne ks. A. Mednisa, dekret nominacyjny dla ks. A. Mednisa na administratora par. Szczerzec, Ryga 14 XII 1972.

Архів актів нових, м. Варшава (Archiwum Akt Nowych w Warszawie)

84.Sygn. 859. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1921–1939, Widział Szkolnictwa Powszechnego. Zespół 14, k. 136.

Архів парафії св. Якуба, м. Торунь (Archiwum Parafii św. Jakuba w Toruniu)

85.Rps, k. 1–2. Akt zgonu ks. bpa A. P. Szelażka [w:] Księga zmarłych parafii św. Jakuba w Toruniu, r. 1950, nr 24, oryg.

Архів Польського інституту і Музею ім. ген. В. Сікорського, м. Лондон (Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. Gen. W. Sikorskiego w Londynie)

86.A.7.672/1. Załącznik nr 251. A.11.49/15; KOL, 342/IV.

87.A.7.682/1. Kol. 433/1.

Архів Служби Безпеки України Львівської області, м. Львів

88.П-37908. Дело по обвинению Хвирута Игнатия Яковича УНКГБ Львовской области.

89.П-30129. Дело по обвинению Северын Л. В.

90.П-30158. Дело по обвинению Галунович Зигмунта Алойзовича.

**Архів Товариства Ісуса з південної Польщі, м. Краків (Archiwum
Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego Krakowie)**

91.Sygn. 4115-XI-XII, ks. Kazimierz Konopka TJ, Wspomnienia wojenne.

**Ватиканський апостольський архів, Апостольська нунціатура у Варшаві
(Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura Varsavia)**

92.Oryg., b. 208. Fasc. 8, mps, j. włoski, k. 8. Notatka dotycząca ks. bpa A. P. Szelażka przesłana do Nuncjatury Apostolskiej [Warszawa 1921].

93.Oryg., b. 230. Fasc. 333, mps, j. łaciński, k. 24. Ks. bp A. P. Szelażek, biskup pomocniczy płocki, Pismo do nuncjusza apostolskiego ks. abpa Lorenzo Lauri, Warszawa, 15 listopada 1925.

94.Oryg., b. 214. Fasc. 73, mps, j. łaciński, k. 2r-v. Ks. abp Lorenzo Lauri, nuncjusz apostolski, Pismo nr 12.502 do ks. bpa Stanisława Łukomskiego, Warszawa, 8 stycznia 1926.

95.Oryg., b. 230. Fasc. 333, rps, j. łaciński, k. 30. Ks. bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Pismo do Ojca Świętego Piusa XI, Warszawa, 10 lutego 1926.

96.Oryg., b. 230. Fasc. 335, mps, j. włoski, k. 4. Ks. abp Lorenzo Lauri, nuncjusz apostolski, Pismo nr 13.098 do ks. bpa Michała Godlewskiego Wikariusza Kapituły Łuckiej, Warszawa, 22 lutego 1926.

97.Oryg., b. 230. Fasc. 335, mps, j. łaciński, k. 3. Ks. abp Lorenzo Lauri, nuncjusz apostolski, Pismo nr 13.088 do ks. bpa A. P. Szelażka Nominacja na Administratora Diecezji Żytomierskiej, Warszawa, 24 lutego 1926.

98.Oryg., b. 230. Fasc. 335, mps, j. łaciński, k. 7. Ks. abp Lorenzo Lauri, nuncjusz apostolski, Pismo nr 13.513 do ks. bpa A. P. Szelażka, Warszawa, 9 kwietnia 1926.

99.Oryg., b. 289, s. n., mps, j. łaciński, k. 1–4. Ks. bp Stefan Walczykiewicz, biskup pomocniczy łucki, Pismo do nuncjusza apostolskiego ks. abpa Filipa Cortesi, Łuck, 7 maja 1938.

100. Oryg., b. 289, s. n., mps, j. włoski, k. 1. Ks. kard. Eugenio Pacelli, Sekretariat Stanu, Pismo nr 170.143 do nuncjusza apostolskiego ks. abpa Filipa Cortesi, Watykan, 9 sierpnia 1938.

101. Oryg., b. 289, s. n., mps, j. włoski, k. 1. Ks. Domenico Spada, Kanclerz Brevi Apostolici, Pismo nr 840 do nuncjusza apostolskiego ks. abpa Filipa Cortesi, Watykan, 10 sierpnia 1938.
102. Oryg., b. 289, s.n., mps, j. łaciński, k. 1. Ks. abp Filippo Cortesi, nuncjusz apostolski, Pismo nr 873 do ks. bpa pomocniczego łuckiego Stefana Walczykiewicza, Warszawa, 18 sierpnia 1938.

Ватиканський апостольський архів, Державний секретаріат Святого Престолу, м. Рим (Archivio Segreto Vaticano, Segreteria di Stato

103. Oryg., rubr. 6. Fasc. 5, mps, j. łaciński, k. 27r-v. Ks. bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Pismo do Sekretarza Stanu ks. kard. Pietro Gasparri, Łuck, 5 czerwca 1928.
104. Oryg., Godności 33, mps, j. włoski, k. 2r-2v. Ks. abp Filip Cortesi, nuncjusz apostolski, Pismo nr 115 do ks. kard. Eugenio Pacelli, Warszawa, 1 lipca 1938.
105. Oryg. Godności 33, rps, j. włoski, k. 3. Ks. kard. Eugenio Pacelli, Sekretariat Stanu, Pismo nr 170143 do Kongregacji Konsystorialnej, Rzym, 24 lipca 1938.
106. Oryg., Godności 33, mps, j. włoski, k. 8. Ks. kard. O. Rossi [Kongregacja Konsystorza], Pismo nr 548 do ks. kard. Eugenio Pacelli, Rzym, 28 lipca 1938.
107. Oryg., Godności 33, mps, j. włoski, k. 9r-9v. Ks. abp Filip Cortesi, nuncjusz apostolski, Pismo nr 127 do ks. kard. Eugenio Pacelli, Warszawa, 22 sierpnia 1938.
108. Ks. Bp A. P. Szelażek, List do papieża Piusa XII, Kielce, 26 maja 1946. S. 919.
109. Zespół MWRiOP, Dep. V. Sprawy Departamentu. Urzędowe Archiwum Akt Nowych sygn. 306; Osoby zatrudnione. S. 59–60.

Державний архів Волинської області, м. Луцьк

Ф. 46. Волинське воєводське управління. 1921–1939 рр. Оп. 9.

110. Спр. 162. Відомості про кількість парафій римсько-католицького і православного віросповідання і кількість населення по повітах Волинського воєводства і розпорядження Міністерства віросповідань і народної освіти про усунення православних священиків від служби, 1 лютого 1924 р. Арк. 1–2.
111. Спр. 1853. Інформації повітових староств про діяльність релігійних парафій на території Волині, 11 липня 1931 р. – 15 січня 1938 р. Арк 98.
Ф. Р-605. Уповноважений Ради в справах релігійних культів при Раді Народних Комісарів СРСР по Волинській області, з 1946 – Уповноважений Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Волинській області. Оп. 2.
112. Спр. 6. Информационные отчёты Уполномоченного. 34 арк.
113. Спр. 15. Директивные указания уполномоченного Совета по делам религиозных культов, квартальные отчёты и переписка по вросам религиозных культов. 26 арк.

Державний архів Львівської області, м. Львів

Ф. 3. Магістрат міста Львова

Оп. 2

114. Спр. 139. Листування з службових питань і повідомлення про сплату такси і гербового збору. 1824. 308 арк.
115. Спр. 256. Списки в'язнів і розрахунково-калькуляційні відомості їх утримання. 1834. 53 арк.

Ф. 26. Оп. 15

116. Спр. 1066. Каталог успеваемости студентов I–IV курса 1902–1903 г.
Ф. 1332. Уповноважений Ради в справах релігій при Раді Міністрів УРСР у Львівській області. Оп. 2.
117. Спр. 21. Уполномоченный Совета по делам религий при СМ СССР по Львовской области, г. Львов. Документы Уполномоченных Совета по делам русской православной церкви и религиозных культов при СМ СССР по Львовской области (цыркуляры, переписка, информационные

- записки, отчеты и др.) Информационный отчет о деятельности религиозных культов на территории Львовской области в III квартале 1953 года, 1953 г., к. 236.
118. Спр. 21. Уполномоченный Совета по делам религий при СМ СССР по Львовской области, г. Львов. Документы Уполномоченных Совета по делам русской православной церкви и религиозных культов при СМ СССР по Львовской области (цыркуляры, переписка, информационные записки, отчеты и др.) Информационный отчет о деятельности религиозных культов на территории Львовской области в III квартале 1953 года, 1953 г., к. 237.
119. Спр. 22. Уполномоченный Совета по делам религии при СМ СССР по Львовской области, г. Львов, Документы Уполномоченных Совета по делам русской православной церкви и религиозных культов при СМ СССР по Львовской области (выписки из протоколов заседаний Совета при СМ СССР, переписка, докладные записки, планы работы, отчеты и др.) Информационный отчет о работе Уполномоченного Совета при исполкоме Львовского облсовета депутатов трудящихся за 1-е полугодие 1954 г., к. 145.
120. Спр. 24. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов на территории Львовской области во II половине 1954 г., к. 7.
121. Спр. 25. Справка о религиозных культах в львовской области по состоянию на 1 февраля 1957 г. Львов 18 II 1957 г.
122. Спр. 30. Информационный отчет о состоянии и деятельности религиозных культов во Львовской области по состоянию на 1 января 1961 года, Львов 12 VIII 1961 г.
- Он. 3.*
123. Спр. 21. Документи про зареєстровані релігійні громади у селах Крукенецького району (угоди, списки, переліки та інше) на літери «Б-К»

- = Свединия о религиозных культах, молитвенных домах и служителях культов по Львовской области на 1 IV 1953 года, 1953 г., к. 101. 121 арк.
124. Спр. 24. Документи про зареєстровані релігійні громади у селах Меденицького району (угоди, списки, переліки та інше) 158 арк. .
125. Спр. 37. Реєстраційна справа на релігійну громаду ЄХБ (ХВЄ) у с. Ушковисі Перемишлянського району (угоди, списки, переліки та інше). 208 арк.
126. Спр 77. Документи про костел Марії Сніжної у м. Львові (довідки, списки, угоди та інше). Львов, 24 X 1950, к. 35–36. 40 арк.
127. Спр. 78. Документи про римо-католицький костел у м. Львові (угоди, списки, переліки та інше). 120 арк.

Державний архів Рівненської області, м. Рівне

Ф. Р-204. Рівненська обласна рада. Оп. 11

128. Спр. 42. Решения облисполкома о снятии с учёта религиозных обществ и передаче зданий молитвенных домов в ведение райисполкомов. 28 ноября 1950 – 19 декабря 1955 г. 191 арк.

Ф. Р-1095. Виконавчий комітет Корецької районної ради народних депутатів. Оп. I

129. Спр. 4. 111 арк.
130. Спр. 20. 68 арк.

Державний архів Тернопільської області, м. Тернопіль

Ф. 231. Тернопільське воєводське управління. Оп. 6.

131. Спр. 504. Регістраційні картки духовенства католицького віросповідання на території Тернопільського воєводства. Том 1. 1923-1925 рр. 169 арк.
132. Спр. 505. Регістраційні картки духовенства католицького віросповідання на території Тернопільського воєводства. Том 2. 1923-1925 рр. 130 арк.

133. Спр. 506. .Регістраційні картки духовенства католицького віросповідання на території Тернопільського воєводства. Том 3. 1923-1925 рр. 165 арк.
134. Спр. 507. Регістраційні картки духовенства католицького віросповідання на території Тернопільського воєводства. Том 4 і останній. 1923-1925 рр. 102 арк.
- Ф. Р-3239. Уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР по Тернопільській області. Оп. 1.*
135. Спр. 2. Переписка с Советом по делам религиозных культов при СМ СССР, облисполкомом и райисполкомами по учёту недействующих молитвенных зданий за 1945-1946 годы. 25 июня 1945 – 30 ноября 1946 г. 41 арк.
136. Спр. 4. Переписка с Советом по делам религиозных культов при СМ СССР, облисполкомом и райисполкомом по учёту недействующих молитвенных зданий за 1947-1948 годы. 3 июня 1947 – 2 июня 1948 г. 47 арк.
137. Спр. 8. Регистрационное дело о снятии с регистрации римокатолической общины г. Тернополя за 1949 год. 25 арк.
138. Спр. 13. Переписка с Советом по делам религиозных культов при СМ СССР, облисполкомом и райисполкомами по учёту недействующих молитвенных зданий за 1950-1951 годы. 6 марта 1950 – 15 декабря 1951 г. 34 арк.
139. Спр. 14. Регистрационное дело о снятии с регистрации римокатолической общины с. Збаража Збаражского района за 1950 год. 25 арк.
140. Спр. 17. Регистрационное дело о снятии с регистрации римокатолической общины Шумска Шумского района за 1950 год. 43 арк.
141. Спр. 18. Переписка с Советом по делам религиозных культов при СМ СССР, облисполкомом и райисполкомами по учёту недействующих молитвенных зданий за 1952 год. 10 января – 28 ноября. 85 арк.

142. Спр. 19. Переписка с Советом по делам религиозных культов при СМ СССР, облисполкомом и райисполкомами по учёту недействующих молитвенных зданий за 1953 год. 5 января – 31 августа. 58 арк.
143. Спр. 20. Переписка с Советом по делам религиозных культов при СМ СССР, облисполкомом и райисполкомами по учёту недействующих молитвенных зданий за 1954 год. 15 февраля – 13 ноября. 59 арк.
144. Спр. 21. Переписка с Советом по делам религиозных культов при СМ СССР, облисполкомом и райисполкомами по учёту недействующих молитвенных зданий за 1955 год. 18 января – 12 декабря. 72 арк.
145. Спр. 28. Регистрационное дело о снятии и регистрации римско-католического костёла с. Королевка Борщевского района за 1960 год. 82 арк.
146. Спр. 29. Регистрационное дело о снятии с регистрации римско-католического костёла с. Косив Чортковского района за 1960 год. 54 арк.
147. Спр. 39. Регистрационное дело о снятии с регистрации римско-католического костёла «Святого Антония» с. Лосяч Борщевского района за 1963 год. 99 арк.
148. Спр. 42. Справки о состоянии религиозных культов в области за 1965 год. 20 арк.

Он. 2.

149. Спр. 1. Информационные отчёты о состоянии религиозных культов в области за 1945 год. 41 арк.
150. Спр. 3. Информационные отчёты о состоянии религиозных культов в области за 1946 год. 49 арк.
151. Спр. 5. Информационные отчёты о состоянии религиозных культов в области за 1947 год. 44 арк.
152. Спр. 8. Информационные отчёты о состоянии религиозных культов в области за 1948 год. 33 арк.
153. Спр. 10. Информационные отчёты о состоянии религиозных культов в области за 1949 год. 34 арк.

154. Спр. 12. Информационные отчёты о состоянии религиозных культов в области за 1950 год. 76 арк.
155. Спр. 14. Информационные отчёты о состоянии религиозных культов в области за 1951 год. 52 арк.
156. Спр. 16. Информационные отчёты о состоянии религиозных культов в области за 1952 год. 75 арк.
157. Спр. 18. Информационные отчёты о состоянии религиозных культов в области за 1953 год. 60 арк.
158. Спр. 22. Информационные отчёты о состоянии религиозных культов в области за 1954 год. 34 арк.
159. Спр. 26. Информационные отчёты о состоянии религиозных культов в области за 1955 год. 54 арк.
160. Спр. 29. Докладные записки о состоянии и деятельности римокатолических религиозных обществ на территории области за 1955-1960 годы. 29 августа 1955 – 30 июля 1960 г. 27 арк.
161. Спр. 36. Информационные отчёты о состоянии религиозных культов в области за 1957 год. 51 арк.
162. Спр. 41. Информационные отчёты о состоянии религиозных культов в области за 1958 год. 63 арк.
163. Спр. 47. Информационные отчёты о состоянии религиозных культов в области за 1959 год. 79 арк.
164. Спр. 53. Информационный отчёт о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1960 год. 56 арк.
165. Спр. 57. Информационный отчёт о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1961 год. 40 арк.
166. Спр. 62. Информационный отчёт о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1962 год. 42 арк.
167. Спр. 67. Информационный отчёт о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1963 год. 51 арк.
168. Спр. 72. Информационный отчёт о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1964 год. 52 арк.

169. Спр. 77. Информационный отчёт о состоянии и деятельности религиозных культов в области за 1965 год. 36 арк.

**Институт (Центр) архівів, бібліотек і музеїв костельних при
Католицькому університету в Любліні (Instytut Archiwów, Bibliotek i
Muzeów Kościelnych w Lublinie)**

170. Oryg. depozyt IABMK, Mf 4711, rps, j. rosyjski, k. 1–2. Ks. bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Pismo nr 53/44 do Przewodniczącego Komitetu Wykonawczego Rady Miejskiej Deputowanych Ludowych w Łucku, Łuck, 18 marca 1944.

171. Oryg. depozyt IABMK, Mf 4711, rps, j. rosyjski, k. 3. Ks. Bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Pismo nr 62/44 do Miejskiego Komisariatu Wojskowego w Łucku, Łuck, 27 marca 1944.

172. Oryg. depozyt IABMK, Mf 4711, rps, j. rosyjski, k. 14. Ks. Bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Pismo nr 170 do Przewodniczącego Rady Miejskiej w Łucku, Łuck, 2 sierpnia 1944.

173. Oryg. depozyt IABMK, Mf 4711, rps, j. rosyjski, k. 21–22. Ks. Bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Pismo nr 170 do Łuckiego Wojewódzkiego Komitetu Wykonawczego, Łuck, 3 sierpnia 1944.

174. KOPIA oryg. depozyt IABMK, Mf 4711, rps, j. rosyjski, k. 28–29. Ks. Bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Pismo nr 187 do Przewodniczącego Komitetu do spraw katolickiego i prawosławnego kościoła przy Radzie Komisarzy Ludowych ZSRR, Łuck, 12 sierpnia 1944.

175. Oryg. depozyt IABMK, Mf 4711, rps, j. rosyjski, k. 31–32. Ks. Bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Pismo nr 205 do Przewodniczącego Łuckiego Miejskiego Komisariatu Wojskowego, Łuck, 5 września 1944.

176. Oryg. depozyt IABMK, Mf 4711, rps, j. rosyjski, k. 33. Ks. Bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Depesza do Przewodniczącego Komitetu do spraw katolickiego i prawosławnego kościoła przy Radzie Komisarzy Ludowych ZSRR, projekt, bm., 6 września 1944.

177. Oryg. depozyt IABMK, Mf 4682, k. 1944–1945.

178. Oryg. depozyt IABMK, Mf 4682, k.1943.
179. Oryg. depozyt IABMK, Mf 4681.
180. Oryg. depozyt IABMK, Mf 4706.
181. Bm. 1946, oryg. depozyt IABMK, ADŁ, rps, k. 3. Ks. Jan Szych, Pismo do ministra Władysława Wolskiego.
182. Oryg. depozyt IABMK, mps, j. francuski, k. 23. Ks. Domenico Tardini, Sekretariat Stanu, Pismo nr 6097/46 do ks. bpa A. P. Szelażka, Watykan, 18 sierpnia 1946.

Центральний архів американської полонії в Орчард-Лейк (Centralne Archiwum Polonii Amerykańskiej w Orchard Lake)

183. Ks. Jan Szych, Stan diecezji łuckiej [...] wrzesień 1939 r. – 7 sierpnia 1945 r., Sprawozdanie, Poznań, 23 sierpnia 1945, mps, s. 1.
184. Ks. Jan Szych, Stan diecezji łuckiej [...] wrzesień 1939 r. – 7 sierpnia 1945 r., Sprawozdanie, Poznań, 23 sierpnia 1945, mps, s. 2–3.
185. Apol, 1141, k. 1.

Центральний архів згромадження Сестер святої Терези від Дитяти Ісуса (Archiwum Generalny Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Podkowie Leśnej)

186. Копія з Центрального архіву Міністерства державної безпеки УРСР, м. Київ. Т. 1–6. Наказ номер 70 про арешт Шельонжека, Луцьк 4 січня 1945. С. 1.
187. Копія з Центрального архіву Міністерства державної безпеки УРСР, м. Київ. Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 5 лютого 1945. С. 1–2.
188. Копія з Центрального архіву Міністерства державної безпеки УРСР, м. Київ. Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 6 березня 1945. С. 1–2.
189. Копія з Центрального архіву Міністерства державної безпеки УРСР, м. Київ. Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 12 березня 1945. С. 1–3.

190. Копія з Центрального архіву Міністерства державної безпеки УРСР, м. Київ. Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 21 березня 1945. С. 1–5.
191. Копія з Центрального архіву Міністерства державної безпеки УРСР, м. Київ. Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 28 березня 1945. С. 1.
192. Копія з Центрального архіву Міністерства державної безпеки УРСР, м. Київ. Рішення про долучення доказів до справи, Київ, 7 квітня 1945. С. 1–2.
193. Копія з Центрального архіву Міністерства державної безпеки УРСР, м. Київ. Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 9 квітня 1945. С. 5.
194. Копія з Центрального архіву Міністерства державної безпеки УРСР, м. Київ. Рішення про продовження слідства та отримання під вартою єп. А. П. Шельонжека, Київ, 26 квітня 1945. С. 1.
195. Копія з Центрального архіву Міністерства державної безпеки УРСР, м. Київ. Витяг з протоколу засідання при Міністерстві Внутрішніх Справ СРСР, 6 травня 1946. С. 1.
196. Копія з Центрального архіву Міністерства державної безпеки УРСР, м. Київ. Протокол прослуховування єп. А. П. Шельонжека, Київ, 13 травня 1945. С. 1.
197. Копія з Центрального архіву Міністерства державної безпеки УРСР, м. Київ. Вирок обвинувачення номер 148321, Київ, 24 травня. С. 3.
198. Sygn. APSZ Aa 1-1. Autobiografia.
199. Sygn. E/I-d/1. d/2. Benedykt XV, Bulla prekonizacyjna, 29 lipca 1918 r.
200. Sygn. E I-d, s. 1. Święta Kongregacja Seminariów i Uniwersytetów, Nadanie doktoratu, Rzym 08 XI 1922.
201. Sygn. E/I-d/4. Pius XI, Bulla nominacyjna dla bpa Adolfa Piotra Szelażka, 14 XII 1925.

202. Sygn. APSZ Ad 6-2-12, mps, k. 1. Ks. bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Pismo nr 2110/1400 do ks. kan. Bronisława Galickiego, Łuck, 10 sierpnia 1926, oryg.
203. Sygn. E/III-a, s. 1–5. Ks. bp A. P. Szelażek, Pismo do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Łuck, 20 I 1936.
204. Sygn. AGZ Aa 1-1, mps, j. Łaciński i polski, k. 1–3. Ks. bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Dekret erekcyjny Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus. Pismo nr 5044, Łuck, 1 sierpnia 1936, oryg.
205. Sygn. APSZ Ad 6-2-12, mps, k. 1. Ks. bp A. P. Szelażek, biskup łucki, Pismo nr 7444 do ks. B. Galickiego, Łuck, 23 listopada 1936, oryg.
206. Sygn. Aa 7, mps, k. 1. Odpis skrócony aktu zgonu Nr 9/1950, Łubianka, 10 maja 1993, oryg.
207. Sygn. E/II-g, s. 8. A.P. Szelażek, Uroczystość Niepokalanego Poczęcia NMP, kaz.
208. Sygn. III A d 5-26, k. 57.

Центральний державний архів громадських об'єднань та українці, м.

Київ

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної Партії України (ЦК КПУ)

Он. 23

209. Спр. 1605. Специальные сообщения, информации о реагировании на статью «С крестом или ножом», опубликованную в газете «Вільна Україна». 11. IV. 1945 – 30. VI. 1945. 96 арк.
210. Спр. 1638. Переписка уполномоченного совета по делам православной церкви с ЦК КП(б)У и СНК УССР по вопросу объединения православной и греко-католической церкви. 6. II. 1945 – 3. VIII. 1945. 151 арк.
211. Спр 1639. Информация, отчёты, справки и переписка по вопросам работы уполномоченного совета по делам религиозных культов и воссоединении греко-католической церкви с православной. 25. V. 1945 – 24. XII. 1945. 185 арк.

212. Спр. 2840. Інформація о реагуванні духовенства і населення західних областей по вопросу націоналізації церковних і монастирських земель і ворожбної діяльності бывш керівників униатської церкви. 6. III. 1946 – 11. XI. 1946. 77 арк.

Ф. 1. Оп. 24

213. Спр. 4927. Копія листа в ЦК КПСС, справки відділу пропаганди і агітації ЦК КП України, інформації і листа обкомів КП України, Уповноваженого Ради по справах російської православної церкви при СМ СРСР по УРСР і уповноваженого Ради по справах релігійних культів при СМ СРСР по Українській ССР – о церквах, о релігійних святах, о закритті монастиря в УРСР і іншими питаннями. 13. I. 1959 – 31. XII. 1959. 328 арк.

Особистий архів Хомяка П.П.

214. Спогади єпископа Маркіяна Трофим'яка. Луцьк, записані 16 травня 2010 р.

215. Спогади єпископа Віталія Скомаровського, записані 3 листопада 2018 р.

216. Спогади о. Людвіка Камілевського. Луцьк-Рівне, записані 9–10 вересня 2019 р.

217. Спогади о. Олександра Гамалійчука. Луцьк, записані 16 вересня 2020 р.

218. Спогади о. Романа Бегея. Луцьк, записані у травні 2016 р.

219. Спогади Юзефи Савчак. Львів, записані 20 листопада 2007 р.

220. Спогади Яніни Замойської. Львів, записані 15 грудня 2007 р.

Археологічні джерела

221. Декларація з нагоди 70-х роковин Волинської трагедії, 28 червня 2013 року. URL: <http://catholicnews.org.ua/deklaraciya-z-nagodi-70-h-rokovin-volinskoyi-tragediyi>

222. Декрет Совета Народных Комиссаров «Об отделении церкви от государства и школы от церкви». *Собрание узаконений и постановлений*. 1918. № 18. Ст. 263.
223. Закон про включення Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік із з'єднанням її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою. *Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т.* / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; за ред. В. Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре, 1997. Т. 2: Лютий 1917 – 1996 р. – С. 440.
224. Конституція (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик (5 декабря 1936 г.). *Известия ЦИК СССР и ВЦИК. 1936. 6 декабря. № 283.*
225. Конституція (Основний закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 07. 10. 77 (Із змінами, внесеними згідно із Законом СРСР № 5154 від 24. 06. 81). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169373__601884
226. Куделя М. Під мурами луцької тюрми. Луцьк: Надстир'я, 2001. 132 с.
227. Куделя М. П. Крізь бурі лихоліть: спогади / Союз Ветеранів Українського Резистансу СВУР / Ст. Паул. Міннеаполіс МН, США: Вид-во «Стир», 1999. 118 с.
228. Ленін В. І. До четвертих роковин Жовтневої революції. *Повне зібрання творів*. Т. 44. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1974. С. 137–143.
229. Львовский Церковный Собор: документы и материалы 1946–1981. Москва: Изд. Москов. Патриархии, 1992. 224 с.
230. Німецько-радянський договір про дружбу і кордони. *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. рр.* Документи, матеріали, спогади: [у 3 т.] / Упоряд. Ю. Сливка та ін. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. Т. 1: 1939–1945 рр. С. 53-54.

231. О религии и церкви: сборник документов. Москва: Политиздат, 1965. 128 с.
232. Обвинувальний висновок стосовно Адольфа Шельонжека та інших = Wniosek oskarżający Adolfa Szelażka i innych. „” maja 1945. *Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 6: Операція "СЕЙМ" 1944–1946* / Ред. кол.: Є. Беднарєкта ін. Галузевий державний архів Служби безпеки України; Міністерство внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2007. S. 1018–1030.
233. Полное собрание законов Российской империи: Собр. 3-е. Т. XXV: 1905. Санкт-Петербург: Гос. тип, 1908. [2], 966, 157 с.
234. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956 г. / под ред. к. ю. н. Ю. И. Мандельштам. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1956. 500 с.
235. Спільна заява Президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання». *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1997. № 1/2 (4/5). С. 5–7.
236. Таємний протокол до німецько-радянського договору про дружбу і кордони щодо депортації українців з прикордонної смуги. *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. рр. Документи, матеріали, спогади*: [у 3 т.] / Упоряд. Ю. Сливка та ін. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. Т. 1: 1939–1945 рр. С. 54.
237. Bizuń S. Historia krzyżemznaczona. Wspomnienia z życia Kościoła katolickiego na Ziemi Lwowskiej 1939–1945 / opr. ks. J. Wołczański. Lublin: Oddz. Lubelski Stowarzyszenia «Wspólnota Polska», 1993. 392 s.

238. Bukowiński W. (ks.). Do moich przyjaciół. Fragmenty spuścizny piśmiennicze / oprac. Witold Józef Kowalów. Biały Dunajec; Ostróg: „Wołanie z Wołynia”, 2001. 157. [1] s. (Biblioteka „Wołania z Wołyniu”, t. 22).
239. Bukowiński W. Historia jest nauczycielką życia = Historia est magistra vitae. Warszawa: Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, 2016. 161 s.
240. Chmielnicki Z. (ks.). Kartki wspomnień / opr. Dębowska M. Biały Dunajec; Ostróg: Ośrodek „Wołanie z Wołynia”, 2010. 130 s. (Biblioteka „Wołania z Wołynia”, t. 71).
241. Elenchus cleri et ecclesiarum Archidioecesis Mohyloviensis in Russia in diem 5 Decembris 1932. Warsaw, 1932. 115 s.
242. Elenchus ecclesiarum et cleri saecularis et regularis diocesis luceoriensis pro Anno Domini 1938. Luceoriae: Typis Curiae Episcopalis, 1938. 117 s.
243. Elenchus Venerabilis cleri saecularis et regularis Diocesum Luceoriensis et Żytomiriensis Anno Domini 1921. Luceoriae, 1921. 102 s.
244. Hałuniewicz Z. (ks.) Zostaje tylko pamięć... Listy z łagrów 1947–1953. T. 4, cz. 1. Lwów; Kraków: Wydawnictwo bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej ob. Łac., 1998. 398 s.
245. Inwentarz Lwowskiej Bazyliki Metropolitalnej obrządku łacińskiego kaplic rezydencji arcybiskupów we Lwowie i Obroszynie XIX/XX wieku oraz jego losy po II wojnie światowej w Polsce / oprac. i wydał Józef Wołczański. Lwów; Kraków: Wydawnictwo Bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej ob. łac. Oddział, 2013. 152 s. (Biblioteka Historyczna Archiwum Metropolii Lwowskiej Obrządku Łacińskiego w Krakowie. Seria A, Źródła i materiały, t. 15).
246. Katyń. Dokumenty zbrodni / pol. kom. red. Aleksander Gieysztor [et al.] ; ros. kom. red. Rudolf G. Pichoja [et al.] ; Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie, Państwowa Służba Archiwalna Rosji w Moskwie, Instytut Historii Powszechnej RAN [Rosyjskiej Akademii Nauk], Instytut Słowianoznawstwa i Bałkanistyki RAN, Instytut Historii Wojskowej

- MO FR [Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej], Centralne Archiwum Federalnej Służby Bezpieczeństwa FR. T. 1 : Jeńcy nie wypowiedzianej wojny : sierpień 1939 - marzec 1940 / red. nauk. Wojciech Materski [et al.] ; oprac. W. Materski [et al. ; tł. z ros.]. pol. kom. red. Aleksander Gieysztor [et al.] ; ros. kom. red. Rudolf G. Pichoja [et al.] ; Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie, Państwowa Służba Archiwalna Rosji w Moskwie, Instytut Historii Powszechnej RAN [Rosyjskiej Akademii *Nauk*], Instytut Słowianoznawstwa i Bałkanistyki RAN, Instytut Historii Wojskowej MO FR [Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej], Centralne Archiwum Federalnej Służby Bezpieczeństwa FR. T. 1 : Jeńcy nie wypowiedzianej wojny : sierpień 1939 - marzec 1940 / red. nauk. Wojciech Materski [et al.] ; oprac. W. Materski [et al. ; tł. z ros.]. T. 1: Jeńcy niewypowiedzianej wojny. Sierpień 1939 – marzec 1940 / red. nauk. W. Materski. Warszawa: „Trio”, 1995. 547, [1] s.
247. Pirożyński M., Szczęch S. Rocznik statystyczny Kościoła Katolickiego w Polsce. Rok pierwszy 1937. Lublin: Uniwersytet, 1938. 383 s. (Towarzystwo Wiedzy Chrześcijańskiej, t. 39).
248. Powrót biskupa Szelażka. *Gazeta Ludowa*. 1946. 21 maja. Nr 139. S. 2.
249. Rospond A. Z Żurowa w głąb tajgi syberyjskiej. *Polacy Rosji mówią o sobie* T. 2. / wybór i wstęp Edward Walewander. Lublin: Oddział Lubelski Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”, 1994.
250. Schematismus Archidioecesis Leopoliensis Ritus Latini. MCMXXXIX. Leopoli: Sumptibus Curiae Metropolitanae Ritus Latini, 1939. 198 s.
251. Szelażek A. P. Ukochani Diecezjanie: listy pasterskie / oprac. Hiacynta Augustynowicz, Waldemar Rozynekowski. Warszawa: Promic, 2016. 344 s.
252. Wisłowski A. Moje wspomnienia o ratowaniu i remoncie kościoła p. w. św. Antoniego we Lwowie 1968–1990. *Wytrwać i przetrwać, jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Seria A, Tom 11. Kraków, 2010. S. 437–449.

253. Wspólne oświadczenie Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy o porozumieniu i pojednaniu. Kijów, 1997 r. *Ukraina – Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe* / pod red. R. Drozda, R. Skeczowskiego, M. Zymomrij. Koszalin, 1999. S. 3-4.
254. Z dziejów polskiego duszpasterstwa wojskowego (Wspomnienia z lat 1941-1945 od Związku Radzieckiego do Wielkiej Brytanii). *Duszpasterz Polski Zagranicą*. Rzym, 1985. Nr 2 (155). S. 286-333.
255. Zbiory Muzeum Diecezjalnego w Łucku, cz. I. Rzeźba, oprac. A. Betlej, M. Biernat, M. Kurzej, W. Walanus, Kraków 2006. 120 s.

II. НАУКОВА ЛІТЕРАТУРА

256. Андронатій О., Золотар І., Чеботарьова А., Янковський Т. М. Складні сторінки спільної історії: розповідачі про Другу світову війну у Львові / за координації Центру міської історії. Львів, 2019. 274 с.
257. Байдич В. Антирелігійна кампанія радянської влади у 1958–1964 рр. і римо-католицька церква в Україні. *Наукові записки Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. № 2 (52). С. 295–309.
258. Байдич В. Г. Римо-католицька церква в умовах радянської релігійної політики: український досвід (середина 1940-х – перша половина 1960-х років): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01- історія України / МОН України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2012. 20 с.
259. Байдич В. Г. В боротьбі за віру: римо-католицька церква в Україні (середина 1940-х – перша половина 1960-х рр.) / Держ. арх. служба України, Держ. архів Хмельницької обл., Хмельниц. обл. громад. орг. архівістів та дослідників Поділля “Поклик віків”. Хмельницький: Мельник А. А., 2014. 479 с.
260. Байдич В. Г. Римо-католицька церква в період радянської антицерковної кампанії 1958-1964 рр. *Вісник Кам'янець-Подільського*

- національного університету ім. Івана Огієнка: історичні науки. 2011. Вип. 4. С. 320-328.
261. Байдич В. Г. Римо-католицизм у контексті розвитку державно-церковних стосунків в СРСР (1920–1960 рр.). *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 36. С. 294–315.
262. Байдич В. Г. Становище римо-католицького духовенства в роки хрущовської «відлиги» (1953-1957 рр.). *Гілея: науковий вісник*. Київ, 2011. Вип. 6 (48). С. 172-179.
263. Баран В. Боротьба сталінського режиму з українським підпіллям на Волині і в Східній Галичині: 1939–1941 рр. *Радянські репресії в Західній Україні 1939–1953 рр.*: кол. моногр. Одеса: Гельветика, 2021. С. 156–176.
264. Баран В. Влада і церква: з історії взаємин у 1945–1965 роках. *Сучасність. Література, наука, мистецтво, суспільне життя*. 1995. № 5. С. 113–128.
265. Баран В. Репресії сталінського режиму щодо Римсько-католицької церкви на Волині і в Східній Галичині у 1939–1941 рр. *Komunizm: system – ludzie – dokumentacje*. 2014. Nr 3. S. 49–63
266. Баран В. К. Антицерковна кампанія на Україні в період хрущовської «відлиги». *Історія релігій в Україні: Тези повідомлень III круглого столу* (Львів, 3-4 травня 1993). Київ – Львів, 1993. С. 14-15.
267. Белякова Н. Из истории регистрации религиозных объединений в Украине и Белоруссии в 1976–1986 гг. *Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре*. 2008. № 3 (59). С. 120-134.
268. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878-1964 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 416 с.

269. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. друга. Київ: Либідь; Військо України, 1994. 239 с.
270. Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія: іст. нарис. Житомир: Житомир. облдрукарня, 2000. 240 с.
271. Бондарчук П. Римо-католики в УРСР: особливості й тенденції змін у релігійності (друга половина 1940 – перша половина 1980-х рр. *Український історичний журнал*. 2021. № 1 (556). С. 57–72.
272. Бондарчук П. М. Римо-католики в УРСР (друга половина 1940-х – перша половина 1980-х років). *Історико-політичні студії*. 2018. № 1(6). С. 21–39.
273. Будз К. Українська Греко-Католицька Церква у Галичині (1946–1968): стратегії виживання та опору у підпіллі. Київ, 2016. 125 с.
274. Бучек М. Парафії, костели та каплиці. Львівська область. Т. 1. Львів: Курія Львівської архідієцезії латинського обряду, 2004. 368 с.
275. Бучек М., Литвинюк Л., Статкевич Н., Служив Богу і людям. Єпископ Рафал Владислав Керницький OFMConv. Книга пам'яті. Львів, 2011. 255 с.
276. Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. Нью-Йорк; Київ; Торонто: Вид-во ім. Олени Теліги, 1996. 191 с.
277. Вишаванюк О. Етноконфесійні процеси в радянській Україні: механізми, характер і специфіка функціонування християнських церков та релігійних організацій в перші повоєнні роки (1944–1953 рр.). *Україна і Ватикан*: серія зб. наук. праць. Вип. I: Українсько-Ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем. Івано-Франківськ; Київ, 2008. С. 42–51.
278. Вишковський П. Переслідувана церква: католики України в часи комуністичного режиму. Київ : Католицький Медіа-Центр, 2009. 308 с.
279. Відлуння трагедії луцької тюрми (матеріали комплексних пошуково-ексгумаційних робіт по вшануванню жертв війни та політичних репресій

- знищених органами НКВС у червні 1941 р.) / Адміністрація державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку. Луцьк:, 2019. 100 с.
280. Войналович В. Парти́йно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / Нац. акад. України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. Київ, 2005. 741 с.
281. Горбач С. І. Деякі аспекти відносин між Ватиканом та СРСР після Другої світової війни (1945–1953). *Український історичний журнал*. 1998. № 6 (423). С. 68–76.
282. Горбач С. І. Східноєвропейська політика Ватикану та Радянський Союз (1954–1958 рр.) *Український історичний журнал*. 1999. № 5 (428). С. 57–71.
283. Гордієнко В. Сталінізм і Українська греко-католицька церква. *Матеріали конференції, присвяченої життю та діяльності митрополита Андрея Шептицького*. Львів: Атлас, 1990. С. 43–51.
284. Григулевич Й. Р. Папство століття ХХ / пер. з рос. А. Родніної. Київ: Вид-во політ. літ. України 1988. 544 с.
285. Дзера О. Розвиток права власності громадян в Україні. Київ: Вентурі, 1996. 272 с.
286. Дідух Т. Особливості конфесійного життя Римо-католицької Церкви на території Львівської області у 1958–1964 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2019. Вип. 1. С. 152–159.
287. Довбня О. Політичні репресії проти Римо-католицької церкви в УРСР (1939-1953 рр.): новітня вітчизняна історіографія. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія Історія*. 2017. Вип. 2, ч. 3. С. 66-71.
288. Ефективність управління атеїстичним вихованням / [відп. ред. С. М. Возняк]. Київ: Наук. думка, 1990. 224 с.

289. Єленський В. Релігія і «перебудова». *Людина і світ*. 2000. Листопад–грудень. С. 11–21.
290. Жив'юк А. «Інструменталізована церква»: використання компартійною номенклатурою представників релігійних конфієсій у збройній боротьбі на Західній Волині й Поліссі у 1940-х рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2009. № 2 (33). С. 7-21.
291. Жуків Б. [Кровицький І.] Нищення Церков на Холмщині в 1938 р. з 25 ілюстраціями. *Минуле і сучасне*. Ч. 2. Краків: Укр. вид-во, 1940. 32 с.
292. Загідулін А. М. Кампанії ревіндыкацыі як элемент палітыкі польскіх улад у Заходняй Беларусі (1918–1939). *Веснік Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 1. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія і сацыялогія. Культуралогія. Педагогіка. Псіхалогія. Правазнаўства. Філалогія*. 2003. № 3. С. 18–26.
293. Ільницький В., Гриник Л. Репресований отець Зиновій Бандрович (1916 – 1986): реконструкція біографії за матеріалами архівно-кримінальної справи. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 45. Том 1. С. 10 – 17.
294. Ільницький В., Старка В. Повсякдення терору: репресивно-депортаційні заходи радянської влади на території Східної Галичини у 1944–1953 рр. *Радянські репресії у західних областях України (1939 – 1953): історія, особистості, пам'ять*: колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. С. 149 – 166.
295. Ільницький В., Стецик Ю., Бойчук А. Політичні репресії щодо василіянського чернецтва у Галичині (1944–1946): просопографічні аспекти. *Радянські репресії у західних областях України (1939 – 1953): історія, особистості, пам'ять*: колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. С. 290 – 313.

296. Історія релігії в Україні. Т. 4. Католицизм / за ред. д-ра філософ. наук П. Яроцького. Київ, 2001. 598 с.
297. Каліщук О. Волинь-43. Історіографічне пізнання і криве дзеркало пам'яті. Львів, 2020. 577 с.
298. Каліщук О. Римо-католицька церква в Україні у другій половині ХХ ст. у сучасному історіографічному дискурсі: регіональний зріз. Літопис Волині. 2023. Ч. 29. С. 58-63.
299. Кизя Л., Коваленко М. Вікова боротьба українського народу проти Ватикану. Київ: Вид-во Київського університету, 1959. 292 с.
300. Кирюшко Н. И. Роль атеизма в преестественности развития социалистической культуры. *Культура. Религия. Атеизм* / [отв. ред. А. Н. Колодный, Б. А. Лобовик]. Київ: Наук. думка, 1991. С. 84-131.
301. Колодный А. Н. Культура атеистического воспитания личности. *Культура. Религия. Атеизм* / [отв. ред. А. Н. Колодный, Б. А. Лобовик]. Київ: Наук. думка, 1991. С. 261-287.
302. Колосок Б. В. Римо-католицькі святині Луцька. Київ: Техніка, 2004. 224 с.
303. Костюк П. Нарис історії Вселенської Церкви. Івано-Франківськ: Вид-во «Гостинець», 2002. 412 с.
304. Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали. Т. І. 1939–1953. Київ: Наук. думка, 1995. 750 с.
305. Кучерепа М. До генези конфлікту: українсько-польські відносини на Волині напередодні Другої світової війни. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2003. Вип. 10: Волинь і Холмщина 1938–1947 рр. Волинь і Холмщина 1938-1947 рр. Польсько-українське протистояння та його відлуння: дослідження, документи, спогади. С. 59–70.
306. Кучерепа М., Степанюк С. Волинь у 1939–1941 рр.: радянська, репресії і опір радянському тоталітаризму. *Радянські репресії в*

- Західній Україні 1939–1953 рр.*: кол. моногр. Одеса: Гельветика, 2021. С. 51–104.
307. Левченко Л. Л. Архівна система Римо-католицької церкви Польщі. *Архівістика: теорія, методика, практика*: матеріали Третьої всеукр. Наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 22-23 квітня 2023 р.) / ред. кол.: С. А. Копилов (гол. редкол.), А. В. Хромов (заст. голови) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Оглієнка, 2023. С. 142-155
- Левченко Л. Л. Архівна система Римо-католицької церкви Польщі. *Архівістика: теорія, методика, практика*: матеріали Третьої всеукр. Наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 22-23 квітня 2023 р.) / ред. кол.: С. А. Копилов (гол. редкол.), А. В. Хромов (заст. голови) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Оглієнка, 2023. С. 142-155.
308. Лисенко О. Поза Божими заповідями: релігійна політика тоталітарних режимів в Україні у 1939-1946 роках / НАН України, Інститут історії України. Київ, 2023. 436 с.
309. Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні. 1943–1946 / НАН України, Ін-т історії України. Київ: б. в., 1998. 404 с.
310. Лозинский С. Г. История папства / Акад. наук СССР; Ин-т ист. Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1961. 216 с.
311. Лозинский С. Г. История папства. Изд. третье. Москва: Изд-во полит. лит., 1986. 382 с.
312. Міхалевський Б. Відношення до релігії і віри в СРСР на основі конституцій 1918–1977. *Wołanie z Wołynia*. 2007. Ч. 2 (75). С. 32.
313. Мокрий В. Церква в житті українців. *Популярна енциклопедія Просвіти*. Львів; Краків; Париж: Просвіта, 1993. 232 с.
314. Моренчук А. Церковно-релігійне життя в Україні в 1953–1964 роках (на матеріалах західних областей): монографія. Луцьк, 2009. 196 с.

315. Одинцов М. «Хождение по мукам». *Наука и религия*. 1990. № 5. С. 19–46.
316. Оліх А. Завдяки їм. Луцьк, 2016. 239 с.
317. Осадчий В. Католицька Церква в Україні: історичний нарис. *Luceoria Books*. 2001. 100 с.
318. Офіцинський Р. Напрямки, динаміка і масштаби радянських репресій в Західних областях України 1939–1953 років у світлі «актуалізованого минулого». *Радянські репресії в Західній Україні 1939–1953 рр.*: кол. моногр. Одеса: Гельветика, 2021. С. 135–155.
319. Панас К. Історія Української Церкви. Львів: НВП «Трансінтех», 1992. 160 с.
320. Паніна Л. Римо-Католицька церква на Житомирщині в останні десятиріччя радянської влади: Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей іст. фак. Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2008. Вип. 15. С. 191–197.
321. Поїздник І. І. Історіографія розвитку відносин греко-католицької та римо-католицької церков у роки Другої світової війни. *Український історичний журнал*. 2009. № 4(487). С. 184–198.
322. Разиграєв О. В'язні луцької тюрми між двома світовими війнами: вибрані аспекти щоденого життя. *Радянські репресії в Західній Україні 1939–1953 рр.*: кол. моногр. / за ред. О. Каліщук, Л. Стрільчук, М. Кучерепа та О. Разиграєва. Одеса: Видавничий дім “Гельветика”, 2021. С. 30–50.
323. Разиграєв О., Суліма Н. Західна Волинь у зовнішньополітичних концепціях і практиках більшовиків (1918–1921 рр.) *Радянські репресії в Західній Україні 1939–1953 рр.*: кол. моногр. / за ред. О. Каліщук, Л. Стрільчук, М. Кучерепа та О. Разиграєва. Одеса: Видавничий дім “Гельветика”, 2021. С. 11–30.

324. Самсонюк Т. Полонені вересня 1939-го: наук.-попул. вид. / пер. з укр. Світлани Сухаревої; за ред. Наталії Денисюк. 2-е вид., випр. і доповн. Луцьк: Monitor Wołyński: Ініціал, 2018. 266 с.
325. Стрільчук Л. Політика пам'яті щодо репресій, вчинених радянською владою стосовно власних громадян, які у роки війни побували у військовому полоні та в окупації. *Радянські репресії у західних областях України (1939 – 1953): історія, особистості, пам'ять: колективна монографія* / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. 374 с. С. 63 – 81.
326. Танчер В. К. Научный атеизм: проблемы теории и задачи практики. *Вопросы атеизма*. 1988. № 24. С. 3-11.
327. Тишкевич Т. Архіпелаг слідів Бога / з пол. Перекл. Владислава Криницька. Білий Дунаєць; Остріг: «Воляння з Волині», 2007. 99 с. (Biblioteka „Wołania z Wołynia”, t. 56).
328. Хом'як П. Жерти радянських репресій: луцьке духовенство Римсько-Католицької Церкви. *Радянські репресії в Західній Україні 1939–1953 рр.*: кол. моногр. Одеса: Гельветика, 2021. С. 306–322.
329. Хом'як П. П. Дослідження образу Римсько-Католицької Церкви в радянській історіографії. *Південний архів (історичні науки)*. Вид. дім «Гельветика» 2022. Випуск XXXVIII. С. 103–109.
330. Хоружний Г. Католицька церква в СРСР. *Історія релігії в Україні*: наук. зб. Ч. 1: Церковна історія / Львівський музей історії релігії. Львів: Логос, 2016. С. 697–707.
331. Чаплицкий Б., Осипова И. Книга памяти: мартиролог католической церкви в СССР / Комиссия «Мартиролог-2000» Апост. администрации для католиков Севера Европ. части России. Москва: Северные нити, 2000. 766 с.
332. Adamska J., Sziling J. Polscy księża w niemieckich obozach koncentracyjnych. Transport 527 duchownych 13 grudnia 1940 r. z Sachenshauen do Dachau. Warszawa: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, 2007. 183 s.

333. Anczarski J. Kronikarskie zapisy z lat cierpień i grozy w Małopolsce Wschodniej: 1939–1946 / oprac., wstęp, przypisy, indeksy oraz wybór fot. Kazimierz Załuski. Kraków: Wydaw. Bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej. Oddział, 1996. 566 s.
334. Arystokrata ducha: święty arcybiskup Józef Bilczewski (1860-1923) we wspomnieniach / opraciwanie, wstęp, przypisy, indeksy i wybór ilustracji ks. Józef Wołczański, Kraków: Wydawnictwo „Scriptum”: publikacja wydana nakładem ks. Józefa Wołczański, 2023. 513 s.
335. Asynger B. Życie i działalność pastoralna ks. Władysława Bukowińskiego w Kazachstanie (1904–1974). Biały Dunajec; Ostróg: Ośrodek „Wołanie z Wołunia”, 2017. 304 s. (Biblioteka „Wołania z Wołunia”, t. 112).
336. Biłas I. Wysiedlenie Polaków z Ukrainy Zachodniej. Oczami ukraińskiego naukowca. *Wołanie z Wołunia*. 1997. Nr 6 (19). S. 24–25.
337. Bloch C. Deportacje ludności Polskiej do Związku Radzieckiego w okresie II wojny światowej. *Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR. Studia historyczno – demograficzne* / pod. red. E. Walewandra. Lublin: Red. Wydawnictw KUL, 1993. S. 198 s.
338. Buczek M. Biskup Jan Cieński – tajemny biskup w Złoczowie. *Kurier Galicyjski*. 2017. 17–29 listopada. Nr 21 (289). S. 20–21.
339. Cabanowski M. Ksiądz Marian Tokarzewski – ofiara prześladowań NKWD. *Niepodległość i Pamięć*. 1999. № 6/1 (14). S. 71–82.
340. Cierpiący Pasterz. Ks. Arcybiskup-Metropolita lwowski Eugeniusz Baziak (1890–1962) / red. i aut. tekstów Jacek Waligóra. Rzeszów: „Bonus Liber” Wydawnictwo i Drukarnia Diecezji Rzeszowskiej, 2013. 172 s.
341. Czekański R. Specyfika metod i organizacji tajnego nauczania w Polskiej konspiracji cywilnej i wojskowej lat wojenno-okupacyjnych 1939–1945. *Tajna organizacja nauczycielska TON. Działalność Związku nauczycielstw polskiego podczas okupacji hitlerowskiej 1939–1945* / pod. red. W. Panek, A. Ryś, D. Sala. Kraków: Platan, 2015. S. 53-70.
342. Czerniakiewicz J. Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944–1948. Warszawa: PWN, 1987. 337 s.

343. Dąbkowski H. Polesie – moja mała ojczyzna. Wybór artykułów prasowych z lat 1989–2000. *Wołania z Wołynia*. T. 47. Biały Dunajec; Ostróg, 2006. 219 s.
344. Dębowska M. Badania biskupa Adolfa Piotra Szelażka nad majątkiem i uposażeniem duchowieństwa katolickiego na ziemiach polskich. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. Lublin, 2000. T. 74. S. 49–63.
345. Dębowska M. Testament ks. Zygmunta Chmielnickiego (1891–1944), kapłana diecezji łuckiej. *Wołanie z Wołynia*. 15(2009). Nr 2. S. 13–18.
346. Dębowska M. Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. 480 s.
347. Dębowska M. Łucka kuria diecezjalna na «wygnaniu». *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. 2000. T. 73. S. 23–32.
348. Dębowska M., Poppek L. Duchowieństwo diecezji łuckiej: Ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945. Lublin: Polihymnia, 2010. 320 s.
349. Draus J., Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1939–1944. *Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności*. 2005. Tom VII. S. 105–128.
350. Dzwonkowski R. Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917–1939. Martyrologium. Lublin: Wydaw. TNKUL, 1998. 664 s.
351. Dzwonkowski R. Odrodzenie Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w ZSRR. *Polacy w kościele Katolickim w ZSRR* / pod red. ks. E. Walewandra. S. 213–214.
352. Dzwonkowski R. Religia i Kościół katolicki w ZSRS 1917–1991. Kronika. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2010. S. 33–37.
353. Dzwonkowski R. Kościół katolicki w ZSSR 1917–1939: Zarys historii. Lublin: Wydaw. TNKUL, 1997. 477 s. (Źródła i Monografie – Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 0860-3367; 154).
354. Dzwonkowski R. Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRR 1939–1988. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2003. 855 s.
355. Fastnach-Stupnicka A. Ksiądz dr Władysław Komornicki. *Wrocławskie Studia Wschodnie*. 2016. Nr 20. S. 231–266.

356. Frucht S. Lwów. Ilustrowany przewodnik. Wrocław: VIA-NOVA, 2001. 320 s.
357. Głowacki A. Sowietci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1997. 695 s.
358. Grabczak P. Seminaria duchowne łucko-żytomierskiej diecezji w latach 1798–1842. Biały Dunajec; Ostróg, 2006. 363 s.
359. Historia kościoła pod wezwaniem Św. Marji Magdaleny oraz dzielnicy VI we Lwowie / oprac. Emil Moniak. Lwów: Komitet Odnow. Kościoła Św. Marji Magdaleny, 1927. 29, [3] s.
360. Historia Kościoła w Polsce / red. B. Kumor, Z. Obertyński. T. 2, cz. 2. Poznań; Warszawa, 1979. 751 s.
361. Hlebowicz A. Kościół w niewoli. Kościół rzymskokatolicki na Białorusi i Ukrainie po II wojnie światowej. Warszawa: Głos, 1991. 148 s.
362. Hlebowicz A. Polskie duchowieństwo katolickie na Białorusi i Ukrainie po II wojnie światowej. *Polacy w Kościele Katolickim w ZSRR* / pod red. E. Walewandra. Lublin: Instytut Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL, 1991. S. 175.
363. Hryciuk G. Przemiany narodościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005. 424 s.
364. Hułyk M. Znaczenie pracy kapłańskiej w państwie totalitarnym na przykładzie duszpasterstwa ks. Kazimierza Mączyńskiego (1928–1996). Lwów, 2007.
365. Ilnytskyi V., Stetsyk Y., Boyechko V. The Monks of Dobromyl Basilian Monastery of St. Onuphrius (1783): A Biographical Review. *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*. 2019. № 2 (23). C. 65 – 92.
366. Iwanow N. Zapomniane ludobójstwo. Polacy w państwie Stalina: «Operacja Polska» 1937–1938. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2014. 445 s.

367. Iwaszkiw I. Biskup Jan Cieński (1905–1992). Posługa duszpasterska na Ukrainie Zachodniej po II wojnie światowej. *Wytrwać i przetrwać jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Kraków, 2010. S. 9–48.
368. Iwaszkiw I. Niezlomny świadek wiary. *Biblioteka historyczna Archiwum Metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego*. Seria B. Tom 10. Lwów; Kraków, 2017. 80 s.
369. Januszewska-Jurkiewicz J. Polacy i Ukraińcy na Wołyniu do 1939 roku. *W cieniu tragedii wołyńskiej 1943 roku: 70. rocznica mordów Polaków na Kresach Południowo-Wschodnich Rzeczypospolitej* / E. Żurawska, J. Sperka (red.). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. S. 45–67.
370. Jarno W. Kapelan wojskowy Edward Choma (1889–1940) – ofiara zbrodni katyńskiej. *Roczniki Humanistyczne*. 2018. Nr 66 (2). S. 141–160.
371. Jaworski E. Lwów: losy mieszkańców i żołnierzy Armii Krajowej w latach 1939–1956. Pruszków: Oficyna Wydawnicza «Ajaks», 1999. 277 s.
372. Jędrzejczak L. Owczarek Wojciech (Stanisław). *Włocławski Słownik biograficzny*. T. 2. Włocławek, 2005. S. 137–140.
373. Jurczenko T. Duchowość misyjna kapłanów pracujących w ZSRR po II wojnie światowej. *Wołanie z Wołynia*. T. 67. Biały Dunajec; Ostróg. 2009. 134 s.
374. Kaczorowski B. Zabytki starego Lwowa. Warszawa: „Interim”, 1999. 208 s.
375. Kapelani Wojska Polskiego pomordowani na Wschodzie 1940-1941: materiały i źródła do biografii duszpasterzy Wojska Polskiego z lat 1919-1939 wszystkich wyznań religijnych - ofiar zbrodni katyńskiej / red. Barbara Tarkowska. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Zbroja”, 2013. 511 s.
376. Kapelani wojska Polskiego z lat 1919–1939 wśród ofiar Zbrodni Katyńskiej. Katyń-Charków-Twer-Bykownia-1940. *Stowarzyszenie Pamięci Kapelanów Katyńskich. Biuletyn* Nr 1. Warszawa, 16 czerwca 2018. 8 s.
377. Karaś M. Szlakiem zesłańców. Szesnaście trudnych lat w ZSRR 1944–1959. Kraków: Mała Poligrafia Redemptorystów w Tuchowie, 1998. 284 s.

378. Karwowska B. E. Ks. Bp Adolf Piotr Szelażek wierny świadek Chrystusa. Podkowa Leśna: Zgromadzenie Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus, 2000. 212 s.
379. Karwowska B., Rozyrkowski W., Zygnier L. Gdy się kocha Boga, Kościół, swoją Ojczyznę... Adolf Piotr Szelażek (1865–1950). Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek, 2011. 239 s.
380. Karwowska B., Rozyrkowski W., Zygnier L. Ks. biskup Adolf Piotr Szelażek (1865–1950). Kapłan, biskup, wygnaniec. Podkowa Leśna: Zgromadzenie Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus, 2010. 106 s.
381. Kiernicki R. W. Duszpasterz mimo woli. *Wytrwać i przetrwać, jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Seria A, Tom 11. Kraków, 2010. S. 253–306.
382. Klistała J. Duchowni. Ofiary niemieckiego zniewolenia: lata powstań śląskich i plebiscytu 1919-1921 – lata okupacji niemieckiej 1939-1945. Kraków: Fundacja Kwartalnika Wyklęci: Wydawnictwo Miles Sp. J., 2019. 444 s.
383. Komitet Rzymskokatolickiej Katedry we Lwowie. Posiedzenia Organu Wykonawczego i Komisji Rewizyjnej Komitetu Katedry 1965–1991 / oprac., wstęp, przypisy i wybór aneksów Józef Krętosz. Katowice: Wydawnictwo Emmanuel, 2004. 137 s. (Biblioteka Teologiczna Wydziału Teologicznego – Uniwersytet Śląski w Katowicach, nr. 4).
384. Konferencje duchowieństwa dekanatów kowelskiego i lubomelskiego diecezji łuckiej 1927–1939 / opr. M. Dębowska. Lublin, 2015. 168 s.
385. Koprowski M. 60 lat temu odszedł biskup Szelażek. Do końca życia wierzył, że wróci na Wołyń. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2010. Nr 1 (92). S. 12–14.
386. Kovaliv Vitold-Yosif. Odrodzenie struktur Archidiecezji Lwowskiej pod koniec XX wieku. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2012. Rok 18. Nr 5 (108). Wrzesień-październik. S. 22–48.

387. Kowalów W. J. Nabożeństwo w Łucku z okazji 60 lecia śmierci biskupa A. P. Szelażka. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2010. Rok 16. Nr 1 (92). Styczeń-Luty. S. 8–9.
388. Kozubal M. Ksiądz bez medalu. *Rzeczpospolita*. 2019. 16 maja. Nr 113. S. A4.
389. Kozubal M. Zapomniany Sprawiedliwy: ks. Ludwik Peciak. *Rzeczpospolita*. 2016. 19 sierpnia. Nr. 193. S. A7.
390. Krajewski M. R. Eksterminacja duchowieństwa katolickiego Ziemi Dobrzyńskiej (b. powiaty rypiński i lipnowski) w latach okupacji hitlerowskiej (1939–1945). *Studia Płockie*. 1980. № 8. S. 123–152.
391. Krętosz J. Katedra obrządku łacińskiego we Lwowie i jej proboszcz o. Rafał Kiernicki OFM Conv w latach 1948–1991. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2003. 243 s. (Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 11).
392. Krętosz J. Likwidacja kadry naukowej Lwowa w lipcu 1941 roku. *Niezwykła więź Kresów Wschodnich i Zachodnich Wpływ lwowian na rozwój nauki i kultury na Górnym Śląsku po 1945 roku praca zbiorowa / pod red. Krystyny Heskowej-Kwaśniewicz, Alicji Ratusznej i Ewy Żurawskiej*. Katowice, 2012. S. 13–21.
393. Krukowski J. Kościół i Państwo. Podstawy relacji prawnych. Lublin: Wydawnictwa KUL, 1993. 320 s.
394. Krukowski J. Państwo Polskie a Kościół Katolicki w ujęciu historycznym. *Roczniki nauk prawnych*. 2016. Tom XXVI. Numer 2. S. 83–100.
395. Kubik K., Zwoliński A. Kapłani lwowscy z Raciborska: ks. Jan Gustkowicz (1906-1993), ks. Stanisław Gustkowicz (1916-1944). Raciborsko; Kraków: Wydawnictwo „Scriptum” Tomasz Sekunda, 2016. 125, [1] s.
396. Kuczyńska M. B. «Nazywano Ojca Szaleńcem Bożym». Bp. Władysław Rafał Kiernicki OFMConv. Duszpasterz i zesłaniec (1912–1995). *Zesłaniec*. 2015. № 64. S. 25–37.
397. Kuczyński J. Między parafią a łagrem. Paris: Editions Spotkania, 1985. 92 s.

398. Kuczyński J. Między parafią a łagrem. Warszawa: Editions Spotkania, 2017. 155, [1] s.
399. Kuczyński J. Między parafią a łagrem. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 1989. 92. [2] s.
400. Kumor B. (ks.) Archidiecezja Lwowska obrządku łacińskiego w świetle schematyzmu archidiecezjalnego z 1939 r. *Folia Historica Cracoviensia*. 1996. Vol. 3. S. 265–286.
401. Kwiczala A. Dzieje parafii rzymskokatolickiej w Ostrogu na Wołyniu (1939-2000). Biały Dunajec; Ostróg: Wołanie z Wołynia, 2001. 112 s. (Biblioteka „Wołanie z Wołynia”, t. 27).
402. Leszczyński M. Arcybiskup Metropolita Eugeniusz Baziak (1890–1962). Tarnów, 1988.
403. Leszczyński M. Kapłani zamęczeni w latach 1939–1945 na Ziemi Zamojsko-Lubaczowskiej. Ks. Izydor Węgrzniak (1887–1942). *Niedziela. Edycja zamojsko-lubaczowska*. 2004. Nr 26. URL: <https://zamosc-lubaczow.niedziela.pl/arttykul/29600/nd/Ks-Izydor-Wegrzyniak-1887-1942> (data dostępu: 04.01.2019).
404. Leszczyński M. Kapłani zamęczeni w latach 1939–1945 na Ziemi Zamojsko-Lubaczowskiej. Ks. Stanisław Gustkiewicz (1916–1944). *Niedziela. Edycja zamojsko-lubaczowska*. 2003. Nr 30. URL: <https://zamosc-lubaczow.niedziela.pl/arttykul/18101/nd/Ks-Stanislaw-Gustkiewicz-1916-1944> (data dostępu: 04.01.2019).
405. Leszczyński M. Świece i błogosławieni oraz kapłani zamęczeni w latach 1939-1945 na Ziemi Zamojsko-Lubaczowskiej. Zamość: Kuria Diecezjalna, 2002. 148 s.
406. Librowski S. Materiały do dziejów diecezji włocławskiej czasu wojny 1939–1945. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. 1979. T. 39. S. 279–400.
407. Lista strat wśród duchowieństwa metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939-1945: publikacja ku uczczeniu 60-tej rocznicy zakończenia II wojny światowej: praca zbiorowa / pod redakcją nauk. Józef

- Krętosza i marii Pawłowiczowej. Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża, 2005. 79 s.
408. Lwowski bohater ks. Stanisław Frankl (1903-1944) / oprac. Zimny J. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne, 2000. 87 s.
409. Lwów u siebie i pod Wawelem. Wybór tekstów o polskiej historii Lwowa i Małopolski Wschodniej z kwartalnika „Cracovia Leopoldis” 1995–2003 / wybór tekstów Andrzej Chlipalski. Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich. Oddział, 2004. 119, [1] s.
410. Łazar A. Arcybiskup Eugeniusz Baziak (1890-1962). *Rocznik Lubaczowski*. 1997. T. 7. S. 158-172.
411. Madała T. Polscy księża katolicy w więzieniach i łagrach sowieckich od 1918 r[oku]. Lublin: Retro, 1996. 186 s.
412. Malinowski M., Kołosok B. Zarys dziejów diecezji łuckiej oraz katedry św. Piotra i Pawła w Łucku / ze słowem wstępnym Mariana Jaworskiego. Kalwaria Zebrzydowska: „Calvarianum”, 1993. 95, [1] s.
413. Mandziuk J. Z dziejów archidiecezji lwowskiej. «*Saeculum Christianum*». *Pismo historyczno-społeczne Saeculum Christianum*. 1995. Nr 2. S. 35–59.
414. Marecki J. Wezwania świętyń diecezji łuckiej. *Fides Ars Scientia: studia dedykowane pamięci księdza kanonika Augustyna Mednisa* / red. Andrzej Betlej, Józef Skarbski; współpr. Kinga Blaschke et al. Tarnów: Muzeum Okręgowe, 2008. S. 89–104.
415. Masalska I. Basza M. Wzgórza Wuleckie – 4 lipca 1941. *Kurier Galicyjski*. 2008. 18 lipca. Nr 13 (65). S. 3–4.
416. Materiały do dziejów diecezji łuckiej: Relacje o stanie dekanatów i parafii 1941–1944 / oprac. Maria Dębowska. Biały Dunajec: Ośrodek „Wołanie z Wołynia”, 2005. 221 s. (Biblioteka „Wołania z Wołynia:”, t. 40).
417. Michajlik L. Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie 1939–1956. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Politycznych; Oficyna Wydawnicza Rytm, 2008. 351, [1] s.
418. Mikrut J. Życie religijne katolików polskich w diasporze Imperium Rosyjskiego. Bolesława Lament i jej świadectwo życia dla jedności Kościoła.

- Studia teologiczne. Jesteśmy napelnieni Duchem Świętym.* 2017. T. 35. S. 281-321.
419. Modzelewska B., Osadczy W. Lwów. 1 Miasto. *Encyklopedia Katolicka*. T. 11: Lu An – „Maryawita” / zesp. red. Antoni Bednarek i inni; autorzy Maciej Abramowicz i inni; Lublin: Towarzystwo Naukowe Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2006. T. 11: Lu An – „Maryawita” / zesp. red. Antoni Bednarek i inni; autorzy Maciej Abramowicz i inni; Lublin: Towarzystwo Naukowe Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2006. K. 303-312.
420. Modzelewska B., Osadczy W. Lwowska Archidiecezja Katolicka. *Encyklopedia Katolicka*. T. 11: Lu An – „Maryawita” / zesp. red. Antoni Bednarek i inni; autorzy Maciej Abramowicz i inni; Lublin: Towarzystwo Naukowe Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2006. S. 269-285.
421. Modzelewska B., Osadczy W. Łucka diecezja. *Encyklopedia Katolicka*. T. 11: Lu An – „Maryawita” / zesp. red. Antoni Bednarek i inni; autorzy Maciej Abramowicz i inni; Lublin: Towarzystwo Naukowe Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2006. T. 11: Lu An – „Maryawita” / zesp. red. Antoni Bednarek i inni; autorzy Maciej Abramowicz i inni; Lublin: Towarzystwo Naukowe Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2006. S. 589-599.
422. Musiał B. Rozstrzelać elementy kontrrewolucyjne! Brutalizacja wojny niemiecko-sowieckiej latem 1941 roku. Warszawa: „Frona”, 2001. 350, [2] s.
423. Muzyka M. (ks). Ks. Karol Jastrzębski 1882–1962. Katecheta, duszpasterz, promotor kultu Bożego Miłosierdzia w Archidiecezji Lwowskiej. Lwów; Kraków: Wydawnictwo bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji lwowskiej ob. Łac., 2017. 271 s.
424. Mysłek W. Kościoły katolicki w Polsce w latach 1918–1939. Zarys historyczny. Warszawa: „Książka i Wiedza”, 1966. 184 s.
425. Nikolajew J. Więzienne losy księdza biskupa Adolfa Piotra Szelażka. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 2006. Nr. 52–53. S. 181–197.

426. Nowak J. Niezlomny Pasterz. Duszpasterstwo ks. Władysława Bukowińskiego w Kazachstanie w latach 1950–1974. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księża Misjonarzy, 2013. 311 s.
427. Olechowski P. Między ołtarzem a gabinetem partyjnym. Kościół rzymskokatolicki w sowieckim Lwowie w latach 1953–1959 w świetle raportów pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych w obwodzie lwowskim. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2017. № 1 (29). S. 176–201.
428. Osadczy W. Kościoła katolickiego na Ukrainie dole i niedole. Doświadczenie, dzień dzisiejszy, problemy i perspektywy. *Kościół katolicki na Wschodzie w warunkach totalitaryzmu i posttotalitaryzmu* / red. A. Gil, W. Bobryk. Siedlce; Lublin, 2010. S. 87–108.
429. Osadczy W. Kościół wyznawców. Kapłani archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1945–1991. *Prorocy Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku: materiały III i IV Forum Teologów Europy Środkowo-Wschodniej* / red. Stanisław Celestyn Napiórkowski OFMCinv. Lublin: Wydwo KUL, 2009. S. 187–204.
430. Osadczy W. Kościół katolicki na Ukrainie wobec represji sowieckich. *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego: komuniści przeciw religii po 1944 roku* / pod red. Józefa Mareckiego. Kraków: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; Wydawnictwo WAM, 2011. S. 83-91.
431. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością: państwo i Kościół prawosławny w Polsce w latach 1918–1939. Warszawa: ANS, 1986. [2], III, 605 s.
432. Peretiatkowicz A. Księża ofiary zbrodni wojennych lat 1939–1945 na terenie diecezji łuckiej obrządku łacińskiego. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2010. Nr 1 (92). Styczeń-Luty S. 21–27.
433. Petrus J. T. Lwowska katedra Obrządku Łacińskiego p. w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Przewodnik / Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”. Ośrodek do Spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza

- granicami kraju w Warszawie. Warszawa: Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, 1999. 86, [2] s.
434. Piasecki W. Działalność ks. Jana Rutkowskiego – ostatniego administratora diecezji łuckiej w latach 1945–1954 w świetle dokumentów Wołyńskiego Archiwum Obwodowego w Łucku. *Polacy i Kościół rzymskokatolicki na Wołyniu w latach 1918–1997* / oprac. L. Popek. Lublin, 1999. S. 84.
435. Platowska-Sapetowa I. Cudowny Obraz Najświętszej Maryi Panny Łaskawej z Archikatedry Lwowskiej w sanktuarium prokatedry w Lubaczowie. Rzeszów: s. n., 1991. 21, [2] s.: il.
436. Płaczek F. Bolesław Twardowski arcybiskup metropolita lwowski 1864–1944. *Studia Lubaczoviensia* / pod red. Kurii Arcybiskupiej w Lubaczowie. T. II. Lubaczów: Kuria Arcybiskupia, 1984. S. 75–88.
437. Polit I. Program wołyński wojewody Aleksandra Hauke–Nowaka 1938–1939. *Przegląd Wschodni*. 1999. T. 5, z. 4 (20). S. 701–712.
438. Popek L. Diecezja łucka w okresie międzywojennym i podczas II wojny światowej (1918–1944). *Polacy i Kościół rzymokatolicki na Wołyniu w latach 1918–1997* / red. L. Popek. Lublin: Towarzystwo Przyjaciół Krzemieńca i Ziemi Wołyńsko-Podolskiej, 1999. S. 23–47.
439. Popek L. Straty Kościoła rzymskokatolickiego na Wołyniu w latach 1939–1945. *Polskie Państwo Podziemne na Wołyniu w latach 1949–1944* / red. M. Sawczuk, L. Popek. Sandomierz, 2006. S. 98–122.
440. Popek L. Świątynie Wołynia. *Niepodległość i Pamięć*. 2008. Nr 1 (27). S. 421–442.
441. Popek L. Świątynie Wołynia. T. 1 / Ośrodek Studiów Polonijnych i Społecznych PZKS Polskiego Związku Katolicko-Społecznego; Towarzystwo Przyjaciół Krzemieńca i Ziemi Wołyńsko-Podolskiej. Lublin, 1997. 370 s.
442. Popek L. Martyrologia duchowieństwa diecezji łuckiej w okresie II wojny światowej 1939–1945. *Historia, ludzie i miejsca: księga pamiątkowa Profesora Henryka Gapskiego* / redakcja Robert Rozycki; Katowicki

- Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2019. S. 613–623.
443. Posacki A. Apostoł Kazachstanu i świadek Ewangelii. Błogosławiony ks. Władysław Bukowiński: heroiczny duszpasterz. Poznań: Wydawnictwo Monumen, 2017. 356 s.
444. Prokop Kr. R. Arcybiskupi halicy i lwowscy obrządku łacińskiego: Szkice biograficzne.. Biały Dunajec; Ostróg: Ośrodek „Wołanie z Wołynia”, 2010. 450 s. (Biblioteka „Wołania z Wołynia”, t. 72).
445. Prokop Kr. R. Sakry i sukcesja święceń biskupich pasterzy diecezji mińskiej, pińskiej o drohiczyńskiej. *Studia Teologiczne*. 2009. Nr 27. S. 361–395.
446. Prokop Kr. R. Sylwetki biskupów łuckich. Biały Dunajec; Ostróg: „Wołanie z Wołynia”, 2001. 257 s. (Biblioteka „Wołania z Wołynia”, t. 20).
447. Pyza S. Życie heroiczne i myśl ojca Serafina Kaszuby. Biały Dunajec; Ostróg: Ośrodek „Wołanie z Wołynia”, 2005. 110 s. (Biblioteka „Wołania z Wołynia”, t. 45).
448. Rechowicz M. Frankl Stanisław (1903–1944). *Polski Słownik Biograficzny*. T. 7/1. Kraków; Wrocław: Ossolineum, 1948. S. 91.
449. Renik K. Podpolnicy. Rozmowy z ludźmi Kościoła na Litwie, Łotwie, Białorusi i Ukrainie 1990–1991. Warszawa: Oficyna „Przeglądu Powszechnego”, 1991. 349, [1] s.
450. Rosowski W. Dzieje rzymskokatolickiej diecezji kamienieckiej w latach 1918–1941. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2008. 318. [2] s.
451. Roszkowski W. Historia Polski 1914–1996. Warszawa: PWN, 1997. 658 s.
452. Rozykowski W. Biskup Adolf Piotr Szelażek (1865–1950) biskup diecezji łuckiej na Wołyniu, wygnaniec w Zamku Bierzgłowskim, Sługa Boży. *Słownik biograficzny powiatu Toruńskiego* / pod red. M. Krotofila, W. Rozykowskiego. Tom IV. Toruń, 2019. 123 s.
453. Rozykowski W. Biskup Adolf Piotr Szelażek w Zamku Bierzgłowskim (1946–1950). Toruń: Agencja Reklamowa Gall, 2018. 120 s.

454. Rozyrkowski W. Sługa Boży biskup Adolf Piotr Szelażek. *Dioecesis nostrae patroni: wydawnictwo jubileuszowe z okazji trzydziestej rocznicy erygowania Diecezji Toruńskiej / pod red. Juliusza Raczkowskiego*. Toruń: TNOiK Dom Organizatora, 2022. S. 191-207.
455. Rożkow W. Polityka władz sowieckich wobec Kościoła rzymskokatolickiego w okresie kampanii antyreligijnej 1958-1964. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2021. Nr 1. S. 209-226.
456. Rühle E. Ziemie Wschodnie w cyfrach i kartogramach. *Rocznik Ziemi Wschodnich*. 1939. S. 5–22.
457. Sadowski M. Proces i sowieckie represje wobec o. Marcina Karasia CSsR (1910–2003). *Wytrwać i przetrwać, jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowieckiej 1917–1991 / red. J. Wołczański*. Seria A, Tom 11. Kraków, 2010. S. 307–328.
458. Samsoniuk T. = Самсонюк Т. Ocaleni od zapomnienia: Stanisław Zientara = Повернуті із забуття: Станіслав Зентара. *Monitor Wołyński = Волинський монітор: двотижневик*. 2016. 11.02. № 3 (155) S. 6.
459. Samsoniuk T. = Самсонюк Т. Ocaleni od zapomnienia: Witold Zdzisław Lazurek = Повернуті із забуття: Вітольд-Здіслав Лязурек. *Monitor Wołyński = Волинський монітор: двотижневик*. 2016. 25.02. № 4 (156) S. 6-7.
460. Serczyk W. A. Historia Ukrainy. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Wydawnictwo Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, 1979. 500 s.
461. Seweryn Ludwik. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995 / red. L. Grzebień*. Kraków, 1996. S. 612.
462. Siedlecki J. Losy Polaków w ZSRR w latach 1939–1956. Gdańsk: Graf, 1990. 404 s.
463. Siepak E. Kowalska Faustyna. 1. Życie, 2. Objawienia prywatne. *Encyklopedia Katolicka*. T. 9. Lublin, 2002. Kol. 1085.
464. Skłodowski J. Ks. Józef Smaczniak – zapomniany bohaterski kapłan. *Kurjer Galicyjski*. 2020. 15(355), 18–31 sierpnia. S. 11.

465. Skowyrza W. Jubileusz sześćdziesięciolecia śmierci arcybiskupa metropolity Bolesława Twardowskiego i dziewiąta rocznica śmierci bpa Rafała Kiernickiego. *Radość Wiary*. 2004. Nr 7(43). S. 7.
466. Słownik biograficzny duchowieństwa Metropolii Lwowskiej obrządku łacińskiego ofiar II wojny światowej 1939–1945 / red. Krętosz J., Pawłowiczowa M. Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2007. 427 [1] s., XXIV s. tabl.
467. Sokolnicka-Izdebska Zofia. Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku. *Cracovia Leopoldis*. 1996. № 2(6). S. 14–17, 48; № 3(7). S. 12–16; № 4(8). S. 18–19, 22; 1997. № 1(9). S. 13, 46–48.
468. Sp. ks. Tadeusz Wojtas (1903-1981). *Duszpasterz Polski Zagranicą*. Rzym, 1981. T. 139. Z. 2. S. 290-291.
469. Srokowski K. Sprawa narodowościowa na Kresach Wschodnich. Kraków: gebethner i Wolff, 1924. 56 s.
470. Stocki J. Kościół rzymskokatolicki na Ukrainie Zachodniej na przykładzie Tarnopolszczyzny w latach 1946–1989. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2005. № 1(7). S. 203–226.
471. Strilczuk L., Dobrzhanskyj O. Repressions of soviet authorities regarding military and civil persons who stayed in the occupied territory (1944 – 1953): search in the memory space. *Stalin's repressions against the population of the western regions of Ukraine (1939 – 1953): social and personal dimensions, politics of memory : Collective Monograph* / ed. V. Ilnytskyi. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 105 – 113.
472. Strilczuk L., Khomiak P. Soviet law and the nationalization of church property on the example of the Lviv seminary during the soviet and german occupation of 1939 – 1945. *Ad Alta. Journal of Interdisciplinary Research*, 2021. Issue 1. P. 117 – 120.
473. Strojny A. Lwów: miasto Wschodu i Zachodu. Kraków: „Bezdroża”, 2001. 265 s.
474. Strojny A. Lwów: miasto Wschodu i Zachodu. Wyd. 4. zaktualiz. Kraków: „Bezdroża”, 2006. 222 s.

475. Strzelecka H. Służebnice Jezusa w Eucharystii na terenach Związku Radzieckiego w latach 1945–1991. Warszawa: s. n., 1994. 226, [2] s.
476. Szawłowski R. [Karol Liszewski] Wojna polsko-sowiecka 1939: tło polityczne prawnomiędzynarodowe i psychologiczne, agresja sowiecka i polska obrona, sowieckie zbrodnie wojenne i przeciw ludzkości oraz zbrodnie ukraińskie. T. 2: Dokumenty. Warszawa: Neriton, 1996. 400 s., [32] s. tabl.
477. Szetelnicki W. Zapomniany lwowski bohater ks. Stanisław Frankl / przedm. Ignacy Tokarczuk. Roma: Tip. P.U.G., 1983. 239 s.
478. Szetelnicki W. Arcybiskup-wygnaniec Eugeniusz Baziak Metropolita Lwowski / z przedm. Mariana Jaworskiego. Kraków: Wyd. Inst. Teol. Księży Misjonarzy, 1989. 205 s.
479. Szarbachowski F. Początek i dzieje rzymsko-katolickiej diecezji Łucko-Żytomierskiej obecnie łuckiej, w zarysie. Biały Dunajec; Ostróg: Ośrodek „Wołanie z Wołynia”, 2014. 308 s. (Biblioteka „Wołania z Wołynia”, t. 92).
480. Szuba Z. Katolicy obrządku łacińskiego i Polacy w ZSRR – stan obecny. *Polacy w Kościele katolickim w ZSRR* / pod red. E. Walewander. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1991. S. 259–291.
481. Szymański J. Aparat represji wobec Kościoła Katolickiego Metropolii Lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939–1950 – stan badań. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. 2007. № 88. S. 321–338.
482. Szymański J. Dwadcatki – organy wykonawcze organizacji religijnych w sowieckim systemie represji (Obwód Winnicki na Podolu, 1944–1964). *Roczniki Teologiczne*. 2003. № 50. Z. 4. S. 175–180.
483. Szymański J. Ksiądz Henryk Kaczorowski. Moralista, rektor i wychowawca. *Studia Włocławskie*. 2009. № 11. S. 431–440.
484. Świadkowie przeżyć sowieckich: 1939–1946 / oprac., przypisy, tł. Zbigniew S. Siemaszko. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1999. 608 s.
485. Świątkiewicz W. Aresztowanie biskupa Szelażka. *Wołanie z Wołynia. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej*. 2010. Nr 1 (92). Styczeń-Luty. S. 14–15.

486. Tararuj T. Diecezja pińska. *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939-1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony* / red. Z. Zieliński. Katowice 1992. S. 79–85.
487. Tarnawski M. Arcybiskup Józef Bilczewski. Krótki rys życia i prac. Kraków: Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy, 1991. 209 s.
488. Tokarski J. Ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Ukrainie. Tom 1. Warszawa: „Burchard Edition”, 2000. 323 s.
489. Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą, podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 r. *Dziennik Ustaw. R. P.* 1921. Nr 49. Poz. 300. S. 814-867.
490. Trofimiak M. Świadection archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego (Ukraina). *Świadection Kościoła katolickiego w systemie totalitarnym Europy Środkowo-Wschodniej* / red. J. Nagórny, B. Jurczyk, S. Gajek. Lublin, 1994. 212 s.
491. Urban W. Droga krzyżowa Archidiecezji Lwowskiej w latach II wojny światowej 1939–1945. Wrocław: Semper Fidelis, 1983. 139 s.
492. Wesołowski M. Duszpasterstwo w II Korpusie gen. Władysława Andersa. Kielce: „Color Press”, 2004. [2]. 175 s.
493. Węgierski J. Lwów pod okupacją sowiecką 1939–1941. Warszawa: Editions Spotkania, 1991. 432 s.
494. Wierzbicki M. Między męczeństwem a przystosowaniem. Kościół katolicki w Europie Środkowo-Wschodniej pod rządami komunistów. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2017. № 1 (29). S. 17–24.
495. Wilk S. Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–1939. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie, 1992. 464, [4] s.
496. Wnuk R. „Za pierwszego sowieta”. Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941) / Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Instytut Studiów Politycznych PAN. Warszawa, 2007. 461 s.
497. Wodzianowska I., Szkarowskij M. W. Rzymskokatolicka Akademia Duchowna w Petersburgu 1842–1918. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2007. 319 s.

498. Wołczański J. «Przybysz z Północy». W 60 rocznicę urodzin ks. Augustyna Mednisa. *Gość Niedzielny*. 1992. Rok LXIX. 5 kwietnia. Nr 14. S. 6.
499. Wołczański J. Aresztowanie i proces ks. Hieronima Kwiatkowskiego we Lwowie po II Wojnie światowej. *Wytrwać i przetrwać jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Kraków, 2010. S. 471–494.
500. Wołczański J. Aresztowanie, proces i zesłanie o. Kazimierza Lendzioa CSsR w Związku Sowieckim w roku 1952. *Wytrwać i przetrwać, jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowieckiej 1917–1991* / red. J. Wołczański. Seria A, Tom 11. Kraków, 2010. S. 495–507.
501. Wołczański J. Bazylika Metropolitalna obrządku łacińskiego we Lwowie. *Radość Wiary*. 2001. Nr 1 (29). S. 10. Wołczański J. Historia Kościoła we Lwowie od 1939 roku. *Radość Wiary*. 1996. Nr 2 (11). S. 11.
502. Wołczański J. Kapłani męczennicy. Świadkowie wiary kościoła lwowskiego ksiądz kanclerz Zygmunt Hałuniewicz (1889–1974). *Radość Wiary*. 1999. № 3–4 (23–24). S. 17.
503. Wołczański J. Ks. Kanonik Augustyn Mednis (1932–2007). Człowiek-kapłan-humanista. *Fides ars scientia* / red. A. Betlej, J. Skrabski. Tarnów, 2008. S. 13–34.
504. Wołczański J. Martyrologium duchowieństwa archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1939–1945 / pod red. S. C. Napiórkowskiego. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009.
505. Wołczański J. Katalog grobów duchowieństwa i sióstr zakonnych obrządku łacińskiego i greckokatolickiego na Cmentarzu Janowskim we Lwowie. *Nasza Przeszłość*. 1997. T. 88. S. 255–294.
506. Wołczański J. Między zagładą a przetrwaniem. Wybrane obiekty sakralne archidiecezji lwowskiej i diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego na Ukrainie Zachodniej 1945-1991. Kraków: Wydawnictwo Bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej Ob. Łac., 2005. 263 s.
507. Woroniecki M. Świadcstwa lokalne Lwów, Łysków, Dżezkeżgan, Rudnik, Różana. *Świadcstwo Kościoła katolickiego w systemie totalitarnym Europy*

- Śriodkowo-Wschodniej* / red. J. Nagórny, B. Jurczyk, S. Gajek. Lublin, 1994. S. 109–118.
508. Wyszkowski P. Moc wiary: próba przedstawienia prześladowań Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie na przykładzie parafii Św. Anny w Barze w latach 1917-1991. Wyd. 3. Poznań: Misjonarze Oblaci Maryi Niepokalanej, 1998. 192 s.
509. Zapatrzony w Małą Świętą / Sługa Boży Adolf Piotr Szelażek; oprac. Hiacynta Augustynowicz, Waldemar Rozynekowski. Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 2015. 176 s., [16] s. tabl
510. Zechenter A. Na rubieży i w salonach Belwederu: Ks. Marian Tokarzewski (1873–1941?). *Nasz Dziennik*. 2021. 23 czerwca. Nr 142. S. 14.
511. Złączeni węzłem apostołskiej sukcesji: metropolici lwowscy Eugeniusz Baziak i Marian Jaworski: w rocznice ich święceń biskupich / oprac., i redakcja Krzysztof Rafał Prokop. Kraków: Drukarnia Akcydensowa, Andrzej Doroaz, 2019. 246, [2] s.
512. Żurek J. Lwowskie losy abp. Eugeniusza Baziaka. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*. 2004. Nr 12. S. 31-43.

III. IHTEPHET PECYPCI

513. Gołębiowski K. Ponad pięć wieków kontaktów dyplomatycznych Watykanu i Rosji. URL: <https://ekai.pl/ponad-piec-wiekow-kontaktow-dyplomatycznych-watykanu-i-rosji/> (data dostępu: 27.06.2019)
514. Konferencja w Jałcie i jej skutki. URL: <https://niezalezna.pl/75832-konferencja-w-jalcie-i-jej-skutki> (data dostępu: 03.07.2019).\
515. Łucka diecezja Kościoła rzymskokatolickiego. URL: <http://catholic.volyn.ua/index.php/pl/historia-diecezji-luckiej> (data dostępu: 26.09.2019). Historia diecezji łuckiej. URL: <http://catholic.volyn.ua/index.php/pl/historia-diecezji-luckiej> (data dostępu: 27.06.2019).
516. Szwed Bronisław. *Instytut Pamięci Narodowej*. URL: <https://rzeszow.ipn.gov.pl/pl8/aktualnosci/96018,125-lat-temu-urodzil-sie-meczennik-z-Rudnika-nad-Sanem-ks-mjr-Bronislaw-Szwed.html>

517. Władyka Stanisław. URL: <https://zbrodniawolynska.pl/zw1/form/r8185764664505,Wladyka-Stanislaw.html>
518. Вища Духовна Семінарія – Львівська архідієцезія. URL: http://www.rkc.lviv.ua/category_3.php?cat_3=14&lang=3 (дата доступу: 03.07.2019).
519. Поляки просять в українців вибачення за історичні кривди. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2016/07/4/149125>
520. Wączkowski Tadeusz. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0090.htm>
521. Bieńko Piotr. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0130.htm>
522. Bogucki Karol. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0170.htm>
523. Bojarczak Jan Stanisław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0174.htm>
524. Charczuk Bazyli. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0297.htm>
525. Chłowiecki Romuald. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0301.htm>
526. Chojnacki Jan. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0309.htm>
527. Chudy Leon. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0324.htm>

528. Chwastek Michał. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0327.htm>
529. Czaban Aleksandr Teodor. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0375.htm>
530. Czurko Józef Kazimierz. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0412.htm>
531. Czwaczka Antoni Józef. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0413.htm>
532. Dymitrowski Jakub. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0543.htm>
533. Dziuban Jan. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0556.htm>
534. Dziwok Wincenty. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0560.htm>
535. Faranowski Antoni. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0575.htm>
536. Gach Jan Kazimierz. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0640.htm>
537. Galicki Bronisław Andrzej. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0650.htm>

538. Gałęcki Stanisław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0656.htm>
539. Gąsiorzek Stefan. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0672.htm>
540. Grabowski Zygmunt. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0788.htm>
541. Gromadowski Adam. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0819.htm>
542. Gryzlak Antoni. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0832.htm>
543. Gustkowicz Stanisław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0860.htm>
544. Iwanicki Stefan. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0950.htm>
545. Jaglarz Jerzy. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0966.htm>
546. Janaszek Stanisław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/0982.htm>
547. Kaściński Leopold. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/1142.htm>

548. Kluz Józef. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/1201.htm>
549. Komornicki Władysław Maria Józef. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/1240.htm>
550. Kośmider Wojciech. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/1294.htm>
551. Krajewski Lucjan. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/1359.htm>
552. Krzak Wilhelm. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/1407.htm>
553. Mróz Bolesław Józef. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/1852.htm>
554. Nowak Piotr. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/4202.htm>
555. Peciak Ludwik. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2077.htm>
556. Perenc Stanisław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2087.htm>
557. Perucki Leon. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2090.htm>

558. Płoskiewicz Walerian. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2137.htm>
559. Prokopowicz Teodor. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2202.htm>
560. Rupnicki Józef. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2357.htm>
561. Rutkowski Franciszek. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2363.htm>
562. Rysiowski Stanisław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2376.htm>
563. Sarna Władysław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2402.htm>
564. Smaczniak Józef. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2511.htm>
565. Sorys Franciszek. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2540.htm>
566. Stokłosa Józef. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2595.htm>
567. Stuglik Stefan. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2615.htm>

568. Szczurowski Bolesław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2672.htm>
569. Szewczyk Jan. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2679.htm>
570. Szpaczyński Władysław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2547.htm>
571. Szwed Bronisław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2723.htm>
572. Śliwa Józef. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2758.htm>
573. Śniegocki Stefan. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2764.htm>
574. Tabaczkowski Edward. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2782.htm>
575. Teliga Tadeusz. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2792.htm>
576. Tokarski Lucjan. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2804.htm>
577. Tokarzewski Marian. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2806.htm>

578. Truss Cyrjak Bolesław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2835.htm>
579. Tyszka Michał. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2862.htm>
580. Węgrzyniak Izydor. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2943.htm>
581. Wilkoń Stanisław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/2987.htm>
582. Witek Jan. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/3007.htm>
583. Ziętara Stanisław. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/3161.htm>
584. Żak Franciszek. *Biała Księga. Martyrologium duchowieństwa – Polska XX w. (lata 1914–1989). Dane osobowe.* URL: <http://www.swzygmunt.knc.pl/3188.htm>

Додатки
ДОДАТОК А.1

*Власний архів автора

Територія Львівської архідієцезії станом на 1 січня 1928 р.

ДОДАТОК А.3

Сучасний поділ на дієцезії Римо-католицької Церкви

*URL:https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Roman_Catholic_Diocese_and_Decanates_in_Ukraine.png

Дата звернення: 11.08.2021

ДОДАТОК А.4

Сучасний стан Львівської архієпархії

*URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Roman_Catholic_Archdiocese_of_Lviv_location.png
Дата звернення: 28.09.2021

ДОДАТОК А.5

Сучасний вигляд Луцької дієцезії

*URL: <http://catholic.volyn.ua/index.php/en/>
Дата звернення: 28.09.2021

ДОДАТОК Б

Деканати Луцької дієцезії станом на 1 серпня 1939 р.

№	Деканат	Кількість парафій
1	берестецький	7
2	дубнівський	9
3	горохівський	12
4	камінь-каширський	7
5	колківський	7
6	корецький	12
7	костопільський	10
8	ковельський	10
9	кременецький	23
10	любомильський	10
11	луцький	14
12	острозький	8
13	рівненський	10
14	сарненський	9
15	володимирський	11
16	володимирецький	6

* ADŁ. Kuria Diecezjalna w Łucku. Wykaz parafii i duchowieństwa diecezji łuckiej. Stan na dzień 1 sierpnia 1939 r.

ДОДАТОК В

Список священників, арештованих під час першої радянської окупації за так звану конспіраційну діяльність

№	Прізвище та ім'я	Місце служіння	Дата арешту
1	Токажевській Мар'ян	Ковель	Червень 1940 р.
2	Шпачинський Владислав	Ковель	Червень 1940 р.
3	Зентара Станіслав	Рівне	23 квітня 1940 р.
4	Галицькі Броніслав	Володимир-Волинський	Весна 1940 р.
5	Чурко Казімеж	Володимир-Волинський	Весна 1940 р.
6	Буковинський Владислав	Луцьк	22 серпня 1940 р.
7	Кобилецькі Станіслав	Володимир-Волинський	1 листопада 1940 р.
8	Рутковський Францішек	Устилуг	21 грудня 1940 р.
	Чижевський Вдажислав	Хіночи	18 березня 1941 р.

* ADŁ. Kapłani zmarli w latach 1939–1948

ДОДАТОК Г

Список священників Луцької дієцезії, які в роки Другої світової війни померли природною смертю

№	Прізвище та ім'я	Місце служіння	Дата смерті
1	Стефан Вальчикевич	Єпископ помічник	11 травня 1940 р.
2	Реронь Броніслав	Настоятель парафії Карасин	10 грудня 1940 р.
3	Массальський Петро	Настоятель парафії Тучин	29 грудня 1940 р.
4	Орачевський Віктор	Настоятель парафії Вишнівець	18 січня 1941 р.
5	Загурський Ян	Препозит кафедрального капітулу у Луцьку	11 лютого 1942 р.
6	Загурський Анзельм	Адміністратор парафії Дедеркали	18 квітня 1942 р.
7	Ястжембські Болеслав	Настоятель парафії у маневичах	13 червня 1942 р.
8	Урода Миколай	Настоятель парафії Грушвиця	11 липня 1942 р.
9	Посько Броніслав	Вікарій кафедральної парафії у Луцьку	22 лютого 1944 р.

* ADŁ. Kapłani zmarli w latach 1939–1948

ДОДАТОК Д

Приклади радянської політики щодо використання храмів

№	Місцевість	Споруда	Стан	Джерело
1	Остріжець (парафія Яловіч)	каплиця	Зруйнована (радянська влада)	ІАВМК, Мf 4683, s. 27
2	Гуменіках (парафія Олика)	каплиця	Зруйнована(радянська влада)	ІАВМК, Мf 4683, s. 9
3	Піддубці	каплиця	Частково зрунована (радянська влада)	ІАВМК, Мf 4683, s. 13
4	Вербня (парафія Берестечко)	каплиця	Девастація (радянська влада)	ІАВМК, Мf 4683, s. 29
5	Перемиля (парафія Берестечко)	каплиця	Девастація (радянська влада)	ІАВМК, Мf 4683, s. 29
6	Смордів (парафія Млинів)	каплиця	Зруйнована (радянська влада)	ІАВМК, Мf 4683, s. 40
7	Млинів	каплиця	Зруйнована (радянська влада)	ІАВМК, Мf 4683, s. 29
8	Бужани (парафія Дружкополь)	каплиця	Розібрана (радянська влада)	ІАВМК, Мf 4683, s. 43
9	Ворокомлах (парафія Камінь-Каширськ)	каплиця	Пограбована (радянська влада)	ІАВМК, Мf 4683, s. 47
10	Моквінь (парафія Березне)	каплиця	Зруйнована (радянська влада)	ІАВМК, Мf 4683, s. 55
11	Трещава (парафія Антонувка)	каплиця	Зруйнована	ІАВМК, Мf 4683, s. 76-77
12	Березниця (парафія Рафалівка)	каплиця	Зруйнована	ІАВМК, Мf 4683, s. 76-77
13	Бельсковолі (парафія Рафалівка)	каплиця	Зруйнована	ІАВМК, Мf 4683, s. 76-77
14	Лаврів	каплиця	Пограбована	ІАВМК, Мf 4683, s. 19

15	Ставки	каплиця	Зруйнована	IABMK, Mf 4683, s. 62
16	Козин (парафія Птиче)	каплиця	Зруйнована	IABMK, Mf 4683, s. 40
17	Шацьк	костел	Замінений на клуб	IABMK, Mf 4683, s. 39
18	Пулемець	костел	Замінений на клуб	IABMK, Mf 4683, s. 19
19	Біндуга	костел	Пограбований	IABMK, Mf 4683, s. 61

* Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie: Mf 4683, s. 61; Mf 4683, s. 19; Mf 4683, s. 27; Mf 4683, s. 9; Mf 4683, s. 13; Mf 4683, s. 29; Mf 4683, s. 40; Mf 4683, s. 43; Mf 4683, s. 47; Mf 4683, s. 55; Mf 4683, s. 76-77; Mf 4683, s. 62; Mf 4683, s. 39

ДОДАТОК Е

Жертви радянських репресій

1. О. Едвард-Антоній Хома. Він народився 26 грудня 1889 р. в Золочеві, батько – Михайло Хома. Едвард-Хома навчався у Львівській семінарії та в університеті Яна Казимира у Львові. Після свячень служив вікарієм у парафії в Болехові та Язлівці. Пізніше направлений до праці адміністратором в парафію у Бураківці. У 1917 р. мобілізований до австрійського війська, де виконував обов'язки капелана: спочатку у 105-му польовому госпіталі, а пізніше у 100-му полку. З 3 листопада 1918 р., під час оборони Львова, був капеланом 30-ї частини оборони міста, а з липня 1919 року – військовим капеланом IV піхотної дивізії. У міжвоєнний період був професійним капеланом військ у званні майора. З 1932 р. служив керівником Душпастирського району, пізніше був настоятелем парафій у Скерневичах, Барановичах, в Слонімі і Радомі. У 1939 р. нагороджений Хрестом Заслуги за досягнення у військовій службі. У вересні 1939 р. опинився в таборі для польських офіцерів в Старобільську. У квітні–травні 1940 р. разом з іншими 4410 в'язнями розстріляний в Катині.

2. О. Кароль Богуцький. Він народився 26 січня 1868 р. в Бродах, у родині Йосифа й Анастасії Гусарської. Це була багатодітна родина бондаря. Закінчивши гімназію в Бродах, 1 жовтня 1889 р. вступив до архидієцезіальної семінарії у Львові. 16 липня 1893 р. був рукоположений у священники, теологію вивчав на теологічному факультеті університету Яна-Казимира у Львові. Служив вікарієм у Сереті та в Чернівцях, пізніше в Станіславові, де був катехитом у школі ім. Адама Міцкевича. У 1903 р. отримав призначення військового капелана в австрійській армії при Командуванні XI піхотного корпусу у Львові. Під час Першої світової війни був старшим капеланом XI піхотної дивізії на галицькому фронті. Крім молебнів для солдат, обходив окопи, шпиталі і перев'язочні пункти, де сповідав поранених. У 1919 р., за розпорядженням польового єпископа Станіслава Галля, прийнятий до Польського війська як старший капелан Гарнізонного шпиталю у Львові. У

грудні 1921 р. затверджений деканом генерала і скерований до Любліна на посаду декана командування Другого округу. У 1923–1928 рр. був очільником військового душпастирства командування Корпусу IV округу у Львові. 31 травня 1929 р. вийшов на пенсію і оселився у Львові, виконуючи обов'язки капелана сестер Бенедиктинок та катехита у школі, якою ці сестри опікувалися. У 1938 р. повернувся до Бродів, вів суспільну і харитативну діяльність. Восени його заарештувало КДБ, але завдяки інтервенції євреїв-комуністів звільнено. 9 квітня 1940 р. заарештовано знову, а 5 липня звинувачено оперативним офіцером КДБ, Федуніном, у скоєнні злочину за ст. 54-14 Карного кодексу УРСР. Підставою звинувачення був зв'язок з Польським військом. Спочатку висланий до Херсону, а пізніше до Карлагу поблизу Акмолінська в Казахстані, де 7 лютого 1942 р. помер.

3. О. Адам Громадовський. Народився 31 жовтня 1912 р. у Львові, в родині Станіслава і Марії Щепанської. Після закінчення початкової і середньої школи прийнятий до семінарії у Львові. 26 червня 1938 р. був висвячений на священника. Першим місцем праці була парафія у Варенжі, а з 28 лютого 1939 р. – парафія в Підволочиську над Збручем. 6 січня 1940 р. арештований КДБ і звинувачений за ст. 54–2 і 54–11 у приналежності до антирадянської польської військово-повстанської організації в Здолбунові, метою якої було повалення радянської влади і становлення польської, а також у розповсюдженні нелегальної літератури. Був привезений до Тернополя, на вул. Міцкевича, з метою слідства. 15 березня 1941 р. відбулося судове засідання, що тривало близько 10 хв, наприкінці якого священник отримав вирок: 10 років таборів і 5 років позбавлення громадянських прав згідно зі ст. 54–12 Карного кодексу УРСР. До цього звинувачення додали також те, що не доніс владі про існування згаданої організації. Направлений до в'язниці в Бердичеві. Отця стратили радянські солдати у Війлівцях разом з трьома іншими в'язнями за підозрою у шпигунстві для німців.

4. О. д-р Єжи Яглярж. Народився у 1909 р. у Львові. Після закінчення школи був прийнятий до духовної семінарії у Львові. У 1929 р. висланий на

навчання до Інсбрука в Австрію. У 1932 р. отримав священницькі свячення. О. Ягляж добре знав 7 європейських мов. У 1934 р. здобув докторат з канонічного права. Того ж року написав працю «Проблема кодифікації подружнього права у Польщі». Після повернення до Львівської архідієцезії працював вікарієм в Золочеві, катехитом у Тернополі, а з 1935 р. служив у Станіславові. У 1938 р. через нещасний випадок отримав травму голови і вже не повернувся до повного здоров'я. Тому повернувся до Львова, але вже без жодних церковних обов'язків. Ймовірно, отримав дозвіл від церковної влади на працю асистента в університеті Яна-Казимира у Львові. Деякі джерела подають, що за свої публікації в часописах і висловлювання отримав від церковної влади заборону на будь-яку публічну і суспільну діяльність і залишився без обов'язків в Львівській архідієцезії. Під час вторгнення окупаційної влади, у жовтні 1939 р. вступив у ряди польської підпільної організації під псевдонімом «Шторм». Арештований 17 лютого 1940 р. органами КДБ й ув'язнений в Самборі, а пізніше у Львові. Звинувачений у тому, що з 1939 р. був активним членом і одним з керівників повстанської контрреволюційної організації, метою якої було збройне повалення радянської влади. До цього додано, що, правдоподібно, керував інформаційним відділом і співпрацював з польськими й англійськими шпигунами та провадив шпигунську діяльність. 22–23 листопада в Києві був засуджений згідно зі ст. 54–1 а, 54–2 і 54–11 Карного кодексу УРСР разом з трьома поляками до смертної кари. Вирок виконано 16 січня 1941 р. в Києві.

5. О. Тадеуш Теліга. Народився в Кракові. Був випукником вищої семінарії у Львові. Священницькі свячення отримав у 1912 р. Працював вікарієм в Підволочиську, Озерній, Беднарові, катехитом у Скальмежі, Сокалі, Снятині. Пізніше – настоятель у Дзвінячці, де під час Першої світової війни сповідав і готував до смерті хворих тифом, унаслідок чого сам важко захворів. У травні 1920 р. організував перевезення до Варшави труни з останками похованого там архієпископа Зигмунта Щенсн-Фелінського. З 1930 р. – адміністратор парафії у Вербці поблизу Бучача. 10 лютого 1940 р., під час

першої депортації поляків до СРСР, добровільно подався зі своїми парафіянами на заслання до Комі в Архангельському краї. 23 грудня 1940 р. арештований КДБ в Ношулі за таємну душпастирську працю і ув'язнений в Сиктивкарі. У 1941 р. захворів запаленням легень, після чого – гострим туберкульозом. Після слідства був звільнений і міг повернутися до Ношуля. На жаль, уже цим не скористався, оскільки влітку 1941 р. в Сиктивкарі помер.

6. О. Франциск Сорис. Народився у 1886 р. в Тухові. Духовну семінарію закінчив у Львові і там же у 1913 р. отримав священницькі свячення. У 1913 р. працював вікарієм у Надвірній. У 1917 р. був призначений адміністратором парафії в Золочеві. У 1921–1925 рр. працював катехитом в Жидачові. У 1925 р. отримав призначення вікарія у Тернополі і катехита в Хоросткові (1925–1927). У 1927–1930 рр. – адміністратор в Яблунові. З 1930 р. служив настоятелем в парафії біля Бучача. За свою суспільно-народну діяльність був нагороджений Медаллю Незалежності і Золотим Хрестом Заслуги. 30 вересня 1940 р. арештований КДБ. 29 березня 1941 р., згідно зі ст. 54–10 Карного кодексу УРСР отримав вирок – 8 років таборів. Вирок здійснений 29 квітня 1941 р. Висланий до Карлагу в Казахстані. Після звільнення перебував у колгоспі Карамалабу Карагандинської області. Після амністії поляків дістався до генерала Польської армії В. Андерса і отримав номінацію капелана X піхотної дивізії. Помер 22 березня 1942 р. в Джамбулі, існують різні дані щодо причин і місця його смерті.

7. О. Стефан Гонсьорек. Народився 21 квітня 1894 р. в Кошараві поблизу Живця. Семінарію закінчив у Львові. У 1922 р. отримав священницькі свячення. Цього ж року призначений вікарієм і катехитом в Заліщиках. У 1926 р. – настоятель парафії в Половцях. З 1927 р. – адміністратор парафії Михальче поблизу Городенки. З 1938 р. працював катехитом у Надвірній Станіславської області. За свою суспільно-релігійну діяльність нагороджений Хрестом Незалежності, Хрестом Мужніх, Срібним Хрестом Заслуги з мечами та Золотим Хрестом Заслуги. 4 листопада 1939 р. в Надвірній був арештований. 17 липня 1940 р., згідно зі ст. 16–80 Карного кодексу РСФСР засуджений

органами КДБ до 8 років таборів. Депортований до Сороклагу над Білим морем Карельсько-Фінської автономної республіки, в'язні якого прокладали залізничне сполучення довжиною 800 км. Пізніше висланий до Онеглагу Архангельської обл., неподалік села Малошуйка. У вересні 1941 р., після амністії поляків, вступив до Польської армії генерала В. Андерса. З 6 жовтня 1941 р. призначений капеланом V санітарного батальйону. У жовтні 1943 р. був капеланом V санітарної евакуаційної бригади, а в Польській армії на Близькому Сході – капеланом запасу в II Корпусі і в VI бригаді V піхотної дивізії. Брав участь в італійській кампанії і битві під Монте-Кассіно. Загинув 11 вересня 1945 р. в автомобільній катастрофі в Італії. Похований на військовому кладовищі в Лорето.

Зіткнувшись з окупаційною владою впритул, львівське духовенство мусило заплатити високу ціну за вірність місії Церкви, стаючи на захист християнських ідеалів. Іноді ціну власного життя. Серед священників Львівської архідієцезії в той час були такі, інформація щодо подальшої долі яких невідома, серед них:

8. О. Ян Шіллер. Народився у 1914 р. Закінчив Львівську духовну семінарію, будучи водночас студентом богословського факультету Університету Яна-Казимира у Львові. У 1937 р. отримав рукоположення. Працював вікарієм в Коломиї, а пізніше капеланом і секретарем архієпископа Болеслава Твардовського. У вересні 1939 р. заангажувався в підпільну працю у Львові. Надавав допомогу польським офіцерам, полегшуючи їм перетин кордону з Румунією. Ймовірно, у 1940 р. був арештований КДБ. У листі Посольства РП в Куйбишеві від 22 грудня 1942 р. згаданий як вивезений зі Львова в травні 1941 р. Подальша доля о. Яна Шіллера невідома. Можна припустити, що загинув від рук радянської влади.

9. О. Василій Харчук. Народився у 1913 р. в Золочеві. Там же закінчив гімназію імені короля Яна Собеського і вступив до Львівської духовної семінарії. 18 червня 1939 р. отримав ієрейські свячення з рук архієпископа Б. Твардовського. Працював вікарієм в Раві-Руській. Під час радянської окупації

брав участь в підпільній діяльності. 22 листопада 1940 р. арештований КДБ з групою молоді в Раві-Руській. З метою подальшого слідства вивезений до київської в'язниці КДБ. 26 червня 1941 р. отримав смертний вирок і того ж дня розстріляний.

9. В алфавітному списку з 5822 польських громадян, арештованих КДБ в районі Львова і Дрогобича в 1939–1941 рр., згадується Болеслав Харчук, син Юрія, що народився у 1915 р., арештований працівниками НКВД у Львові 26 листопада 1940 р., ув'язнений у львівській в'язниці № 2, засуджений до смертної кари за ст. 18, ст. 54–2, 4–11 Карного кодексу УРСР. Розстріляний 26 червня 1941 р. Можна припустити, що попри різницю в імені, походженні або даті народження, йдеться про ту ж саму людину, оскільки відомості про нього пропали.

10. Наступним, чиє життя було пов'язане з Равою-Руською, а доля була схожою з долею о. Василя Харчука, був о. Андрій Молдох. Народився у 1890 р. Після вибуху Першої світової війни, як семінарист Львівської духовної семінарії, скерований окупаційною австрійською владою до одного із шпиталів на кордоні з Росією. Після поразок австрійських військ у 1914 р. взятий росіянами у полон разом з групою інших семінаристів. Був висланий углиб Росії, до Тобольська. У 1916 р. перенесений до Саратова над Волгою. Відомо, що таїнство Священства отримав 21 грудня 1917 р. в Саратові. У 1918 р. поїхав до Петербурга, чекаючи призначення до першої парафії. Після польсько-російської війни 1919–1920 рр. і ризького миру, у 1921 р. виїхав з Росії і повернувся до Польщі. Служив у Львівській архідієцезії. Спочатку вікарієм у Бродах, далі – нотарем Митрополичого суду у Львові, а пізніше – фотарієм і вікарієм кафедрального храму Взяття до неба Пресвятої Діви Марії і катехитом середніх шкіл Львова: гімназії і лицю гетьмана Станіслава Жолкевського, приватної гімназії для дорослих по вул. Валувій і приватної гімназії та лицю сестер назаретанок для дівчат. У 1939 р. був призначений адміністр Другої світової війни підтримував польську підпільну діяльність Союзу збройної боротьби (частину пізнішої Польської підпільної держави, що

виникла під час російської окупації). 22 листопада 1940 р. арештований під час повернення зі Львова, на вокзалі або в потязі. Подальша доля цього священника невідома. Можна припустити, що був страчений КДБ.

11. Трагічно склалося життя ще одного душпастиря з Рави-Руської, о. Юзефа Стоклоса. Народився у 1909 р. в Живці, а в 1928 р. вступив до духовної семінарії Львова. У 1933 р. прийняв таїнство Священства і розпочав душпастирську працю вікарія і катехита в Рогатині, а з 1938 р. – катехита в Раві-Руській. Після відходу з парафії настоятеля став її адміністратором. Під час радянської окупації брав участь у підпільній діяльності, за що й був арештований КДБ весною або влітку 1940 р. 25 січня 1941 р. отримав смертний вирок, за звинуваченням у контрреволюційній діяльності. Подальша його доля невідома. Згідно з даними, поданими Р. Дзвонковським, священника розстріляно під час ліквідації в'язниці НКВД після вибуху німецько-радянської війни.

12. Досі залишається невідомою доля також о. Станіслава Рисьовського. Народився у 1900 р. в Наролі біля Любачова. Закінчив навчання у Львівській духовній семінарії. Священницькі свячення отримав у 1926 р. у Львові. Цього ж року став вікарієм в Гологорах. У 1933 р. призначений настоятелем в Журові Станіславського повіту. Там був арештований органами КДБ 6 червня 1941 або 1940 р. Був ув'язнений у Станіславові. Вирок – заслання до російських концентраційних таборів невільничої праці – ГУЛАГУ. Подальша його доля невідома. За різними джерелами можна припустити, що був страчений під час ліквідації в'язниць після нападу німців у червні 1941 р. Відповідно до іншого припущення, був засланий на Сибір, де й загинув. Попри все, можемо його зарахувати до числа жертв радянського терору.

13. О. Ян Шевчик. Народився в 1908 р., навчався у Львівській духовній семінарії. Рукоположений в 1936 р. Працював катехитом в Тартакові. У 1940 р. став адміністратором парафії Риків поблизу Золочева. Згідно зі свідченнями парафіян, був арештований 28 червня 1941 р. КДБ на шляху Риків-Заварниця, повертаючись зі Святої Меси. Страчений того ж дня в Золочеві разом з групою

в'язнів – 611 осіб, переважно поляків, з-поміж яких 25 відсотків становили жінки. Страта відбулася перед захопленням міста німецькими військами. Серед жертв його розпізнав знайомий священник. Інше джерело свідчить, що о. Ян Шевчик на підставі доносу був схоплений і арештований 28 червня 1941 р. радянською владою на шляху Тернопіль – Золочів, повертаючись додому після Святої Меси в одному з місцевих сіл, звинувачений у шпигунстві для німців. Укинутий до в'язниці у замку в Золочеві і того ж самого дня страчений там разом з 650–720 в'язнями.

14. О. Станіслав Владика. Народився у 1880 р. Навчався в духовній семінарії Львова. У 1906 р. висвячений на священника. Був вікарієм у Бариші, Пневі, Жулкові, Гологорі, Заложці. З 1914 р. виконував обов'язки настоятеля у Великому Тростянці. У 1928 р. призначений настоятелем парафії в Оприлівці біля Збаража. Наприкінці червня 1941 р. був убитий радянськими солдатами, що відступали перед німцями. Імовірно, пробував переконати до приходу німецьких військ у маєтку Нетреба. Там був схоплений російськими солдатами, що панічно відступали перед німцями. За нього заступилися двоє поляків. Усіх трьох було знайдено через кілька днів жорстоко закатованими, поколотих багнетами, з виколотими очима, неподалік села Глинчуки, за 5 км від Оприлівців. Є ще одна версія загибелі о. Станіслава Владики, менш ймовірна, згідно якої був замордований воїнами ОУН-УПА.

15. О. Броніслав Швед. Народився 20 січня 1895 р. в Рудниках над Сяном. Закінчив Львівську духовну семінарію. Священницькі свячення отримав в 1918 р. у Львові. З 1918 р. служив вікарієм в Рогатині, Снятині. З 1924 р. був катехитом і префектом гімназії і ліцею № 2, в державній Купецькій гімназії і Торговій школі в Станіславові. Того ж року призначений в'язничним капеланом в Станіславові. Отримав звання капітана. Після радянського вторгнення був арештований росіянами під час затримання польського в'язничного персоналу в Станіславові в 1939 р. Спочатку перебував у в'язниці в Станіславові. Звідти вивезений до в'язниці в Києві, а пізніше до концтабору Старобільська. Напередодні Різдва, 24 грудня 1939 р., ймовірно, перевезений

до в'язниці на Бутирці в Москві, а весною 1940 р. – до концтабору для польських офіцерів Осташкова. Звідти переведений на місце страти у Твері, де 5 квітня 1940 р. був страчений разом з іншими в'язнями табору.

16. О. Юзеф Рупніцький. Є кілька різних версій його долі. Перша пов'язана з прізвищем. О. Й. Волчанський подає його як Рупніцький, натомість у о. Р. Дзвонковського це прізвище звучить як Рупневський. Юзеф народився в 1910 р. Закінчив Львівську духовну семінарію, 15 січня 1939 р. прийняв священницьке рукоположення. Призначений вікарієм у Жовкві. Двоє авторів подають дату смерті 15 травня 1941 р., під час спроби перетину кордону радянських окупантів. Натомість інше джерело стверджує, що коли розпочалася Друга світова війна, після невдалого перетину російськими військами румунського кордону він переховувався в Жежаві. Після німецької окупації в 1944 р. і початку наступної, російської окупації, під час винищення людей у трагічних подіях, названих «Волинською трагедією», загинув разом з 4 іншими поляками і, ймовірно, 5 українцями, що допомагали полякам під час нападу загонів ОУН-УПА на село.

17. Стосовно наступного священника, подальша доля якого відома, – о. Юзеф Ключ, теж існують різні версії. Й. Волчанський подає дату народження – 1878 рік, натомість в інших джерелах вказано 1873 рік. Священницькі свячення прийняв 1900 р. у Львові. У 1903 р. призначений вікарієм в Ухнові. Через два роки отримав обов'язки префекта середніх шкіл в Коломиї. Був також катехитом гімназії ім. короля Казимира Ягеллонського, Купецької та Столярської гімназій в Коломиї, а також помічником в'язничного капелана в Коломиї. Стосовно його трагічної долі існує кілька версій. Згідно з першою, священник був розстріляний радянськими прикордонниками під час спроби перетину польсько-румунського кордону. Друга подає, що восени 1939 р. він був арештований органами КДБ і пропав безвісти. Тож немає жодних достовірних джерел стосовно його долі.

18. О. Юзеф Вєчорек. Народився у 1899 р., ієрейські свячення отримав у 1923 р. У 1938–1940 рр. був адміністратором в Олешицях, а в 1940–1941 –

адміністратором в Пеняках. 26 червня 1941 р. арештований органами КДБ. Головним обвинуваченням був закид у наявності у нього вдома радіостанції, через що виведений за 3 км від Підкаменя і в лісі розстріляний.

19. О. Войцех Войцехівський. Народився 1908 р. Свячення отримав в 1933 р. у Львові. Після свячень призначений вікарієм у Бучачі. У 1935–1937 рр. працював у Жовкві, у 1937–1939 призначений вікарієм у Тернополі. Останнім місцем його душпастирської праці була парафія Св. Єлизавети у Львові. Загинув 4 вересня 1942 р. під час радянського авіанальоту. Похований на Яновому кладовищі.

20. О. Ян Дзюбан. Народився у 1875 р., священницькі свячення отримав в 1901 р. у Львові. Після свячень до 1905 року служив вікарієм у Конкольниках. У 1905 р. був призначений вікарієм в Язлівці, 1907 року переведений до парафії Берем'яни. У 1922 р. призначений настоятелем парафії в Бариші і Бучацьким деканом. Під час німецької окупації допомагав переслідуванню євреям. Був смертельно поранений в кімнаті на плебанії 8 квітня 1944 р. у Велику Суботу російським солдатом або партизаном, який вистрілював у вікно, під час прифронтових боїв між радянськими партизанами і німцями. Попри надану німцями медичну допомогу через кільканадцять годин помер. Похований у Бариші.

Не всі священники, котрі перебували у в'язницях НКВД, були розстріляні. Деяким з різних причин вдалося уникнути смерті.

21. Одним із вцілілих у катівнях НКВД був о. Франциск Кубенський. Народився 1 вересня 1885 р. в Скавіні. Священницькі свячення отримав 1908 р. у Львові. У 1920 р. призначений настоятелем у парафії Настасів. Брав активну участь у суспільно-релігійному житті, за що відзначений Срібним Хрестом «За заслуги». Відразу з настанням радянської окупації арештований органами НКВД в Тернополі і вивезений до табору. В серпні 1941 р. потрапив під амністію поляків. Далі потрапив до Польської армії під проводом генерала В. Андерса і в 1942 р. покинув територію СРСР. Відомо, що виїхав до дієцезії в Південній Африці. У 1958 р. отримав звання прелата. Був генеральним

вікарієм та радником єпископів Б. Гіппеля і М. Готшляка. Помер в місцевості Джордж у Південній Африці 24 листопада 1971 р.

22. За свою публічну і релігійну діяльність у Львівській архідієцезії від рук КДБ постраждав о. Адам Врубель. Народився 29 жовтня 1895 р. в Тамановицях. У 1914 р. вступив до Львівської духовної семінарії. На початку Першої світової війни призваний до австрійської армії, а пізніше до школи офіцерів. Завдяки старанням архієпископа Й. Більчевського був звільнений з війська, а 29 травня 1919 р. висвячений на священника. Відразу після свячень скерований до праці вікарія і катехита початкових і середніх шкіл Рогатина. У 1921 р. призначений вікарієм і катехитом в жіночій педагогічній семінарії у Коломиї.

У 1924 р. о. Врубель був призначений адміністратором в парафії у Заложцях, де збудував храм і плебанію та добудував дім місцевого осередку організації «Сокіл». У 1927 р. призначений настоятелем в парафії в Монастириськах, а з 1933-го служив настоятелем в парафії в Могильниці. За свою діяльність був нагороджений Золотим Хрестом «За заслуги». Після вибуху Другої світової війни і радянської окупації, 26 жовтня був арештований органами КДБ як один з перших священників, головним обвинуваченням було «буржуйство» та «знущання з парафіян». У лютому 1940 р. Військовий трибунал виніс йому вирок смерті згідно зі ст. 54–10, 54–13 Кримінального кодексу УРСР. Понад 30 днів перебував в камері смертників, очікуючи на виконання вироку. Завдяки клопотанням парафіян 12 квітня 1940 р. кара смерті була замінена на 10 років таборів і 5 років позбавлення громадянських прав. 8 травня 1940 р. перевезений до Харківської в'язниці, звідти скерований до Сєввостоклагу на Колімі в Магаданській області, що славився високою смертністю серед в'язнів та нелюдськими умовами. Працював у копальні олова. 28 вересня 1941 р. на підставі амністії поляків був звільнений і залишив табір з групою 40 поляків. 18 жовтня 1941 р. був прийнятий капеланом запасу для родин поляків в Нукусі, а пізніше капеланом Першого полку уланів креховецьких військ генерала В. Андерсена, які в той час формувалися. Тоді

ж рятував людей від голодної смерті. У березні 1942 р. залишив СРСР. Спочатку перебував в Ірані, а в 1947 році прибув з Польським військом до Британії, отримав ступінь майора. Аж до смерті опікувався поляками та вірянами інших національностей в Англії. Помер 8 вересня 1993 р., похований у Перемишлі.

23. У лютому 1940 р. був арештований о. Кастан Тадеуш Войтас. Народився 14 жовтня 1903 р. в Шальовій. Після закінчення середньої школи, що її вели францисканці конвентуальні, вступив до їхньої семінарії. Висвячений на священника 16 листопада 1930 р. У 1935 р. був звільнений з ордену францисканців конвентуальних і прийнятий до дієцезіального кліру Львівської архидієцезії. У 1937 р. став адміністратором парафії Маркова. У вересні 1939 р. призначений військовим капеланом, але не встиг до військового підрозділу у Вадовіцах і опинився під радянською окупацією. 18 лютого 1940 р. арештований органами КДБ в Бережанах, але священникові вдалося втекти і сховатися у Львові. 5 квітня 1940 р. знову арештований КДБ. Перебував у в'язниці до 23 серпня 1940 р., його вважали працівником залізниці, оскільки переховувався у Львові в формі залізничника. Вивезений до в'язниці в Кіровограді, де 2 листопада 1940 р. засуджений на 8 років таборів згідно ст. 54–2–11 і направлений до Онеглагу Архангельської області. 22 вересня 1941 р. після амністії поляків був звільнений і з групою інших поляків вивезений до праці у колгоспі Аліпак Самарканської області в Узбекистані. 20 лютого 1942 р. призначений капеланом родин військових в Бухарі, а з 29 квітня 1942 р. служив капеланом гарнізонного шпиталю, пізніше евакуаційного табору. Разом з польською армією залишив територію СРСР. Після війни прибув до Британії, де з 19 квітня 1947 р. працював у таборі на півдні Англії. В Англії перебував 34 роки, помер 13 травня 1981 р. і похований у Бритоні.

24. Ще одним, кому вдалося вижити у в'язниці НКВД, був о. Володимир Микола Ценьський. Народився 6 квітня 1897 р. у Львові. Після закінчення середньої школи зробив спробу вступити до духовної семінарії у Львові, однак з приводу слабкого здоров'я отримав відмову. Навчався в Аграрній академії у

Дублянах, а рільничу практику проходив в маєтку Чарторийських в Пелкінях. Після чергової відмови у прийнятті до семінарії вивчав філософію і теологію в університеті швейцарському Фрибурзі, а після закінчення прийнятий до Львівської семінарії. 4 лютого 1924 р. прийняв таїнство Священства. Далі працював вікарієм у Жовкві, де заразився тифом (сповідав хворих греко-католиків, оскільки греко-католицький священник побоявся увійти до будинку, в якому мешкали хворі на тиф). Пізніше перенесений до парафії Велдідж, був капеланом Згромадження Сестер Непорочниць в Ніжневі. З 1930 р. виконував обов'язки директора виховних закладів Фундації Абрамовичів.

У 1935 р. був призначений настоятелем в Зимній Воді. 17 квітня 1939 р. став настоятелем парафії св. Магдалини у Львові. На початку Другої світової війни був активно задіяний у суспільному житті. У 16 парафіях Львова організував допомогу для воєнних біженців з центральної Польщі. Відкрив їдальню для студентів духовної семінарії, закритої совітами. Під псевдонімом «Пом'ян» брав участь у підпільній діяльності. Був керівником відділу соціальної і душпастирської опіки командування округу № 3 Союзу збройної боротьби. Через свою діяльність задля відродження Польщі і допомогу біженцям був арештований КДБ 17 квітня 1940 р. Спочатку перебував у в'язниці на Замарстинові, а згодом перевезений до в'язниці у Лефортові, потім на Бутирки, Луб'янку, в центральні в'язниці КДБ Москви. Відомо, що під час перебування в Луб'янці неодноразово піддавався тортурам, психічним знущанням, його пробували навіть схилити до співпраці з КДБ. 7 червня 1941 р. отримав вирок смерті. Унаслідок амністії польських громадян 15 серпня 1941 р. кару смерті о. Ценьського відмінено і звільнено його з в'язниці. 2 вересня 1941 р. священник долучився до війська генерала В. Андерсена, котрого теж звільнили з Луб'янки. 3 вересня 1941 р. був призначений очільником польського військового душпастирства і отримав звання майора, а пізніше полковника. Однією з заслуг о. В. Ценьського була організація душпастирства поляків на півдні Росії. З його ініціативи з'явилися перші видання для капеланів, що було першим друком літургійного характеру на

території СРСР від кількох десятків років. Вів переговори з радянською владою в справі евакуації цивільного населення, організував транспорт, проводив пошуки поляків, зниклих на території Радянського Союзу. 27 червня 1942 р. в його присутності генерал В. Андерс склав визнання віри і прийняв католицизм. У серпні 1942 р. о. В. Ценьський разом з останнім підрозділом Польського війська залишив Радянський Союз. Брав участь в марші польських військових і цивільних через Персію, Ірак і Палестину. Пізніше воював під час кампанії в Північній Африці, а згодом разом з II Польським корпусом в Італії, за що був Хрестом Хоробрих і Золотим Хрестом Заслуги з Мечами. У жовтні 1946 р. прибув до Великої Британії, де був душпастирем польських біженців. Належав до гона засновників місцевого Інституту Польської католицької акції в 1947 р. Відмовився прийняти посаду в еміграційному уряді Речі Посполитої. Весною 1955 р. вступив до монастиря цистерсів-трапістів в абатстві Нотр-Дам у Нормандії. П'ятьма роками пізніше склав вічні обіти. У монастирі займався веденням сільського господарства. Помер 20 січня 1983 р. і був похований на місцевому чернечому кладовищі.

Серед священників Львівської архідієцезії були такі, котрі не залишали своїх парафій до кінця, розділяючи з ними долю на засланні у віддалених районах Радянського Союзу. Серед них:

25. О. Тадеуш Федорович. Народився 4 лютого 1907 р. в Клебанівці біля Підволочиська. Був третім з 9-ти дітей Олександра і Софії (дівоче прізвище Країнська). Вихований в глибокому релігійно-патріотичному дусі. Двоє з його молодших братів і сестер: сестра Ольга і наймолодший брат Олександр, також обрали життя, посвячене Богу (сестра належала до Згромадження Сестер Францисканок Місіонерок Марії і багато років працювала на місіях в Китаї, брат був священником і помер, відомий своїм святоблिवим життям). Навчався в університеті Яна-Казимира у Львові, вивчаючи право, а пізніше теологію. Товаришував з членами львівського академічного товариства «Відродження»: Яном Шептицьким, Стефаном Свежавським та о. Михайлом Чарторийським. У 1929 р. отримав титул магістра права. У 1930–1931 рр. служив у дивізії

кінної артилерії Школи підхорунжих у Володимирі-Волинському. У 1931 р. розпочав навчання в митрополичій духовній семінарії Львова, пов'язаний з теологічним факультетом університету Яна-Казимира. 28 червня 1936 р. прийняв священницьке рукоположення, після чого душпастирював у Тернополі та Львові. Під час вибуху війни був вікарієм парафії св. Марії-Магдалини у Львові та директором Дому для вбогих Львова. Під час першої радянської окупації, у квітні 1940 р. був арештований органами КДБ і кинутий до в'язниці на Замарстинові. Звільнений у червні 1940 р. 28 червня, за згодою архієпископа Болеслава Твардовського, добровільно подався до Казахстану на заслання з поляками, яких вивозили з території Східної Малопольщі. Там таємно виконував свої душпастирські обов'язки. Був в армії В. Андерса, однак покинув її, дізнавшись, що не всі поляки зможуть залишити Радянський Союз. У лютому 1943 р. був арештований органами КДБ і на кілька місяців кинутий до в'язниці в Семипалатинську за відмову прийняти радянське громадянство. У 1944 р. як капелан сформованої в Сумах IV дивізії армії генерала З. Берлінга, повернувся в нові кордони Польщі. У листопаді того ж року звільнений з війська з огляду на політичні мотиви. Помер 27 червня 2002 року в Лясках.

26. Ще одним священником був о. Леопольд Даллінгер. Народився 24 жовтня 1884 р. в Городенці. Після закінчення Коломийської гімназії був прийнятий до духовної семінарії у Львові. 24 червня 1908 р. висвячений на священника. Водночас призначений вікарієм до Золочева, а згодом до Стрия. На початку Першої світової війни був мобілізований до австрійського війська, де служив капеланом VI армії у званні обер-фельдкурата, що за рангом відповідало званню майора. У листопаді 1918 р. призначений капеланом війська Польського. У 1921 р., після виходу до резерву, був катехитом гімназії в Коломії. У 1940 р., під час депортації поляків до Казахстану, виїхав туди добровільно. Працював при розбиванні вапняних стін і випалюванні вапна в Новій Тальбінці Семипалатинської області. Через заборону органами КДБ виконувати релігійні обов'язки серед засланців, ревно служив як священник,

таємно уділяючи тайнств і користувався великою повагою незалежно від своєї національності та походження і віровизнання. Після звільнення під час амністії поляків дістався до армії генерала Андерса в Узбекистані. 6 грудня 1942 р. призначений капеланом у званні капітана. 1 квітня 1942 р. разом з Польським військом залишив СРСР. 20 квітня 1942 р. в Тегерані виконував обов'язки капелана у польському таборі для цивільних № 1, а з 1 серпня – в таборі № 2. 31 січня 1943 р. отримав довготермінову відпустку з огляду на слабке здоров'я. 27 лютого 1943 р. йому доручили вирушити з цивільними поляками до Індії. 16 липня 1943 р. призначений капеланом у таборі для біженців у Валіваде, звідки був висланий до харцерського табору в Хендалі і Міраї. 5 січня 1948 р. прибув до Англії, де з 30 травня працював душпастирем у Калвелі, а пізніше керівником Метрикального бюро єпископської курії польового єпископа Війська Польського. 29 серпня 1948 р. демобілізований і призначений капеланом монастиря Сестер Назаретанок у місцевості Пітсфорд Холл, а водночас капеланом поляків, що проживали у Нортгемптоні. Помер 21 липня 1965 р. в Пітсфорді, де й похований.

ДОДАТОК Є

Жертви німецьких репресій

1. О. Ян Станіслав Боярчак. Народився 10 травня 1905 р. в Куневі. Священницьке рукоположення відбулося 26 квітня 1932 р. Призначений вікарієм в Борщеві, Бібрці, Підгайцях і В'язовниці. У 1937 р. призначений адміністратором парафії в Новосілці Єпископській над Збручем. 22 червня 1937 р. розпочав душпастирську працю серед вірних, котрі залишилися за межами Польщі на теренах Кам'янець-Подільської дієцезії. Разом з групою інших священників вирушив за Збруч в околицях Кам'янця-Подільського, щоб там душпастирювати вірним, котрі вже десять років перебували під владою комуністичної Росії. Унаслідок доносу місцевих жителів, був арештований 2 жовтня 1941 р. німцями й обвинувачений у допомозі російським в'язням, а також у передаванні кореспонденції вивезеним до примусових робіт в Німеччину. 9 або 10 жовтня 1941 р. арештований і розстріляний в Кам'янці-Подільському. Згідно іншої інформації, був арештований після того, як відмовився перед німцями покинути своїх вірних і повернутися за Збруч. Його утримували в кам'янець-подільській в'язниці. Там був страчений, ймовірно, разом з о. Юзефом Туркевичем.

2. У перші дні війни поміж гітлерівцями і Радянським Союзом загинув о. д-р Антоній Юзеф Чвачка. Народився 24 червня 1903 р. Священницькі свячення отримав 1925 р. у Львові. У 1925 р. був призначений вікарієм і катехитом в Белзі. У 1926–1931 рр. призначений катехитом парафії Трембовля, в 1931–1938 – катехитом в Тернополі. У 1938–1939 – катехит II гімназії і лицюю ім. Кароля Шайногхи у Львові. У 1939 р. був призначений душпастирем військової парафії св. Михаїла Архангела в Золочеві. З 1 січня 1939 р. – капелан резерву Війська Польського. На початку Другої світової війни став капеланом 52 піхотного полку Кресових Стрільців в складі 12 піхотної дивізії армії «Пруси» Війська Польського в Золочеві. 3 вересня 1939 р. загинув у сутичці з німецькими підрозділами під Ільжою. Існує інша версія його смерті, зокрема, що був поранений під час битви під Ільжою 8–9 вересня 1939 р. Устиг

ще написати: «Доповідна. Прошу доповісти пану генералу Пашкевичу, що я важко поранений і далі виконувати свою службу не можу. Капелан 52 піхотного полку». Потрапив у полон і помер лише наступного дня.

3. Невідомою залишається доля о. Вікентія Дзівока. Народився 22 січня 1892 р. У 1923 р. отримав священницькі свячення у Влоцлавку. У 1925 р. призначений вікарієм в Ковалі (Влоцлавська дієцезія). У 1932 р. направлений до Львівської архідієцезії, будучи приналежним до Влоцлавської. Цього ж року призначений вікарієм в Сасові, з 1935-го – адміністратором у Феліцієнталі (Долинівці), а з 1938 р. – адміністратором в Людвіківці. О. Ю. Волчанський подає, що у вересні 1941 р. був арештований німцями і сліди його відтоді пропали. Натомість о. Р. Дзвонковський пише, що, за непідтвердженими джерелами, священника арештували представники КДБ після нападу Червоної Армії на Польщу у вересні 1939 р.

4. Наступною жертвою німецького режиму був о. Адам Петиняк. Народився 1871 р. Священницькі свячення отримав 1895 р. З 1910 р. служив настоятелем парафії в Немирові. Восени 1941 р. був арештований німцями. Звільнений з в'язниці в листопаді 1941 р. Служив настоятелем в Немирові до 1945 р. Помер у 1949 р.

5. Не вдалося уникнути в'язниці о. Станіславу Франклю, професору і ректору Львівської Вищої духовної семінарії. Народився 15 січня 1903 р. в Тлустому, в родині Адольфа і Зефірини (дівоче Вензель). Середню школу закінчив у Тлустому, після закінчення гімназії вступив в 1924 р. до Львівської семінарії по вул. Чарнецького, 30, ректором якої на той час був 26 липня висвячений і повернувся до Інсбрука продовжувати докторат. 1931 р. захистив докторат на тему «Каменування св. Стефана». По закінченні навчання 19 липня 1930 р. повернувся до Львівської архідієцезії і був призначений вікарієм в Радехові. У 1931 р. призначений вікарієм львівської катедри. Восени 1932 р. направлений до Риму на навчання у Григоріанському університеті, де 6 грудня 1934 р. закінчив габілітаційну працю з догматичної теології. З 1934 р. – керівник кафедри догматики університету Яна-Казимира у Львові, а в 1939–

1944 рр. – ректор Львівської семінарії. 27 січня 1942 р. арештований німцями, посаджений до в'язниці Бригідок у Львові. У грудні 1942 р., перебуваючи у в'язниці, захворів тифом і потрапив до шпиталю по вул. Білінських у Львові, а пізніше шпиталю на Замарстинові. 15 квітня 1943 р. був звільнений підрозділом Армії Крайової, спочатку переховувався в монастирі отців капуцинів на Замарстинові при костелі св. Франциска, а пізніше в монастирі отців-реформатів. Помер 26 червня 1944 р. у Львові. Похорон відбувся 28 червня 1944 р. на Янівському кладовищі.

6. Ще одна жертва – о. Петро Бенько. Народився в 1881 р., священницькі свячення отримав 1908 р. З 1908 р. служив вікарієм в Магерові і Сколе. У 1915 р. висланий до парафії св. Казимира Королевича в Магоні Сіті, у Пенсильванії, в Америці, де перебував до 1928 р. Після повернення був призначений настоятелем парафії в Мільно, а з 1932 р. переведений до Буцінова. У 1935 р. призначений настоятелем у Ковалівці. 10 лютого 1940 р. з хрестом у руках прощався з поляками, зібраними перед костелом у Ковалівці, гнаними росіянами на залізничний вокзал в Монастириськах і депортованих у Сибір. 15 листопада (згідно з деякими джерелами, 17 листопада) 1943 р. арештований разом з вікарієм о. Леоном Перуцьким німцями і посаджений до в'язниці в Чорткові. Звинувачений, ймовірно, у приналежності до польських підпільних організацій та переховуванні його членів, унаслідок доносів створеної німцями української поліції. Помер від тифу 15 грудня 1943 р.

7. Окрім о. П. Бенька, був арештований о. Леон Перуцький. Народився 19 листопада 1912 р. у Монастириськах. 1937 р. висвячений на священника у Львові. Спочатку працював вікарієм у Сокалі, пізніше перенесений до Ковалівки. Коли розпочалася Друга світова війна, співпрацював з польською підпільною Армією Крайовою. Арештований гестапівцями 15 листопада 1943 р. Причиною арешту були доноси створеної німцями української поліції. Його утримували у в'язниці в Чорткові. Там же, в Чорткові, розстріляний 17 січня 1944 р.

8. Ще однією жертвою став о. Ромуальд Хлопецький. Народився 31 січня 1875 р. в Дрогобичі. Свячення отримав у 1902 р. у Львові. З 1921 р. працював в Коломиї катехитом і професором в гімназії ім. Короля Казимира Ягеллонського та в гімназії у Львові. У той же час був також комендантом шкільного розвідувального загону в Коломиї та заступником радника Коломиї. О. Р. Хлопецький був учасником війн за незалежність Польщі у роки польсько-російської війни, брав активну участь в обороні Львова. Нагороджений Хрестом Незалежності і Хрестом оборони Львова. Під час Другої світової війни допомагав переслідуваним німцями євреям, видаючи їм свідоцтва про Хрещення. Арештований українськими поліцаями 11 листопада 1942 р. разом з коломийським настоятелем о. Людвіком Пецяком і о. Войцехом Косьмідером і переданий до рук гестапо. Спочатку перебував у в'язниці в Коломиї, пізніше переведений до львівської в'язниці. 8 лютого 1943 р. перевезений до концтабору Майданек, де загинув 26 лютого 1943 р..

9. Долю о. Хлопецького повторив ще один в'язень німецького табору смерті, о. Антоній Гризляк. Народився 7 травня 1909 р. Священницькі свячення отримав 1933 р у Львові. По свяченнях був направлений працювати вікарієм в Городенці. З 1935 р. – вікарій в Рогатині та в жіночій школі. У 1938–1939 рр. – вікарій в Тернополі і префект тернопільської педагогічної семінарії. Під час вивезення поляків на роботу до Німеччини виїхав добровільно, щоб провадити душпастирську працю серед робітників. Арештований німцями і вкинутий до концтабору Гросс-Розен. Помер 4 березня 1945 р. у таборі.

10. О. Юзеф Янішевський народився у 1880 р. Під час навчання в познанській гімназії діяв у таємних товариствах польської молоді, серед них філоманів і філаретів. За участь в нелегальних учнівських колах в березні 1902 р. перед усними екзаменами був видалений з гімназії в Гнезні і змушений покинути Великопольщу. Зупинився у Львові і вступив до місцевої архідієцезіальної духовної семінарії. Закінчивши теологічні студії 1 липня 1906 р. Юзеф Янішевський прийняв священницькі свячення. Після свячень працював вікарієм в Тартакові. У 1907 р. переведений до Серету. 20 січня 1921

р. звільнився з редактора та обрав душпастирську діяльність – спочатку був вікарієм в Любіні (деканат Кшивінь, повіт Косьцян), пізніше, з 19 лютого 1921 р., служив вікарієм в Дубині, а з 1922 р. – в Моравині. Звідти переведений у 1923 році до Гренбаніна. У 1929 р. був призначений адміністратором в Грембіні. За якийсь час відмовився від функції адміністратора в цій парафії і перейшов до Гнезненської архідієцезії. Був настоятелем у 1929–1932 рр. у Новому Великому Селі, а пізніше, з 1932 до 1934 р. – в Кешкові. У 1934 р. перейшов на пенсію. Арештований гестапівцями, о. Юзеф Янішевський 28 травня 1940 р. потрапив до концтабору в Дахау (номер в'язня: 30314), головного місця ув'язнення католицьких священників.

2 серпня 1940 р. машину зі священниками відправили до концтабору Гузен I – частини комплексу концтаборів Маутгаузен-Гузен в Австрії. Там працював у нелюдських умовах в каменоломнях, часто по 12 годин щоденно, в крайньому голоді. З гірської каменоломні в'язні зносили на руках або на плечах величезне каміння. 27 серпня 1940 р. о. Юзеф Янішевський помер, причини його смерті невідомі. За заслуги у суспільній та освітній сфері нагороджений Офіцерським Хрестом Відродження Польщі.

11. Жертвою концтабору був також о. Войцех Косьмідер. Народився 27 березня 1885 р. в Кречові. Священницькі свячення отримав в 1912 р. Відомо, що спочатку працював катехитом в Премишлянах, а з 1930 р. – катехитом в коломийській чоловічій школі ім. Тадеуша Костюшка. 11 листопада 1942 р. арештований в Коломиї разом з настоятелем о. Людвіком Пецяком і вікарієм о. Ромуальдом Хлопецьким, що допомагали євреям, видаючи їм свідоцтва про Хрещення. Арешт був проведений німецьким гестапо на підставі доносу української поліції. Спочатку священник був ув'язнений в Коломиї, пізніше переведений до львівської в'язниці. 8 лютого 1943 р. перевезений до концтабору Майданек, 31 березня 1943 р. – до концтабору Флоссенбюрг, а 23 травня 1943 р. – до концтабору Гросс-Розен, де загинув 12 квітня 1944 р.

12. У концтаборі загинув о. Вільгельм Кжак, що був висвячений у Львові, але виїхав до Краківської архідієцезії. Народився 28 червня 1904 р. в

Слемені. У 1931 р. у Львові висвячений на священника. Спочатку працював в Тартакові, а в 1934 р. призначений настоятелем в Михальчому. На початку Другої світової війни і радянської окупації покинув терени Львівської архідієцезії. Працював в Краківській архідієцезії, вікарієм у Врубльовіцах. 26 червня 1940 р. арештований німцями разом з місцевим настоятелем, його кузином о. Францішеком Кжевським і о. Анджеєм Лесняком. Спочатку перебував у в'язниці Монтелюпіх в Кракові. 28 листопада 1940 р. перевезений до концтабору Аушвіц, 12 грудня 1940 р. – до концтабору Дахау. Цілковито виснажений, перевезений т. зв. «транспорт для інвалідів» до евтаназійного центру Хартхайм, де помер в газовій камері 10 серпня 1942 р., інше джерело подає дату його смерті 29 вересня 1942 р.

13. Подібна доля спіткала о. Станіслава Густковича. Народився 4 лютого 1916 р. в Раціборську, син Стефана і Анни Птак. Закінчив гімназію № 9 у Львові, 15 листопада 1942 р. отримав священницькі свячення з рук архієпископа Болеслава Твардовського у Львові і призначений вікарієм Любачова. Під час Другої світової війни активно задіяний в акціях таємного навчання і діяльності Армії Крайової. 23 грудня 1943 р. арештований гестапо в Любачові, звинувачений у постачанні ліків для загонів Армії Крайової, перевезений до Рави Руської. У в'язниці зазнав жахливих тортур. Як писав М. Лещинський, «Отцеві Густковичу вибили око, проте він нікого не видав. До камери його вносили на рядні». Наприкінці січня – на початку лютого 1944 р. о. Густкович перевезений гестапівцями до львівської в'язниці по вул. Лонцького, а пізніше розстріляний у львівській дільниці. За іншими свідченнями, о. Густкович мав бути вивезений в 1944 році зі Львова до концтабору Маутгаузен чи Гросс-Розен.

14. Ще однією жертвою з того часу був о. Людвік Пецяк. Народився 13 серпня 1889 р. в Скшентлі-Ріювці. 1918 р. висвячений на священника. Спочатку призначений до Станіславова, пізніше різні історичні джерела подають такі його місця праці: настоятель парафії св. Миколая у Львові, 1929 р. призначений адміністратором парафії Непорочного Зачаття Пресвятої Діви

Марії у Станіславові, з 1933 р. – настоятель в Коломиї, з 1937 р. – декан. Ймовірно, побудував костел Христа Царя у Станіславові. У Другій Речі Посполитій нагороджений Золотим Хрестом Заслуги. Арештований німецьким гестапо 11 листопада 1942 р. разом з о. Ромуальдом Хлопецьким і о. Войцехом Косьмідером, на підставі доносу української поліції, що допомагав і рятував євреїв. На початку сидів у в'язниці в Коломиї, пізніше перевезений до в'язниці «Бригідки» у Львові. Є кілька версій щодо його смерті. За однією з них, 8 лютого 1943 р. був перевезений до концтабору Майданек. 31 березня 1943 р. перевезений до концтабору Флоссенбюрг, де загинув. Інші джерела вказують на місце смерті у в'язницях Львова або в Майданеку. Більш вірогідною виглядає версія смерті у таборі Флоссенбюрг.

15. Жертвою німецьких таборів став також о. Стефан Стуглик. Народився 2 березня 1906 р. в Освенцімі. 1933 р. став священником Львівської архідієцезії. З 1935 р. виконував такі обов'язки: вікарій львівської катедрі, диригент кафедрального хору у Львові, викладач співу в духовній семінарії Львова, нотарій львівського єпископського суду та префект торгівельної школи № 3 у Львові. На початку Другої світової війни повернувся до Краківської архідієцезії. 21 липня 1941 р. арештований німцями в Бокрі біля Кракова. З краківської в'язниці перевезений до табору в Аушвіц 10 січня 1942 р., а 3 червня 1942 р. – в Дахау. Дата смерті – 17 грудня 1942 р.

16. Не оминула важка табірна доля о. Ізидора Венгрияка. Народився 18 листопада 1887 р. у Вояшівці. У 1910 р. розпочав навчання у Львівській духовній семінарії. У 1914 р. висвячений на священника. Під час Першої світової війни певний час перебував поза межами Львівської архідієцезії. Після повернення працював: з 1918 р. у Томашівцях і Борщовицях; з 1922 р. – експозитом у Львівському деканаті. У 1923 р. призначений адміністратором в парафії Пістинь. У 1930 р. призначений настоятелем в Цешанові. Вів активну діяльність серед молоді і в Католицькій Акції. 24 червня 1940 р. арештований німцями за співпрацю з військовою організацією «KLON». Перебував у

концтаборі Заксенхаузен, а 14 грудня 1940 року перевезений до Дахау, де отримав табірний номер 22365. Загинув у таборі в так званому транспорті для інвалідів. 11 червня чи 11 липня 1942 р. О. Леон Янчевський, генеральний вікарій Львівського архієпископа у воєнний період, у листі до Львівської курії від 4 липня 1942 р. подав таку інформацію: «30 червня цього року (1942) помер в концтаборі в Дахау о. Ізидор Венжиняк, настоятель в Сешанові. Його тіло було спалене, а прах буде перевезений до Цешанова.

17. За співпрацю з Армією Крайовою був оскаржений о. Владислав Сарна. Народився 18 квітня 1907 р. в Маріамполі. Священницькі свячення отримав 1934 р. у Львові. По свяченнях був скерований до Олешниць вікарієм, пізніше працював префектом в школі в Козовій. Ймовірно, з 1939 р. був призначений настоятелем в Малехові. 27 листопада 1943 р. арештований разом з о. Болеславом-Юзефом Мрузом та 4 монахинями – с. Філіпіною-Геновефою Сарною, с. Марією Дуль, с. Вікторією Ганусик зі Згромадження Сестер Милосердя св. Вінцента та с. Анною Дзівенько зі Згромадження Сестер Старовійських Служниць Пресвятої Діви Марії Непорочного Зачаття. Звинувачений у співпраці з Армією Крайовою. Ув'язнений при вул. Лонцького у Львові. На місці арешту було знайдено радіоприймачі та зброю. Правдоподібно, 15 березня 1944 р. Страчений.

18. Щодо о. Болеслава-Юзефа Мруза, то він народився 1912 р. в Драгонівці. Священницькі свячення отримав 1937 р. Після пресвітерських свячень працював вікарієм і катехитом у Женській Польській. У 1939 р. переведений до Малехова. 27 листопада 1943 р. арештований разом з о. Владиславом Сарною, за звинуваченням у співпраці з Армією Крайовою. Сидів у в'язниці по вул. Лонцького у Львові. Існує припущення, що був розстріляний 15 березня 1944 р.

19. У таборі загинув о. Генрик Качоровський. Священник народився в 1892 р. У 1915 р. прийняв священство. Був катехитом в Скалаті, а з 1939 р., будучи в пенсійному віці, оселився у Львові. Припускають, що на початку Другої світової війни був в'язничним капеланом, оскільки опинився в таборі

для офіцерів в Угорщині, а пізніше перевезений до табору інтернованих офіцерів в Дахау. Правдоподібно, там і помер 7 квітня 1947 р..

20. Жертвою концтабору був також о. Леопольд Касьціньський. Народився в 1873 р. Священницькі свячення отримав 1899 р. у Львові. Відомо, що з 1914 р. був настоятелем парафії в Снятині і деканом Городенського деканату. У 1918–1920 рр. брав активну участь в обороні Львова. 6 листопада 1942 р., на підставі доносу української поліції, арештований німцями, під час акції проти польської інтелігенції в Снятині та околицях. Висланий до концтабору «Майданек», де був страчений 23 березня 1943 р..

21. У часи німецької окупації загинув також о. Юзеф Смачняк. Народився 22 жовтня 1895 р. в Жохові. У 1919 р. у Львові висвячений на священника. У 1919 р. призначений вікарієм в Янові. У 1923 р. переведений до Цешанова, а в 1928 р. став вікарієм в Золочеві. У 1931 р. призначений адміністратором парафії в Надвірній, а в 1933 р. – настоятелем цієї ж парафії. За свою суспільно-релігійну діяльність був нагороджений Золотим Хрестом Заслуги. З початком Другої світової війни активно співпрацював з польськими партизанськими організаціями під псевдонімом «Надвірний». У часи російської окупації організував допомогу родинам, депортованим росіянами вглиб Росії. У 1941 р., під час німецької окупації, підтримував і допомагав переслідуваним євреям, керував пунктом переправлення людей та інформації через гори Горгани, на Захід, до Польського Уряду в Англії. 17 серпня 1941 р. арештований німецьким гестапо, ймовірно, через донос української поліції. Головним обвинуваченням була шпигунська діяльність задля польського еміграційного уряду та допомога євреям. Перебував у в'язниці Станіславова, гітлерівці його допитували і катували майже рік. У липні 1942 р. помер, ймовірно, від тифу. Є свідчення, котре описує, що напередодні арешту йому пропонували втекти, але він не скористався цією можливістю: «Я сам навчав вірних у парафії любові, католицизму і польськості – втікати не можу».

22. Трагічна доля не обминула й о. Едварда Табачковського. Народився 12 жовтня 1872 р. в Тереховлі. Священницькі свячення прийняв 1898 р. у

Львові. Був скерований вікарієм до Микулинець, а в 1902 р. переведений до Скалату. 1903 р. призначений настоятелем парафії в Кукізові. З 1910 р. – настоятель в Тлумачі. На початку Другої світової війни активно опікувався жертвами війни, зокрема, під час радянської окупації допомагав депортованим «совєтами» на Сибір, вислав передачі та організував допомогу потребуючим родинам (продав навіть власний дім, віддаючи кошти на допомогу найбіднішим). У 1941 р. арештований німцями на підставі доносу української поліції, за переховування євреїв та видавання їм свідоцтв про Хрещення. Вкинтий до в'язниці в Станіславові. Існують дві версії його смерті: помер 20 жовтня 1942 р., інша версія – арештований «совєтами» в червні 1941 р. і страчений ними під час страхітливих розправ над в'язнями в Станіславові.

23. Ще одна жертва – о. Луціян Токарський. Народився у 1887 р. Священницькі свячення отримав у 1910 р. в Львові. По священнях працював комендантом загону харцерів Союзу Польських Харцерів у Станіславові і в Тернополі. З 1919 р. був префектом гімназії та семінарії в Тернополі. У 1929 р. працював у Станіславові, в гімназії сестер Урсулінок і Державній Купецькій Гімназії та префектом Гімназії і лицюю № 1. 8 серпня 1941 р. арештований німцями, а через кілька днів страчений разом з польською інтелігенцією Станіславова. Спільну могилу було віднайдено в Чорному Лісі неподалік Станіславова.

24. Не вдалося уникнути смерті від рук гестапо о. Станіславу Вільконю. Народився 1877 р., висвячений у 1902 р. у Львові. Працював вікарієм в Гусятині і Тлустому. З 1939 року служив катехитом у Підволочиську. Існують дві версії його смерті. Згідно з першою, арештований німцями і 23 жовтня 1941 року загинув. Друга версія менш ймовірна, згідно з нею, внаслідок активної співпраці з польською організацією «Союз Збройної Боротьби», під псевдонімом «Вільконь», убитий під час волинської різанини: в його голову було вбито кілька великих цвяхів, помер після кількогодинних страждань.

25. О. Ян Вітек. Народився у 1887 р., свячення прийняв 1912 р. у Львові. Відомо, що з 1926 р. був настоятелем у Щуровичах. Був арештований німцями і вкинутий до в'язниці у Львові. 25 березня 1943 р. там же страчений. За іншим джерелом, о. Ян Вітек по кількох тижнях в'язниці був звільнений, а загинув від рук ОУН-УПА.

26. О. Франциск Жак. Народився в 1901 р., священницькі свячення отримав у 1925 році в Львові. Відомостей стосовно його біографії небагато. Відомо, що був префектом початкової школи в Долині, а з 1940 р. – адміністратором парафії в Рожнятові. Після німецької окупації був арештований за допомогу євреям, за видання фальшивих свідоцтв про народження та організування втеч до Румунії та Угорщини. Ув'язнений у Станіславові наприкінці січня – на початку лютого 1942 р. Ймовірно, страчений 12 березня 1942 р. Інше джерело подає дату смерті 12 липня 1942 р.

27. О. Міхал Хвастик народився 5 вересня 1896 р. Священницькі свячення отримав 1922 р. у Львові. Після свячень працював вікарієм у Рогатині, Цешанові, пізніше капеланом резерву Війська Польського. 1939 р. призначений префектом державної гімназії і ліцею № 1 і III державної гімназії і ліцею ім. Миколи Коперника в Тернополі. Є 2 версії його смерті: за однією з них, загинув 10 травня 1944 р. від вибуху німецької ручної гранати. За іншою – загинув 10 березня 1944 р. під час російського наступу (Дніпровсько-Карпатська операція) від німецької ручної гранати, вкинutoї до дому, в якому шукав укриття. За іншими джерелами, в березні 1944 р. був арештований німцями і страчений у в'язниці.

28. Окупаційний режим знищив також о. д-ра Якуба Димітровського. Народився 20 вересня 1886 р. в селі Валова. Початкову школу закінчив у Чернівцях, пізніше розпочав навчання в гімназії у Чернівцях, продовжив у Львівській гімназії № 2. У 1906 р. вступив до духовної семінарії у Львові. У 1912 р. прийняв священницькі свячення з рук єпископа Й. Більчевського. Після свячень працював вікарієм і катехитом в Садигорі. Розпочав докторат в

Інсбруку. Після здобуття докторського ступеня працював катехитом у Реальній школі, що пізніше стала гімназією № 1. У 1923 р. призначений настоятелем в Белзі, а в 1925 р. – деканом. Вів активну громадську діяльність і займався патріотичним вихованням молоді. На початку Другої світової війни організував допомогу для бездомних внаслідок війни, а пізніше викреслював наймолодших мешканців Белза зі списків призначених до вивезення на роботу в Германію. Наприкінці серпня 1941 р. о. Димітровського арештувала українська поліція і передала його німцям. Після довгих тортур, згідно з найвірогіднішою версією, белського декана розстріляли разом з іншими в'язнями на площі в'язниці по вул. Ленцького у Львові, в листопаді 1941 р. За іншим джерелом, був затриманий українською поліцією і страчений німцями згодом після арешту в числі п'яти поляків, під час винищення католицької інтелігенції та арештованих вояків Союзу Збройної Боротьби з Белзу.

29. Жертвою нацистів став також о. Антоній Фарановський. Народився 1889 р. Священство отримав у 1918 році у Львові. У 1918 р. призначений вікарієм у Бережанах. У 1922 р. призначений вікарієм – експозитом парафії в Раві-Руській у Ричках. У 1930 р. став настоятелем парафії в Підвисокому. У 1944 р., під час фронтових боїв поміж радянською та німецькою арміями (так звана російська дніпропетровсько-карпатська конференція) був поранений, а пізніше убитий німецьким патрульним 30 січня 1944 р. Похорон відбувся 3 лютого 1944 р. в Підвисокому.

ДОДАТОК Ж

Жертви серед Луцького духовенства під час радянської окупації

1. О. Юзеф Чурко народився 7 липня 1906 р. біля Щерця Львівської обл., в родині Кароля та Катерини з Форикивчів. У 1926 р. закінчив Львівську гімназію. 12 листопада розпочав навчання у Луцькій семінарії. 10 червня 1933 р. був висвячений на священника та скерований на навчання до Риму. У 1936 р. виконував функцію капелана Сестер Непорочного Зачаття в Мацейові (тепер Луків, Волинської обл.). Від 1937–1939 рр. працював у Володимир-Волинському як катехета та вікарій. Під час радянської окупації брав активну участь у конспіраційній праці, особливо допомагав військовим втікачам, дітям та старшим, допомагаючи зробити документи. Восени 1940 р. був заарештований за «участь в польській контрреволюційній діяльності». В судовому процесі, яке проходило в 6 листопада 1940 р., отримав вирок смерті згідно статі 54-2, 54-11 і 29 «а». Згідно документів перебував в камері смерті у луцькій в'язниці. Був розстріляний 23 червня 1941 р.

2. О. Броніслав Галіцький народився 29 листопада 1884 р. в Журоміні (повіт Млава) в родині Франциска і Марії з дому Вольських. Вступив до духовної семінарії у Житомирі і навчався в Академії у Петербурзі. У 1908 р. був висвячений на священника. Від 1911 р. був викладачем Канонічного Права та гомілетики у духовній семінарії у Житомирі. 1918 р. був призначений настоятелем у Фастові та Дідовщині. Після захвату України більшовицькими військами втік до Польщі. Від 1921–1927 р. був настоятелем у Дубно і деканом. 18 січня 1922 р. був піднесений до почесного каноніка олицької капітули. Від 1927 р. був настоятелем у Володимир-Волинському.

З окупацією радянськими військами Волині, о. Б. Галіцький разом з о. Чурко розпочав активну конспіраційну діяльність допомагаючи потребуючим. В кінці квітня 1940 р. був арештований НКВД та перебував у в'язниці у Луцьку. В листопаді 1940 р. був винесений вирок смерті згідно з статтю 54-2 та 54-11 УК УРСР. Так як і о. Чурко перебував в камері смертників. Був розстріляний 23 червня 1941 р. на таз. Українському подвір'ї луцької в'язниці.

3. О. Броніслав Федоровіч народився 3 жовтня 1901 р. на Поділлі. Освіту здобув в Бучачі. 1922 р. розпочав навчання у духовній семінарії у Ломжі. Однак 18 жовтня 1926 р. переїхав до Луцька, де 11 червня 1927 р. прийняв священницькі свячення. Працював вікарієм та катехет в Корці. З 1930–1932 рр. був настоятелем у парафії Велика Глуша. В наступних роках працював як вікарій у Любомлі та Олиці, а від грудня 1934 р. настоятель парафій Вишенькі. Перед вибухом Другої світової війни працював у в парафії Скрундзі. 19 вересня 1939 р. разом з органістом був замордований диверсійною радянською групою.

4. О. Казимир Возніцький народився 16 серпня 1898 р. у Пухаві на Волині, в родині Константина і Марії з дому Суходольсько. Закінчив гімназію у Житомирі, а 1916 р. вступив до духовної семінарії в Житомирі. Після її закриття в наслідок більшовецької революції перенісся до Луцька. У червні 1920 р. прийняв священницькі свячення. В 1921–1925 рр. навчався у Любліні на факультеті канонічного права. Від квітня 1923 р. виконував функції вікарія у парафії в Несвіч. Від 1925–1934 р. був віцеректором духовної семінарії у Луцьку. Також викладав Канонічне право, літургіку, гомілетіку. Виконував обов'язки ректора в семінарійному костелі.

Після радянської окупації, неоднаразово влада схиляла його до співпраці. 2 червня 1940 р. був арештований НКВД і засуджений на підставі 84 статі КК СРСР на 3 роки трудових робіт в лагері Каргопольлагу (Архангелька обл.). Покарання відбував від 26 листопада 1940 р. до 21 жовтня 1941 р. Був звільнений на підставі амністії Поляків з серпня 1941 р. Під кінець листопада добрався до військ генрала Андерса в Бузулуку. Помер 11 грудня 1941 р.

5. О. Станіслав Зентара народився 14 березня 1886 р. в родині Юзефа та Катерини біля Тарнова. У 1905 р. вступив до Згромадження Отців Салезянів. 1915 р. був висвячений на священника. У 1926 р. перейшов до луцької дієцезії, де працював як катехет в Мосурові. Від 1928 р. працював у Млинові, а згодом у Сатийові. Пізніше був адміністратором парафії у Радів. Від вересня 1934 р.

працював катехетом в Рівному. У вересні 1939 р. був призначений вікарієм парафії у Рівному. З вибухом радянською окупацією розпочав активну діяльність в конспірації: приготував чисті метрики, за допомогою яких можна було залишити Рівне. 23 квітня 1940 р. був арештований. 14 грудня 1940 р. був винесений вирок смерті згідно статі 54-2 і 54-11. Був розстріляний 8 квітня 1941 р. у в'язниці у Рівному.

6. О. Марян Токажевський народився 2 лютого 1873 р. в Шепінках на Поділлі, в родині Вільгельма і Елеонори з дому Смолінських. Вступив до духовної семінарії у Житомирі. Висвячений на священника у 1896 р. За 20 років священства змінив понад 27 парафій внаслідок постійних конфліктів з царською владою. Внаслідок чого, в 1909 р. був засланий на 5 років ізоляції в зліквідованому монастирі в Заславі. У 1913 р. був звільнений з луцько-житомирської дієцезії і виїхав до праці з Поляками в Росії: Ярославлю над Волгою, Костромі, Волгограді, Тюркменістані. У 1917 р. о. Токажевській повернувся на Поділля. Однією з заслуг о. Токажевського є те, що відкрив першу польську школу, яку 10 вересня 1918 р. перекваліфікував в гімназію. Також брав активну участь у захисті євреїв під час погромів у 20-х роках. Брав активну участь у конспіраційній діяльності польських організацій на Поділлі. Внаслідок своєї діяльності, двічі мав бути розстріляний більшовиками. Виїхавши до Польщі був військовим капеланом Ю. Пілсудського, президента С. Войцехлівського. 5 травня 1930 р. переїхав до Луцька, де викладав гомілетуку і пасторальної теології у духовній семінарії. У 1931 р. був призначений настоятелем у Ковелі, а в 1935 р. Призначений ковельським деканом.

В червні 1940 р. був арештований НКВД. Спочатку перебував у в'язниці у Ковелі та в Луцьку. В луцькій в'язниці знаходився у нелюдських умовах: ноги були у воді. Вирок смерті був замінений на 10 років лагерів. Ймовірніше, що 1 квітня 1941 р. був перевезений з Луцька до Києва. Існує не підтверджена версія, що внаслідок хвороби не був в стані маршувати і тому спихнули о.

Токажевського до ями з вапном. Хоча ймовірно міг загинути в дорозі з Луцька до Києва.

7. О. Станіслав Галецький народився 1895 р. Навчався на протязі 4 років у Житомирській духовній семінарії, священницькі свячення прийняв у 1919 р. в Луцьку. Після свячень був адміністратором у парафії Скірче. Від 1935–1937 р. настоятелем у Софіївці, а від 1937 р. настоятелем у Колках. 1 липня 1941 р. був розстріляний радянськими військовими, оскільки став на захист парафіянок.

8. О. Леон Худи народився 12 квітня 1906 р. в Реклінгхаусен в Надренії-Вестфалії (Німеччина), в родині Юзефа та і Юзефи з дому Пузяк, яка працювали продавцями. 4 червня 1925 р. здав екзамен зрілості в державній гімназії у Бидгощі, а вже 3 жовтня того ж року був зарахований до архієпископської семінарії у Познані. У 1927 р. переноситься до семінарії у Кракові. 20 червня 1931 р. був висвячений на священника. Від серпня 1931 р. виконував обов'язки вікарія в Шарлеї, а від 26 серпня 1933 р. вікарії у Бобровниках Салезьких, що у тарновських горах. 16 листопада 1933 р. був призначений вікарієм в Коборі, а вже 19 лютого 1934 р. був настоятелем в Гостиню Салезьким, а 28 квітня того ж року перенесений до Хожова. 29 серпня 1936 р. до вересня 1939 р. виконував обов'язки вікарія в Міколові.

З початком Другої світової війни був військовим капеланом та брав участь у вересневій кампанії військовій. Восени 1939 р. залишився у Луцькій дієцезії. Виконував обов'язки адміністратора парафії у Антонівці Володимирецького деканату. 24 червня 1941 р. о. Худи був арештований НКВД у Дубровиці з декількома парафіянами. Було їх відправлено до Сарн. Одним із оскаржень було нібито о. Худи був шпіоном німецьких військ. Загинув 7 липня 1941 р. в Сарнах. Під кінець липня 1941 р. було проведено ексгумацію (в одній могилі було близько 70 чоловік). Всі тіла були перенесені на парафіяльний цвинтар (зараз тут знаходиться спортивний майданчик). Згідно зі свідчень очевидців ексгумації, були там рештки «ксьондза в сутані з Салезії».

ДОДАТОК 3

Жертви серед Луцького духовенства під час німецької окупації

1. О. Міхал Домбровський народився 25 березня 1903 р. у Кам'янець-Подільському в родині Франциска і Марії з дому Зюбжицьких. У 1926 р. вступив до духовної семінарії у Луцьку. 10 червня 1933 р. був висвячений на священника. Виконував обов'язки вікарія в Ковелі, а в серпні 1934 р. був перенесений до Конюхи в горохівському деканаті. Весною 1938 р. був призначений настоятелем парафії Войткевичі сарненський деканат. 1939 р. був призначений настоятелем парафії в Деражня рівненського деканату. Був арештований німцями за так звану діяльність проти німецької влади. 17 квітня 1942 р. був розстріляний в Костополі. Незнане місце поховання.

2. О. Стефан Іваніцький народився 2 січня 1904 р. в Сатанові в родині Себастьяна та Магдалени з дому Шиманських. 1922 р. закінчив гуманістичну гімназію в Бучачі. У 1922 р. розпочав навчання у духовній семінарії в Ломжі. 18 жовтня 1926 р. приїхав до Луцька, де був прийнятий на останій рік навчання до духовної семінарії. 11 червня 1927 р. був висвячений на священника. З 1929–1930 рр. працював вікарієм у Володимир-Волинському, а згодом катехетом в Кременці. 1933-1936 рр. навчався у Любліні вивчаючи Канонічне Право. Після навчання працював катехетом в Ковелі. 1 вересня 1939 р. був призначений катехетом в Кременці, а в часі війни був настоятелем в Кременці, оскільки о. Антоній Станішевський виїхав з Луцької дієцезії. 22 червня 1939 р. був відзначений Срібним Хрестом Заслуг. 1 жовтня 1942 р. був арештований німцями і розстріляний в Рівному 8 лютого 1943 р. Місце поховання не знане.

3. О. Петро Оринт народився 13 квітня 1883 р. в Понємонь (гродненський повіт). В 1906 р. був висвячений на священника в Житомирі. Працював вікарієм в парафії в Корці. З 1914–1935 рр. був настоятелем в Лановцях кременецького деканату. У 1920 р. був призначений кременецьким деканом. В серпні 1935 р. був призначений настоятелем в Устилузі та володимир-волинським деканом. У вересні 1939 р. виїхав з Луцької дієцезії. В червні 1940 р. був арештований німцями на терені люблінської дієцезії.

Спочатку перебував констаборі у Заксенгаузені, а від 14 грудня 1940 р. в Дахау, де перебував в блоці для інвалідів, які були приречені на смерть в газових камерах. 18 травня 1942 р. був перевезений до закладу Хартхайму для евтаназії. Тіла замордованих осіб були спалені та розсіпані в Дунай.

4. О. Владислав Міхаляк народився 29 грудня 1911 р. в Скальбмежу в родині Антонія та Єви з дому Сівчаків. Після навчання в Казімежу Біскупім, у 1930 р. був прийнятий до духовної семінарії у Луцьку. Висвячений на священника 15 червня 1935 р. Одразу після свячень працював шкільним префектом у Ковелі. Згодом працював шкільним префектом та вікарієм в Кременці. 1 вересня 1939 р., на власне прохання мав приступити до обов'язків шкільного префекта у Ковелі, але з вибухом Другої світової війни залишився у Кременці. Підчас радянської окупації допомагав місцевому настоятелю, оскільки радянська влада заборонила навчання релігії у школах. В травні 1940 р. разом з о. А. Станішевським та о. Т. Свіртуном виїхав з Луцької дієцезії. Працював комендантом місцевого загону Армії Крайової в Ключевську. 27 червня 1942 р. був вбитий німецькими військами та похований на цвинтарі Влощові.

5. О. Зигмунт Грабовський народився 25 серпня 1897 р. в Єнджейові. Початково навчався у духовній семінарії в Кельцах, а 13 листопада 1919 р. переїхав до духовної семінарії луцько-житомирської дієцезії, що на той час функцінувала в Олиці. 10 червня 1923 р. отримав священницькі свячення в Луцьку. Початково працював економом у духовній семінарії в Луцьку та вікарієм у Ковелі. Короткий час заміняв настоятеля у Людвіполі, а вже в листопаді 1924 р. був призначений прокуратором духовної семінарії в Луцьку. Пізніше працював настоятелем парафії в Рафалівці і одночасно адміністратором парафії в Чарториську (сарненський деканат). Пізніше працював настоятелем парафії Холоневичі (рівненський деканат), в листопаді 1931 р. був призначений настоятелем парафії Войткевичі (сарненський деканат). Восени 1935 р. був призначений настоятелем парафії Шумбар (кременецький деканат). 28 квітня 1939 р. був призначений військовим

капеланом. Брав участь у вересневій кампанії 1939 р. Був капеланом 12 Полку Подольских Уланів у Волинській бригаді кавалерії. Після вересневої кампанії працював вікарієм в родинній парафії в Єнджейові. 10 червня 1940 р. був арештований німцями. Від 1 липня 1940 р. перебував в констаборі в Захенгаузі, а 14 грудня 1940 р. був перевезений до Дахау, під номером 22630, хоча Краєвські Мирослав подає номер 22557. В Дахау перебував в блоці для інвалідів, доля яких була призначена на газову камеру. 10 серпня 1942 р. був вивезений до Хартхайму для евтаназії. Тіла замордованих осіб були спалені та розсипані в Дунай.

6. О. Юзеф Сьліва народився 28 квітня 1905 р. в Тарноруді біля Скалату. З 1921–1923 рр. навчався у Бучачі. 1923 р. розпочав навчання у духовній семінарії у Ломжі. 18 жовтня 1926 р. переїхав до духовної семінарії в Луцьку. 1928 р. був висвячений на священника. У 1928 р. працював катехетом в Ківерцях, а 1929 р. в Сарнах, а також як катехета і вікарій в Корці. 1931–1933 рр. працював у Володимир-Волинському. В червні 1933 р. був призначений адміністратором парафії в Охнівці (пізніше Калинівка), а в червні 1937 р. був призначений настоятелем парафії у Боромель. 28 квітня 1939 р. був призначений військовим капеланом, а вже в серпні був мобілізований до війська. Був капеланом 2 Полку кінних стрільців в Волинській бригаді кавалерії. Брав участь у вересневій кампанії. 6 квітня був арештований та направлений у констабір Аусвіц під номером 14110. 5 травня 1941 р. був перевезений до Дахау під номером 25304. Помер 2 жовтня 1942 р.

7. О. Теодор Прокоповіч народився 17 квітня 1897 р. В Луцьку, в родині Октавіана і Терези з дому Ферстерів. У 1905 р. родина Прокоповичів переїхала до Житомира. У 1908 р. навчався у гімназії, а 1915 р. вступив до духовної семінарії луцько-житомирської дієцезії. 4 січня 1920 р. був висвячений на священника. Після свячень працював адміністратором у Птича. З інавазією більшовицьк військ переїхав до Польщі. В кінці 1920 р. верневся у Полоне. 1 січня 1930 р. був арештований НКВД та перевезений до тюрми у Києві та отримав вирок 8 років лагерів. 28 липня 1930 р. був висланий до політізолятора

в Ярославлі над Волгою. Однак 15 вересня 1932 р. попав до групи в'язнів, які були призначені до обміну. Після повернення до Луцької дієцезії виїхав до Польщі. 26 серпня 1940 р. гестапо арештувало о. Т. Прокоповича. Спочатку був вивезений до констабору Захенгаузу, а 29 серпня 1940 р. був перевезений до Дахау під номером 22323. Від 30 жовтня 1941 р. перебував в блоці для інвалідів, які були призначені на смерть у газовій камері. 14 жовтня 1942 р. був перевезений до Хартхайму для евтаназії. Тіла замордованих осіб були спалені та розсипані в Дунай.

8. О. Цириак Трусс народився 19 грудня 1890 р. в Савіні. Вступив до духовної семінарії луцько-житомирської дієцезії. У 1915 р. був висвячений на священника. У 1920 р. був адміністратором парафії в Клевані. Від 1921 р. був військовим капеланом у ранзі майора. Перебував за межами Луцької дієцезії. З вибухом Другої світової війни, потрапив у полон до німців, де перебував в офлагу VII в Мурнау. В грудні 1939 р. був переведений до в'язниці у Ротенбургу. 18 квітня 1940 р. був переведений у констабір в Бухенвальді, а від 7 липня 1942 р. в Дахау. Загтнув 12 липня 1942 р.

9. О. Стефан Снегоцький народився 3 лютого 1914 р. в Соколовим Конце в родині Владислава та Гелени з дому Добросельських. Початкову освіту здобував в Соколовим Конце, в Серпцу та в Плоцьку. 18 червня 1934 р. отримав атестат зрілості. В тому ж році був прийнятий до духовної семінарії в Плоцьку. 20 вересня 1936 р. продовжив навчання у духовній семінарії у Луцьку. Після вибуху Другої світової війни продовжив навчання у семінарії у Вільні, де 1941 р. був висвячений на священника для Луцької дієцезії та скерований до праці в Лідзе. На початку липня 1942 р. був арештований гестапо. 10 березня 1943 р. разом з 8 священниками (Лабан Вінцентин 45 років, Мрочковський Луціан 34 роки, Аугустинович Олександр 54 роки, Добровольський Стефан 44 роки, Боровський Альфонс 51 роки, Цибульський Франциск 58 років, Ожаровський Юрій 31 рік та Стжесневський Вінсент 34 роки) був вивезений до лісу біля Ліди, де й був розстріляний.

10. О. Луцян Краєвський народився у 1875 р. Навчався у духовній семінарії луцько-житомирської дієцезії. Священницькі свячення отримав 1898 р. Спочатку виконував обов'язки в каплиці Печари, яка належала до немирівської парафії. У 1906 р. був призначений настоятелем парафії у Кременці. У 1911 р. був призначений настоятелем у Колках, а у 1914 р. був перенесений до Ямполья (кременецький деканат). У 1919 р. був призначений військовим капеланом. Після польсько-більшовицької війни працював вікарієм у Ковелі. У 1921 р. був призначений вікарієм кафедральної парафії у Луцьку. Від вересня 1923 р. виконував функції натаріуса в церковному суді. У 1923 р. був призначений редактором щотижневика «Божий люд». В квітні 1925 р. отримав військове відзначення, що у свою чергу дозволяє припустити, що о. Краєвський брав активну участь в Польській Військовій Організації. У 1927 р. був призначений адміністратором (у М. Дембовської зазначено, що настоятель) парафії Мізоч (острозький деканат).

11. В серпні 1943 р. о. Краєвський виїхав з Мізоча до Варшави, де загинув 31 серпня 1944 р. під час Варшавського повстання.

12. О. Ян Хойнацький народився 23 червня 1907 р. в Шубіні в родині Томаша і Антоніни з дому Патенкевічів. В 1932 р. закінчив навчання у Володимир-Волинському. В тому ж році поступив до духовної семінарії в Луцьку. 20 лютого 1937 р. був висвячений на священника, а в березні був призначений вікарієм в Олиці. В червні 1937 р. був призначений адміністратором парафії в Довгошиях. У 1943 р. переніся до Дубна, а згодом виїхав до Польщі. Виконував душпастирські обов'язки у Охотніцах Дольних, де займався таємним навчання дітей. 27 вересня 1944 р. був застрілений на кладовищі під час похорону польського партизана.

13. О. Адольф Яросевич народився 1887 р. в Барі на Поділлі. Навчався у духовній семінарії луцько-житомирської дієцезії. У 1911 р. був висвячений на священника. Працював вікарієм та катехетом у Вінниці. У 1919 р. був арештований чекистами за співпрацю з Польською Організацією Військовою. Після звільнення з тюрми, в липні 1920 р. вступив до війська. Від 1923 р. був

адміністратором у Бучачі. Згодом о. Ярослав переїхав до Луцької дієцезії. У 1926-1932 рр. очолював Генеральний секретаріат Суспільної Акції. У 1930 р. разом з о. Ф. Скальським виїхав до США, де працював серед полонії. Повернулися до Луцька у лютому 1932 р. В серпні 1933 р. був призначений катехетом в Кременецькому ліцеї. У 1934 р. був відзначений Золотим Хрестом Незалежності. У вересні 1935 р. був призначений настоятелем в Лановцях (кременецький деканат) 22 червня 1939 р. був відзначений Золотим Хрестом за заслуги.

14. 17 вересня 1939 р. залишив Луцьку дієцезію переїхавши до Львівської архієпархії, де працював у Бродах, де брав активну участь у співпраці з партизанськими відділами 40 Полку піхоти львівських дітей Армії Крайової. Вересні 1941 р. попросив дозвіл у єпископа А. П. Шельонжека на виїзд до Старокостянтинова. 23 вересня 1941 р. єпископ Шельонжек призначив о. Ярослава настоятелем у Старокостянтинові. В жовтні 1943 р. був арештований німцями та перебував у в'язниці на вул. Лонського. Загинув в серпні 1944 р. у Львові під час бомбардування. Ймовірно в той час знаходився на вокзалі у Львові, бо мав бути перевезений до констабору в Дахау.

ДОДАТОК И

Націоналізація храмів

№	Назва	Адреса	Стан
1	Костел Марії Остробрамської	вул. Леніна	Віконні отвори молитовного залу не замуровані, дверні та віконні отвори підвалів відчинені, підвал засмічений. Санітарний стан молитовного залу незадовільний, порушені підлоги, частково штукатурка стін тощо.
2	Костел Кармелітів	вул. Радянська, 20	Зайнятий під склад управління трудколонії. На день огляду охорони не було. Молитовна зала знаходиться у незадовільному санітарному стані. Орган частково зруйнований. Костельне обладнання зберігається недбало, розбиті скульптурні святих і т. д. Віконні отвори незавершені.
3	Костел (мова про храм Отців Воскресенців)	вул. Пекарська, 57	Експлуатується базою Оптпромторгу. Охорона є. Міститься у задовільному санітарному стані. Костельне майно зберігається задовільно. Порушення розписів стін та стель немає
4	Костел	вул. Чкалова, 11	Експлуатується трудовою дитячою колонією. Охорона є. Міститься у задовільному санітарному стані. Костельного майна немає. Знято мармурові плити оформлення виступів стін молитовного залу
5	Костел	вул. Леніна, 2	Експлуатується базою військової торгівлі. Охорона є. Санітарний стан задовільний. Незначно порушено розпис стін проведеною електропроводкою. Обладнання зберігається недбало, частина його підлоги, зняті другі двері запасного входу разом з коробкою, там же порушена цементна підлога.

6	Костел Бернадинів		Передбачається організація музею архітектури. Охорони немає. За відсутністю останньої мають місце розкрадання окремих предметів начиння та обладнання, що мають велику художньо-історичну цінність, крім того незароблені отвори вікон піддають руйнуванню розпис стін та декоративне оформлення костелу, також мають велику художньо-історичну цінність.
7	Костел Домініканців		Передбачається музей архітектури. Охорони немає. За відсутністю останньої мають місце розкрадання окремих предметів начиння та обладнання, що мають велику художньо-історичну цінність, крім того, що не замуровано отвори вікон, піддаються руйнуванню розпис стін та декоративне оформлення костелу, що також мають велику художньо-історичну цінність.
8	Костел Войтиха (мова про храм св. Казимира)	вул. Кривоноса	Експлуатується військовою частиною. Охорона є. Міститься у задовільному санітарному стані. Наявне костельне обладнання зберігається задовільно.
9	Костел	вул. Куркова, 43 (малий)	Використовується шпиталем під клуб. Санітарний стан добрий. Розпис стін та стель, а також костельне обладнання та меблі в хорошому стані. Охорона є.
10	Костел (мова про храм та кляштор Сестер Францисканок від Вічистої Адорації)	вул. Куркова, 41 (великий)	Експлуатується шпиталем військової частини. На день огляду у костелі виготовлялась перебірна картопля. Костельного обладнання та меблів немає. Костел охороняється.
11	Костел Єзуїтів (мова про храм Свв. Петра і Павла)	вул. Театральна, 2	Передбачається організація музею архітектури. Охорони немає, внаслідок чого має місце розкрадання окремих предметів начиння та обладнання, що мають велику художньо-історичну та матеріальну цінність. Розпис стін та стель, костельні меблі та обладнання в хорошому стані

12	Костел Яна	пл. Старий Ринок	Передбачається організація музею архітектури. Охорони немає. Розпис стін і стель, і меблі, що залишилися, і обладнання зберігаються задовільно.
13	Костел (мова про костел св. Франциска Ассіського)	вул. Замарстинівська, 134	Експлуатується військовою частиною. Санітарний стан незадовільний. Розпис стін, стель не порушено. Костьольного обладнання та начиння немає. Костьол охороняється.
14	Костел	вул. Варшавська, 21	Віконні отвори не закриті. Охорони немає. Через відсутність ключів огляд усередині будівлі не було можливим.
15	Костел Анни	вул. Городецька, 2	Передам Вуглерозвідці під складське приміщення. Санітарний стан задовільний. Розпис стін та стель не порушено Охорони на день огляду не було. Віконні отвори закладені.
16	Костел Єлизавети	ріг вул. Сталіна і вул. Городецької	Костел не експлуатується. Охорони немає. Віконні отвори незавершені, двері підвалів відчинені та останні завалені сміттям. Церковні меблі в підвалах зберігаються недбало і зазнають руйнування. Відсутність частини покрівельного покриття та відсутність віконних отворів завдає великої шкоди внутрішньому оформленню будівлі. Молитовну залу костелу оглянути не вдалося через відсутність ключів.
17	Костел	вул. Карпинського	Розташований на території військової частини. Чи не експлуатується. Санітарний стан задовільний. Наявні оформлення та начиння костелу зберігаються задовільно
18	Костел (мова про храм Отців Реформатів)	вул. Шевченка, 66	Не експлуатується. Знаходиться у незадовільному санітарному стані. Не охороняється. Отвори вікон не замуrowані. Наявне обладнання бездоглядне та розкрадається.
19	Костел Бенедиктинок (мова про храм Усіх Святих)	вул. Бенедиктина, 2	Передбачається використовувати під клуб будтехнікуму. Обладнання та меблі вивезені в інші костели. Зруйновано підлогу під вівтарем. Знаходиться в антисанітарному стані. Орган у хорошому стані.

20	Костел Мартина	вул. Мартина, 8	Передбачається організація музею архітектури. Охорони немає, внаслідок чого мають місце розкрадання окремих предметів начиння та обладнання, що мають матеріальну цінність
----	----------------	-----------------	--

*Державний архів Львівської області. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 139. Арк. 265–

269.

ДОДАТОК І

Статистика Кафедрального Собору Успіння Діви Марії 1950-1953

Рік	Причастя	Сповідь	Хрещення	Шлюб	Похорон	Хворі
1950	268 000	24 862	134	47	102	577
1951	253 000	24 350	104	39	92	606
1952	281 000	26 010	99	46	96	647
1953	281 000	24 831	114	47	94	571

* Державний архів Львівської області. Уповноважений Ради у справах релігії при РМ СРСР у Львівській області, м. Львів, Документи Уповноважених Ради у справах Російської православної церкви та релігійних культів при РМ СРСР у Львівській області (витяги з протоколів засідань Ради при РМ СРСР, листування, доповідні записки, плани роботи, Звіти та ін.) Ф. 1332, оп. 2, спр. 22, Інформаційний звіт про роботу Уповноваженої Ради при виконкомі Львівської облради депутатів трудящих за 1 півріччя 1954 р., арк. 145.

Статистика парафії Святого Антонія 1951-1954

Рік	Причастя	Сповідь	Хрещення	Шлюб	Похорон	Хворі
1951	45 750	6 700	56	16	64	136
1952	26 480	4 900	28	9	27	87
1953	36 320	5 600	32	19	32	75
1954	52 310	8 500	51	34	39	163

* Державний архів Львівської області. Уповноважений Ради у справах релігії при РМ СРСР у Львівській області, м. Львів, Документи

Уповноважених Ради у справах Російської православної церкви та релігійних культів при РМ СРСР у Львівській області (протоколи, засідань Уповноважених у справах релігійних культів Одеської, Харківської, Запорізької. областей; доповідь, інформаційні листи та ін.), Ф. 1332, оп. 2, спр. 24, Інформаційний звіт про стан та діяльність релігійних культів на території Львівської області у II половині 1954 р., к. 7.

ДОДАТОК І

Єпископ Адольф Петро Шельонжек в приміщенні курії Луцької дієцезії

ДОДАТОК Й

Name (bei Frauen auch Geburtsname) Прізвище (у жінок теж дівоче прізвище)	Schelonshek Шеллонжск	 <p>Abdruck des rechten Zeigefingers Відбиток показального пальця правої руки</p>
Vorname(n) (Namen unterstrichen) Ім'я (освоєне) ім'я підкреслене	Adolf-Piöty Адольф-Пюотр	
Geburtsort Місце народження	Stätschek B. Gajownik Стотек р.н. Гайволін	 <p>Abdruck des linken Zeigefingers Відбиток показального пальця лівої руки</p>
Geburtsort Місце народження	Stätschek B. Gajownik Стотек р.н. Гайволін	
Beruf Фах	Bischof	
Unveränderliche Kennzeichen Незмінні прикмети	fehlen не має	
Veränderliche Kennzeichen Змінні прикмети	fehlen не має	 <p>Adolf Piöty, Bischof (Unterschrift des Ausweisinhabers) (підпис власника посвідчення)</p> <p>Luik don 15. Dezember 1943 für den Gebietskommissar Der Bürgermeister der Stadt Luik (stellende Behörde) (заступник начальника)</p> <p>P. Schmidt (Stabschef des ausführenden Beamten) (начальник службовця, що видає посвідчення)</p>
Ausweisnummer Номер посвідчення	A-0304	
Gültig bis Дійсне до	194	
Bemerkungen Примітки	Nationalität: Pole національність: поляк	

E № 550307

*) Monatsangabe in Worten — Писати місяці словами

Посвідчення про можливість здійснення релігійної діяльності в часи німецької окупації

* URL: <https://monitorwolynski.com/uk/news/3289-25028>

Дата звернення: 07.12.2021

17.-

чется показаниями обвиняемых ШЕЛЕНЖЕКА, ГАЛЕНЗОВСКОГО и осужденных СЕМКЛЯ-БИЛИНОВИЧА и ВУЛЦКА И.И.

/г.Ш л.д. I24- I25/

На основании изложенного ОБВИНЯЮТСЯ:

- I. ШЕЛЕНЖЕК Адольф Станиславович, 1865 года рождения, уроженец с. Сточек-Луковский, Луковского уезда /Польша/, поляк, гражданин -СССР, доктор богословия, бискуп Луцкой епархии, имеет высшее духовное образование. До зрелости проживал в г. Луцке, Волынской области, -

в том, что:

В течение ряда лет руководил разведывательной работой в пользу Ватикана и проводил активную подрывную работу против Советской власти. Лично сам руководил деятельностью агентов Ватикана на советской территории.

Имел нелегальную связь с Папой Римским, собранные агентурой Ватикана разведывательные данные направлял через советско-польскую границу папскому нунцию в Берлине - ОРСЕ-НИГО с целью передачи этих сведений в Ватикан Папе Пию XII.

Засылал эмиссаров Ватикана в восточные области Украины для антисоветской деятельности, насаждения католицизма и сбора разведывательных данных для Ватикана.

Кроме того проводил антисоветскую польско-националистическую работу, направленную на восстановление бывшего польского государства, существовавшего до 1939 года, всячески помогая антисоветским повстанческим организациям.

В силу своего враждебного отношения к Советской власти, санкционировал участие католического духовенства Луцкой епархии в антисоветских польско-националистических повстанческих организациях, ставивших своей задачей отторжение территории западных областей Украины и Белоруссии от Советского Союза.

* Руководил деятельностью ксендзов, направленной на срыв Лблинского соглашения о переселении поляков в Польшу. Кроме того возглавлял антисоветскую деятельность католического духовенства Луцкой епархии, направленную к срыву заключения арендных договоров с органами Советской власти. В результате его указаний католическое духовенство Луцкой епархии сорвало

Документ обвинувачення єпископа Адольфа Петра Шельонжека

* Centralne Archiwum Polonii w Orchard Lake. Ks. Jan Szych, Stan diecezji łuckiej [...] wrzesień 1939 r. – 7 sierpnia 1945 r., Sprawozdanie, Poznań, 23 sierpnia 1945, mps, s. 2–3.

рв) **Выписка из протокола № 18** 217
Особого Совещания при Министре Внутренних Дел СССР
от „ 6 “ мая 1946 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
<p>Дело № 148321/УМГБ УССР (УМГБ Волынской области) по обвинению</p> <p>1) ШЕЛЬОНЖЕК Адольфа Станиславовича, 1885 г. р., ур. Луков- ского уезда (Польша) сын чиновника, поляк, гр-н СССР. Обв. по ст. 54-1"а" и 54-11 К УССР.</p>	<p>ШЕЛЬОНЖЕК Адольфа Станиславовича выдворить из пределов СССР в Польшу.</p>

Нач. Секретариата Особого Совещания
при Министре Внутренних Дел СССР *Сванов*

Выписка з протоколу №18 щодо обвинувачення єпископа Адольфа Петра Шельонжека

* Centralne Archiwum Polonii w Orchard Lake. Ks. Jan Szych, Stan diecezji łuckiej [...] wrzesień 1939 r. – 7 sierpnia 1945 r., Sprawozdanie, Poznań, 23 sierpnia 1945, mps, s. 2–3.

ДОДАТОК К

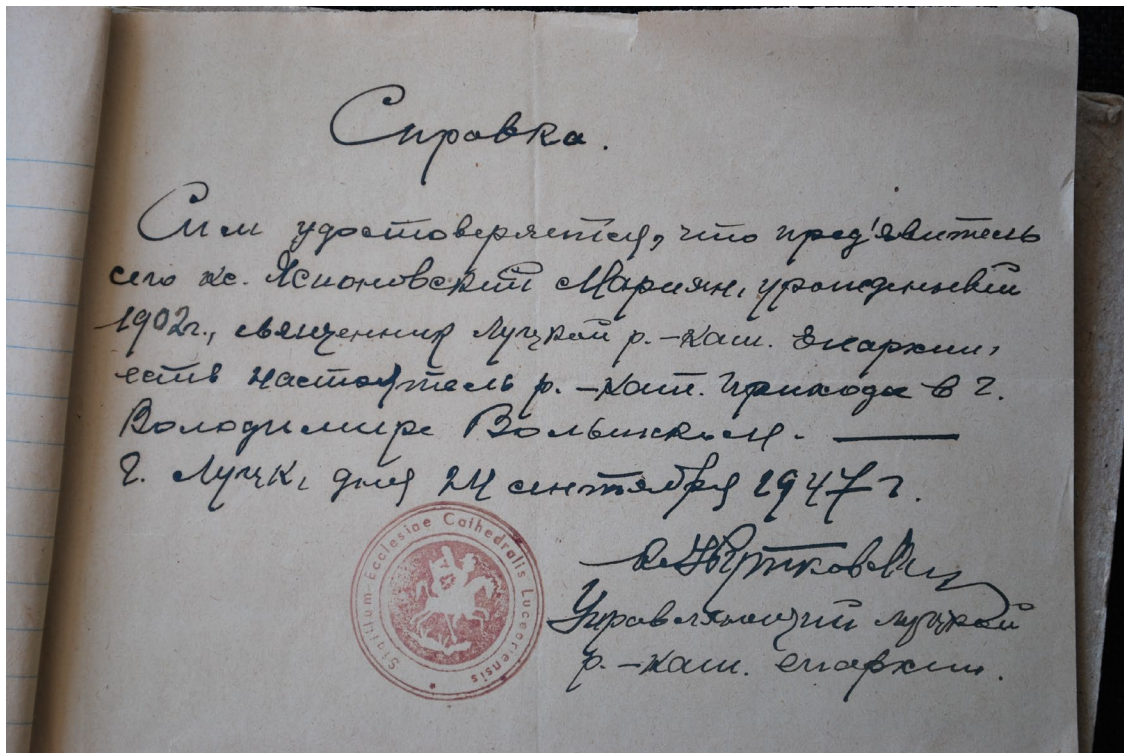
О.

Ян Рутковський

*URL: <https://monitorwolynski.com/uk/news/5122-jan-rutkowski-ostatni-powojenny-proboszcz-w-lucku>

Дата звернення: 15.12.2022

Документ, підписаний о. Яном Рутковським, як керуючим Луцькою дієцезією, про підтвердження діяльності о. Ясиновського Мар'яна як настоятеля парафії у м. Володимир-Волинський (суч. – м. Володимир)

*Власний архів автора

Похорон останнього повоєнного священника у Луцьку о. Яна Рутковського

*URL: <https://monitorwolynski.com/uk/news/5122-jan-rutkowski-ostatni-powojenny-proboszcz-w-lucku> Дата звернення: 04.11.2022

ДОДАТОК Л

Стан Луцької дієцезії станом на 1 серпня 1939 р.

Деканат	Парафія	Настоятель	
Берестечко	Берестечко	кс. Юрій Зволінський	
	Боремель	кс. Юзеф Сьліва	
	Лобачівка	кс. Еугеніуш Кобилінський	
	Лисін	кс. Томаш Адамкевич	
	Тарговиця	кс. Ян Рутковський	
	Теслухів	кс. Ієронім Щербіцкий	
	Злочівка	кс. Болеслав Стасевич	
Дубно	Драньча Польська	кс. Миколай Бродецькі	
	Дубно	кс. Станіслав Кузьмінський, прелат олицької колегіати	
		кс. Генрик Чв'яклінський	
		кс. Станіслав Пшонка, ректор костелу Сестер Божого Провидіння в Дубні	
	Крупець	кс. Миколай Бродецькі	
	Млинів	кс. Вацлав Батовський	
	Пелча	кс. Болеслав Муравський	
	Птича	кс. Вінсенти Ях	
	Радів	кс. Міхал Гродецький	
	Радзивілів	кс. Миколай Бродецькі	
	Варковичі	кс. Болеслав Лещинський	
	Горохів	Дружкопіль	кс. Ян Новак
		Горохів	кс. Олександр Пузиревич Кс. Олександр Іваніцькій
		Киселин	Кс. Вітольд Ковальський
		Конюхи	Кс. Станіслав Ваньчик
Купичів		Кс. Бонавентура Бужмінський	
Локачі		Кс. Октавіан Спісацкій	
Нове Гнезно		Кс. Раймунд Козіч	
Новий Загорів		Кс. Фаустин Зельські	
Порицьк		Кс. Фелікс Буяльський	
Шелвів		Кс. Ян Жмієвський	
Ворончин		Кс. Казимір Шиндлер	
Затурці		Кс. Граціан Рудніцкий	
Камінь-Каширськ		Буцень	Кс. Северин Вісьневський
		Камінь-Каширськ	Кс. Ян Маркуль
	Малі Голоби	Кс. Юзеф Шостак	
	Несухосжи	Кс. Станіслав Богуцький	
	Ратнів	Кс. Юзеф Дзіковські	
	Велика Груша	Кс. Стефан Іваніцький	
	Зоболоття	Кс. Юзеф Кмецік	
	Колки	Холоневичі	Кс. Чеслав Доманський
Чарторийськ		Кс. Гіларій Пашек	

	Озеро	Кс. Станіслав Домбровський
	Колки	Кс. Конрад Мошковський
	Сокіл	Кс. Ян Котвіцький
	Вишеньки	Кс. Станіслав Домбровський
	Софіївка	Кс. Станіслав Галецький
Корець	Бистричі	Кс. Генрик Дияковський
	Буда Грушівська	
	Дерманка	Кс. Генрик Батовський
	Гоща	
	Корець	Кс. Рафал Годзінський
	Левачі	Кс. Казимир Тесаревич
	Людвіполь	Кс. Болеслав Жилінський
	Великі Межерічі	Кс. Ян Пайонк, канонік олицького капітулу
	Мишаківка	Кс. Казимир Гаворський
	Невірків	Кс. Генрик Дияковський
	Стара Гута	Кс. Едмунд Доманський
	Топча	
Костопіль	Анноволя	Кс. Стефан Адамович
	Березне	Кс. Мечислав Россовський
	Гута Степанська	Кс. Юзеф Чайковський
	Янова Долина	Кс. Франциск Плюта
	Казимірка	Кс. Юзеф Щастний
	Костопіль	Кс. Людвік Варпеховський
		Кс. Леон Сьпевак
	Малинськ	Кс. Юзеф Щастний
	Поташня	Кс. Юліуш Януш
	Регінівка	Кс. Вацлав Доманський
	Вирка	Кс. Ян Шарек
Ковель	Черськ	Кс. Марян Лех
	Голоби	Кс. Франциск Чехместжинський
	Карасин	Кс. Броніслав Реронь
	Ковель	Кс. Марян Токажевський, апостольський протонотарій
		Кс. Антоній Домбровський
		Кс. Андрій Гладисевич
		Кс. Антоній Пьотровський
		Кс. Юзеф Крок
		Кс. Владислав Міхаляк
		Кс. Станіслав Сікорський
		Кс. Владислав Спачинський
		Кс. Міхал Жуковський
	Маневичі	Кс. Болеслав Ястжембський
	Мельниця	Кс. Вацлав Масвський
	Поворськ	Кс. Генрик Грабовський
	Переспа	
	Турійськ	Кс. Юзеф Бурачевський
	Засмікі	Кс. Казимир Мацкевич
Кременець	Антонівці	

	Бережці	Кс. Владислав Терліковський
	Білоріжка	Кс. Роман Ялохо
	Дедеркали	Кс. Леонард Самосенко
	Горинка	
	Козачкі Гринькі	Кс. Франциск Соляж
	Катербург	Кс. Домінік Вижиковській
	Кути	Кс. Симон Яновській
	Колодно	Кс. Войцех Чишек
	Кременець	Кс. Антоній Станішевській
		Кс. Станіслав Кошарек
		Кс. Стефан Іваніцькій
		Кс. Казимир Ленчевській
		Кс. Тадеуш Свіртун
	Лішня	
	Лановці	Кс. Адольф Яросевіч
	Матвіївці	
	Олексінець	Кс. Людвік Пільх
	Почаїв	Кс. Станіслав Фіялковські
	Решнівка	
	Смига	Кс. Юзеф Баня
	Сураж	
	Шумбар	Кс. Зигмунт Грабовській
	Шумськ	Кс. Петро Ловейко
	Вишнівець	Кс. Віктор Орачевський
	Кармелітнаський костел	О. Яцек Комендера
		Кс. Мечислав Моравец
	Вишоградек	Кс. Константин Тужанській
	Угорськ	
Любомль	Біндуга	Кс. Ігнатій Пожерський
	Любомль	Кс. Стефан Ястжембські
		Кс. Станіслав Жирковський
	Матеїв	Кс. Франциск Мілевський
		Кс. Чеслав Потоцький
	Опалін	Кс. Телесфор Перегуда
	Острівки	Кс. Телесфор Перегуда
	Перевали	Кс. Віктор Кривеньчик
	Пулимець	Кс. Нікодим Доманський
	Римачі	Кс. Станіслав Брайчевський
	Ставки	Кс. Адам Щепанський
	Шацьк	Кс. Станіслав Жирковський
Луцьк	Александрівка	
	Довгошиї	Кс. Ян Хойнацкий
	Яловичі	Кс. Миколай Гарчевський
	Ківерці	Кс. Тадеуш Бончковський
		Кс. Станіслав Дутка
	Лаврів	
	Луцьк	Кс. Марян Соколовський
		Кс. Алоїз Дудек
		Кс. Станіслав Зигель

		Кс. Броніслав Посько
		Кс. Кароль Галензовський
		Кс. Зигмунт Геня
		Кс. Леон Крейча
		Кс. Марцін Войцеховський
		Кс. Адам Завіла
	Несвіч	Кс. Вітольд Куровський
	Олика	Кс. Станіслав Воронович
	Цумань	Кс. Станіслав Селява
	Піддубці	Кс. Франциск Чай
		Кс. Станіслав Дидек
	Рожище	Кс. Міхал Пражмовський
	Сенкивичівка	Кс. Станіслав Добжанський
	Скірче	Кс. Болеслав Пейкерт
	Торчин	Кс. Станіслав Ядчик
Острог	Бугринь	Кс. Петро Андрика
	Глубочок	Кс. Домінік Мілевський
	Мізоч	Кс. Луцян Краєвський
	Новородчиці	Кс. Блажей Волянін
	Острог	Кс. Петро Міляновський
		Кс. Леон Каптуркевич
		Кс. Ян Козакевич
		Кс. Болеслав Орловський
	Острог (капуцини)	О. Габріель Банась
		О. Ремегіуш Кранц
		О. Гонорат Єдлінський
		О. Болеслав Вайтун
	Оженін	Кс. Болеслав Добковський
	Тайкури	Кс. Петро Андрика
	Здолбунів	Кс. Олександр Сеніцький, канонік олицького капітулу
		Кс. Ян Драбик
		Кс. Станіслав Гресяк
Рівне	Александрія	Кс. Владислав Коссажецький
	Деражне	Кс. Міхал Домбровський
	Гориньгород	Кс. Ян Конколь
	Карловщина	Кс. Ян Конколь
	Грушвиця	Кс. Миколай Урода
	Клевань	Кс. Олександр Пежхала
		Кс. Владислав Солтис, тюремний капелан
	Рівне	Кс. Людвік Сиревич, канонік олицького капітулу
		Кс. Мечислав Бжосовський
		Кс. Фелікс Савіцький
		Кс. Валеріан Гловач
		Кс. Ян Будкевич
		Кс. Стефан Гульбінович
		Кс. Еугеніуш Яблонський
		Кс. Людвік Урбанський

		Кс. Станіслав Зентара
		Кс. Станіслав Земінський, шпитальний капелан
		Кс. Антоній Войнилович
	Шпанів	Кс. Войцех Камінський
	Тучин	Кс. Петро Массальський
		Кс. Тадеуш Фрей
	Житинь	Кс. Антоній Шарейко
Сарни	Березів	Кс. Чеслав Галковський
	Клесів	Кс. Антоній Хоміцький
	Німовичі	
	Окопи	
	Рокитне	Кс. Брунон Виробіш
	Сарни	Кс. Ян Сьвідерський
		Кс. Альфонс Арендарський
		Кс. Петро Сонсядек
		Кс. Яе Левінський
	Степань	Кс. Фаустин Лісіцький
	Томашгород	Кс. Кароль Фольт
	Войткевичі	Кс. Казимир Батовський
Володимир- Волинський	Хринів	Кс. Станіслав Симон
	Калинівка	Кс. Станіслав Янашек
	Коритниця	Кс. Кароль Баран
	Літовиж	Кс. Франциск Рутковський
	Селець	Кс. Антоній Скрипковський
	Стензариці	Кс. Василь Стисло
	Свійчів	Кс. Франциск Яворський
	Устилуг	Кс. Петро Оринт
	Володимир-Волинський (парафіяльний)	Кс. Броніслав Галіцький, канонік олицького капітулу
		Кс. Казимир Чурко
	Володимир-Волинський (по єзуїтський)	Кс. Казимир Носалевський, Апостольський протонотарій
		Кс. Франциск Олень
		Кс. Вацлав Гіпш
		Кс. Олександр Камінський
	Заболоття	Кс. Юзеф Александрович
Володимирець	Антонівка	Кс. Владислав Маньке
	Березниця	Кс. Владислав Белецький
	Хіночи	Кс. Владислав Чижевський
	Дубровиця	Кс. Віктор Забегло
	Рафалівка	Кс. Владислав Пригодинський
	Володимирець	Кс. Домінік Вавринович

* Archiwum Diecezji Łuckiej, Kuria Diecezjalna w Łucku

ДОДАТОК М

Список костелів Львова станом на 1939 р.

№	Назва	Кількість вірних
1	Успіння Діви Марії (катедральний собор)	4 790
2	Божого Тіла (Отці Домініканці)	2 000
3	Матері Божої Сніжної	5 000
4	Святого Миколая	10 000
5	Святої Марії Магдалини	18 000
6	Святого антонія Падуанського	12 300
7	Святого Мартина	12 000
8	Святого Андрія Апостола (Отці Францисканці)	11 000
9	Святої Анни	12 000
10	Святої Єлизавети	18 000
11	Святого Лазаря	200
12	Святого Франциска (Отці Францисканці Капуцини)	3 500
13	Пресвятої Діви Розарію	4 150
14	Матері Божої Неустаної Допомоги	7 500
15	Святих Петра і Павла Апостолів	5 077
16	Матері Божої Цариці Польщі	5 500
17	Святого Вінсента де Поля (Отці Місеонери)	7 000
18	Пресвятого Серця Ісуса (Отці Єзуїти)	-
19	Матері Божої Неустаної Допомоги (Отці Кармеліти)	-
20	Народження Пресвятої Діви Марії (Отці Кармеліти)	-
21	Непорочного Зачаття (Отці Францисканці Конвентуальні)	-
22	Святого Сімейства (Отці Реформатори)	-
23	Святої Софії (Отці Місіонери)	-
24	Воскресіння Господнього (Отці Воскресенці)	-
25	Отці Редемтористи	-
26	Матері Божої Остробрамської (Отці Салезяни)	-
27	Матері Божої Цариці Польщі (Отці Салезяни)	-

28	Отці Салетини	-
29	Семінарійний костел	
30	Всіх Святих (Бенедиктинки)	-
31	Францисканки від Вічистої Адорації	-
32	Кармелітанки Босі	-

* Schematismus Archidioecesis Leopoliensis Ritus Latini. MCMXXXIX. Leopoli: Sumptibus Curiae Metropolitanae Ritus Latini, 1939. S. 22 – 29.